TOPLUMSAL

Tarih

249
EYLÜL
2014

Osmanlı'dan Tek-Parti'ye Türkiye'de Kapital Çevirileri
Mehmet Ö. Alkan

Osmanlı'da Musevi İskân Birliği Çiftlikleri

Taylan Esin, 19. yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan beş çiftliğin hangi koşullarda kurulduğunu ve I. Dünya Savaşı ve daha sonraki yıllarda bunlarla ilgili gelişmeleri ele alıyor, *sayfa 14.*

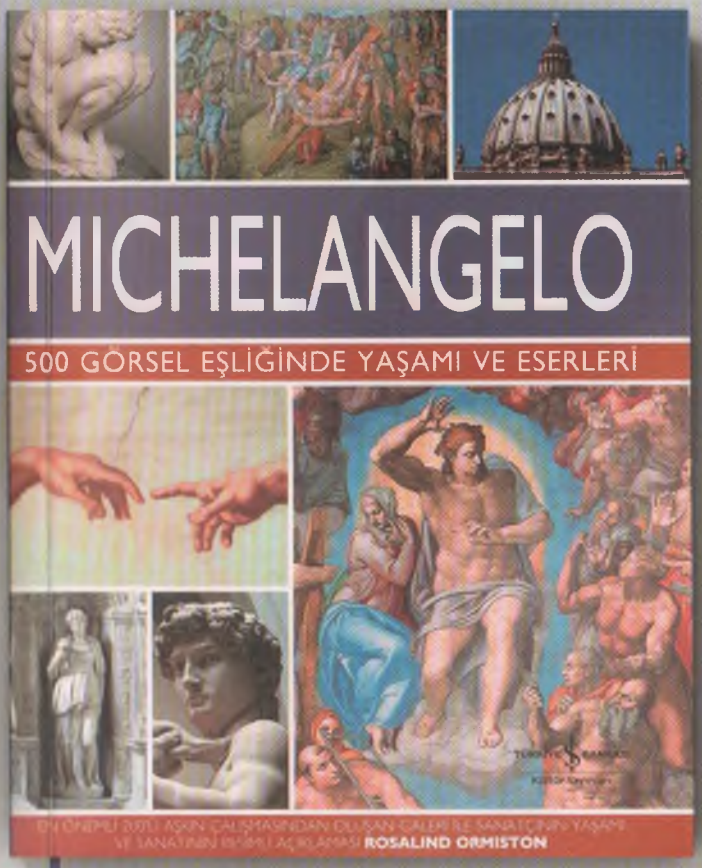
Herodotos'un Kroisos Anlatısına Dair
Selçuk Aylar

Darülfünun'a Kız Öğrencilerin Kabulü ve Gelenekçilerle Yenilikçiler
Zafer Toprak

Türkiye'de Ekonomiyi Anlamak İçin Tarihin Önemi
Şevket Pamuk

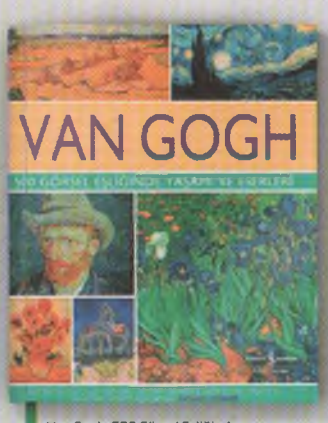
TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 10 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

500 GÖRSEL EŞLİĞİNDE MICHELANGELO

Michelangelo, 500 Görsel Eşliğinde Yaşamı ve Eserleri
Rosalind Ormiston
çev. Fadime Kâhya
256 s, 60 TL

Heykeltıraş, ressam, mimar ve ozan Michelangelo Buonarroti'nin yaşamı ve eserleri üzerine yeni, etkileyici bir başvuru kitabı. Sanatçının yaşamı ve sanat tarihinde eşsiz bir dönem sayılan İtalyan Rönesans'ında oynadığı role ilişkin hayranlık uyandırıcı bir araştırma. Michelangelo'nun eskizlerini, resimlerini, heykellerini, fresklerini ve mimari yapıtlarını içeren kapsamlı bir galeri. Sanatçının Avrupa sanatı üzerindeki büyük etkisi ve mirası. 500 çarpıcı görüntüden oluşan olağanüstü bir derleme.

Van Gogh, 500 Görsel Eşliğinde
Yaşamı ve Eserleri
Michael Howard
çev. Meltem Savcı, Özge Somersan
256 s, 60 TL

Leonardo da Vinci, 500 Görsel Eşliğinde
Yaşamı ve Eserleri
Rosalind Ormiston
çev. Mehmet Barış Albayrak
256 s, 60 TL

/iskultur /iskultur iskultur.com.tr

Tunalı Hilmi kitabevimiz açıldı.
Tunalı Hilmi Cad. No: 112 B
Çankaya - Ankara

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Ankara - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 74 • İzmir - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • Diyarbakır - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • Eskişehir - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 Trabzon Merkez, Tel: (0462) 326 98 39 • Mersin, Tel: (0324) 238 18 14 • Samsun - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İstanbul Bilgi Üniversitesi

Tarih Yüksek Lisans Programı

2014-2015

Akademik Yılı için öğrenci alınacaktır.

Başvuru ve Kayıt Takvimi:
Son Başvuru: 12 Eylül 2014 (Saat 19:00)
Yazılı Bilim Sınavı: 12 Eylül 2014 Cuma 19:00
Başvuru yapan tüm adaylarımız yazılı sınava davetlidirler.
Mülakatlar: 14 Eylül 2014

Tarih Yüksek Lisans Programı, tarih, sosyal veya beşeri bilimler bölümleri (lisans ve/veya yüksek lisans) mezunlarına disiplinlerarası açılımları olan tarih disiplininde bilimsel araştırma için gerekli altyapıyı kazandırmayı amaçlamaktadır. Ağırlık, öğrencinin araştırma faaliyetine verilmektedir. Bu sebeple, öğrenciyle danışmanı arasında öngörülen yoğun işbirliği, programın en ayırt edici niteliğini oluşturmaktadır. Programın öğrenim dili İngilizce'dir.

Akademik Kadro:
- Prof. Dr. Murat Belge
- Prof. Dr. A. Haluk Dursun (Topkapı Sarayı Müzesi Başkanı)
- Prof. Dr. Suraiya Faroqhi
- Prof. Dr. Christoph K. Neumann (Munich Ludwig Maximilian Üniversitesi)
- Prof. Dr. Jala Parla
- Prof. Dr. Mete Tunçay
- Prof. Dr. Levent Yılmaz
- Doç. Dr. Bülent Bilmez
- Doç. Dr. M. Erdem Kabadayı
- Doç. Dr. Ferda Keskin
- Yard. Doç. Dr. Başak Tuğ

İletişim ve Bilgi:
mekabadayi@bilgi.edu.tr | 444 0 428 | http://history.bilgi.edu.tr

İstanbul Bilgi Üniversitesi
LAUREATE INTERNATIONAL UNIVERSITIES

MERHABALAR,

Taylan Esin İttihad ve Terakki dönemi uygulamalarını araştırmaya devam ediyor; bu ay kapağa taşıdığımız yazısında 19. yüzyılın son çeyreğinde Baron de Hirsch'in girişimiyle zor durumdaki Yahudileri yerleştirip, tarım hayatına adapte etmek amacıyla Osmanlı topraklarında kurulan beş çiftliği ele alıyor. Esin, esas olarak bu çiftliklerin İTC döneminde ve daha sonraları başlarına ne geldiğiyle ilgileniyor.

Şevket Pamuk'un yazısı Nisan 2012'de Tarih Vakfı'nın düzenlediği Perşembe Konuşmaları dizisinde yaptığı sunuşun kâğıda geçmiş hali. Burada ortaya konan görüşlerin arkasında koca bir kitap çalışması olduğunu da unutmamak lazım: *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisat Tarihi*. Pamuk yazısına Türkiye'nin iktisadi olarak kendi kuşağında bulunan ülkelerle kıyaslandığında bir fark ortaya koyamadığından hatta bir miktar geride olduğu tespitiyle başlıyor, bu durumun muhtemel sebeplerini gözden geçirdikten sonra kurumlar üzerinde duruyor. Pamuk kurumlara özel bir anlam yüklüyor, benim anladığım şu: İktisadi ve diğer faaliyetlerde insanların birbirlerinden edindikleri deneyim neticesinde oluşan iş görme kültürü. Pamuk'un yazısından şu sonuç çıkarılabilir sanırım: Türkiye'nin yeterince gelişememiş olmasının sebebi iş görme kültürünün/kurallarının yeterince olgunlaşmamış olmasıdır.

Karl Marx'ın ünlü eseri *Das Kapital*'in yayınlanışının 147. yılı, 14 Eylül 1867'de basılmış. Mehmet Ö. Alkan bu vesileyle Eylül sayımızda *Kapital*'in Türkçe çevirilerinin tarihini araştırdı. İlk çeviri girişimini 1912'de Bohor İsrael *Ceride-i Felsefiye* dergisinde başlatmış. Son çeviri Şubat 2014'te yitirdiğimiz Nail Satlıgan'a ait, Yordam Kitap'tan çıkmış. Alkan bütün bu çeviri girişimleri, özet çeviriler ve tamamlanmış çevirilere dair ilginç bilgiler veriyor, çevirilerden ve önsözlerden pasajlar aktarıyor. Bu yazıyı oldukça hacimli olduğu için iki bölüm halinde yayınlamak zorunda kaldık. Eylül sayısında yayınladığımız ilk bölüm Hikmet Kıvılcımlı'nın 1937'de yaptığı çeviriye kadar geliyor. Ekim'de yayınlayacağımız ikinci bölüm 1960'larda başlayan çeviri dalgasından başlayıp son *Kapital* çevirilerine gelecek.

Zafer Toprak "Darülfünun'a Kız Öğrencilerin Kabulü [1919] ve Gelenekçilerle Yenilikçiler" başlıklı yazısında Mütareke döneminde kız öğrencilerin üniversiteye kabulü, erkek öğrencilerle beraber aynı sınıflarda ders dinleme gibi konular etrafında, o dönemde tarafların çıkardıkları dergileri vasıtasıyla devam ettirdiği tartışmayı ele alıyor. Maalesef o gün bu gün dersi hangi kılıkta dinlemeyi tartışmaktan dersin içeriğine yeterince odaklanamıyoruz.

Ekim'de görüşmek üzere.

Ahmet Akşit

04 **OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY**
Hazırlayan: Emel Seyhan

06 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER
8 MAYIS 1915 BATAN GEMİLER
Hazırlayan: Edhem Eldem

10 **1908-1909 SELANİK'TEN ADANA'YA UMUTLAR VE YIKINTILAR ZABEL YESAYAN'I BULMAK**
Cansu Kılınçarslan

12 **AVRUPA ARKEOLOGLAR BİRLİĞİ 20. YILLIK KONGRESİ**

14 19. YÜZYILIN SONUNDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KURULAN
MUSEVİ İSKÂN BİRLİĞİ (JCA) ÇİFTLİKLERİ
Taylan Esin

26 **TÜRKİYE'DE EKONOMİYİ ANLAMAK İÇİN TARİHİN ÖNEMİ**
Şevket Pamuk

36 HAMBURG'DAN İSTANBUL'A *KAPİTAL*'İN İZİNDE:
OSMANLI'DAN TEK-PARTİ'YE TÜRKİYE'DE *KAPİTAL* ÇEVİRİLERİ (1912-1938)
Mehmet Ö. Alkan

50 **DARÜLFÜNUN'A KIZ ÖĞRENCİLERİN KABULÜ (1919) VE GELENEKÇİLERLE YENİLİKÇİLER**
Zafer Toprak

62 YAKIN TARİHİN BİLİNMEYEN BİR İSMİ
EFENDİZADE MEHMET ŞERİF BİLGEHAN
Ömer Özcan

69 **SOLCULARLA MİM-MİM'CİLERİN İLİŞKİSİ ÜZERİNE YENİ BİLGİLER**
Erol Ülker

74 BİR TAHLİL DENEMESİ — I
HERODOTOS'UN KROİSOS ANLATISINA DAİR
Selçuk Aylar

86 OCTAVIANUS — AUGUSTUS
RES PUBLICA'DAN PRINCIPAT'A
Mustafa Sayar

92 ***GÜNLÜK HAYATI RESMETMEK***
Hazırlayanlar:
Zerrin İren Boynudelik
Emine Önel Kurt

"Açık Radyo." 94.9

FİKR-İ TAKİP:
94.9 Açık Radyo'da her 15 günde bir pazartesileri 15.30'da yayınlanan Fikr-i Takip'te 1 Eylül 2014'te Güner Doğan'la "Venedik Şark Dil Okulu" adlı makalesini konuşacağız.
Peri Efe-Ahmet Akşit

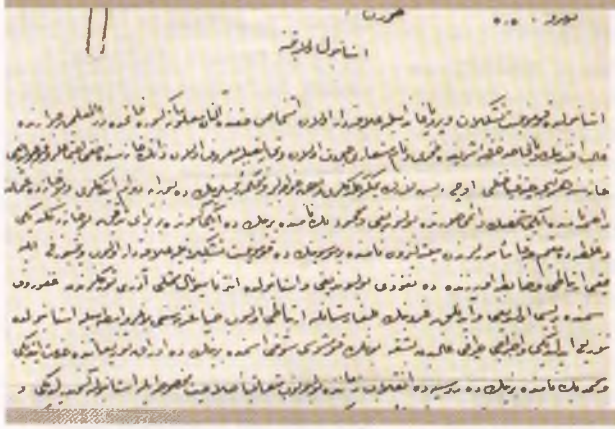
ÖZÜR ve DÜZELTİ:
Toplumsal Tarih 248. Ağustos sayısında Mehmet Ö. Alkan'ın yazısında 48. sayfadaki fotoğrafta Mustafa Kemal ve İsmet Paşa arasında duran şahsın ismi resmi aldığımız kaynağa bağlı olarak Topal Osman olarak verilmiştir. Okuyucumuz Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu'nun uyarısı doğrultusunda bu şahsın Topal Osman değil Çolak İbrahim olduğu anlaşılmıştır. Düzeltir, özür dileriz.

Yine aynı sayıda Ahmed Tahir Nur'un yazısında bilgisayar programının Arap hurufatına uyumsuzluğundan dolayı 83. sayfada orta sütunun ikinci paragrafında لـــــا اله الا الله yazısı yanlış çıkmıştır. Doğrusu yukarıdaki gibidir.
Aynı yazıda aynı sorundan dolayı 31. dipnotta وما أبرئ نفسي إن النفس لأمارة بالسوء الا ما رحم ربي إن ربي غفور رحيم şeklinde olması gereken ayette kelimelerin sıralaması ters dönmüştür. Doğrusu yukarıda yazıldığı gibidir. Düzeltir, özür dileriz.

62 **EFENDİZADE MEHMET ŞERİF BİLGEHAN**

Ömer Özcan, hakkında çok az şey bilinen Efendizade Mehmet'in siyasi kimliğini de ortaya koyan bilgileri okuyucuyla paylaşıyor.

69 **SOLCULARLA MİM-MİM'CİLERİN İLİŞKİSİ ÜZERİNE YENİ BİLGİLER**

Erol Ülker, Mütareke dönemi İstanbul'undaki direniş hareketi ile aynı dönemde gelişen komünist hareket arasındaki ilişkileri inceliyor.

86 **RES PUBLICA'DAN PRINCIPAT'A**

Mustafa Sayar, MS 14 yılı 19 Ağustos günü ölen Octavianus Augustus'un ölümü ve defin töreni hakkında kimi önemli detaylara değiniyor.

92 **17. YÜZYILDA BİR HOLLANDA EVİ**

Zerrin İren Boynudelik ve Emine Önel Kurt, genre *resimlerinden örnekler sunduğu yazı dizisine türün ustalarından Pieter de Hooch'un* Bit Ayıklayan Anne *ya da* Bir Annenin Görevi *tablolarıyla başlıyorlar.*

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 249, Eylül 2014

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI
Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurşen Gurboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Vangelis Kechriotis, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

S. YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı Özalp

KATKIDA BULUNAN
Hazal Özdemir

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
A4 Ofset Matbaacılık San. ve Tic.Ltd. Şti.Oto Sanayi Sitesi,Yeşilce Mah.Donanma Sok.No:16 Kağıthane/İSTANBUL
Tel: +90 (212) 281 64 48

BASKI TARİHİ
Ağustos 2014

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
12168

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
100,00 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

Ermeni Askeri Ailelerine İane

6 EYLÜL 1914

İKDAM

Ermeni Patrikhanesi Meclis-i Cismani azasından bazı zevattan mürekkep olarak bir cemiyet teşkil olunup silah altına alınan Ermeni askerlerinden muhtac-ı muavenet olanların ailelerine ne yolda yardım edileceği keyfiyeti müzakere olunmuş, neticede her mahalle ve nahiyede hususi komisyonlar teşkil edilerek bunlar vasıtasıyla iane derc olunması [toplanması]ve eshâb-ı ihtiyaca [ihtiyaç sahiplerine] tevzi edilmesi kararlaştırılmıştır.

Ekmek Meselesi

8 EYLÜL 1914

İKDAM

(Osmanişer Loyd) [*Osmanischer Lloyd*] gazetesinde okunmuştur:
Şehrin ihtiyacatı hakkında müzakeratta bulunmak üzere Şehremaneti'nde teşkil edilmiş olan komisyon evvelki gün Şehremini ve İstanbul Valisi Cemil Paşa'nın riyaseti altında ictimâ eylemiştir. Komisyon, İstanbul'da kâfi miktarda un ve buğday mevcut bulunduğu halde ekmek fiyatını yükseltmek için her türlü vesaite müracaat eden ekmekçilerin ihtikârına [madrabazlığına, vurgunculuğuna] nihayet vermek üzere en şiddetli tedabir ittihazını taht-ı karara almıştır. Merciinden istihsal eylediğimiz malumata göre beş gün evvel Romanya'dan Şehremaneti hesabına (45 000) çuval, yani (4,500,000) kıyye un gelmiştir. Bu un kâmilen şehrin ihtiyacatına tahsis edilmiştir ve piyasa fiyatında dûn [aşağı] bir fiyat ile ekmekçilere satılacaktır. Henüz satılmamış olan bu unlardan başka şehrimize ahiren dört buçuk milyon kiloyu mütecaviz buğday vürûd etmiştir [gelmiştir] ve bunlar elyevm mevcuttur. Bundan başka vilayatta zürra [çiftçiler] ile hükümet arasında husule gelen bir itilâf mucibince Anadolu'dan gayet külli miktarda buğday gelecektir. Hile istimâl ederek siyah ekmek çıkaran, una mevad-ı ecnebiye [yabancı madde] karıştıran, çürük buğday unu kullanan ekmekçiler şiddetle tecziye olunacaklardır. Bunlardan bazıları elyevm tevkif olunmuşlar ve Divan-ı Harb'e tevdi kılınmışlardır.

Dünkü ve Dün Geceki Tezahürat-ı Milliye

10 EYLÜL 1914

İKDAM

Avrupa Harb-i Umumisi'nin hudûsunu müteâkib Hükümet-i Osmaniye'ce seferberlik ilan olunması üzerine bütün millet-i Osmaniye efradının ilk önce hatırına gelen keyfiyet, üzerimizde bir bâr-ı azim [büyük bir yük] olan, bizi pençe-i esaret altında inleten kapitülasyonların ref'i emel ve temennisi idi. Bunu her Osmanlı samimü'l- kalbinde [bütün kalbiyle] yâd ve tekrar eylemekle beraber ifşa etmiyor, hükümetin takip edeceği hatt-ı harekete nâ şekibâne intizâr ile muhafaza-i sükûn ediyordu. [.....] Nihayet o ân-ı mesud hulûl etti. Dün saat dört buçuk raddelerinde idi ki Matbuat Müdüriyeti vasıtasıyla, Hükümet-i Seniyye'ce kapitülasyonların tazammun ettiği her türlü hukuk ve imtiyazatın 1 Teşrinevvel 1914 tarihinden itibaren mülga olunduğuna dair Düvel-i Muazzama'ya tebliğ olunan nota sureti matbaamıza ve diğer rüfekamıza tevdi olundu. Bu haber-i beşaret [mutlu haber] üzerine bî-pâyân meserretler [sonsuz sevinçler] duyarak mesrur ve şâdinin alâmet-i zâhiriyesi olarak derhal matbaamızı donattık. Bi't-tabi diğer rüfekamız da aynı yolda hareket ettiler. Ahali bu donanmanın esbabını gerek matbaalardan ve gerek menba-ı saireden öğrendi. Ve bu mesut haber bir sürat-i berkiye ile [yıldırım hızıyla] şehrin her köşesine, en tenha noktalarına kadar yayıldı. Her taraf donanıyor, caddeler on binlerce nümayişçilerin teşkil ettikleri müteaddit kafilelerle doluyordu. Bu nümayişçilerin ekserisinin başlarındaki muzika takımları ve yahut davullar, zurnalar, şevkli, neşeli parçalar, milli havalar terennüm ederek bir an içinde bir sima-yı id [bayram çehresi] iktisab eden şehre lâtif ahenkler saçıyordu. Bu kafileler, İstanbul'da, Beyoğlu'nda, Üsküdar ve Kadıköyü'nde, Şişli, Beşiktaş, Kasımpaşa, Eyüp, Boğaziçi ve sair mahallerde semt, semt dolaşarak izhar-ı sürûr ediyorlar, vükelâ hazeratının konakları önünde, devair-i belediye pişgâhında [önünde] tevakkuf ederek [durarak] şükran-güzarâne nutuklar irad ediyorlar ve alkışlar icra eyliyorlardı. Dersaadet'in aksam-ı muhtelifesinde dükkânlar, kahveler, mebani-i mahsusiye [evler] bayraklarla donatılmış idi. Gece hulûl edince her taraf elektrik fenerleri, kandiller ve şem'alar ile [mumlarla] nurani bir manzara arz eylemeye başladı. Nümayişler ise gecenin geç vakitlerine kadar devam etti.

Kapitülasyonlara Dair

12 EYLÜL 1914

İKDAM

Veliahd Hazretlerinin Tebrikatı:
Veliahd-ı Saltanat devletlü, necâbetlü Yusuf İzzettin Efendi hazretleri yaverleri Yümmi Bey'i Sadrazam Sait Halim Paşa'nın konaklarına i'zâm buyurarak [yollayarak] kapitülasyonların ref' ve ilgasından dolayı beyan-ı tebrikat eylemişlerdir.
Süferaya Tebligat:
Kapitülasyonların keyfiyet-i ilgası Hariciye Nezareti'nden düvel-i ecnebiye nezdinde mukim süfera-yı Osmaniyeye tebliğ edilmiştir.
27 Ağustos İd-i Millisi
Kapitülasyonların ref' ve ilgasına müsadif 27 Ağustos'ta her sene id-i milli icrası hükümetçe karargir olduğundan bu bâbda bir kanun lâyihası ihzar olunacağı haber alınmıştır.
Yeni kanunlar:
İstihbaratımıza göre kapitülasyonların ilgasından dolayı bunlarla alakadar olan muâmelât ve hususatın hakk-ı icraiyesi hakkında tanzimi lazım gelen kanunların erbab-ı-ihtisastan mürekkep bir komisyon tarafından ihzar olunacağı haber alınmıştır.

Şehrimizde Tezahürat-ı Milliye

12 EYLÜL 1904

İKDAM

Sultanahmet Mitingi
Kapitülasyonların ref' ve ilgası münasebetiyle şehrimizin her tarafında Çarşamba gününden başlayan tezahürat-ı vatanperverane üzerine Perşembe günü Sultanahmet

Meydanı'nda muazzam bir miting akdolunmuştur.
İttihad ve Terakki Fırkası tarafından tertip olunan bu mitinge Müdafa-i Milliye ve Osmanlı Donanma cemiyetleri dahi iştirak eylemiştir. Miting için tahsis olunan Sultanahmet'de yeni yapılan park meydanı bayraklar ile câbecâ [yer yer] donatılmış ve Polis Müdüriyet-i Umumisi tarafından icap eden mahallere polis memurlarıyla jandarmalar ikame olunmuştu. [.....]
Zevali saat on bir raddelerinde şehrimizin mahall-i muhtelifeden bir sevk-i hamiyetle kopup gelen halk o koca meydanı doldurmaya ve herkes bir intizam dairesinde ahz-ı mevki etmeye başlamıştı. [.....]
Bu nümayiş-i vatan-perveraneyi temâşâ için gelmiş olan muhadderat-ı İslamiye'ye Polis Müdüriyeti tarafından bir mahall-i mahsus tefrik olunmuş ve icap eden nikata [noktalara] memurin-i zabıta ikame edilmişti. [.....]
Miting Meydanına Muvasalat: sayfa 2 sütun 1
Evvelki gün sabahleyin Fatih, Beyazıt, Beyoğlu ve mahallat-ı saireden teşkil olunan heyetler ile esnaf cemiyetleri hareket eyledikleri mahallerden büyük caddeleri takiben Sultanahmet Meydanı'na gelmişlerdir.
Umum sandalcılar, rençperler, sütçü ve inekçi, kaldırımcı, kasap, ekmekçi, simitçi ve börekçi, umum binek ve yük arabacılar, tahin helvacılar, kadayıfçı, turşucu, şekerci, muhallebici, leblebici, At Pazarı cambaz esnafı, Galata ve İstanbul gümrükleri hamalları, yorgancılar, kuru yemişçiler, Müslüman Tüccar Cemiyeti, İttihad ve Terakki, Müdafa-i Milliye ve Donanma cemiyetleri heyetleri ellerinde bayraklar ve önlerinde muzika, davul, zurna olduğu ve ehviye-i lâtife [güzel müzik havaları] terennüm eyledikleri halde miting meydanına muvasalat eylemişlerdir.

Kapitülasyonlar ve Avrupa

13 EYLÜL 1914
TANİN

Berlin - Alman matbuatıyla Berlin Borsa'sı kapitülasyonlar hakkında Türkiye tarafından İtilâf-ı Müselles hükümetlerine verilen kat'i cevab-ı reddi memnuniyetle selâmlıyorlar.
Lokal Anzeiger diyor ki:
Türkiye'nin cevabı Türkiye'nin siyasi istikametinin azmini ve doğruluğunu açıktan açığa gösteriyor. Türkiye'nin bilâ- tereddüt ve kendiliğinden kapitülasyonları lağv etmesi düşmanlarını şaşırttığı gibi dostlarının da bilâ-kayd ü şart istihsanını [beğenisini] celbetmektedir. Aynı gazete Türkiye rical-i siyasisiyle vuku bulan mükâlemeleri zikrederken bunlar tarafından işbu Harb-i Umumi'nin ya mahv ve inkırazını veya tecdîdini intaç eyleyeceğine, Türkiye'nin Alman muallimleri tarafından talim ve terbiye görmesi sekiz yüz bin askerden mürekkep bir orduya malik olduğuna, Almanya'nın doğruluk ve adalet memleketi bulunduğuna ve Almanya İmparatoru'nun İslam'ın hâmi-i tabiisi bulunduğuna dair serd edilen beyanatı ehemmiyetle telakki ediyor.

İtilâf-ı Müselles'in Bâb-ı Âli Nezdinde Teşebbüsleri

21 EYLÜL 1914
İKDAM

"Noye Fraye Presse"[*Neue Freie Presse*] gazetesine Dersaadet'ten yazılıyor: İtilâf-ı Müselles Devletleri Hükümet-i Osmaniye'yi kendi lehlerine meylettirmek için teşebbüsat icrasında ber-devamdırlar. Ahiren Rusya Sefiri de Bâb-Âli nezdinde teşebbüsatta bulunarak Türkiye'nin Rusya ile hüsn-i münasebat idamesi takdirinde müstefid olacağını dermeyan etmiş ise de Bâb-ı Âli'den evvelce İngiltere Sefiri'ne verilen cevabın aynını almıştır. O cevapta Türkiye'nin kendi menâfi-i milliye ve hayatiyesine muvafık gördüğü hatt-ı hareketi hiçbir tarafın lehine tebdil etmemek zemininedir.

Düvel-i Muazzama ve Kapitülasyonlar

22 EYLÜL 1914
İKDAM

Politische Correspondenz gazetesinden:
İstihsal ettiğimiz malumata göre İtilâf-ı Müselles devletleri, Hükümet-i Osmaniye'nin harb-i hazırda bitaraflığını muhafaza etmesi şartıyla Uhûd-ı Atika'nın [kapitülasyonların] ilgasına evvelce muvafakat göstermişlerdir. Hükümet-i Osmaniye ise bitaraflığının para ile satın alınamayacağını İtilâf-ı Müselles devletlerine cevaben bildirmekle beraber derhal Uhûd-i Atika'nın ilgasına dair olan irade-i seniyyeyi neşr eylemiştir. İtilâf-ı Müselles devletlerinden bazıları kapitülasyonların ilgasını Hühümet-i Osamaniye'ye Almanya'nın teklif eylediğini iddia ediyorlarsa da kapitülasyonlar bâlâda izah olunan ahvalin ilcââtı [zorlaması] ile lağv edildiğinden bu iddia doğru değildir. Bu gibi şayiâtın bitaraf hükümetleri Almanya aleyhine âmâle etmek [ümitlendirmek] maksadıyla neşredildiğinden şüphe yoktur.
(Kont Andraşi) (Macar Hirlap) gazetesinin [Hükümet-i Osmaniye'nin İntibahı [uyanması]) unvanı tahtında neşreylediği bir makalede diyor ki:
"Hükümet-i Osmaniye kapitülasyonları ilga etmekle pek mühim bir karar ittihaz eylemiştir. Hükümetimizin bu meselede Hükümet-i Osmaniye'ye muavenet ve müzaharette bulunacağını zannederiz ve Hükümet-i Osmaniye'nin kesb-i kuvvet etmesinde biz dahi alakadarız. Hükümet-i Osmaniye yeniden hayat bulmak için Avrupa'da gaib eylediği [kaybettiği] arazi yi istirdat etmeyi düşünmüyor. Onun düşündüğü, elinde kalan memleketlerde kuva-yı milliyeyi ihzar ve metin bir idare tesis eylemekten ibarettir. Biz Hükümet-i Osmaniye'nin bu temayülâtını hoş görmeliyiz. Hükümet-i Osmaniye, beynelmilel bir muahedenameyi ihlâl eden yegâne hükümet değildir. Rusya 1870 senesinde Bahr-i Siyah'a talik eden muahedat-ı düveliyeyi hod behod [kendi başına] ref' etmişti [kaldırmıştı]. Kapitülasyonların ilgası Hükümet-i Osmaniye için yeni bir menba-ı hayat ve kuvve ihzar edecektir." Bu meselenin Hükümet-i Osmaniye'nin niyyat ve arzusu vechile hal ve tesviye edilmesine çalışalım. Ve Hükümet-i Osmaniye'nin maksadına nail olması için ona muavenet edelim.

8 MAYIS 1915

BATAN GEMİLER

L'Illustration dergisinin 8 Mayıs 1915 tarihli ve 3766 numaralı sayısında ilginç bir şekilde dönemin iki önemli savaş gemisinin isabet alıp batmasıyla ilgili haber ve görüntüler yer almıştı. Bunların ilki, 18 Mart 1915 günü topçu ateşine maruz kalıp mayına çarparak ağır hasar gören ve karaya oturarak kendini kurtarmaya çalışan Fransız **Gaulois** *zırhlısıydı. Diğeri ise iki hafta kadar sonra 3 Nisan 1915 günü Odessa açıklarında mayına çarparak batan Osmanlı* **Mecidiye** *kruvazörüydü.*

1896'da inşaatına başlanıp Aralık 1899'da hizmete giren *Gaulois*, *Charlemagne* ile *Saint-Louis* isimli kardeş gemilerle birlikte Brest Tersanesi'nde üretilmişti. 117,7 m uzunluğunda, 11.100 tonilatoluk ve 18 mil azami süratli bu zırhlı, 47'likten 305'liğe kadar toplam 42 topla ve iki denizaltı torpido tüpüyle donatılmıştı. 1900'de Akdeniz filosuna, 1912'de Brest'teki 3. filoya bağlandıktan sonra tekrar Akdeniz'e, Toulon'a dönmüş, kısa bir müddet eğitim hizmetine verildikten sonra I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce tekrar faal hizmete dönmüştü. Çanakkale Seferi'ne katılmış, 18 Mart günü Müttefik donanmasının Çanakkale Boğazı'nı zorlama girişiminde de ağır yara alarak kendini zar zor Bozca Ada yakınlarındaki Tavşan Adası sığlıklarına atarak karaya oturmuş, bu sayede batmaktan kurtulmuştu.

L'ILLUSTRATION

SAMEDI 8 MAI 1915

« MON BRAVE PETIT SOLDAT... »

Dans l'échange de ces regards-là, un grand chef et ses soldats se disent toute leur confiance

"Yiğit askercigim benim..." Bu karşılıklı bakışlarda büyük bir komutan ile askerleri birbirlerine olan bütün güvenlerini ifade ediyorlar. (Fransız orduları başkomutanı General Joffre teftişte).

Yazıda da anlatıldığı üzere tahliye edilen *Gaulois*, yüzdürülerek Toulon'a götürülmüş, tamir edildikten sonra da tekrar 4. filo hizmetine verilmiş, fakat 1916 yılının büyük bir kısmını gene tersanelerde geçirmiştir. Senenin en sonunda Selanik'e doğru yol alırken Mora Yarımadası'nın ve Çuha Adası'nın doğusunda Alman U-Boot 47 tarafından torpillenerek batmıştır. Fakat bu defa da gemi tahliye edilebilmiş, mürettebattan sadece dört kişi hayatını kaybetmiştir.[1]

Dergide yer alan ikinci gemi, *Mecidiye* isimli Osmanlı kruvazörüydü. Osmanlı hükümeti

tarafından Amerika Birleşik Devletleri'ne 1900 yılında sipariş edilmiş, inşaatına Philadelphia'da Kasım 1901'de başlanmış, 25 Temmuz 1903'te ise denize indirilmişti. 102,4 m uzunluğunda 3.500 tonilatoluk kruvazör 19 Aralık 1903 günü Osmanlı donanmasında hizmete başlamıştı. 37'likten 152'liğe toplam 24 topu bulunan bu geminin iki torpido tüpü bulunuyor, hızı ise 22 mile kadar çıkabiliyordu.

Mecidiye, Balkan Savaşları'nda çok faal hizmet vermişti. Ekim 1912'de Varna sahillerini topa tutmuş, Aralık'ta *Delfin* isimli bir Yunan denizaltısının hücumuna uğramış fakat kurtulmuş, Yunan donanmasına karşı Aralık 1912'de Elli ve Ocak 1913'te Limni'de başarılı bir şekilde savaşmış, nihayet Şubat 1913'te Şarköy'e yapılan çıkartmaya destek sağlamıştır.

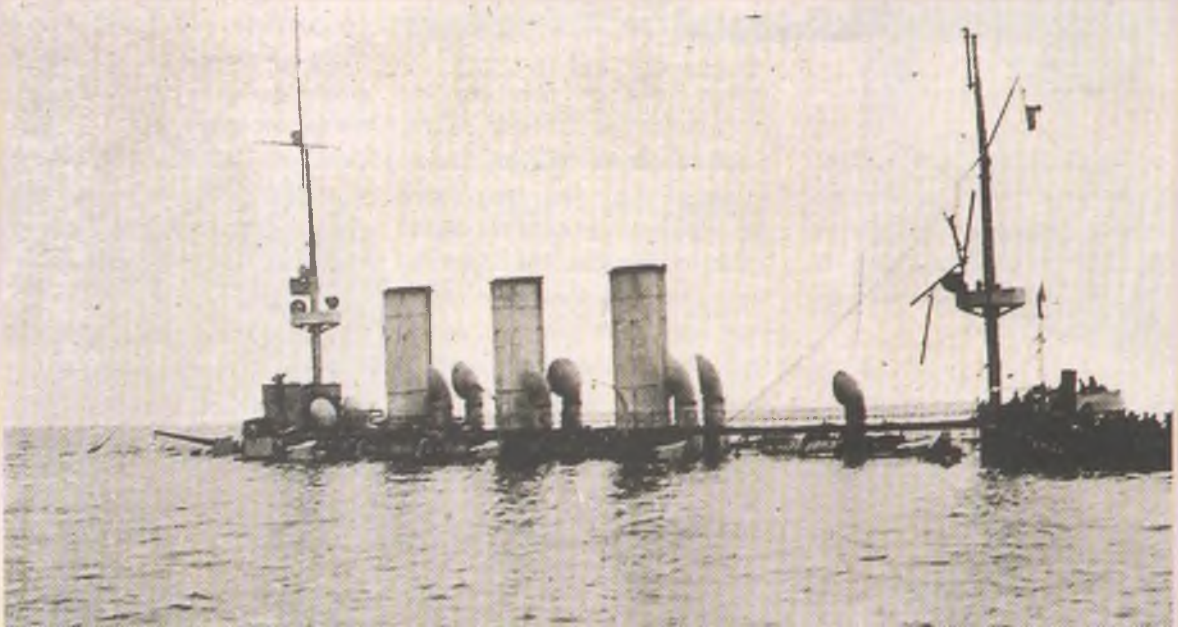
I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz'de seyreden *Mecidiye*, 3 Nisan 1915 günü Ernst Büchsel kumandasında Odessa'yı topa tutarken şehrin 15 mil uzaklığında bir mayına çarparak batmış, mürettebattan 26 kişi hayatlarını kaybetmişti. *Mecidiye*'yle birlikte bu operasyona katılan diğer kruvazör olan *Hamidiye* kalanları kurtarmış, orada bulunan *Yadigâr* isimli muhrip ise bir torpidoyla *Mecidye*'yi tamamen batırmaya çalışmıştır. Fakat Ruslar sığ sularda batmış olan kruvazörü yüzdürebilmişler ve Ropit Tersanesi'nde tamir etmişlerdir. *Prut* adını verdikleri gemiyi Şubat 1916'dan itibaren Karadeniz'de kullanmışlardır.

Aralık 1917'de Kızıl donanmaya geçen *Prut*, Mayıs 1918'de Almanlar Sivastopol'ü ele geçirince *Hamidiye* ve *Yavuz Sultan Selim* oraya gelerek *Mecidiye*'yi İstanbul'a kadar çekerek götürmüşlerdir.

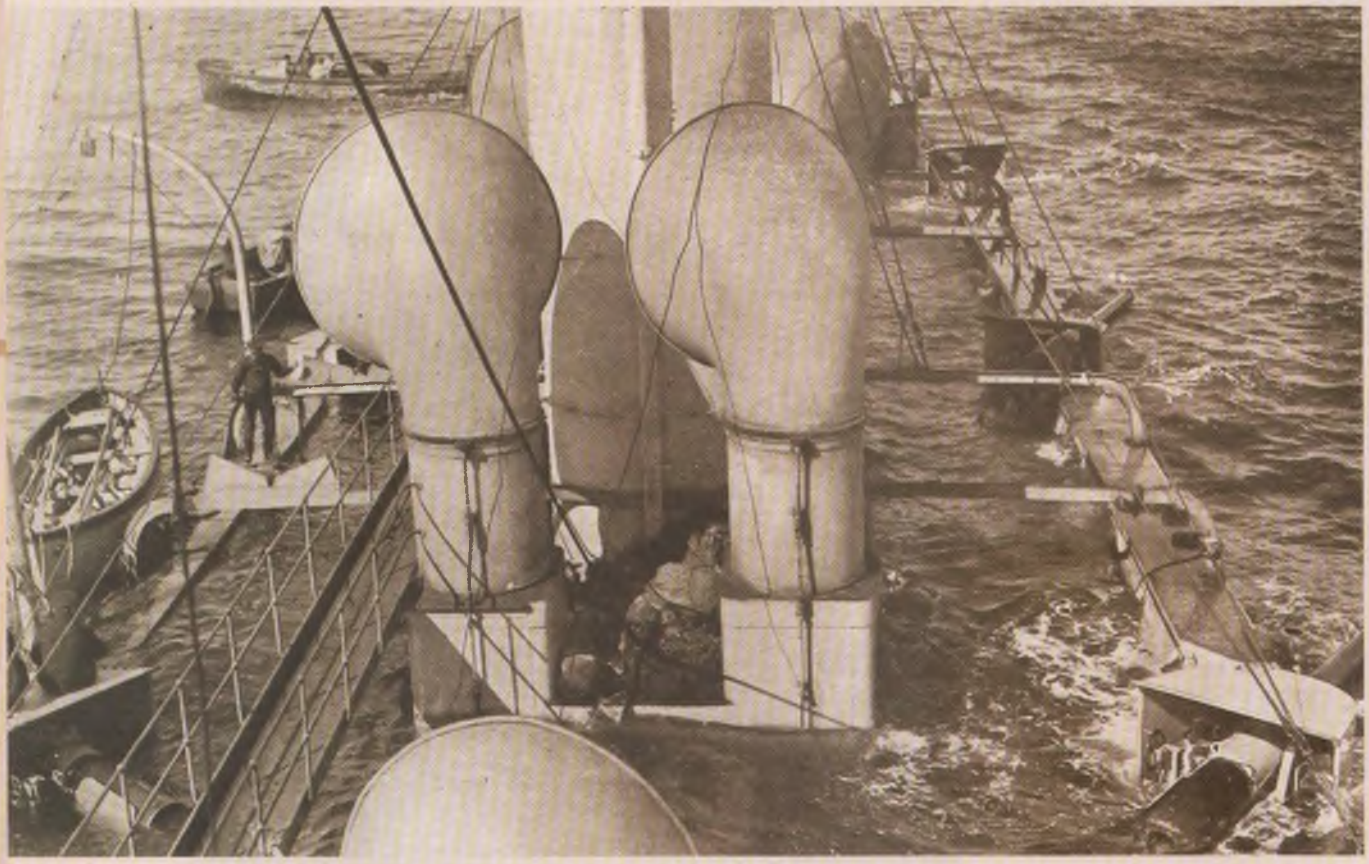
Mütareke'yle beraber İtilaf kuvvetlerinin eline geçen Osmanlı donanmasıyla birlikte *Mecidiye* kruvazörü de Haliç'e çekilmiş ve Türk donanmasına 1925'te iade edilmiştir. Gölcük Tersanesi'nde tamir gördükten sonra Haziran 1927'de tekrar faal göreve geçmiş, 1940'ta ise eğitim gemisi olarak hizmet vermiştir. 1 Mart 1947'de hizmetten çekilen *Mecidiye*, 1952'de hurda için satılmış ve 1956'ya kadar sökülmüştür.[2]

Denizcilerimizin soğukkanlılığının güzel bir örneği.

3 Nisan günü Odessa'nın 15 mil açığında sığ sularda bir Rus mayınının patlaması sonucunda batmış olan *Mecidiye* Türk kruvazörü.

Odessa'nın gemi kumpanyaları kendi hesaplarına *Mecidiye*'yi yüzdürüp tamir etmeyi ve Rus donanmasına hediye etmeyi düşünüyorlar.

***Mecidiye*'nin bir topu su yüzüne çıkarken.**

GAULOIS'NIN TAHLİYESİ

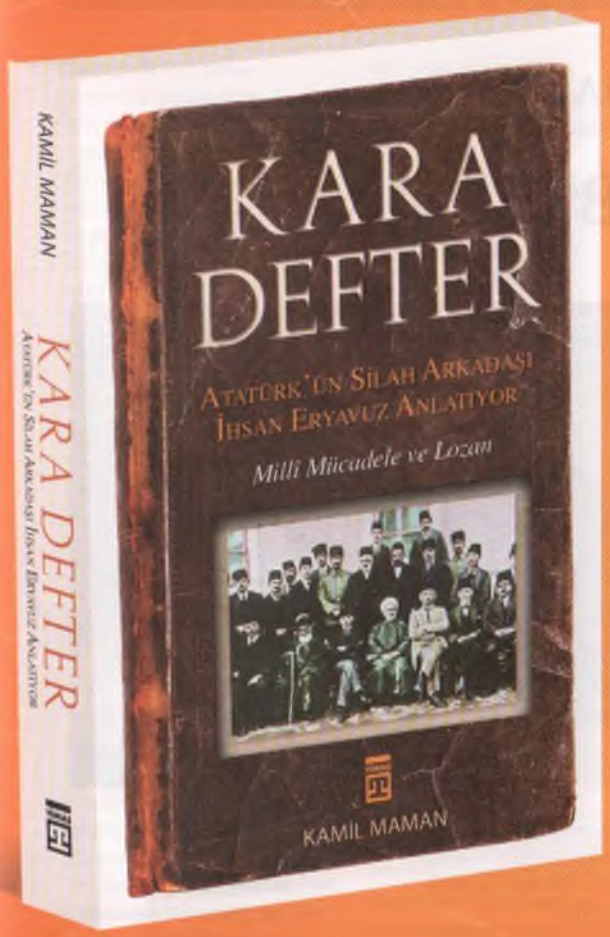
18 Mart günü batma tehlikesiyle karşı karşıya geldiğinde *Gaulois*'nın mürettebatı geminin bordası boyunca dizilmiş duruyor: Adamlar gayet düzenli bir şekilde onları almaya gelen tekneleri bekliyorlar.

Bouvet'nin kaybıyla sonuçlanan İngiliz ve Fransız donanmasının Çanakkale kalelerine karşı 18 Mart günü giriştiği saldırıda, iki gemimiz daha isabet aldı: *Suffren* ve *Gaulois*'nın ikisi de *Bouvet* gibi yüzen mayınlara çarptılar. *Gaulois*'nın komutanı, gövdesi baş iskele tarafında uzunca yırtılan gemisinin karşı karşıya kaldığı tehlikeyi soğukkanlılıkla değerlendirerek mümkün olduğu takdirde Tavşan Adası'nda karaya oturtmaya karar verdi. Şansı yaver gitti ve başardı. Burada verdiğimiz fotoğraf, baş tarafı yavaş yavaş suya gömülen ve suyun tazyiki altında sugeçirmez bölmelerin kırılması hâlinde batma tehlikesi gösteren gemide hiç bozulmayan sükûneti göstermektedir. Resmin çekildiği anda mürettebatın bir kısmı *Gaulois*'yı tahliye etme emri almıştı. Kıç güvertesinde masalar, iskemleler gibi ani bir felaket hâlinde şamandıra vazifesi görebilecek her şey yığılmıştı. Yanlarında veya kollarının altında torbaları – yani bütün varlıkları – bulunduğu halde borda boyunca dizilmiş adamlar onları almaya gelen tekneleri bekliyorlar. Bazıları şimdiden merdivenleri indirmiş, kalın zırhın şişkinliği üzerinde durmaktadır. Kıça yaklaşan bir İngiliz torpido gemisi yanaşıp aralarında birkaçını alacak; uzakta *Suffren* ile bir İngiliz gemisi Çanakkale'den ayrılıyor. Bu arada su durmadan sistemli bir şekilde pompalanmakta, gemi çok ağır yol vererek ilerlemektedir. Belki de kurmaylarıyla mürettebatının bu aklıselimi sayesindedir ki *Gaulois* kurtulabildi. Pek yakında filoya tekrar katılmış olacaktır.

DİPNOTLAR

1 http://fr.wikipedia.org/wiki/Gaulois_(cuirassé). Son erişimTarihi 24 Ağustos 2014.

2 http://en.wikipedia.org/wiki/Ottoman_cruiser_Mecidiye; http://de.wikipedia.org/wiki/Mecidiye_(28Kreuzer); https://tr.wikipedia.org/wiki/Mecidiye. [Son erişim tarihi 24 Ağustos 2014]

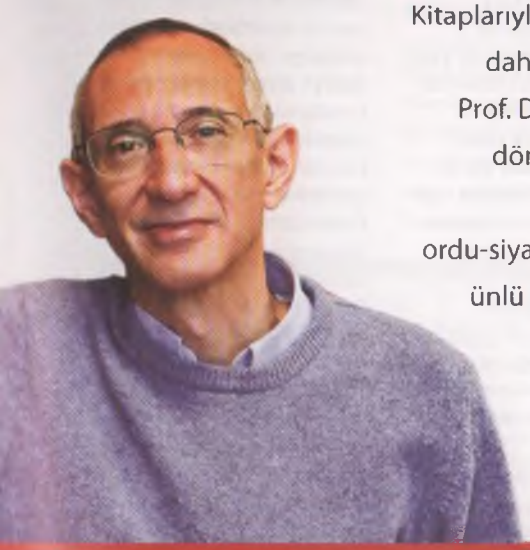
MİLLÎ MÜCADELE VE LOZAN YILLARI AYDINLANIYOR...

KARA DEFTER 90 YIL SONRA AÇILIYOR!

Teşkilat-ı Mahsusa'nın kurucu üyesi, İstiklâl Mahkemeleri reisi, Mustafa Kemal Paşa'nın silah arkadaşı **İhsan Eryavuz'un** Kurtuluş Savaşı'ndan İstiklâl Mahkemeleri reisliğine; **Lozan'dan** Birinci Meclis'te yaşanan tartışmalara kadar birçok olayı, **Enver Paşa'dan** Damat Ferit Paşa'ya; **Mustafa Kemal Paşa'dan** İsmet İnönü'ye; Kâzım Karabekir'den Refet Bele'ye; **Çerkez Ethem'den** Ali Şükrü Bey'e; Kılıç Ali'den Kasap Osman'a kadar birçok tarihî şahsiyeti anlattığı 3 ciltlik kara kaplı günlükleri ilk defa yayınlanıyor...

Büyük tartışmalar çıkaracak...

"RESMÎ TÂRİHE MEYDAN OKUYORUM!"

Kitaplarıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarının daha net anlaşılmasını sağlayan Prof. Dr. Cemil Koçak'tan; tek-parti döneminden Millî Şef İnönü'ye, darbelerden Ergenekon'a, ordu-siyaset ilişkisinden yakın tarihin ünlü politikacılarına, silbaştan bir Türkiye Tarihi okuması...

timas.com.tr
timastarih
timasyayingrubu

Timaş tarih
Tarih bu sayfalarda yaşıyor...

TİMAŞ

1908-1909 SELANİK'TEN ADANA'YA UMUTLAR VE YIKINTILAR
ZABEL YESAYAN'I BULMAK

CANSU KILINÇARSLAN

Yönetmenler Talin Suciyan ve Lara Aharonian.

"1908-1909 Selanik'ten Adana'ya Umutlar ve Yıkıntılar" sergisi etkinlikleri kapsamında Lara Aharonian ve Talin Suciyan tarafından hazırlanan belgesel filmi "Zabel Yesayan'ı Bulmak" 14 Ağustos 2014 tarihinde Galeri Birzamanlar'da gösterildi.

Osman Köker'in Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'ndan kartpostalları kullanarak hazırladığı serginin adı "1908-1909 Selanik'ten Adana'ya Umutlar ve Yıkıntılar". Sergide Osmanlı'nın farklı milletlerinin 1908 Devrimi'ne katılımını ve umutlarını yansıtan kartpostallardan örnekler yer alıyor. Bunlardan biri, 1 Ağustos 1908'de Beyoğlu Balıkpazarı Surp Yerrortutyun Ermeni Kilisesi'nde hürriyet şehitleri için yapılan ayin sonrası Taksim Meydanı'na yönelen kalabalığın görüldüğü kartpostal... Bir diğeri Makedonya'da Anayasa'nın yürürlüğe girmesi için dağa çıkan ve hürriyetin ilanıyla şehre inen Resneli Niyazi Bey'in çetesini gösteren kartpostal... Ayrıca serginin Esayan'ın kitabı "Yıkıntılar Arasında"[1] ile aynı ismi taşıyan özel bölümünde, 1909 Nisan'ında gerçekleşen Adana katliamı ile çok kısa bir sürede yaşanan hayal kırıklığına dikkat çekiliyor.

Sergi kapsamında gerçekleşen etkinliklerden ilki Zabel Yesayan hakkındaki "Zabel Yesayan'ı Bulmak"[2] belgesel film gösterimiydi. Yönetmenler Talin Suciyan ve Lara Aharonian'ın da katılımıyla gerçekleşen etkinlikte, Adana Katliamı sonrası yaşananların tanıklığını aktarmasının yanı sıra önemli bir kadın edebiyatçı olan Zabel Yesayan'ın hayatına ve yazdıklarına dikkat çekildi.

Osman Köker film gösterimi öncesinde kısaca Yesayan'ın hayatının bu sergide bahsedilen dönemle ilişkisinden ve filmin yapım sürecinden bahsetti, yönetmenleri tanıttı. Yönetmenler Aharonian ve Suciyan, Zabel Yesayan'ın belgesel film projesinin geniş bir Zabel Yesayan biyografisinden çok, diyaspora ile Ermenistan'daki Zabel Yesayan arasındaki farkı ve kimi eksik bilgilenmeleri azaltmak isteğiyle şekillendiğini ifade ettiler.

Zabel Yesayan 1878 Üsküdar doğumlu, 20. yüzyılın tanınmış Ermeni entelektüel kadınlardan biri. Filmde Yesayan'ın ailesinin anlatımlarına, devlet arşivlerinden belgelere, Esayan'ın kendi yazdıklarına, fotoğraflara ve ses kayıtları ile edebiyat eleştirmenlerinin Esayan'ın eserleri üzerine yaptıkları yorumlara yer veriliyor.

Film, bir taksideZabel Yesayan Sokağı'nın nerede olduğuna dair konuşmalar ve Ermenistan'daki Zabel Yesayan Sokağı'ndaki insanların, "bu sokağa ismini veren kişiyi tanıyor musunuz?" sorusuna verilen yanıtlarla başlıyor. Ardından Yesayan'ın bir kadın yazar olarak İstanbul'daki serüveni tarihi belge ve alıntılarla anlatılıyor. Sırpuhi Düsap'ın Yesayan üzerindeki etkisinden bahsediliyor ve otobiyografisi *Silahtar Bahçeleri*'nden[3] şu alıntı okunuyor:

"Bayan Düsap edebiyat dünyasına atılmaya aday olduğumu duyduğunda, bu yolda kadınları defne yapraklı taçlardan ziyade dikenlerin beklediğini söyleyerek uyardı beni. Bizim gerçekliğimizde, bir kadının ortaya çıkıp kendisine bir yer edinmek istemesine tahammül edilmediğini, bunu aşabilmek için, vasatın çok üzerine çıkmak gerektiğini söyledi ve ekledi: Bir erkek ortalama bir yazar olabilir, ama bir kadın asla."

Yönetmenlerden Lara Aharonian, Yesayan'ın ortalamanın üzerinde bir yazar olmanın yanı sıra Osmanlı'da kadın sorunları hakkında da pek çok makale yazan, feminist tarihyazımı için de oldukça önemli bir kadın figür olduğunu ekledi. 1917 yılında yayınlanan romanı *Verçin Payagı* (Son Kadeh), kadınların istemedikleri kişilerle evlendirilmelerinin yarattığı tahribatı konu ediyordu.[4] Bu alandaki çalışmaları makaleleri ve gazetelerde yazdıklarıyla çoğaltılabilir.

Sorbonne'da edebiyat ve felsefe derslerini takip eden Zabel Yesayan İstanbul'a ancak 1908'de dönmüştür. Filmde Yesayan'ın hayatının dönüm noktalarından biri olarak 1909 Adana Katliamı sonrası katıldığı yardım ekibiyle bölgede yaptığı görüşmelere ve canlı tanıklığına dikkat çekiliyor. *Yıkıntılar Arasında* kitabının 1912 yılında burada yaşananların ve yazarda bıraktığı etkinin aktarılması ihtiyacından ortaya çıktığı ifade edildi.

Zabel Yesayan'ın ismi, takip eden günlerde Sakıncalı Ermeni Entelektüeller Listesi'nde yer almıştır. 1915'te bu liste açık edilince, listede yer alan isimlerin evlerine baskınlar düzenlenmiştir. Belgeselde, kaynaklara göre Yesayan'ın önce hastanede saklandığı sonra da Bulgaristan'a geçerek bu ortamdan kaçtığı anlatılıyor. 1917 yılında Bakü'ya geçtiği, 1921'e kadar burada, 1915 sonrasında yetimleri topladığı ve hayatta kalanları kayda geçirdiği anlatılıyor. Ardından Sovyet Ermenistanı'nda yaşamaya ve üniversitede ders vermeye başladığı söyleniyor. 1934'te Sovyet Yazarlar Birliği'nin Moskova'daki ilk toplantısında yaptığı, 'rejimi tehdit eden' konuşma hayatının dönüm noktalarından bir diğeri olarak değerlendiriliyor. Konuşmanın içeriğine ilişkin yeterli bilgi verilmemekle birlikte, belki bu konuşma belki de daha genele yayılan politik tutumu sebebiyle 1937'de Stalin rejimi tarafından Sibirya'ya gönderildiğini anlıyoruz. Ermeni Konferansı'nda

Zabel Yesayan (1878- 1943?).

Yesayan'la ilgili sunuş yapan Elif Şafak'a göre sürgünün sebebi, Zabel Yesayan'ın eleştirel bakışlı bir entelektüel olmasıdır, sosyalizme yakın olmasına rağmen, eleştirel duruşundan ötürü kısa zamanda Stalin rejiminin damgaladıkları arasına girmiştir.[5] Ancak film sonrasındaki konuşmalarda, daha genel tabloya bakıldığında tutuklanmasının kaçınılmaz olduğu değerlendirmesi yapıldı.

Filmde Zabel Yesayan'dan Sibirya sürgünü sonrasında kızı Sophie ve oğlu Hrand'a yazdığı, çocukları merak ettiğini gördüğümüz mektupları görüyoruz, ancak bir süre sonra bunların da kesildiği ifade ediliyor. Ölüm tarihi 1943 olarak tahmin ediliyor, mezar yerine dair herhangi bir bilgi yok.

Filmden sonra yönetmenlerle yapılan konuşmada Batı Ermenilerinin Zabel Yesayan'a karşı mesafeleri değerlendirildi. Talin Suciyan'ın bu konudaki açıklaması, Batı Ermenileri açısından da siyaseten üretilen, ulus-devlet gibi olmasa da benzer ama başka türlü kurumsallaşmış bir tarihyazımı olduğunu hatırlatarak başladı. Anlaşılan o ki Sovyet Ermenistanı'nı ütopik bir yer, hayali bir güven alanı olarak tarif eden Zabel Yesayan o tarihyazımının bir parçası olamıyor. Talin Suciyan Zabel Yesayan biyografisinin eksik kısmının Sovyet Ermenistanı hayranı olduktan sonraki dönem olduğunu, o döneme çok yer verilmediğini ifade etti. Ayrıca Esayan'ın daha önce üye olmasa da bir şekilde temasta olduğu Taşnaktzutyun'la ilişkileri, Sovyet Ermenistanı ve Taşnaktzutyun arasındaki yol ayrımı gibi çeşitli değişkenlerin tarihyazımı dışında bırakılmasında etkili olabileceğini ekledi.

Bu belgesel, sinematografik yetersizlikler, 1934 Yazarlar Birliği'ndeki konuşmanın detaylandırılmaması gibi bazı eksiklere karşın Yerevan'da aile üyeleriyle yapılan görüşmeler ve Zabel Yesayan'ın özel eşyalarından oluşan sergiye filmde yer verilmesiyle yazara ilişkin samimi bir ilgi uyandırıyor. Ayrıca feminist tarihyazımı açısından da bu mütevazı çalışmanın önemli olduğunu düşünüyorum. Serpil Çakır'dan alıntıyla "Politik bilgi ancak araştıran kadınla, araştırılan kadın arasında ortak bilinçlenme deneyimi gerçekleştiğinde mümkün olabilecektir."[6] Böyle bir deneyimin yaşanabilmesi ise ancak bu tür karşılaşmalara fırsat veren yazılı ve görsel çalışmaların artırılması ve sergilenmesiyle mümkün olacaktır. Bu karşılaşmanın etkisi önemli bir kadın edebiyatçıyı okuma isteğinin yanı sıra, bu buluşmalara engel olan siyasete duyulan öfke ve eleştirileri de beraberinde getirecektir. Türkçe yayınlanan Zabel Yesayan kitaplarının sayısının artması umuduyla...

* Haberi hazırladığımız günlerde Ümit Kurt ve Alev Er, Zabel Yesayan tarafından kaleme alınan Paris Konferansı'nda Ermeni Delegasyonu'nu temsil eden Boğos Nubar Paşa'ya sunulan 11 sayfalık rapora ulaştılar. Bu raporda Yesayan, 1915 ve sonrasında Ermeni kadınların maruz kaldığı kötü muameleyi anlatıyor.[7]

DİPNOTLAR

1 Zabel Yesayan, *Yıkıntılar Arasında*, Çev. Kayuş Çalıkman Gavrilof, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2014.

2 *Zabel Yesayan'ı Bulmak*, Yön: Talin Suciyan ve Lara Aharonian, 2008, Ermenice (Türkçe altyazılı).

3 Zabel Yesayan, *Silahdarın Bahçeleri*, Çev. Jülide Değirmenciler. İstanbul: Belge Yayınları, 2006.

4 İstanbul Kadın Müzesi Arşivi'nde kitapla ilgili bilgi veriliyor. http://www.istanbulkadinmuzesi.org/zabel-yesayan [16.08.2014]

5 Elif Şafak, "Sürekli Sürgün: Zabel Esayan Üzerine Bir İnceleme", http://www.elifsafak.us/yazilar.asp?islem=yazi&id=338 [15.08.2014]

6 Serpil Çakır, "Feminist Tarih Yazımı: Tarihin Kadınlar İçin, Kadınlar Tarafından Yeniden İnşası", *21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar*, Prof. Dr.Nermin Abadan Unat a Armağan, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 507.

7 Ümit Kurt ve Alev Er, "Bu feryat yüz yıldır duyulmayı bekliyor", *Agos*, 21 Ağustos 2014.

İNTİFADA YAYINLARI YAYIN HAYATINA BAŞLIYOR

İntifada Yayınları, Sarah Irving tarafından Leyla Halid ve onu tanıyanlarla yaptığı röportajlara dayanarak kaleme alınan kitabı Ayşe Düzkan'ın çevirisiyle geçtiğimiz ay yayınladı: "LEYLA HALİD Filistin Kurtuluşunun Simgesi". Kitap, Filistin direnişinin ve Leyla Halid'in üyesi olduğu Filistin Halk Kurtuluş Cephesi'nin geçirdiği tarihsel dönüşümlere de ayna tutuyor. Aynı zamanda evlilikleri, ailesi ve çocukları hakkında Halid'in özel hayatının bilinmeyen taraflarını gözler önüne seriyor.

İntifada Yayınları, parçası olduğumuz Arap, İran ve Kürdistan coğrafyasının toplumsal, kültürel, tarihsel ve siyasal gelişmelerini izlemeye ve anlamaya yardımcı olmak üzere bu alanda uzmanlaşan, derinleşen bir yayıncılık amacıyla yayın hayatına başlıyor. İntifada Yayınlarının kuruluş duyurusundan:

"Bölgemiz ile ilgili egemen söylemleri ve kavramları sorgulayan ve alternatif yaklaşımları teşvik eden bir yayın çizgisi izleyeceğiz.

Ortadoğu'nun ülkemiz ve dünya gündeminde işgal ettiği yere karşın ülkemizdeki literatürün zayıflığı dikkat çekicidir. İntifada Yayınları olarak ağırlıklı olarak çeviri eserlerle nitelik ve nicelik açısından bu literatürü geliştirmeyi hedefliyoruz. Bu amaçla aktüel ve akademik çalışmaların birbirini tamamladığı bir kitaplık oluşturacağız.

İntifada Yayınları olarak bölgemizin devrimci ve ilerici birikimini ülkemize taşırken bölge genelinde işçi sınıfının, emekçilerin, kadınların, gençliğin, siyasi tutsakların ve mültecilerin mücadelelerine ve gündemlerine öncelik vereceğiz. Böylelikle bölge genelinde bu hareketler arasında düşünce, eylem, deneyim paylaşımına ve iletişime katkı sağlayan bir kanal olmayı umuyoruz. Etnik, dinsel ve mezhepsel önyargılara karşı bölgemizin toplumsal ve kültürel zenginliğini yansıtmaya özen göstereceğiz.

Yayınevimizin adını isyanından aldığı Filistin halkının Siyonist yerleşimci sömürgeciliğe, *apartheid*'a ve işgale karşı verdiği kurtuluş ve anayurduna geri dönüş (Hakk el-Avde) mücadelesine kitapların dünyasında bir destek sunmayı görevimiz kabul ediyoruz.

Yaşadığımız bölgeyi içeriden anlama çabasının ürünü bağımsız ve kolektif bir yayınevi olarak okurlarımızı ve bu alanda çalışmalar yapanları bu kolektif üretimde yer almaya, katkı sunmaya davet ediyoruz."

İntifada Yayınları
Ağustos 2014
İstanbul

AVRUPA ARKEOLOGLAR BİRLİĞİ 20. YILLIK KONGRESİ

Avrupa Arkeologlar Birliği'nin (EAA – European Association of Archaeologists) 20. Yıllık Kongresi 10-14 Eylül 2014 tarihleri arasında İstanbul Teknik Üniversitesi'nin ev sahipliğinde Taşkışla Kampüsü ve Makina Fakültesi binalarında gerçekleşecek.

Avrupa Arkeologlar Birliği'nin (EAA – European Association of Archaeologists) 20. Yıllık Kongresi 10-14 Eylül 2014 tarihleri arasında İstanbul Teknik Üniversitesi'nin ev sahipliğinde İstanbul'da yapılacaktır. Toplantılar için İTÜ'nün şehir kampüslerinden Taşkışla ve Makina Fakültesi binaları tahsis edilmiştir.

Avrupa Arkeologlar Birliği, arkeoloji ve kültürel mirasın korunması alanlarında dünyadaki en önemli ve saygın meslek kuruluşlarının başında gelir. Bir üst kurum olarak arkeolojide yeni yaklaşımların gelişmesi, kültürel mirasın korunması ve topluma kazandırılması gibi alanlarda ortam hazırlar ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası kurumlara danışmanlık yapar. Birliğin kongreleri her yıl bir Avrupa ülkesinde düzenlenir ve yeni kuramların geliştirilmesi, tartışılması, sorunlara çözüm aranmasında bir "açık forum" niteliği taşır.

İstanbul'da düzenlenecek 20. kongre beklenenin çok üzerinde bir ilgi görmüştür ve Avrupa'da arkeoloji ve kültürel miras alanlarında son 50 yıl içinde yapılmış en geniş katılımlı toplantı olacaktır. İstanbul Kongresi, 45 paralel oturumda 2000'e yakın sözlü bildiri, 300'e yakın poster ve 12 sergi ile bir bilim şölenine dönüşmüş durumdadır.

Kongreye dünyanın çok farklı bölgelerinden, toplam 74 ülkeden bilim insanları katılacaktır. Arkeoloji ve kültürel miras alanlarında birçok uluslararası kurumun yönetim kurulu toplantıları ve çalıştayları da İstanbul Kongresi kapsamında gerçekleşecektir. Kongre Düzenleme Kurulu ayrıca İstanbul'un çeşitli yerlerinde çok sayıda paralel sergi ve konferansın gerçekleşmesi için çalışmalar yapmıştır.

Kongre'nin ana konusu "Birleştiren Denizler, Sınırlar Aşan Kültür İlişkileri" olarak belirlenmiştir. Kongre sadece arkeologların değil, sanat ve mimarlık tarihçilerinin ve bu alanlarla ilişkili sosyal ve fen bilimleri araştırmacılarının da en güncel yorumlarını içermektedir.

Avrupa Arkeologlar Birliği İstanbul Kongresi, kendi alanında Türkiye'de gerçekleşecek en geniş katılımlı uluslararası toplantı olacaktır. Kongre'de çoğu daha önce hiç Türkiye'de bulunmamış bilim insanları arkeoloji ve kültürel miras konularında en güncel bilgileri paylaşacaktır. Ülkemizdeki birçok üniversiteden çok sayıda araştırmacı da Kongre'ye katılmaktadır.

İstanbul'un görkemli kültürel mirası herkes için her zaman dikkat çekici olmuştur. Özellikle son yıllarda gerçekleşen Marmaray-Metro kazıları ile de dünyadaki ilgili çevrelerin, uzmanların İstanbul'a yönelik ilgisi artmış, bu başarılı çalışmalar yakından izlenmeye başlanmıştır. Bu açıdan Avrupa Arkeologlar Birliği'nin 20. Yıllık Kongresi'nin İstanbul'da düzenlenmesi ayrıca anlam kazanmaktadır.

Kongre'nin kent ve İstanbullular ile bütünleşmesi, Türkiye'de arkeoloji ve kültürel miras konularındaki hassasiyete katkıda bulunması Kongre Düzenleme Kurulu'nun en büyük dileğidir.

Prof. Dr. Mehmet Özdoğan
– Prof. Dr. Turgut Saner
Kongre Eşbaşkanları

TAKSİM: İSTANBUL'UN KALBİ

Suna ve İnan Kıraç Vakfı İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, sosyal hassasiyetlerin en fazla ifade bulduğu bir merkeze dönüşen Taksim Meydanı'nın 19. yüzyıldan 1960'a uzanan süreçte geçirdiği değişim ve dönüşümlere fotoğraf, gravür ve harita üzerinden ışık tutan bir sergiye ev sahipliği yapıyor: "Taksim: İstanbul'un Kalbi".

17. ve 18. yüzyıllarda, Pera'nın sınırını belirleyen mezarlıkları, gezinti yerleri, kahvehaneleri ve su dağıtım merkezi ile tanımlanan, adını çeşitli semtlere su "taksim" etmesinden alan Taksim bölgesi, 19. yüzyıl başında III. Selim'in yaptırdığı Topçu Kışlası'yla askeri bir işlev de kazanmış, yeni rejimin hızla inşa edildiği 20. yüzyılda ise Cumhuriyet'in en kuvvetli temsil alanlarından birine dönüşmüştür.

Osmanlı Devleti'nin tarihe karışmasıyla askeri işlevini yitiren, ortasındaki alanın Taksim Stadyumu adıyla spor müsabakalarına tahsis edildiği kışlanın 1940'ta yıktırılarak yerini, Henri Prost'un tasarladığı İnönü Gezisi'ne terk etmesi meydanın çağdaşlaştırılmasında önemli bir aşamayı oluşturur.

Taksim'in "meydan" karakterini kazanması İtalyan heykeltıraş Pietro Canonica'nın yaptığı, 1928'de açılan Cumhuriyet Anıtı'dır. Yapımına 1949'da başlanan Atatürk Kültür Merkezi'nin 1969'da tamamlanmasıyla bugünkü kimliğine kavuşan Taksim Meydanı; milli bayramların kutlandığı, kamusal ifadelerin yankılandığı, İstanbul'un toplumsal ve kültürel belleğinin merkezi olmayı sürdürüyor.

Suna ve İnan Kıraç Vakfı İstanbul Araştırmaları Enstitüsü sergi katında yer alan "Taksim: İstanbul'un Kalbi" sergisi 11 Ekim 2014'e kadar ücretsiz olarak ziyarete açık kalacak.

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

TARİH VAKFI PERŞEMBE KONUŞMALARI, 2014 SONBAHARI'NDA ERMENİ SOYKIRIMI'NA ODAKLANIYOR.

Eleştirel tarih anlayışlarına platform sağlayarak sosyal bilimlerde entelektüel bir tartışma mecrası oluşturmayı amaçlayan Perşembe Konuşmaları'nın bu döneminde 1915 Ermeni Soykırımı, milliyetçi önyargıları yeniden üretmeyen, tersine resmî tarih ve milliyetçi anlatılarla mücadele eden bir anlayışla, belirli bir sosyal tarih perspektifi ile incelenecek.

Bugün içinde yaşadığımız siyasal ve sosyal sistemin kurucu momentinin 1915'e denk düşmesi, Ermeni Soykırımı'nı sadece tarih disiplinini değil, tüm sosyal bilimleri ilgilendiren bir konu olarak karşımıza çıkarıyor. Bu çerçevede konuyu 1915'in rolü, süreklilik gösteren etkileri ve kaçınılmaz şekilde devam eden güncel tartışmaları da hesaba katarak imparatorluk ile cumhuriyet arasındaki süreklilikleri vurgulayan, özellikle de İttihatçı dönem ile tek-parti arasındaki geçişleri hesaba katan bir perspektif ile değerlendirmeyi amaçlıyoruz. Öte yandan, bu toplantılarda son dönemde Ermeni Soykırımı'na ilişkin eleştirel literatürde ortaya çıkan son derece önemli görüş ayrılıklarını ve tartışmaları da yansıtmayı hedefliyoruz.

İlki 2 Ekim 2014 Perşembe günü saat 18:30'da Galatasaray Aynalıgeçit'te Fatma Müge Göçek'in katılımıyla gerçekleşecek olan Perşembe Konuşmaları'nın dönem programını *Toplumsal Tarih* dergisinin 250. sayısında duyuracağız.

TARİH VAKFI'NDA 2014- 2015 DÖNEMİ OSMANLICA VE YUNANCA SEMİNERLERİ EKİM AYINDA BAŞLIYOR.

Osmanlıca seminerleri geçen yıl olduğu gibi bu yıl da İstanbul Bilgi Üniversitesi öğretim görevlisi Mustafa Çakıcı tarafından verilecek. 'Yeni başlayanlar için' ve 'rika' olmak üzere iki ayrı seviyede açılacak ve her biri 48 saat sürecek olan programda yeni başlayanlar, cumartesi ve pazar günleri 11:00-13:00 arasında; rika öğrencileri ise perşembe akşamı 18:30-20:30 ile cumartesi günleri 14:30-16:30 arasında seminer alacaklar. Seminer ücretleri yeni başlayanlar için 500 TL, rika için 550 TL olarak belirlendi.

Yunanca seminerleri ise bu yıl Sismanoglio Megaro Yunanca öğretmenlerinden Angeliki Melliou tarafından verilecek. Seminerler A1, A2 ve B1 olmak üzere 3 farklı seviyede açılacak ve her biri toplam 90 saat sürecek. A1 (başlangıç seviyesi) pazartesi ve çarşamba akşamları 18:30-21:30 arasında, A2 ve B1 seviyeleri ise talebe göre cuma akşamı ve/ veya pazar günü 15:00-18:00 arasında verilecek. Başlangıç seviyesini geçmiş olan adayların yerleri seviye tespit sınavıyla kesinleşecek. Bu nedenle Yunanca dersleri için başvuruların 20 Eylül'e kadar tamamlanması önemli. Katılım bedeli A1 seviyesi için 1100 TL, A2 ve B1 için 1000 TL olacak. Osmanlıca ve Yunanca Seminerlerine katılmak isteyenlerin tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr veya hbostanci@tarihvakfi.org.tr adresine ön kayıt yaptırmaları gerekiyor. Seminerler, her yıl olduğu gibi Tarih Dostlarına % 10 indirimli.

YURT YAYINLARI'NIN AĞUSTOS KİTAPLARI

Yurt Yayınları Ağustos ayında M. Zafer Üskül tarafından hazırlanan *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi Sıkıyönetimi* kitabını yayınladı. Kitap, gazetelerden taranan bildirilerin, tebliğlerin ve basın açıklamalarının yanı sıra, tamamının hukuksal bir çerçevede değerlendirilmesini içeriyor. Ulaşılabilen bildirilerin içeriklerinden yola çıkarak, sıkıyönetim kararıyla beraber gelen yasaklar, kapatılan dernekler ve gazeteler, üniversitelere ve aydınlara yönelik baskı politikaları, operasyonlar, yargılamalar başlıklar halinde yeniden göz önüne seriliyor.

TÜRKİYE SENDİKACILIK ANSİKLOPEDİSİ 3 CİLT

Türkiye gibi, genel ve özel toplumsal olaylara ilişkin belge kıtlığı içinde olan ve geçmişini daha iyi tanıyarak, deneyimlerden daha sağlıklı bir gelecek için yararlanma geleneği zayıf olan bir ülkede, bu ansiklopedinin özel bir değer taşıdığına inanıyoruz. Türkiye sendikacılık hareketinin oluşumlarını, sağlıklı ve sağlıksız gelişmelerini incelemek isteyen herkes, Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi'nden çok yararlı bilgilere ulaşabilecektir.

1699 SAYFA, KUŞE, CILTSIZ, 12 X 29 CM İSTANBUL, 2013
ISBN : 2880000007623 FIYAT: 150 TL

VAKIF MERKEZİ: ZINDANKAPI DEĞİRMEN SOKAK NO: 10 T (212) 522 02 02 F (212) 513 56 90 WWW.TARIHVAKFI.ORG.TR / info@tarihvakfi.org.tr
ANKARA İRTİBAT BÜROSU: SELANİK CADDESİ TANKUT İŞ MERKEZİ NO: 82/30 064420 KIZILAY- ANKARA T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

19. YÜZYILIN SONUNDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KURULAN

MUSEVİ İSKÂN BİRLİĞİ (JCA) ÇİFTLİKLERİ

TAYLAN ESİN

Musevi İskân Birliği, Baron Maurice de Hirsch tarafından 1891'de kurulmuştu. "Amacı kötü ekonomik koşullar veya zulüm altında yaşayan Yahudilerin göç etmelerini, başka ülkelere yerleşmelerini ve üretime katkı yaratacak bir meslek öğrenmelerini sağlamaktı..." 1880-1910 arasında Güney Amerika ve Filistin'le beraber Anadolu'da, "Akhisar, İstanbul-Sultanbeyli, Bandırma, Silivri, Eskişehir'de çiftlikler kuruyor, buralara Rusya'dan gelen göçmenleri yerleştiriyor, onlara tarım ve çiftçilik öğretiyordu." Bu makalede İTC iktidarında ve sonrasında söz konusu çiftliklerle ilgili gelişmeleri ortaya koymaya çalışacağız.

18/19. yüzyılda tarım arazisinin temellük ve temerküzünün hızlanması, 1858 Arazi Kanunu'ndan sonra yabancı tebaaya toprak satışının başlaması, demiryolu hatlarının kurulması ve pazar ekonomisinin gelişmesiyle, özellikle Çukurova, Ege, Marmara ve Trakya'da, çoğu gayrimüslim Osmanlı ve yabancı tebaa, bir kısmı da mülkiye/seyfiye zümresi tarafından işletilen "çiftlik"ler ortaya çıkmaya başladı. Genellemenin getirdiği sakınca/zorluklar gözardı edilirse,[1] ortak özellikleri, ücretli emek istihdam etmeleri, görece geniş ölçekli ve ticarileşmiş olmaları ve yüksek verimli tarıma imkân vermeleriydi.[2]

Bunlar, kısa zaman içinde, imparatorluğun çok çabalamasına rağmen yüzyılın son çeyreğinde kurmayı bir türlü başaramadığı[3] numune çiftlikleri haline geldi. Abdülhamid yönetiminin çiftliklere karşı çelişkili bir tavrı vardı: Çiftlikler, üretim hacimleri ve yörelerindeki geçim ölçekli tarım işletmelerine aktaracakları bilgi ve

Jewish Colonial Trust'ın İngilizce ve İbranice hisse sendi.

deneyim nedeniyle teşvik ediliyor; ancak öte taraftan sınır güvenliği,[4] "küçük üreticiyi sakınıp kollamaya yönelik çabalar"[5] veya acil ihtiyaç/plansızlık[6] sonucu, istimlak edilerek muhacir iskânına açılıyordu.[7]

İttihad ve Terakki, Abdülhamid'in çiftliklerle ilgili siyasetini sürdürdü. Ancak Balkan Savaşı ile hızlanan muhacir/mülteci göçü ve ülkenin barış dönemindeki tarım sorunlarını şiddetlendiren Büyük Savaş, çiftliklerle ilgili belirsizliği de başka bir noktaya taşıdı. Tehcir edilen nüfus ve boşalan hane sayıları gibi çiftlikler de hayati bir önem kazanmış olsa gerek ki, henüz 15.8.1914'te Dâhiliye'ce vilayetlerde "Rumlara aid ne kadar çiftlik mevcud olduğunun ve bunların kıymet ve dönümleri mikdarının tahkik ve acilen işarı" isteniyor;[8] kayıtları Talât Paşa tarafından bizzat tutuluyordu.[9] Kime ait olduğu belirtilmemiş olsa da, bu kayıtlardaki çiftliklerin Osmanlı gayrimüslimlerine ve yabancılara ait olduğu tahmin edilebilir. Rum ve Ermenilere ait olanların terk, diğerlerinin istimlâk edildiği anlaşılmaktadır. "İstimlâk Olunan Arazi ve Çiftlikat" listesinde kayıtlı olan Tekfur ve Fethiköy, JCA çiftliklerindendi.

Musevi İskân Birliği ("Jewish Colonisation Association", JCA/ICA) Yahudi işadamı ve hayırsever Baron Maurice de Hirsch tarafından 1891'de kurulmuştu.[10] "Amacı kötü ekonomik koşullar veya zulüm altında yaşayan Yahudilerin göç etmelerini, başka ülkelere yerleşmelerini ve üretime katkı yaratacak bir meslek öğrenmelerini sağlamaktı..." 1880-1910 arasında Güney Amerika ve Filistin'le

Baron Maurice de Hirsch (1831-1896)

Hirsch'in hayırseverliği Rumeli demiryolu girişimi ile eşzamanlıdır: Alliance İsraelite Universelle'e gönderdiği mektupta, Türkiye'ye yaptığı ziyaretler sırasında Musevilerin sefaletine şahit olduğunu yazar ve eğitim/öğretim aracılığıyla durumlarını düzeltmelerine imkân sağlamak için ortak bir ödenek oluşturmayı önerir.

Maurice Hirsch, soyağacı 18. yüzyıla kadar izlenebilen, Würzburg ve Münih'te yerleşik köklü bir tüccar ailesine mensuptur. Hirsch, 1851'de Brüksel'de çalışmaya başladığı firmaya ait Lüksemburg demiryollarının mali durumunu, siyasi bağlantıları ve ikna kabiliyeti sayesinde güçlendirir. Bu işte kazandığı deneyim ve şöhrete, aileden kalan miras da eklenince, kendi şirketini kurar.

Öte yandan, Osmanlı hükümetinin, İstanbul'u Balkanlar'a ve Batı Avrupa'ya bağlayacak bir demiryolu hattı için, 1857-69 arasında farklı firmalarla yapılan bir dizi sonuçsuz anlaşmaya rağmen, müteahhit ve mali destek arayışları sürmektedir. 1869'da Hirsch ile Şark (Rumeli) Demiryolları'nın inşası, Avusturya Güney Demiryolları Şirketi ile aynı hattın işletilmesi için üç taraflı bir anlaşma yapılır. Hirsch akabinde işletme haklarını da üstlenir. 1870 yılında inşaatına başlayan hatların çoğu 1872-4 yılında biter; ancak işin kesin kabülünde bazı ihtilaflar çıkar. 1885'te yeni bir anlaşma yapılır ve Hirsch Osmanlı Devleti'ne bir kez daha kredi açar. 1887'de şirketlerin hisselerini Deutsche ve Wiener Bank'a devrettiğinde önemli bir servet yapmıştır.

Hirsch'in hayırseverliği Rumeli demiryolu girişimi ile eşzamanlıdır: Alliance İsraelite Universelle'e gönderdiği mektupta, Türkiye'ye yaptığı ziyaretler sırasında Musevilerin sefaletine şahit olduğunu yazar ve eğitim/öğretim aracılığıyla durumlarını düzeltmelerine imkân sağlamak için ortak bir ödenek oluşturmayı önerir. Bu başlangıçtır: Osmanlı-Rus Savaşı sırasında/sonrasında Sofya, Edirne gibi kentlerde hastahaneler kurar; birçok Balkan kentindeki Musevi mültecilere yardım eder. Buna mukabil, İstanbul Musevi muteberanı 1877-8 yılında doğan oğlanlara onun adının verilmesini buyurur. Dünyanın dört bir yanında savaş, göç ve afetler nedeniyle muhtaç kalan çoğunlukla Musevi felaketzedelere yardım eli uzatır. Yeni Dünya'ya göç eden Musevilere yardım amacıyla kurulmuş ve adını taşıyan Montreal'deki enstitü ve New York'taki vakıf bugün hâlâ faaldir. Hirsch, kadın gönüllülere, yangınzedelere ve başka vesilelerle de hayırseverliğini göstermiştir.

1880'den itibaren ağırlaşan hayat koşulları ve zulüm karşısında göç etmek zorunda kalan Rus Musevilerin hayat standartlarının yükseltilmesi için, AIU'dan yapılan başvuruyu geri çevirmez ve mükemmel çiftçiler olabileceklerine dair inancını kanıtlamak için ilk kez 1890'da Arjantin'de göçmen Musevi göçmenler için bir toprak satın alır. Hirsch'in desteklediği Filistin yerleşimlerinin yönetimi, 1871'de 2 milyon sterlin sermaye ile kurduğu JCA'a 1900'de devrolur. Şirketin hisselerini, İngiliz-Musevi Cemiyeti ile Brüksel, Berlin ve Frankfurt'taki cemaatlere bırakır. Birlik 75 sene içinde Arjantin'de 750,000 hektar toprak satın almış, 20 yerleşim kurmuş ve 3,500 aileyi yerleştirmiş, Brezilya'da iki yerleşim kurmuş, ayrıca, Rusya, Kanada ve ABD'deki çiftçilere de destek olmuştur.

Filistin'e ise, 1880-1904 arasında 25.000 Musevi göç etmiş; 1894'te tarım yerleşimlerinin sayısı 28'e ulaşmıştı. Bu süre zarfında yerleşimcilere destek olan üç merci vardır: Rus Yahudilerince kurulmuş Proto-siyonist bir örgüt olan, ancak kaynakları erken tükenen Hovevei Zion, yerleşimlere insani ve dini saiklerle destek

Maurice de Hirsch, *Türkenhirsch* kitabından.

olan Baron Edmond de Rotschild ve Hirsch tarafından kurulan ve Musevilere tarıma teşvik eden JCA. Köyleri müfettişlerin nezaretinde tutan ve çiftçilerin şevkini kıran Rotschild'in aksine, JCA çiftçilere daha çok inisiyatif bırakıyor, üretimi artırma amaçlı yeni ekim ve yerleşim yöntemlerini teşvik ediyor ve onları eğitiyordu. Bu son iki örgüt, Filistin'deki haklarının tanınmasını isteyen Herzl gibi siyasi bir siyonizmden çok, Musevileri Filistin'e yerleştirmek gibi pratik bir hedef güdüyordu.

1902'de New York Central Park'a hatırasına bir anıt dikilmiştir.

Arjantin'deki Yahudi tarım kolonilerinden biri.

beraber Anadolu'da, "Akhisar, İstanbul-Sultanbeyli, Bandırma, Silivri, Eskişehir'de çiftlikler kuruyor, buralara Rusya'dan gelen göçmenleri yerleştiriyor, onlara tarım ve çiftçilik öğretiyordu."[11] "... 1860 yılında Paris'te kurulan Alliance İsraelite Universelle... cemaatin sosyal ve ekonomik kalkınmasını sağlamak [üzere] teorik eğitim veren okullar [ve]... çıraklık okulları açmaya başladı... 1880 yılından itibaren Batı Anadolu'da Tarım Okulları kurarak kırsal alanları canlandırmaya çalıştı... JCA'nın desteğiyle Beylikahır, Sazılar ve Selanik Tarım okullarını kurdu..."[12]

Merkezi Paris'teı3 olan birliğe ait Anadolu çiftliklerinin temsilcisi, Avusturya tebaasından Joseph Niyego İstanbul'da yerleşikti.[14] Eşgüdüm ve denetimle görevli[15] Niyego, çiftliklerin hukuki ihtilaflarıyla da ilgileniyordu.[16]

Silivri-Fethiköy hariç, çiftlikler Belçika tebaasından Frans Filipson'a aitti. Çiftliklerin tasarruf biçimi ve hukuki statüsü birbirinden farklı idi. Örneğin, Akhisar-Or Yehuda'da çiftçiler mülk sahibi değilken, Bandırma-Tekfur'da "çiftliğin bütünü dört aileye aitti ama mülkiyeti... Musevi Yerleştirme Birliği'nin bir yöneticisi üzerindeydi."[17] Beylikahır "başlangıçta... komünist ilkelerle işletilmek istendi ancak bunun büyük bir hata olduğu anlaşıldı ve hemen terk edildi. Arazi aileler arasında sanki kendi mülkleriymiş gibi bölümlere ayrıldı."[18]

Pazara yönelik üretim yaptıkları için, kara/tren yolları açısından kritik yerlerde kurulmuş olan büyük ölçekli çiftliklerin, seferberlikte de ilk dikkate alınacak üretim birimleri olması beklenir. Dolayısıyla, çiftliklere karşı geliştirdiği tutum, hükümetin savaş dönemi tarım siyaseti açısından önemli bir gösterge olabilir. Bu nedenle, bu yazıda, bir örneklem gibi görülebilecek JCA çiftlikleriyle ilgili verileri derleyip, savaştaki kullanımlarıyla ilgili bazı sorular geliştirmeye çalışacak ve sonrasındaki akıbetlerini ele alacağız.

MAMURE/BEYLİKAHIR, MİHALIÇÇIK VE SAZILAR, POLATLI

The Times gazetesinde 1904 yılında yayınlanan bir yazıya göre, " Eskişehir ve Ankara arasında... üç küçük Yahudi yerleşmesi bulunur... Kolonicilerin 100 aile oldukları söyleniyor. Türkiye'ye 5 yıl önce... Dobruca'dan geldiklerinde muhacir statüsü ile sultanın kamu topraklarından geniş araziler verildi. Başlangıçta... soğuktan, açlıktan çok etkilendiler. Sefaletleri % 90 oranında kentli olmalarından ve tarım hakkında pek bir şey bilmemeleri yüzünden artmıştı... Berlin'den Prof. Otto Warburg... kolonilerin başına bilimsel tarım bilgisi olan yetkin idareciler atadı ve yerleşmelerin tüm masraflarını karşıladı. Beylikahır'daki koloni... en önemlisidir... 800 hektar alanda bu yıl tarım yapılmıştır... Her aile sıradan bir saban ile bazı tarımsal aletlere sahipken... ambarlar, demirciler ve ağır makineler, örneğin buharlı harman makinesi genel kullanımdaydı. Koloni makineler açısından iyi donanımlıydı ki bunların çoğu 1. sınıf İngiliz makineleridir... Köyün hükümete ödediği vergiler oldukça ağır. ... Diğer koloniler Sassilarda [Sazılar] yer almakta, Ankara ile Beylikahır arasında ve diğeri hemen Ankara'nın yanında".[19]

Beylikahır'daki Mamure Çiftliği'ne 1900 senesinde Romanya Musevileri yerleştirilmişti.[20] 1915'te "Belçika tebaasından... Filip[son] namına 796,690 kuruş kıymetinde 10,650 dönümden ibaret 265 parça tarla 26 bab hane 2 dükkân 2 kıta bağçe" vardı.[21]

Buraya 1914 Ocak ayında "Rumeliden hicret eden... 150 kadar aile iskân ettirildiği ve muhacirler[in] ebniyeyi tahrib [ettiği]... haber verildiğinden" çiftlik sahibinin müvekkili "... zarar ve ziyanımızın tazmini talebi hakkında hukukumuz mahfuz kalmak üzere arazimizin muhacirin-i mezkûreden tahliye"sini arz eder. Ankara valisinden gelen yazıya göre, "Mamure karyesinde Freidman ve sairenin taht-ı

tasarrufunda bulunan araziye vilayetçe muhacirin iskânına teşebbüs edilmiştir. Ancak Beylikahır istasyonuna geçenlerde... 140 hanede 750 nüfusu baliğ [muhacirin]... Beylikahırda mutavattın [=yerleşik] olan akrabalarının davet[i]... üzerine iskân-ı muhacirin komisyonunun mezuniyet ve malumatı... olmaksızın ... gelmiş ve akrabalarının muavenetiyle Beylikahır... karyelerine muvakkaten yerleşmiş,... 63 hanede 416 nüfusun... Mamure karyesinden eser-i teşvik ve iğfal [=kandırıldıklarının işareti] olarak ayrılmamakta katiyen taannüd ü temeddüd eylemekde [=ayak direme/geciktirme] bulundukları anlaşılmış ve muhacirin-i mezkûrenin elyevm taht-ı işgallerindeki ebniyeden ihracıyla ve diğerleri misillu kura-ı mütecavireye tevzi ve ikameleri istimal-i cebr ve şiddete tevakkuf eylemekde bulunduğu [=gerektirdiği]" bildirilmiştir.[22] Hükümet mütecavizleri zor kullanarak çıkartmış mıdır?

Mart 1914'te verilen dilekçede ise bu kez komşuların tecavüzünden bahsedilir: "Filipson'un... mutasarrıf olduğu arazi ve ahırlara Kayalar karyesi ahalisinden... tecavüzle ahırlarda mevcud ot ve kamış ve sair buna mümasil eşyayı gasb ve bekçileri tehdid eyledikleri... anlaşıldığından mütecasirler hakkında takibat-ı kanuniye icra ile ahval-i mümasilenin adem-i tekrarı için ücreti tarafımızdan verilmek üzere iktiza edenlere emr-i müessire itası... istirham" edilir.[23] Dâhiliye'den Ankara'ya yazılan yazıda " ... Kayalar karyesi sekanininden Safvet ve hempalarının tecavüzatından ve mütecavizin-i merkumenin cezasız kalmalarından dolayı cüretlerini tezyid ettiklerinden [=artırdıklarından] bahs" edilir. Ankara Valisi Mazhar ise, Mart 1915 tarihli telgrafla bu tecavüzü yalanlar.

1918'de Mamure ile ilgili bilgi toplandığı anlaşılmaktadır. Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nden Eskişehir Mutasarrıflığı'na çekilen 18.11.1918 tarihli telgrafla,

"... Mamure namında bir çiftliğe muhacir ikame edilmek üzere hükümetçe vaz-ı yed olduğundan bahisle şikâyette bulunulmaktadır... mezkûr çiftliğin vaziyet-i hazıresiyle suret-i işgali hakkındaki muamele ve malumat-ı mahalliyenin bittahkik... işarı"[24] istenir. Cevaba göre, karyenin bir kısmı Filipson'a "kısm-ı azamı da muhacirine" aitti.[25] Musevilerden hiç söz edilmez. 1919'da Kafkas muhaciri için iskân imkânı araştırılmıştır.[26]

Sazlar ve "Ankara'nın hemen yanındaki" üçüncü koloni ile ilgili veri bulunamamıştır.

OR YEHUDA (—?"KUTSAL IŞIK"), AKHİSAR

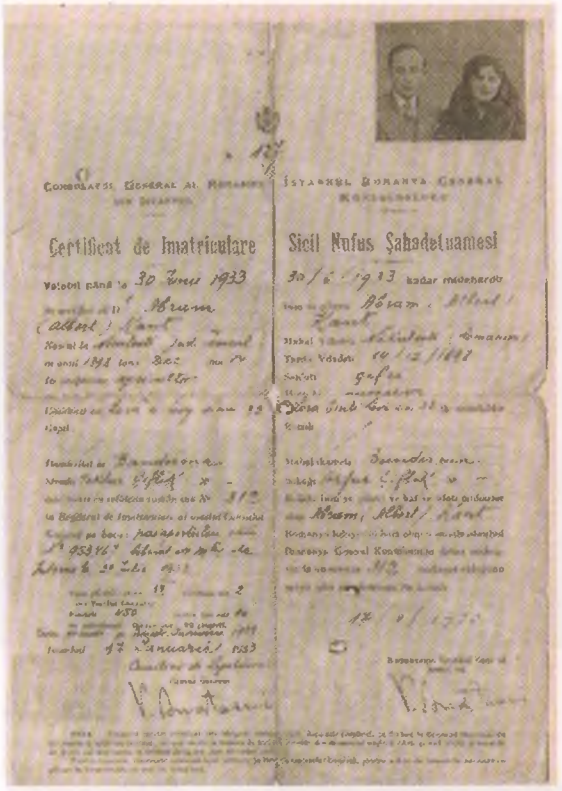
Or Yehuda, "1899 yılında İzmir, Manisa ve Akhisar pazarlarına demiryolu ve karayolu ile bağlanabilen... 34,000 dönümlük" bir araziye kurulmuş bir tarım külliyesiydi. İçinde bir sinagog, bir Rum Ortodoks kilisesi, bir tren istasyonu, su kanalları ve tarım okulu[28] vardı. "1908 yılından itibaren Or Yehuda Çiftlik Okulu'na yatılı ve gündüzlü Müslüman öğrenci alınmaya başladı... [U]yguladığı modern tarımsal yöntemlerle çevre köy ve kasabalarda ünlenen Or Yehuda, Müslüman ve Hıristiyan çiftçilerin ziyaretlerine açıktı. Yardım isteyen komşu çiftçilerin arazilerine öğrenci gönder[irdi]... Çiftlik okulunun başarılarından etkilenen İttihad ve Terakki Cemiyeti Aydın Örgütü, Or Yehuda'yı örnek" gösteriyordu.[29]

Savaş başlayınca, "Mükellefiyet-i Ziraiyye Kanun-ı Muvakkatı['na]... uyan Or Yehuda, elde ettiği ürünün büyük bir bölümünü, sivil ve askeri otoritelere teslim etti. Koloniye sı-

Silivri-Fethiköy hariç, çiftlikler Belçika tebaasından Frans Filipson'a aitti. Çiftliklerin tasarruf biçimi ve hukuki statüsü birbirinden farklı idi. Örneğin, Akhisar-Or Yehuda'da çiftçiler mülk sahibi değilken, Bandırma-Tekfur'da "çiftliğin bütünü dört aileye aitti ama mülkiyeti... birliğin bir yöneticisi üzerindeydi." Beylikahır "... komünist ilkelerle işletilmek istendi ancak bunun büyük bir hata olduğu anlaşıldı ve hemen terk edildi..."

Cumhuriyet döneminde çiftliğin satılmak veya muhacir iskânı için muhafaza edilmek seçenekleri arasında kaldığı anlaşılmaktadır. Dâhiliye Vekâleti'nden 16.6.1925'te Maliye'ye yazılan yazı, "... Mamure karyesinde kâin olub müzayedeye vaz olunan arazi-i mezkûrede daha otuz hane muhacirin iskân etmek üzere füruhtundan sarf-ı nazar buyurulması..." diye başlar.[27]

gınan işsizlere ve asker kaçaklarına yardım amacıyla burada... Fakirlere Yardım Cemiyeti kuruldu." Ancak işletmenin ürününü yasaya uygun olarak teslim etmesi yeterli değildi: "1915 yılının... Haziran ayında ise, ülkenin tarımsal ürününe olan gereksinmesine çözüm getirmeyi amaçlayan Aydın Valisi Rahmi Bey'in girişimleriyle, Or Yehuda'nın idare ve okul binalarına, lojmanlarına ve 500 dönüm arazisine hükümet tarafından el konuldu.[30] ... Bu karara karşı çıkan koloni yöneticileri[nin]... çabaları ise bir yarar sağlamadı. Böylece, binalarına el konan Or Yehuda, 30 Kasım 1918 tarihine kadar kapalı kaldı. Tekrar çalışmaya başladığında, Birinci Dünya Savaşı'ndan doğan zarar, 1,367,510 franktı."[31] Ekili alanın ve üretimin düştüğü yıllarda, böyle bir numune çiftlik neden kapatılmış olabilirdi?

Certificat de Imatriculare

Sicil Nufus Şahadetnamesi

Kant ailesinin sicil şahadetnamesi.

Aydın Valisi Tahsin'den Dâhiliye'ye çekilen 18.1.1918 tarihli şifrede "Akhisar'da Siyonistlere aid Orliva(?) Çiftliği'nin(?) mukaddema vilayetce alınarak Seydi köyündeki Ziraat

Mektebi'nin oraya nakledildiği anlaşılmış ve bu defa çiftlik sahiplerine terk olunarak mektebin tekrar Seydi köyüne iadesi tensib edilmiş olduğu" bildirilmektedir.[32] Bu ayrıntının belirtilmesine neden gerek duyulmuştur? Bunu anlamak için biraz daha geriye dönmek gerekebilir.

22 Cemaziyülevvel 1296 [14.5.1879] tarihli "Menafi-i Umumiye için İstimlâk Kararnamesi"ne göre, "müceddiden sokak ve meydan ve pazar yerleri ve iskele küşat ve tesis veya tevsii... umumi mektebleri tesis... ile menafi-i umuma şamil hususatı saire... " amacıyla kamulaştırma yapılabiliyordu. "Madde,.. amme hizmetlerinin ifa vasıtalarından olan amme emlakinin tesis ve vücuda getirilmesi hallerinde umumi menfaatin mevcudiyetini kabul eder olarak gözükmektedir."[33]

20.4.1914 (*Takvim-i Vakayi* 22 Nisan 1330, 5.5.1914) tarihli "Menafi-i Umumi için İstimlâke mütedair 21 Cemaziyülevvel 1296 tarihli Kararname"nin 1 ve 2. Maddelerini Muaddel Kanun-ı Muvakkat"[34] ile bu maddeye çiftlikleri katan "ufak" bir ilave yapılmıştı: "Müceddeden... [aynı metinl hususat-ı saire için bittedkik bedel-i misli verilerek ashabından ebniyeli ve ebniyesiz arazi ve çiftlikat mubayaasına menafi-i umumiye için istimlâk ıtlak olunur [=serbesttir]." Çiftlik istimlâkinin, 1296 kararnamesinin ruhuna uygun olarak, ancak ve ancak "amme emlakinin tesis ve vücuda getirilmesi" koşuluna bağlı kalmak kaydıyla bir kamu yararı sağlayacağı öngörülüyordu.

Or Yehuda gibi üretken bir yatırımın savaş boyunca atıl kalması gibi hiç de kamu yararına olmayan bir istimlâki meşrulaştırmanın yöntemlerinden biri de, uygulamayı, kararnamenin "... umumi mektebler tesisi..." ifadesine dayandırmaktı. Savaş sırasında çalıştırılmayan Or Yehuda'da ziraat mektebi ne iş yapıyordu? Belli ki, "Seydi Ziraat Mektebi"nin çiftliğe taşınması, kararnameye istinaden yapılacak itirazları boşa çıkaracaktı.

"[Mütareke sırasında] kolonide, Türk, Rum ve Yahudi 500 kişi yaşıyordu. 1922 yılında Batı Anadolu Yunan işgalinden kurtarılırken kolonideki Rum işçilerin öldürülmesi ise (işçilerin tamamı Rum'du), Or Yehuda'nın sonu oldu... Tarım Kolonisi 1924 yılında Ahmet Kayalı adlı bir çiftçiye satıldı."[35]

TEKFUR, BANDIRMA

Bandırma'ya 5 km uzaklıktaki ve 2.000 hektar genişliğindeki çiftlik, Osmanlı belgelerine göre Filipson tarafından[36] 1913'te 13.000 altına Tepedelenli Ali Paşa'nın torunu Tevfik Bey'den satın alınır. Kant, Goldenberg ve Herzovitch(?) adlı üç ya da dört[37] Rus uyruklu Musevi aile arasında pay edilerek işletilir.

Kasım1914'te Musevi ailelerin arabalarına ve sürülerine el konur. "Uğradığımız bu zararın ardından, bazı tabur ve alaylar çiftliğe gelip bölgeye yerleştiler."[38] Belgelerde iskânın zamanlaması "daha geniş" anlatılır: "Balkan Harbini müteakib memalik-i Osmaniyeye hicret eden muhacirinin umur-ı iskânlarını temin için istimlâk edilen çiftlikat meyanında... Tekfur çiftliği de istimlâk olunarak derununda bir mikdar muhacir ikame olunmuştu."[39] İstimlâk Balkan Savaşı'ndan üç sene sonra yapılmıştır.

Kant'ın anılarından edinilen izlenim, çiftliğin muharip askerlere gıda temini amacıyla mekanize bir işletmeye dönüştürüldüğüdür: "Cephedekilerin levazımatı için, askeri merciler Bandırma çevresinde birçok yere zirai gruplar yerleştirdiler. Çiftliğimiz tarım merkezi olarak seçilmişti, buradaki yaşlı askerler tarımla uğraşmak için görevlendirilmişti. İnekler, öküzler, koyunlar besleniyor, sonra Çanakkale'deki azık merkezine gönderiliyordu... Almanya'dan getirtilen büyük traktör... ile toprak kazılıyordu. Bu traktörü kullanabilmesi için... Alman bir makinist görevlendirilmişti."[40]

1914'ten itibaren "mükellefiyet-i ziraiyye" kapsamında çıkartılan (geçici) kanun, talimatname, genelge vs. de[41] tarif edilen, bir yerdeki boş arazileri, civar köylerdeki köylülerin artık zamanlarında müştereken işleme ilkesi ("kurra amele-i müşterekesi") yerine Tekfur'da, yaşlı askerler ve "Bandırma çevresinde [yerleştirilen] zirai gruplar" çalıştırılmıştır.

Kant'a göre, çiftlik "1918 Kasımından sonra Bulgaristan'dan gelen Türk göçmenleri için... istimlâk" edilir.[42] Oysa belgelere göre, istimlâk tarihi 1916'dır: "... 332 senesinde muhacirin iskânına tahsis edilmek üzere ol babdaki kararnamenin 2. madde-i muaddelesi mucibince Meclis-i... Vükeladan menfaat-i umumiye kararı[na]... tevfikan istimlâkine tevessül olunmuş ve ancak mevzu-ı bahis çiftliklerin ashabı burada bulunmadığı cihetle bu babda itiraz vuku bulunmadığından mahkemeye sevk ve tevdi maslahatına mahal kalmaksızın muamele-i mezkûre kesb-i katiyet etmişltir.]"

Talât Paşa'nın defterinde istimlâk bedeli olarak 1.333.800 (kuruşluk?) bir meblağ gözükür. Belgelere göre,

bedel "... emaneten mahalli mal sandığına tevdi edilmiş[tir.]"[43] Kant bundan bahsetmez.

"... [B]izden ot aldılar ve el koydukları öküzler için olduğu gibi, Devlet Hazinesi'nden hiçbir şey vermediler... sebze bahçemiz, meyve ağaçlarımız kısa bir süre içinde talan edildi..." 1914 tarihli talimatnamenin 8. maddesine aykırı olarak, "çiftlik sahibine örf ve adet-i beldeye tevfikan münasip bir hisse veya ücret" verilmediği gibi, Kant ailesi, müsadereden bir yıl sonra sürgün edilmekten Liman von Sanders'in iltimasıyla kurtulur.[44]

Kant'a göre, "yetkili merciler sürekli buğdayımıza, otumuza ve başka ürünlerimize zorla el koyuyor, işletmemizi büyütmemize fırsat vermiyorlardı ve mecburen yavaş bir tempoda çalışılıyordu."[45] 5. Ordu'nun merkezi olan Bandırma'da, amaç neden daha çok üretmek değil de, tam tersine, hâsılatı sınırlandırmaktı? Birkaç yerde vurgulandığı gibi, Rus tebaası Museviler düşman olarak mı algılanıyorlardı?[46]

Mart 1919'daki yazışmalarda, "... çiftliğin tarafına iadesi lüzumu mutasarrıf-ı sabıkı tarafından musirren talep edilmekde..."[47] olduğu bildirilmiştir. Kant "Savaştan sonra Goldenberg ve ben, istimlâkin kaldırılması için çok gayret ettik, çok para ve çaba harcadık... Musevi Yerleştirme Birliği... bize yardım etmedi. İstimlâkin kaldırılması için kendi cebimizden harcadık. Kendi imkânlarımızla... çiftlik istimlâkten kurtarıldı." diye yazar.[48]

27.8.1919'da yapılan başvuruda, "harb esnasında 5 sene kadar cihet-i askeriyece işgal ve... [Kant ve Goldenberg] çiftlikten ihrac edildikten sonra ancak sene-i hal-i Haziranda ashabına iade muamelesi icra kılınmış ise de çiftlikte mevcud olan bilcümle hayvanat ve alat ile beraber mahsulat-ı ziraiyyeye de tevarih-i muhtelifede vaz-ı yed edilmiş" olduğu belirtilerek, aşar muafiyeti istenmiş[49] ve "... mutasarrıfları[nın]... mevcut hayvanat ve alat-ı ziraiyyenin de iadesini talebde ısrar etmeleriyle mesele bilataraf Maliye Nezaretil'ne] işar kılınmış idi."[50]

Or Yehuda Tarım Okulu binası.

Sultanbeyli Çiftliğine ait Kudüs'te bulunan arşiv belgeleri.

1919-22 yıllarında çiftlik birçok badire atlatır. Yunan ordusu samanlarına el koyar. "Kurtuluş Savaşı esnasında... hayvan yemi ve yaralı askerlerin taşınması için tekerlekli araç gibi taleplerde bulunan Şükrü Nail Paşa'nın istekleri de hiçbir tazminat almadan sağlanmıştı."[51] Çerkez çeteleri Albert Kant'ı fidye için kaçırır. 17.4.1920 tarihli bir yazıya göre, Goldenberg'e ait hayvanlar için devletçe Mal Sandığı'na yatırılan tazminata Anzavur Ahmet tarafından el konulur.[52]

Cumhuriyet yıllarında Kant ailesinin durumu düzelir; çiftliğe yatırım yaparlar. Ancak, "Atatürk öldü[kten

sonra]... hükümetin çiftliği istimlak edeceğine dair söylentiler yayılmaya başladı. Tarım Bakanı... örnek bir çiftlik kurmak istiyordu." 1939'dan sonra, "Bandırma'daki nüfuzlu Türkler çiftliğin iki Musevi ailenin elinden alınması için girişimlerde bulundular."[53] 1941-42'de Goldenberg Bandırma'da "öfkeli vatandaşların" saldırısına uğrar ve hapsedilir. Belgelere göre, henüz 1938'in sonunda bir kısmının sınır dışı edilmesine karar verilmiştir: "... Bandırma kazasında satın aldıkları Tekfur Çiftliğinde 26 seneden beri oturmakta olan ve haklarında Romanya, Macaristan ve Almanya tebaalı Yahudiler muamelesi tatbiki lazım gelen Romanya

Dâhiliye Nezareti antetli matbu form: "Emval-i gayrimenkule ve ziy-i kıymet eşyaya fuzuli vaz-ı yed".

tebaasından ve Yahudi ırkından Goldenberg Zeliç ve Felik Ersuviç'in işlerini tasfiye etmek üzere beş ay daha Türkiye'de kalmalarına izin verilmesi,.. İcra Vekilleri Heyetince 24.12.938 tarihinde onanmıştır."[54]

"Merinos yetiştirme çiftliği ittihaz edilmek üzere istimlâki... menafi-i umumiye için istimlâk kararnamesinin muaddel ikinci maddesine tevfikan İcra Vekilleri Heyetince 26.2.1943 tarihinde" kamulaştırılır.[55] Tıpkı imparatorluk dönemindeki gibi, çiftliğin Museviler istenmediği için mi, yoksa "örnek çiftlik" olması amacıyla mı istimlâk edildiği açık değildir.

FETHİKÖY/FETEKÖY/KAVAKLI, SİLİVRİ

Bir zamanlar Kırım hanlarından Kaplan Giray'a ait olan çiftliğe önce Filipson talip olur. 21.10.1912'de Çatalca Mutasarrıfı'ndan Dâhiliye'ye gönderilen yazıda Filipson "... nam-ı müstearıyla Rusya devleti tebaasından olup [oradan] ... tard ve tebid edilen bir Musevi grubuna füruht edilmekde olduğu ve ... mezkûr karyenin [=?Bigados] çiftliğe civar olmasından..." dolayı karye halkının ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla ve "...çiftliğin sahilde bulunması hasebiyle ecanib uhdesine geçmesi mülken ve siyaseten mazhurdan salim olmayacağı"[56] gerekçesiyle satıştan vazgeçilmesi önerilir. Çiftlik, buna rağmen, İtalyan asıllı Vitali Fraci'ye muhtemelen 1913'te satılır.[57] Yine Çatalca'dan Dâhiliye'ye gönderilen 28.11.1914 tarihli yazıda "geçen sene Silivri'de Fethiköy çiftliğini icar ederek orada ikamet eylemiş olan dört Musevi onbeş nüfus Hıristiyan Rusyalılardan... " bahsedilmektedir. Aynı belgeden, savaş sırasında çalışanlara "tabiyetlerini tebdil etmek" için baskı yapıldığı ve kabul etmeyenlerin yasak bölge dışına çıkarıldıkları anlaşılıyor.[58]

Çiftlik, "... 22 Nisan 1330 tarihinde neşr olunan kanun-ı muvakkat mucibince... Dâhiliye Nezareti'nin işarı üzerine" 1916'da Meclis-i Vükela kararıyla istimlâk edilir. Anlaşılan, Fraci istimlâk kararına itiraz etmiş; namına verilen "arzuhalde muhacirin iskânı için istimlâk icrasına ahkâm-ı kanuniye müsaid olmadığı gibi çiftliğe takdir olunan bedel-i istimlâk[in] dahi dun [=düşük] bulunduğu" belirtilmiştir.

Buna rağmen, 11.11.1916 tarihli Şura-yı Devlet kararına göre,

1. Liva dâhilinde İslam muhaciri iskânına uygun beş çiftlikten biri olduğu için "... Meclis-i Vükela'ca menafi-i umumiye kararı verilerek muamele-i istimlâkiye ifasına ibtidar olunmuş [=girişilmiş] bulunduğu...",

2. Çiftlikteki "... ebniye... Balkan Harbi esnasında hemen kâmilen tahrib" olduğu için iddia makamınca istenen istimlâk bedelinin gerçekçi olmadığı,

3. İstimlâk kararnamesinin "muaddel [=düzeltilmiş] birinci maddesinde iskân-ı muhacirin keyfiyetinin esbab-ı istimlâkiyeden olarak gösterilmemiş olması[nın] haiz-i tesir olmadığı... "

4. "... Büyükçekmece ile Silivri arasında ve Çatalca hatt-ı müdafaasının civarında kâin olmasına ve o sahada hiçbir İslam köyü bulunmamakla beraber muvazaaten [=yanıltmaya yönelik] Fraci Efendi'nin namına mukayyed ve hal-i hazırda Rum tebaası tarafından tasarruf edilmekte olduğu[nun] münfehim [=anlaşılmış]..." olduğu belirtilmiş ve bu gerekçelerle istimlâkinin yerinde ve biçilen bedelin de uygun olduğuna karar verilmiştir.[59]

Düşük bedelin sadece taşınmazları kapsamadığı anlaşılmaktadır. Eylül 1917 tarihli yazışmalara göre, çiftlik sahipleri, ekilmiş ekinin ve hayvanlarının istimlâk bedeline ilave edilmesini talep etmiş; bunun üzerine Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Mecelle'ye dayanan bir mütalaa vermiştir.[60]

Mütareke döneminde, çiftlik mutasarrıfları müsaderede alınan hayvan ve alet ve edevatı için talepte bulunmuş; ancak verilen cevapta, bunu gösteren resmi senedi ibraz edemedikleri ve araçların bir kısmının zaten iade edildiği belirtilmiştir. Müddeiler ise, müsadere sırasında kendilerine herhangi bir belge verilmediğini, "yalnız hayvanatın bir kısmı için bedelinde makbuz mevcud olduğu halde bedel-i alat tesviye edilmediğini, alat ve edevat hakkında ol vakit hiçbir muamele-i resmiye sebkat etmediğini [=yapılmadığını], esasen buna vakit bırakılmadan kısa bir müddet zarfında Ankara'ya nefy edildiklerini [=sürüldüklerini], Maliye Nezaret[i]nin]... iadesinden bahsettiği alattan da malumatdar olmayıb bir seneden beri devam edegelen tahkikata yeniden şüruun [=başlamasının] ıza-yı vakitden [=zaman kaybı] başka bir faide temin etmediğin[de]..." ıs-

rar etmektedirler.[61] Ayrıca istimlâk bedeli ödenmemiştir: "... bedelat-ı istimlâkiyenin emanet hesabında olub ashabına ita edilmediği muhasebeden ifade kılın|mıştır.|"[62] Yerel idare, çiftlik mutasarrıflarının Ankara'ya sürgün edildiğini ve hayvanlarına el konulduğunu doğrular.[63]

Müsadereden sonra, çiftliğin kısmen ordu, kısmen de yerel idarece kullanıldığı anlaşılmaktadır.[64] Çiftlik Temmuz 1919'da "İngiltere mümessil-i siyasiliğinin iltiması üzerine ahiren sahib-i asıllarına iade"[65] edilince başka sorunlar başlar: "Vaktiyle cihet-i askeriyece buradan alınmış olan alat-ı ziraiyyenin... çiftliğin demirbaş eşyasından madud [=sayılı] bulunduğu münfehim olub [=anlaşılıb] çiftliğin hin-i iadesinde [=iadesi sırasında] bunların sahiblerine aynen teslimi lazım gelir ise de eşya-ı mezkûrenin aynen mevcut olmadığı anlaşıl|mıştır|."[66]

Çiftliğin zararının tazmini konusunda merkezi ve yerel düzeyde isteksizlik olduğu, işlemlerin sürüncemede bırakıldığı anlaşılmaktadır. Dâhiliye Nazırı Ali Kemal imzalı ve 29.5.1919 tarihli yazıda "İngiltere mümessil-i siyasiliğine müracaatla bu kere musirren [=ısrarla] taleb edil|se de|... cereyan eden muamelat-i istimlâkiye ol babdaki kararname ahkâmına muvafık olub... bu kere de vezait-i hazıreye nazaran taleb ve efalin kabulü zaruri görülmüş ve... bedel-i istimlâki dahi emaneten mal sandığında mahfuz bulunmuş olduğundan... çiftliğin sahiblerine iadesi" istenir.[67] Bu yoruma göre, hükümetin uygulaması aslında kararname ahkâmına uygun olmasına rağmen, iadeyi siyasi koşullar mecbur kılmaktadır. Benzer şekilde, Çatalca mutasarrıf vekilinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 24.10.1919 tarihli yazıda "Fethiköy çiftliğine aid demirbaş alat ve edevat-ı ziraiyyenin makbuz mukabilinde sahiblerine iadesi [Dâhiliye Nezareti'nce emredilmiş|... ise de... muhasebe-i liva ile Maliye Nezareti beyninde|ki|... muhabere üzerine mezkûr çiftliğin mutasarrıfının hazineye müracaatla alat ve edevat-ı mezkûrenin mahallinde icra kılınacak müzayedesinde iştirak suretiyle ve... komisyonca takdir edebilecek fiyat üzerine çiftlik sahiblerine itası muvafık olub... çiftlik sahibine... şimdilik iade ve teslim edilemeyeceği bildirilmiş|tir|..."[68] Çiftlik sahipleri, alet ve edevatını müzayedeye girerek tekrar satın alabilecektir.

İlave olarak, çiftlik sahibinden istimlâk edildiği döneme ait aşar talep edilmiştir: Dâhiliye'den Maliye'ye yazılan 27.7.1919 tarihli yazıda "çiftliğ|in| mahsulâtından hasad-ı aşariye istifa edilmek [=istenilmek] üzere mahalli memurin-i maliyenin müracaatından bahisle Nezaret'e vaki olan şikâyet üzerine 4 sene hükümetçe zer ve intifa edilmiş [=faydalanılmış] mezkûr çiftliğin hisse-i aşarının ashabının istifadeden mahrum olduğu müddetlere aid bedel-i icarın hin-i itasında mahsub edilmek üzere kendilerine terki muvafık-ı maslahat görülmüş|tür|" denilmektedir.[69]

Muhtemelen buna cevaben İngiltere Fevkalade Komiserliği'ne çiftlik sahibi/vekili tarafından gönderilen Ağustos 1919 tarihli itirazda, çiftlikten müsadere tarihinden beri yararlanmadıkları, sonunda mülkiyet hakları kabul edilse de, Silivri kaymakamının araziyi kiralamaya ve mahsulü satmaya devam ettiğini, nitekim son olarak kaymakamın mahsulün bir kısmının Silivri yetkililerine bırakılması koşuluyla, çiftliği üçe bölerek bir Müslüman'a, Ermeni'ye ve Rum'a kiraladığı ve çiftliği teslim almaya geldiklerinde mahsulün 20 gün önce satıldığını öğrendikleri belirtilir.[70]

Çiftlikle ilgili son bilgi, mutasarrıflarının beş silahlı Türk tarafından 1922 Mart'ında gasp edildiğidir.[71]

MESİLA HADAŞA (—?"YENİ YOL"), SULTANBEYLİ

1907'de "Hazine|ce|... mubayaa olunmak üzere ahara [=başkasına] satılmaması irade-i seniyye... icabı"[72] sayılan "Kartal kazasına tabi Samandıra karyesinde... mutasarrıf olduğu çiftliğin arazisini... Filipson'a bedel-i malum ile ferağ [=devr] edeceğinden [gerekli muamelenin yapılması]... Bahriye Nazır-ı esbakı Hasan Hüsnü Paşazade Hilmi Bey tarafından istida olunduğuna ve senedat-ı mezkûre Sultanbeyliği, Şalgamlı, Demircili, Samandıra namlarıyla maruf ve 120,154 dönüm araziyi havi çiftlikler ile ebniyesi şumül olduğu [=kapsadığı] ve bu kabil arazi-i cesmiyenin ecnebiler tarafından mubayaasına meydan verilmemesi... irade-i seniyye icabından bulunduğu beyanıyla mezkûr çiftliklerin muamelat-ı ferağının icra edilib edilmemesi..." konusunda danışılan Meclis-i Vükela, çiftliklerin devrinde mahzur görülmediğine 27 Mayıs 1327'de (1911) karar vermiştir.[73]

Çiftliğin sonraki hikâyesini, bir ihtilafı gösteren 1920 tarihli belgelerden bilebiliyoruz.[74]

"... Hasan Hüsnü Paşa'nın... veresesi tarafından...baad-el-intikalsenedat-ı müteaddide ile tasarruf olunan işbu çiftliğin arazisi tahdid ve misahe ettirilerek [=ölçülerek] tevhiden senede rabt ve... Filipson'a ferağ" edilmiştir. Defterdar-ı Hakani'den Dâhiliye'ye yazılan 5 Temmuz 1920 tarihli notta, "... arazi-i mezkûre Paşa|'nın|... uhdesinde bulunduğu müddetçe ve Mösyö Filipson'un teferruğ [=devir] tarihi olan Mayıs 327 tarihinden beri de ziraat olunmayarak ala halihi [=olduğu gibi] terk edildiği..." belirtilir.

Osmanlı Devleti, İngiltere Fevkalade Komiserliği'nin iltimas notuna göre en az üç sene olmak üzere, çiftliğin uzun süreli ("müddet-i medide") kullanım dışı kalması ve "... mahlul [=boş] araziler|in|... resmen hakk-ı tasarrufları bulunmayan Museviler tarafından ziraat olunmasından dolayı 1918 senesi için tahakkuk eden 44 bin kuruş ücret-i arz..." nedeniyle bir tazminat talep eder. 1920'de baş gösteren ihtilaf, devlete göre, Musevilerin "... bunu itadan imtina ile beraber 335 senesindeki ziraatlerini dahi kayd ettirmedikleri hasebiyle tahsil-i emval-i kanunun haklarında tatbik edilmek istenilmesinden münbeis|tir|." Çiftliğin boş ve ürünün kayıt dışı kalmasından kaynaklanan bu tazminatı, hükümet, çiftliğe 1911'den sonra yerleştiği anlaşılan Leh[75] kökenli Musevilerin hayvanla-

rına el koyarak 1920'de mahsup etmeye çalışmaktadır.

Oysa çiftlikte belirtilen dönemde ziraat yapıldığını ya da yapılmaya çalışıldığını gösteren kanıtlar olduğu anlaşılmaktadır: 1. "... 330 [=1914] senesinde Museviler tarafından bizzat ve bazı kimselere icar suretiyle ve suver-i saire ile ziraat edilmekte bulunduğu..." 2. "... kura ahalisine tevdi olunan tohumlukdan buraya da verilmiş ol[duğu]..." 3. İngiliz notuna göre, "Musevi muhacirleri kendilerine aid bütün araziyi, bizzat hükümet-i Osmaniyye'nin fiil ve hareketinden dolayı zer etmek vesaitinden mahrum kalmış oldukları hasebiyle[?] harb esnasında bu arazinin mahlûl olduğuna dair vuku bulan herhangi [bir] ilanın şimdi muhacirlere karşı tatbiki[nin] münasib olmadığı" iddia edilmektedir. Vali'den Dâhiliye Nezareti'ne 9.12.1914'te yazılan yazıdan, çiftlikte bazı olayların vuku bulmuş olabileceği anlaşılıyor: "Yakacık'da Hüsnü Paşa çiftliğinde hahamın beş odasıyla dört ahırı cihet-i askeriyece işgal edilmesi ve mezkûr çiftlikde mukim Musevilerin hanelerinden çıkarılması, eşyalarına vaz-ı yed edilmesi gibi bir muamele icra edilmemiş olduğu Üsküdar mutasarrıflığından" bildirilmiştir.[76] Bu/benzeri baskı sonucu veya gönüllü olarak, Haziran 1915'te 29 kişi Osmanlı tabiiyeti için başvurmuştur.[77]

Kartal Mal Müdürü'nün 24.3.1920 tarihli savunmasında, ilk madde için, "... aksam-ı mahlulede [=boş kısımlarda] civar köylülerin ekdikleri mahaller için hükümetçe takdir edilmiş ücret-i arzıl... tediye ettikleri halde ayrıca ve hem de sıfat-ı kanuneleri ve hakk-ı tasarrufları olmayan kimselere bir de icar vermeleri baid-el-ihtimal [=ihtimal dışı]..." kabul edilmiş; ikinci madde için, "mahlul aksamından gayrisi ziraatten terk ve tatil edilmediği gayr-i kabil-i inkar olub işte verilen tohumluk bu kısma [aittir]..." denilmiş; "... esbab-ı mahlulata [=boş kalma nedenine] gelince, memurin... civar köylüler ve muhtar ve heyet-i ihtiyariyeleri marifetiyle rey-ül-ayn [kendi gözüyle] ve yegan yegan gezilerek bitarafane icra kılınan tahkikat ve tedkikat[ta]... 328[=1912] senesinden itibaren bilasebeb kanunu ziraatten terk ve tatil edildiği..." şeklinde arazinin ekilmeme nedenini muğlâk bırakan bir "tesbit" yapılmıştır.

O halde arazi neden "ziraatten terk ve tatil" edilmişti? Başkumandanlık'tan Hariciye'ye 10.5.1914'te yazılan yazıda, üç çiftlikten "... 33 Musevi ailesinin hemen çıkmalarının] emr olunduğu" bildirilir; sonra hahambaşılığın müracaatı üzerine tahliyenin "... o mıntıkadaki boş emakine [=mekânlar] yerleştirilmeleri evvelce takarrur etmiş [=kararlaştırılmış] iken bilahare bundan sarf-ı nazar olunarak bir tabur için fırkası tarafından yapılan keşfiyattan ileri geldiği" savunması yapılır.[78] Durum, Tekfur ve Fethiköy'den farklı değildir.

Yakacık'ta mağdur olan sadece Mesila Hadaşa değildir: "Cihet-i askeriyece işgal edilmiş olan Yakacık'taki haneleriyle, bağ ve bahçelerine ifa olunan hasaratın tazmini talebini havi... [bir] arzuhal... Kemal Bey ile biraderleri tarafından" 21.9.1920'de verilmiştir.[79]

Sonrasında, "mikdar-ı bedeliyle teferruğa talib olub olmayacağı Mösyö Filipson'a tebliğ olunmak (?) istenilmiş ise de mumaileyh... burada bulunmadığı ve vekili bulunduğu iddia edilmiş... Jozef [Niyego?] Efendi'nin bu babda ihticaca salih [=kanıt niteliğindeki] evrak-ı lâzıme ibraz edememesi cihetiyle keyfiyet... bir ay müddetli matbuatla ilan edilmiş ve müddet-i mezkûre zarfında mukarrar bedel-i misil ile tefevvüz edilmemesine[80] binaen alelusül... füruhtu hakkındaki muamelenin ifası zımnında evrakının cihet-i maliyeye devr ve teslimi... kaza tapu memuriyetine tebliğ kılınmış[tır]"

Çiftliğin parçaları satılmış mıdır? Bilinen, 1920'den itibaren buradaki Musevilerin "bazı çeteler taarruzu ile mezruatını[n] tahrib, ev[lerinin] imha ve birtakım tecavüzat ve sirkat-i şekavetkaraneye" maruz kaldıkları[81] ve İngiliz iltiması sonucu, hükümetin tazminattan vazgeçtiğidir. Cumhuriyet döneminde çiftliklerin kiralandığı anlaşılmaktadır.[82]

SONUÇLAR

1. Çiftlik istimlâkinin hukuki altyapısı, bilmediğimiz nedenlerle henüz Nisan 1914'te hazırlanmıştır.

2. Hahambaşı Nahum 27.4.1919 tarihli mektubunda, "Or-Yehuda ve... Messila Hadaşa çiftlikleri de [Alyans okulları gibi] aynı [kapatılma] tehlike[sin]i atlattılar; el konmasını önlemek için erteleme üstüne erteleme çıkarttım"[83] diye yazar. JCA çiftliklerinin kapatılmasına, belli ki, önceden karar verilmiştir.

3. Şubat 1916'da Ahmed Rıza, Meclis-i Ayan'da "bütçede... savaş dolayısıyla alınan veya müsadereye uğratılan malların ve eşyanın, el konulan yerlerin... karşılığı... da bütçe açığına eklenirse,.. kaç milyara çıktığı belirir"[84] diye konuşur. İstimlâk bedelleri muhtemelen ödenmemiştir.

4. Tekfur ve Fethiköy çiftliklerinde müsadere sonrası istihdam edilenlerin muhacirler olduğu anlaşılmaktadır. Oysa, Aşair & Muhacirin Müdürü Hamdi 24.3.1918'de Meclis-i Ayan'da yaptığı konuşmada, "'1.5 sene zarfında kendilerine arazi verilen muhacir miktarı 3.400'dür. Bunların zer ettiği arazi miktarı 4 bin dönüm kadardır.' diyerek pek de tatminkâr olmayan bir veri sunmuştu. O tarihe kadar 400 bin muhacir ve 700 bin mülteci geldiği göz önüne alınırsa dağıtılan arazinin, ihtiyacı karşılamayacağı görülür."[85] Sadece Beylikahır'a 1914'te izinsiz 750 muhacir gelmişti. Talât, 1915'te vilayetlerden sürekli, "ecanibin taht-ı tasarrufunda olarak orada çiftlikat ve arazi mevcud ise bilistimlak yerlerine muhacir iskân olunmak üzere Meclis-i Vükela kararının istihsaline muktezi malumatın yani arazi ve çiftlikatın mevkien haiz olduğu ehemmiyet ve iskândan maddi ve siyasi istihsal olunacak fevaid[in] esbab ve mahiyetiyle çiftlik veya arazinin mikdar ve kıymet-i muhammenesi hakkında"[86] güncellenmiş bilgi istiyordu. Çiftlik istimlâki için önemli bütçeler ayrılıyor; Mart1916'dan itibaren "üçüncü defa istihsal olunan 45 milyon kuruş[un]" muhacir iskânına yönelik çiftlik istimlâkine yetmediği

belirtiliyordu.[87] Bu durumda, Ali Kemal neden Fethiköy Çiftliği'ne muhacir iskân edilmemiş[88] olduğunu iddia ediyor ve Hamdi meskûn muhacir sayısını düşük gösteriyordu?

İki neden öngörülebilir: 1914 tarihli geçici kanun maddelerinde yapılan tadilat, iskân amaçlı bile olsa çiftlik istimlâki için meşru bir zemin sağlamıyordu: Or Yehuda Çiftliği'ne bir ziraat okulu nakli[89] veya Fethiköy'le ilgili Şura-yı Devlet kararındaki gibi ilave gerekçeler (" [çiftliğin]... hatt-ı müdafaa civarında kâin olması ve o sahada hiçbir İslam köyü bulunmama[sı]... muvazaaten Fraci Efendi'nin namına mukayyed ve hal-i hazırda Rum tebaası tarafından tasarruf edilme[si]...") imal edilmek zorundaydı. Muhacir iskânı zayıf bir gerekçe olsa gerek ki, istimlâkin iptali siyasi baskıyla talep edilebiliyordu.[90]

İkinci olası neden, çiftliklerde muhacirlerce yapılan işin gizli kalmasının istenmesidir. Savaş öncesinde bazı projeler olsa da,[91] 1914-16'da ziraatle ilgili yayınlanan kanun, talimatname, genelge vs. de zirai bir emek deposu olarak muhacir/mültecilerden bahsedilmez. Bilinen tek istisna olan Dâhiliye Nezareti genelgesinde, "köylülerin vesaitsizlikten dolayı bir çok araziyi muattal bıraktıkları ve köylerindeki mültecilerin de tarla ve tohumları bulunmadığı cihetle... ber mucib-i kanun azade-i mükellefiyyet bulunmayan mültecilerin de vesait-i mevcudeleriyle muntazaman çalıştırılarak... kendilerinden azami istifade edilmesi"[92] istenmiştir ki, burada da işleyen çiftliklerden değil, atıl kalan araziden bahsedilmiştir.

"Cephedekilerin levazımatı için" "cihet-i askeriyece" işletilen çiftliklerde muhacir/mülteci istihdam edildiğinden bahseden bir kaynak var mıdır? Tek bilinen, "acil ihtiyaçtan dolayı... gelen muhacirler... orduya yazılmak üzere askeri birliklere gönderiliyordu. Bu durumdakiler, artan oranlarda amele taburlarına da girdiler" ifadesidir.[93] "Zirai gruplar" ya da amele taburları olarak örgütlendiği anlaşılan muhacir/mülteciler konusunda literatürde hiçbir ipucu yoktur.[94] Muhacirlerin askerlik muafiyetlerinin Harbiye Nezareti'nin iznine tabi olarak 1915'ten sonra kaldırıldığı bilinmektedir.[95] Çok sayıda muhacirin, ordunun asker ihtiyacının had safhada olduğu dönemde, Harbiye Nezareti'nden izinli olarak çiftliklere kaydırılması hayati bir tercihtir; geniş çaplı bir organizasyonun varlığına işaret eder.

Çiftlikler, büyük ölçekli ve mekanize birimler olduklarından, muhacirlerin geçimlik tarım amaçlı kullanılmış olmaları düşük ihtimaldir. Daha ziyade, bir üretim fazlası, örneğin Tekfur'daki gibi "cephedekilerin levazımatı için" üretmeleri beklenir. Bu da, 1914 sonrasındaki çiftlik istimlâklerinin, sınır güvenliği veya sadece muhacir iskânı için yapılan öncekilerden farklı olduğunu gösterir. İstimlâk kanununa da vaz-ı yed etmiş" cevabını verir.[96] Müsaderenin bir nedeni de, JCA çiftliklerindeki makineler olabilir.

6. Her ne amaçla kullanılmış olursa olsun, Mamure ve Hadaşa muhacir/komşu/çete/birliklerin tecavüz/işgaline uğramış, Or Yehuda ve Hadaşa kapatılmış/boş kalmış; Tekfur ve Fethiköy muhacirlerce "düşük tempoda" çalıştırılmıştır. Kıtlık ve açlıktan ölümlerin olduğu bir dönemde ağır bir bedeldir.

Tekfur'un bulunduğu Bandırma'da, Afyonkarahisar'daki zahirenin öncelikli olan İzmir ve Karesi'ye gönderilmesi nedeniyle 1916 Mayıs'ında açlık tehlikesi baş göstermiştir.[97] Or Yehuda'yı kapattıran Rahmi 1916'nın sonunda vilayetteki durumu şöyle tarif eder: "Son müracaatımdır.

The Times *1904: " Eskişehir ve Ankara arasında... üç küçük Yahudi yerleşmesi bulunur... Kolonicilerin 100 aile oldukları söyleniyor. Türkiye'ye 5 yıl önce... Dobruca'dan geldiklerinde muhacir statüsü ile sultanın kamu topraklarından geniş araziler verildi. Başlangıçta... soğuktan, açlıktan çok etkilendiler. Sefaletleri % 90 oranında kentli olmalarından ve tarım hakkında pek bir şey bilmemeleri yüzünden artmıştı."*

çiftliklerin eklenmesine yol açan ve gizli tutulan bu hedef nedir? Bir Alman makine operatörünün çalıştığı ve von Sanders'in işleyişine müdahale ettiği Tekfur, Çanakkale'deki hangi kuvvetler için üretim yapıyordu?

5. Tekfur ve Fethiköy'de el konulan alet ve makineler Mütareke'de bulunamamıştır. Bunlar savaş sırasında mı başka noktalara nakledilmiş, yoksa terk edilirken mi alınmıştır? İlkinin bilinen örnekleri vardır: Divan-ı Harb-i Örfi'de Halid Bey, "... bazı çiftlikleri isticar eden bazı şirketler makinalar getirmiş ve bunlar cihet-i askeriyye tarafından müsadere edilmiş idi,.." diye sorgulayınca, dönemin Ticaret & Ziraat Nazırı Şeref Bey "... [Levazım Reisi] İsmail Paşa bunları

Bugün Fukara İaşe Komisyonu'nda mevcud 70 çuval zehair olmak suretiyle yarın nüfus başına 40 dirhem ekmek tevzi edeceğiz. Açlıktan ağlayan kadınlar ve çocuklara adım başında tesadüf olunmaktadır. Yarın büsbütün açız... Buradan kaçmaktan başka çare göremiyorum. Memleket ahalisi son nefesini çekmektedir."[98] Kartal'a komşu Maltepe karyesinin İslam heyet-i ihtiyariyesinden Dâhiliye'ye yazılan 3.1.1916 tarihli yazıda, "Meydan-ı harbda düşmanla çarpışan gazilerin bu uğurda feda-ı hayat etmiş olan şüheda olanlara dahil olduğu halde ahalimiz açdır... merhameten imdadımıza yetişiniz bizi bu açlıktan kurtarınız." diye feryat edilir.[99] 18.1.1916'da "... Mihalıççık kazası için tedariki lazım gelen

buğdayın Polatlı'dan mubayaasına... [Ankara Vilayeti'nce] müsaade edilme[z]."[100] Kaynaklara göre, "İzmir, Bursa ve Ankara'da halk açlıktan telef olmakta[dır]."[101]

Halid Bey'in sorgulama sırasında belirttiği gibi, "...bu muharebede ahaliyi bitiren açlık"[102] ise, bunun nedenlerinden biri de, çiftliklerin, belki Kant'ın söylediği gibi düşman tebaasınca/ Musevilerce işletildiği için kapatılması/yavaşlatılması veya muhacirlere açılarak bilmediğimiz amaçlarla kullanılmasıdır.

7. Savaş sonrasında hayvan, alet ve makineleri alınmış; çalışanları sürgün edilmiş veya Or Yehuda örneğinde görüldüğü gibi öldürülmüştür. İşgal/tecavüz ve tazminat/öşür borcu vs. tahakkuku ile sahip/mutasarrıfları zor durumda bırakılmıştır. Bunun sonucu, bu çiftliklerden sadece Tekfur ve Mesila Hadaşa Cumhuriyet'e devrolunmuştur. Zirai buhranı[103] aşmak için elli yıl boyunca maliyetli yatırımlar yapan[104] bir ülke için ciddi bir kayıp olsa gerekir.

KAYNAKLAR

Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, Eren, İstanbul, 1993, s. 45-200.

Kurt Grunwald, *Türkenhirsch*, Israel Program for Scientific Translations, Kudüs, 1966.

Henry Near, *The Kibbutz Movement: A History. Vol. 1*, Oxford, 1996.

Parvus Efendi, "İkramiyeli Demiryolu Tahvilleri Baron Hirş'in Türkiye ile olan Mali İşlemi", *Cihan Harbine Doğru Türkiye*, Ayrıntı, İstanbul, 2013 içinde s. 126-47.

DİPNOTLAR

1 Çağlar Keyder & Faruk Tabak, *Osmanlı'da Tarım Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, TVYY, İstanbul, 1998.

2 Donald Quataert, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, İş Bankası, İstanbul, 2008, s. 61-3 ve Tevfik Güran, 'Osmanlı Tarım Ekonomisi 1840-1910', *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, Sayı 1 (1987) s. 225-303 Örneğin 1844'de Beykoz'da toplam onbir çiftliğin kapladığı alan, kazanın %13'lük kısmını oluşturmakta, bunun da yarısından fazlasını iki çiftlik kaplamakta, kazadaki hayvanların %18'i bu çiftliklerde beslenmekteydi. (Ş. Pınar Yavuztürk, *Temettuat Defterlerine göre Beykoz Kazası'nın Sosyo-Ekonomik Durumu*, yüksek lisans tezi, Marmara Üni., Türkiyat Enstitüsü, İstanbul, 2006, s. 138-40).

3 Quataert, 5. Bölüm. Ankara için bkz. Özkan Keskin, "Ankara Numune Tarlası ve Çoban Mektebi", (http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1664/17759.pdf).

4 Sezer Arslan, *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskanları*, yüksek lisans tezi, Trakya Üni., Edirne, 2008, s. 85, 101.

5 Quataert, s. 63-4.

6 "Muhacirlere... 1870'li yıllarda hane başına verilen toprak yüz dönüm iken... 1890 sonlarına doğru yarım dönüme kadar düşmüştü... Muhacir iskânı için devletin elindeki arazinin yetmediği durumlarda sahiplerinden arazi satın alınıyordu." (Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-18)*, İletişim, İstanbul, 2001, s. 49, 183-4).

7 1860 yılında çıkarılan hazinece istifade edilemeyen devlete ait çiftliklere göçmen iskânı kararı sonrasında örneğin Eskişehir'deki Çifteler Çiftlik-i Hümayunu'na çok sayıda muhacir yerleştirildi. (Selahattin Önder, Engin Kırlı, "Osmanlı Döneminde Eskişehir'e Göçler", *Eskişehir Osmangazi Üni. SBD* 6/1, Haziran, 2005).

8 BOA.DH.ŞFR 45/20.

9 Murat Bardakçı, *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*, Everest, İstanbul, 2008, s. 97-102.

10 Kurt Grunwald, *Türkenhirsch*, Israel Program for Scientific Translations, Kudüs, 1966, s. 72.

11 http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/ziyan_edilen_bir..hatirat.pdf. ve http://www.petitherge.com/article-les-juifs-en-argentine-104996859.html

12 H. Siren Bora, "Alliance Universelle'in Osmanlı Yahudi Cemaatini Tarım Sektöründe Kalkındırma Çalışmaları ve İzmir Yakınlarında Kurulan Bir Çiftlik Okul: 'Or Yehuda'", *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, 1993, s. 387-400, s. 388-90.

13 Stanford Shaw cemiyetteki Fransız etkisinden söz eder (*The Ottoman Empire In World War I*, cilt. I TTK, Ankara, 2006, s. 210-1).

14 Alliance okulu, Paris'teki Ecole Normale Israelite Orientale ve Montpellier'deki Agronomi Üniversitesi'nde eğitimini tamamladıktan sonra, Mikveh İsrael okulunda 1890-1903 yılları arasında yöneticilik yapmıştı. (Esther Benbassa, *Son Osmanlı Hahambaşılarının Mektupları*, AD, İstanbul, 1998, s. 98). 1918'de Bene Berit Cemiyeti'nin başkanıdır. (Nurettin Birol, *Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Türk Basını&Yeni Gazete*, yüksek lisans tezi, Erzincan Üni., Tarih ABD, 2011, s. 239).

15 Albert Kant, *Bir Yahudinin Anıları*, Kastaş, İstanbul, 2003, s. 71, 77. Fransızca metin için bkz. *Memoires d'un Fermier Juif en Turquie*, Libra, 2013. Sn. Bali'ye verdiği bilgiler için teşekkür ederim.

16 BOA.DH.HMŞ 3-1/3-12.

17 Kant, s. 142.

18 Yonca K. Erkan, *Anadolu Demiryolu Çevresinde Gelişen Mimari ve Korunması*, doktora tezi, İstanbul Teknik Üni., 2007, İstanbul, s. 110-1. Çiftlik mülkiyetindeki çeşitlilik Filistin ile paraleldi. Buradaki yerleşimler, kurucularının mesleki ve siyasi geçmişi, yerleştikleri toprağın özellik ve imkanları gibi nedenlerle farklı tasarruf biçimleri kazanabiliyordu. Önceleri en temel ayrım, geçimlik tarım yapan, aile emeği kullanan ve JCA tarafından desteklenen *moshavot*'larla, büyük ölçekli/ticari tarım yapan ve ücretli Arap emeği kullanan *moshavot*'lar arasındaydı. 1909'da ise kolektif çalışma esasına dayanan ilk *kvutzat* yerleşimi kuruldu. Burada çiftçiler beraber çalışıyor, ortak bir kazanç edinıyor ve bazen aynı yerde yaşıyorlardı (Henry Near, *The Kibbutz Movement: A History, Vol. 1*, Oxford, 1996, s. 10-30; Yossi Ben-Artzi, "Changes in the Agricultural Sector of the Moshavot, 1882-1914". *Ottoman Palestine 1800-1914*, Gad Gilbar (ed.), Brill, Leiden, 1990 içinde ve Isaiah Friedman, *Germany, Turkey, Zionism*, Transaction Publishers, Londra, 1998).

19 Erkan, aynı sayfa.

20 BOA.DH.ŞFR 605/47.

21 BOA.DH.ŞFR 497/23.

22 BOA.DH.İD 85/38.

23 BOA.DH.EUM.EMN 70/43.

24 BOA.DH.ŞFR 93/203.

25 BOA.DH.ŞFR 605/47. Belgeye göre, Mamure'ye [önceden?] yerleştirilen muhacirleri arazilerini Filipson'a satmış; o da satın aldığı kısmı İstanbullu bir tüccara kiralamıştı.

26 BOA.DH.MKT 2892/92.

27 BCA.272-00-00-12-45-73-5.

28 Okul için bkz. BOA.MF.MKT 897/59.

29 Bora, s. 393-6.

30 Dahiliye den Aydın Vilayeti'ne gönderilen 18.10.1918 tarihli şifrede, "Akhisar'da Or Liva nam-ı diğer Çakıroğlu namındaki bir çiftlikte hükümet-i mahalliyece vaz-ı yed olduğu bu kere sahibi tarafından vuku bulan müracaattan anlaşılmışdır. Bu hususda merkezde hiçbir malumat olmadığından mezkûr çiftliğin suret-i işgaliyle ve zayiat-ı hazıresi hakkındaki muamele" sorulur. (BOA.DH.ŞFR 93/201).

31 Bora, s. 397-8.

32 BOA.DH.ŞFR 603/55.

33 Sulhi Dönmezer, *İstimlak Hukuku*, Kenan Basımevi, İstanbul, 1941, s. 58.

34 Düstur, Tertip 2, Cilt 6, s. 569.

35 Siren Bora, *İzmir Yahudileri Tarihi 1908 23*, Gözlem, İstanbul, 1995, s. 144-50. BCA.130-16-13-2-692-2181-12 belgesi, "Selanik vilayeti Siroz kazası Kayalı köyünden gelip, Manisa Akhisar kazasına iskân edilen Iıkı mübadilel... ait tasfiye talepnamesi"dir.

36 BOA.BEO 4574/343002. Kant, tapunun savaştan sonra Filipson adına tescil edildiğini yazar (Kant, s. 74).

37 Krş, s. 25 ve 142.

38 Kant, s. 31.

39 BOA.BEO 4574/343002.

40 Kant, s. 31.

41 Gündüz Ökçün, *Tarımda Çalışma ve Ekme Yükümlülüğü Belgeler 1914-1922*, AÜ SBF Yay., Ankara, 1983.

42 Kant, s. 43.

43 BOA.BEO 4574/343002.

44 BOA.DH.EUM.5.Şb. 40/15.

45 Kant, s. 27, 39.

46 "Türkiye Almanya'nın yanında savaşa katıldığından ve biz de Rus uyruklu olduğumuzdan hepimiz... bu ülkenin istem dışı düşmanı olmuştuk... [Ürünlerimizin] talanlı] ... bizi düşman olarak gördükleri için yapılmıştı" (Kant, s. 26-7; ayrıca s. 28, 34).

47 BOA.BEO 4574/343002.

48 Kant, s. 74.

49 BOA.DH.HMŞ 8/1-3.

50 BOA.BEO 4629/347141.

51 Kant, s. 76, 121, 189.

52 BOA.DH.HMŞ 8/1-4.

53 Kant, s. 156, 159.

54 BCA.030-0-018-001-002-85-106-13. Goldenberg ailesi Osmanlı tabiiyetine geçmek için 1914'te başvurmuştur. (BOA.DH.İUM 29-2/2).

55 BCA.030-0-018-001-002-101-13-17. İstimlâkten sonra Kant ve Goldenberg, ellerindeki taşınırları bir an önce/düşük fiyatla tasfiye etmeye zorlanırlar. Düşük olan istimlâk bedelinin yükseltilmesi için Talât Rıfkı aracılığıyla Saraçoğlu ile 1943'te görüşme yapılır ve dava açılır. Kant ailesi, Lütfi Kırdar'ın yardımıyla sınır dışı edilmekten kurtulur. Açılan dava en az yirmi yıl sürmüştür, sonucunu bilmiyoruz (Kant, s. 163-75).

56 Mehmet Topal (ed.), *Osmanlı Belgelerinde Silivri*, Silivri Belediyesi, İstanbul, 2011, s. 176, 226.

57 Vefatından sonra, Fraci'nin vârisleri, Rum tebaasından Kara Yoriç(?), İbzarelviç(?) ve Yunan tebaasından Martiyo(?) olarak sayılır (BOA. DH.HMŞ 8/1-2).

58 "Düvel-i muazzama tebaasından menatık-ı memnu haricine çıkarılacakların arazi ve hayvanatı hakkında olunacak muameleye dair ittihaz buyurulmuş bir karar mevcud ise emr ü işarı" (BOA.DH.EUM.ş.Şb 5/52).

59 BOA.BEO 4440/332936.

60 BOA.DH.HMŞ 3-1/3-12.

61 BOA.BEO 4629/347141.

62 BOA.DH.HMŞ 8/1-2.

63 Hayvanlar "düvel-i muhasama [=düşman devletler] tebaasından olan Ruslara aid bulunduğu cihetle bunların vaktiyle tekalif-i harbiye suretiyle alınıb cihet-i askeriyeye teslim edilmesi icab eder iken nasılsa terk edilmiş ve bu kere ol babdaki evamir-i mübellig ahkâmına tevfiken vaz-ı yed edilerek cihet-i askeriyeye verilmiştir[.]" (BOA.DH.İ.UM.EK 108/88).

64 BOA.DH.HMŞ 8/1-6.

65 BOA.DH.HMŞ 8/1-2.

66 BOA.DH.HMŞ 8/1-4 ve 1-2.

67 BOA.BEO 4580/343450.

68 BOA.DH.HMŞ 8/1-5.

69 BOA.DH.HMŞ 8/1-2 .

70 Aynı belge. Fransızca çeviri için Sn. Zeliha Etöz'e teşekkür ederim.

71 BOA.DH.İ.UM 20-30/14-51.

72 BOA.BEO 3150/236178. Bazı belgelerin çevrimyazıları, Coşkun Yılmaz (ed.), *Sultanbeyli Tarihi*, Sultanbeyli Belediyesi, İstanbul, 2013'de bulunabilir. Kitabı sağlayan Kültür İşleri'nden Kader Hanımefendi ve konuyla ilgilenen Nusret Bey'e teşekkür ederim.

73 BOA.MV 153/16.

74 BOA.DH.İ.UM 7-6/1-31.

75 Eylül 1918'de Sultanbeyli'de oturan ve nüfus kâğıdı olmayan Odesa ve Kiev kökenli 18 hane vardır. (BOA.DH.EUM.SSM 28/63).

76 BOA.DH.EUM 5.Şb 5/52.

77 BOA.DH.İ.UM 29-2/64.

78 BOA.HR.SYS 2408/54.

79 BOA.BEO 4617/346257.

80 Bir taşınmazın ihalede bir kimsenin üzerinde kalması.

81 BOA.DH.EUM.AYŞ 52/46 ve 70/2 (Belge özetinde "Musevi muhacirlerini... göç etmeleri için... zorlayan çeteler" ifadesi yer alır). Asayiş sorunları için bkz. Yılmaz, s. 66-70.

82 Yılmaz, s. 78, 81-131.

83 Benbassa, s. 191-2.

84 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi Cilt III Kısım 4*, TTK, Ankara, 1967, s. 500.

85 Dündar, s. 185-6.

86 BOA.DH.ŞFR 55/138.

87 BOA.BEO 4435/332604.

88 BOA.BEO 4580/343450.

89 Aynı gerekçe ile istimlâk edilen başka çiftlikler de vardır.

90 Bkz. Ali Kemal imzalı yazı.

91 "Bir kısım muhacirleri Üsküdar'la İzmit arasına yerleştirmek ve bu mıntıkayı meyve bahçesi haline getirlerek[... bütün Avrupa'ya meyve ihraç etmemiz pekala mümkündü." *Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, IQ, İstanbul, 2001.

92 "Mükellefiyyet-i Ziraiyye Nizamnamesinin Mevaddına Dair İzahat", Madde 3 (Ökçün).

93 Stanford Shaw, *The Ottoman Empire In World War I*, cilt. I TTK, Ankara, 2006, s. 572-3. Shaw'un kaynak gösterdiği BOA.DH.UMVM 77/28 belgesinde böyle bir veri yoktur.

94 Zekeriya Özdemir, *1. Dünya Savaşında Amele Taburları*, yüksek lisans tezi, Gazi Üni. SBE, Ankara, 1994;

Erik Jan Zürcher, "1. Dünya Savaşı'nda Amele Taburları", *Savaş, Devrim ve Uluslaşma*, Bilgi Üni, Istanbul, 2005; Cengiz Mutlu, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Amele Taburları (1914-1918)*, yüksek lisans tezi, Marmara Üni. Türk Tarihi ABD, İstanbul, 2006.

95 "16 Eylül 1914 tarihinde yayınlanan emirle ne suretle olursa olsun Rumeli'den hicret etmiş ve edecek olan Müslumanların askerlik hizmetinden ve vergiden muafiyetlerini kararlaştırıyordu. Ancak... 3 Şubat 1915 [ve] 15 Nisan 1915'te çıkarılan... kanun[lar] ile Harbiye Nezareti 'ihtiyaç gösterdiği takdirde' şimdiye kadar gelmiş ve ilerde gelecek olan muhacirlerin, seferberlik müddetine münhasır olmak üzere Osmanlı topraklarına varış tarihlerinden itibaren, yaşlarına göre 3 ay içinde silah altına alınmaları kararlaştırılıyordu." (Arslan, s. 123).

96 Osman Selim Kocahanoğlu, *İttihat&Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması*, Temel, İstanbul, 1998, s. 408.

97 BOA.DH.İ.UM 98-2/1-48.

98 BOA.DH.KMS 43/11.

99 BOA.DH.İ.UM 98-1/1-51.

100 BOA.DH.İ.UM 98-1/1-77.

101 BOA.HR.SYS 2419/11; Guenther Lewy, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey*, Uni. of Utah Press, Salt Lake City, 2005, s. 54-6.

102 Kocahanoğlu, aynı sayfa.

103 Şevket Raşit Hatipoğlu, *Türkiye'de Zirai Buhran*, Yüksek Ziraat Enstitüsü, Ankara, 1936.

104 İlhan Tekeli&Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı: Köktenci Modernitenin Ekonomi Politikasının Gelişimi (C. 2)*, Bilgi Üni., İstanbul, 2010, s. 288-94; Ziya Mağden, Zirai Öğretimde 110 Yıl, Zir. Müh. Birliği, Ankara, 1959.

14. YÜZYILDAN CUMHURİYET'E

HASTALIKLAR HASTANELER KURUMLAR

SAĞLIK TARİHİ YAZILARI - 1

1979'dan beri çalışmalarını ağırlıklı olarak sağlık tarihi alanında yürüten Nuran Yıldırım'ın seçilmiş makalelerinden oluşan ve iki cilt olarak tasarlanan kitabın bu cildinde, tıbbi gelişmeler ve hastalıklar, hastaneler ve diğer sağlık kurumları hakkında yazılmış makaleler yer alıyor.

Makalelerde, toplumsal sağlığa ilişkin olayların ve gelişmelerin yoğun olarak yaşandığı Tanzimat sonrası ve II. Abdülhamid dönemi sıklıkla ele alınırken, genel çerçeve 14. yüzyıldan Cumhuriyet'e uzanıyor.

Cerrahnâmeler, tüberkülin, frengi, kolera hastalıkları ve salgınları, karantina uygulamaları, savaşlarda verilen sağlık hizmetleri, askeri ve sivil hastaneler; cüzamhane, tebhirhane gibi önemli başlıkların yer aldığı bu çalışmanın, sağlık tarihinde ışık tutarak toplumsal yaşamımıza katkı sunacağına inanıyoruz.

Vakıf Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 F (212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No: 82/30
06420 Kızılay-Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

TÜRKİYE'DE EKONOMİYİ ANLAMAK İÇİN TARİHİN ÖNEMİ

ŞEVKET PAMUK

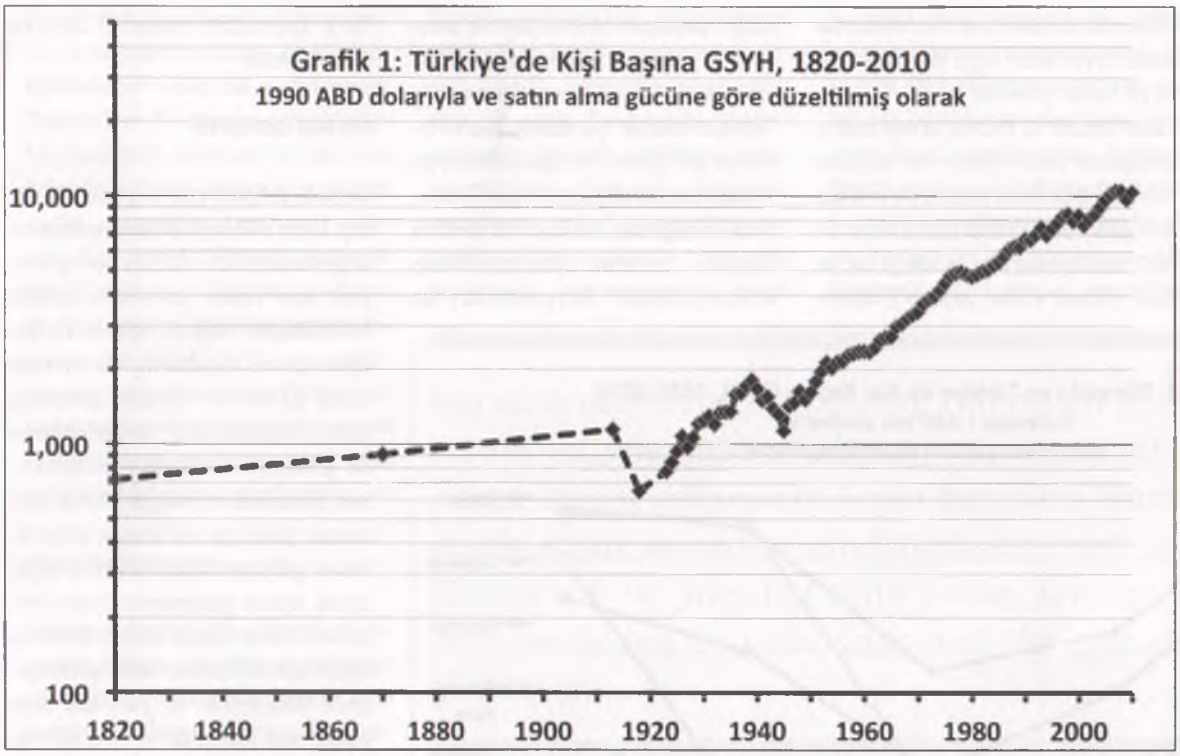
Türkiye'de iktisadi gelişme niçin daha hızlı ya da güçlü olmadı, gelirler niçin daha hızlı artmadı sorularına yanıt olarak yatırımlar sınırlı kaldı, teknolojik gelişme güçlü değildi, verimlilik daha hızlı artmadı gibi cevaplar vermek yeterli olmuyor. Bu tür yanıtlar öyleyse yatırımlar niçin daha hızlı artmadı, teknolojik gelişme niçin daha güçlü değildi, verimlilik niçin daha hızlı artmadı sorularını davet ediyor. Ayrıca Türkiye'de yanlış iktisat politikalarının izlendiğini söylemek de yeterli bir yanıt değil, çünkü son 200 yılda Türkiye çok farklı iktisat politikaları izledi. Ancak her dönemde sonuçlar yine dünya ortalamalarına yakın kaldı.

Son yıllarda iktisatçılar ekonomilerin bugününü anlayabilmek için iktisatla sınırlı bir çerçevenin yeterli olmadığını, toplumsal yapının, siyasetin, kültürün ve en az onlar kadar tarihin de dikkate alınması gerektiğini vurguluyorlar. Ekonomilerin uzun dönemli gelişmesini değerlendirirken temel ölçütler olarak da, bir yandan kişi başına gelir artışlarının hızı ya da iktisadi büyüme, öte yandan da sağlık ve eğitim boyutlarıyla insani gelişme ve bölüşüm öne çıkmakta. Bu yılın başında yayımlanan kitabımda son 200 yılda Türkiye ekonomisinde iktisadi büyümenin dünya ortalamalarına yakın ama onların biraz üzerinde, buna karşılık sağlık ve eğitim boyutlarıyla insani gelişmenin dünya ortalamalarının altında kaldığını ortaya koydum. Daha sonra da Türkiye'de uzun vadeli iktisadi gelişme niçin dünya ortalamalarına yakın kaldı, niçin dünya ortalamalarının üzerine çıkamadı sorularına yanıt aradım, Türkiye'nin son dönemdeki iktisadi gelişmesini uluslararası karşılaştırmalı bir çerçevede değerlendirmeye çalıştım (Pamuk, 2014). Bu yazıda da Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi büyüme ve insani

gelişme sicilini özetledikten sonra aynı sorulara yanıt arayacağım. Bu soruların sadece teknoloji, yatırım, verimlilik gibi kavramlarla, bir başka deyişle iktisatla sınırlı bir çerçevede yanıtlanamayacağının altını çizeceğim. Çünkü Türkiye'de iktisadi gelişme niçin daha hızlı ya da güçlü olmadı, gelirler niçin daha hızlı artmadı sorularına yanıt olarak yatırımlar sınırlı kaldı, teknolojik gelişme güçlü değildi, verimlilik daha hızlı artmadı gibi cevaplar vermek yeterli olmuyor. Bu tür yanıtlar öyleyse yatırımlar niçin daha hızlı artmadı, teknolojik gelişme niçin daha güçlü değildi, verimlilik niçin daha hızlı artmadı sorularını davet ediyor. Ayrıca Türkiye'de yanlış iktisat politikalarının izlendiğini söylemek de yeterli bir yanıt değil, çünkü son 200 yılda Türkiye çok farklı iktisat politikaları izledi. Ancak her dönemde sonuçlar yine dünya ortalamalarına yakın kaldı. Dolayısıyla bu yazıda yukarıdaki sorulara yanıt ararken iktisatla sınırlı bir çerçevenin yetersiz kaldığını, daha iyi yanıtlar için toplumsal ve siyasi yapıların ve Türkiye'nin tarihinden kaynaklanan kimi boyutların da incelenmesi gerektiğini savunacağım.

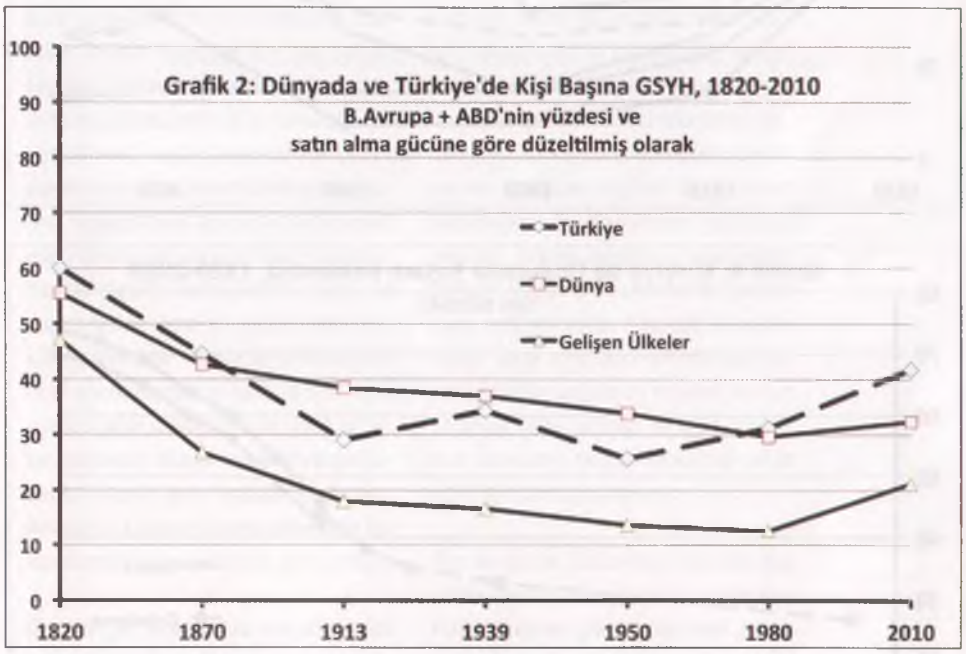
Ama önce niçin 200 yıllık bir bakış açısını gerekli gördüğümü açıklayayım. Türkiye iktisat tarihçiliğinde de 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl sık sık birbirlerinden kalın duvarlarla ayrıldı. Oysa Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde önemli siyasal değişiklikler gerçekleşirken, iktisadi açıdan önemli süreklilikler de vardı. Bu sürekliliklerin bir bölümü Osmanlı geçmişin-

den, bir bölümü de Sanayi Devrimi sonrasında dünya ölçeğinde ortaya çıkan gelişmelerden kaynaklanıyordu. Dünyada ve Türkiye'de iktisadi büyüme süreci, yavaş da olsa, Sanayi Devrimi sonrasında başladı. Bu nedenle, son 200 yılı bir bütün olarak ele almak ve bugünkü Türkiye ekonomisinin önemli kimi özelliklerinin kökenlerini 19. yüzyıldaki dönüşümlerde aramak gerekiyor.

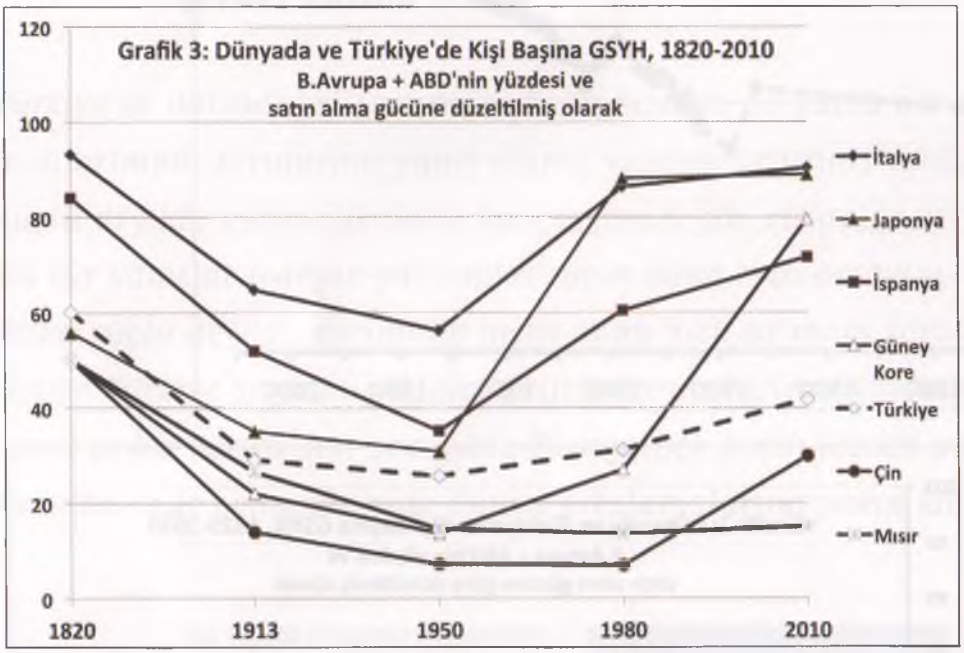
İKTİSADİ BÜYÜME YA DA GELİR ARTIŞLARI

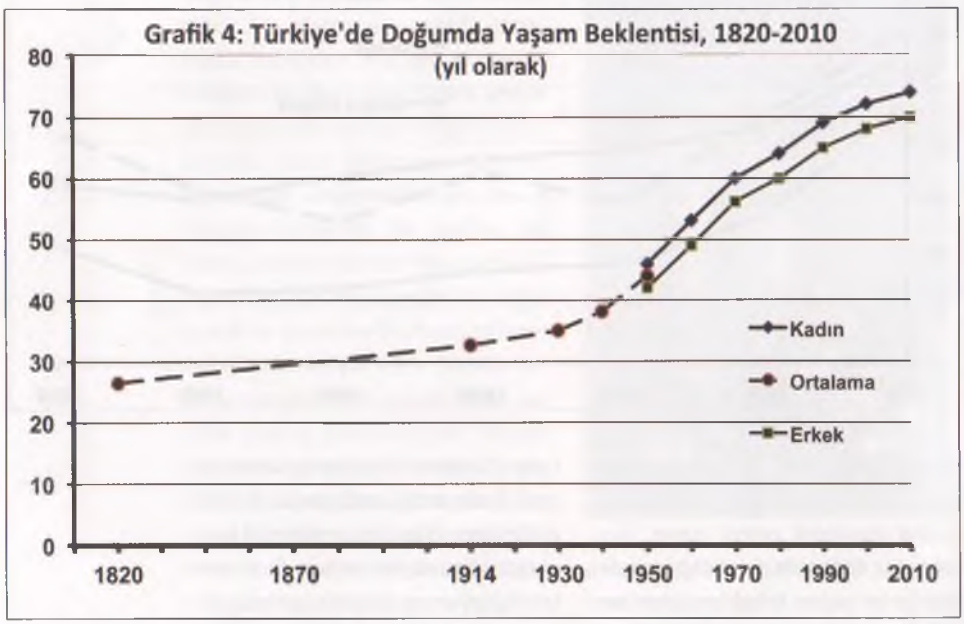
Türkiye'de iktisadi büyüme süreci 19. yüzyılda başladı ve tüm gelişen ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de iktisadi büyüme ya da ortalama gelirlerin artış hızı II. Dünya Savaşı'ndan sonra yükseldi. Bugün Türkiye sınırları içinde kalan alanda ortalama gelirlerin satın alım gücü, son 200 yılda yaklaşık 14 kat kadar arttı. 1820 ile 1950 yılları arasında kişi başına gelirin ortalama artış hızı yılda yüzde 1'in altında kaldı, kişi başına gelirler toplam olarak 1 kattan biraz daha fazla arttı. Buna karşılık II. Dünya Savaşı'ndan sonra, kişi başına gelirin artış hızı, dünyanın pek çok gelişen ülkesiyle birlikte, yılda yüzde 3'ün üzerine yükseldi, kişi başına gelirler 1950 yılından 2010 yılına kadar 5 kattan fazla arttı. (Grafik 1; Kaynak: Pamuk, 2014)

Ancak Türkiye'nin iktisadi büyüme yolunda kat ettiği mesafeyi kendi başına incelemek yeterli olmaz. Son 200 yılda dünyanın tüm bölgelerinde gelirler ve yaşam koşulları yükselme eğiliminde olduğu için, Türkiye'nin büyüme sicilini karşılaştırmalı olarak da değerlendirmek gerekir. Son 200 yılın tümüne bakıldığında, Türkiye'de kişi başına gelirlerin dünya ortalamalarına yakın arttığı görülüyor. Gelişen ülkelerin ortalamalarıyla karşılaştırıldığında, Türkiye'de kişi başına gelirlerin 1950 yılına kadar biraz daha hızlı, son 60 yılda ise gelişen ülkelerin ortalama gelirleri ile aynı hızda arttığı anlaşılıyor (Grafik 2). Gelişmiş ülke ortalamalarıyla karşılaştırıldığında ise ortaya farklı bir tablo çıkıyor. 19. yüzyılda gelişmiş ülkelerde hızlı sayılabilecek bir sanayileşme yaşandığı için, gelişmiş ülkeler ile aradaki gelir farklılıkları sürekli olarak arttı, 20. yüzyılda ise aradaki fark kapanmadı. Bugünkü Türkiye sınırları içinde kalan alanda kişi başına gelir, 1820 yılında Batı Avrupa ve ABD ortalamasının yaklaşık yüzde 55'inden 1913 yılında yüzde 29'una kadar geriledi. Cumhuriyet'in erken

yıllarında aradaki fark bir miktar kapandı, aynı oran 1939 yılında yüzde 36'ya kadar yükseldi ancak bu artış kalıcı olmadı. II. Dünya Savaşı sonrasındaki 60 yılda Türkiye'nin büyüme hızının yükselmesi nedeniyle kişi başına gelir 1980 yılında Batı Avrupa ile ABD ortalamalarının yüzde 31'ine ve 2010 yılında yüzde 42'sine yükselebildi. (Grafik 2; Kaynaklar: Madison, 2007 ve Pamuk, 2014)

Türkiye'nin 20. yüzyıldaki ya da II. Dünya Savaşı sonrasındaki iktisadi büyüme sicilinin, gelişen ülkeler içinde daha yavaş büyüyen Güney Amerika, Afrika ve Ortadoğu bölgelerine ve örneğin bizimle kimi özellikleri paylaşan Mısır'a kıyasla daha olumlu olduğu söylenebilir. Buna karşılık II. Dünya Savaşı sonrasında "iktisadi mucize" yaratan İtalya ve İspanya gibi Güney Avrupa ülkeleriyle ya da Japonya ve Güney Kore ile karşılaştırıldığında, Türkiye'nin benzeri büyüme hızlarını yakalayamadığı açıkça görülüyor. Son yarım yüzyılda "iktisadi mucize" yaratan ve yüksek gelirli ülkelerle aralarındaki farkı önemli ölçüde kapatabilen ülkelerde, kişi başına gelirin artış hızı en az 20-30 yıllık sürelerle yüzde 5'in üzerinde kaldı. Buna karşılık Türkiye'de kişi başına gelirlerin artış hızı son 200 yılın hiçbir alt-döneminde yılda ortalama yüzde 5'e ulaşamadı. (Grafik 3; Kaynaklar: Madison, 2007 ve Pamuk, 2014)

İNSANİ GELİŞME

İktisadi gelişme çok boyutlu bir süreç. Uzun dönemli iktisadi gelişmeyi değerlendirirken üretim ve gelirin yanı sıra yaşam kalitesini, gelirin bölüşümünü, sağlığı, eğitimi ve değişen çevre koşullarını da dikkate almak gerekiyor. İktisadi gelişmeyi farklı boyutlarıyla değerlendiren bir gösterge henüz oluşturulamadı. Son dönemde en yaygın olarak kullanılan gösterge ise insani gelişme. İnsani gelişmeyi ölçmek kolay değil, ancak insani gelişmenin temel boyutları olarak kabul edilen sağlık ve eğitim için kullanılan basit göstergelerde Türkiye'nin 19. yüzyılda daha yavaş, son 100 yılda ve özellikle de son 60 yılda daha hızlı ilerleme gösterdiği görülüyor. Örneğin bugün sağlığın en temel göstergesi olarak kabul edilen doğumda yaşam beklentisi, 1820'de 26-27 yıldan 1914'te 33 yıla ve 1950'de 44 yıla kadar daha yavaş arttıktan sonra 2010'da kadınlar için 74, erkekler için 70 ve ortalama olarak 72 yıla yükseldi (Grafik 4). Eğitim için kullanılan ve uluslararası karşılaştırmalara da olanak sağlayan temel göstergelerden birincisi olan okuma yazma oranının 1914 yılında ortalama yüzde 10 dolayında kaldığı, aynı oranın erkekler için 1950'de yüzde 47'ye ve 2010 yılında yüzde 99'a yükseldiği, kadınlar için de 1950'de sadece yüzde 19'dan 2010 yılında yüzde 89'a yükselebildiği anlaşılıyor. Eğitimde kullanılan ikinci basit gösterge ise 25 yaş üzerindeki nüfusun ortalama okul süresi. Bu göstergenin 1914'te 1 yılın bir hayli altında kaldığı, 1950'de 1,4 yıla, 1980'de 2,9 ve 2010'da 6,5 yıla yükselebildiği görülüyor.

Kişi başına gelirlerde olduğu gibi sağlık ve eğitimde de dünya ülkelerinin büyük bölümü son 200 ve özellikle de son 100 yılda önemli ilerlemeler gösterdiler. Erken dönemlerdeki veriler çok ayrıntılı olmasa da, doğumda yaşam beklentisinde Türkiye'nin 19. yüzyıl boyunca dünya ortalamalarına yakın kaldığı, 20. yüzyılın ikin-

ci yarısında ise dünya ortalamalarının biraz üzerine çıktığı anlaşılıyor. Eğitimde ise eldeki basit göstergeler Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndan bu yana, hem okuryazarlık oranında hem de yetişkin nüfusun ortalama eğitim süresinde, kendisine yakın gelir düzeyindeki ülkelerin gerisinde kaldığı anlaşılıyor. Kadınların eğitimi ile ilgili veriler özellikle çarpıcı. Kısacası, son 60 yıl için yapılan uluslararası karşılaştırmalarda Türkiye'nin sağlık ve özellikle eğitimdeki yerinin kişi başına gelirdeki yerinden daha geride kaldığı görülüyor (Tablo 1).

Son dönemde en yaygın olarak kullanılan gösterge insani gelişme. İnsani gelişmeyi ölçmek kolay değil, ancak insani gelişmenin temel boyutları olarak kabul edilen sağlık ve eğitim için kullanılan basit göstergelerde Türkiye'nin 19. yüzyılda daha yavaş, son 100 yılda ve özellikle de son 60 yılda daha hızlı ilerleme gösterdiği görülüyor.

YAKIN NEDENLER

İktisatçılar uzun süre iktisadi büyümenin sadece yatırımlar ve teknolojik gelişme yoluyla, kişi başına fiziki sermaye ve beşeri sermaye düzeylerinde ve verimlilikte sağlanan artışlar yoluyla gerçekleştiğini düşündüler. Ancak son yıllarda iktisadi büyüme ve gelişmenin yakın nedenleri ve temel ya da nihai nedenleri arasında önemli bir ayrım yapılmakta. Burada önce büyüme ve gelişmenin yakın nedenleri olarak görülen tasarruf ve yatırım oranları ile teknolojik gelişme sayesinde verimlilikte sağlanan artışları özetleyeceğim. Ancak yatırım oranları, teknoloji ve verimlilikte sağlanan artışların niçin dünya ortalamalarına yakın kaldığı sorularının yanıtını, bir başka deyişle iktisadi büyüme ve gelişmenin daha derindeki nedenlerini bir sonraki bölümde tartışacağım.

Türkiye'de yeni teknolojilerin kullanılması ve sanayileşme 19. yüzyılda yavaş ilerledi. Osmanlı ekonomisi ve toplumu hızlı bir sanayileşme için henüz hazır değildi. Ayrıca Avrupa devletlerinin baskısı altında serbest ticaret anlaşmalarının imzalanması ve Osmanlı Devleti'nin ithalata uygulanan gümrük vergilerini düşük tutması da imalat sanayiinin, bırakınız yükselişini, direnmesini bile güçleştirdi. Bu nedenle, 19. yüzyıl boyunca ortalama gelirlerde sağlanan sınırlı artışlar sanayi kesiminden değil, özellikle kıyı bölgelerinde kent pazarları ve ihracata yönelik üretim yapan tarım kesiminden kaynaklandı.

İktisadi gelişme için sanayileşmek gerektiği I. Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda tartışılmaya başlamıştı ama Osmanlı Devleti'nin ithalata uyguladığı gümrük vergilerini değiştirecek gücü olmaması nedeniyle, sanayileşme cılız kalmıştı. Yeni ulus devletin kendi gümrük tarifelerini kendisinin belirleyebilmesi ancak 1929 yılından itibaren mümkün olabildi. Dünya Bunalımı'nın da patlak vermesi nedeniyle, ilerleyen yıllarda iktisat politikalarında korumacılık ile yetinilmedi, sanayileşmede öncülüğü devlet kesimine veren devletçilik modeli benimsendi. Ancak devletin mali gücü sınırlıydı, devlet eliyle kurulan büyük ölçekli fabrikaların sayısı da sınırlı kaldı. Yine de güçlü korumacılık sayesinde ve küçük-orta ölçekli özel işletmelerin de katkılarıyla 1939 yılına kadar sanayi üretimi hızlı artışlar gösterdi, dünya bunalımı koşullarında önemli gelir artışları sağlandı. Ancak II. Dünya Savaşı yıllarında bu kazanımlar büyük ölçüde geri verildi.

II. Dünya Savaşı sonrasında yeni teknolojilerin kullanımıyla tarımda çalışılan tarım kesiminden daha yüksek teknolojilerin kullanıldığı sanayi kesimine ve kent ekonomisine geçti. Kentlere gelenlerin kentlerdeki ortalama ya da kişi başına fiziki sermaye ve ortalama eğitim düzeylerine ulaşmaları için de yatırım yapılması gerekti. Ancak kentlere yeni gelen nüfusa yapılan yatırımların getirisi daha yüksek oldu. Yapılan hesaplamalar 1950-2010 döneminde kişi başına gelirde sağlanan toplam artışın yaklaşık üçte birinin emeğin kırlardan kentlere geçişi sayesinde elde edildiğini ortaya koyuyor.

Son 60 yılda Türkiye'nin iktisadi büyüme hızının dünya ortalamalarının fazla üzerine çıkamamasının yakın nedenlerinden biri tasarruf ve yatı-

Tablo 1: İnsani Gelişme Endeksi (İGE) Ülkeler Sıralamasında Türkiye'nin Yeri, 1980-2010

	1980	2010
İGE	64 / 107	94 / 187
Kişi Başına Gelir	55 / 124	70 / 187
Sağlık	129 / 187	80 / 187
Eğitim	100 / 140	120 / 187

Not: Veriler eksik olduğu için, 1980 sıralamalarında 187 den az ülke kullanılmıştır. Her sıralamanın kaç ülke içerdiği tabloda sunulan oranın paydasında belirtilmektedir.
Kaynak: United Nations Development Programme, *Human Development Reports*, 2011.

rım oranlarının fazla yükselmemesi. Ülke ölçeğindeki tasarruf ve yatırımların GSYH'ya oranı 20. yüzyılın ortalarına kadar yüzde 10'un altında kalmıştı. II. Dünya Savaşı sonrasında kişi başına gelirlerin daha hızlı artmaya başlamasıyla tasarruf ve yatırım oranları da yükseldi. 1950'lerin başında GSYH'nın yüzde 12'sinden 1970'lerin ilk yarısında yüzde 20'sine ulaşan yatırımlar bu sayede büyük ölçüde iç tasarruflarla finanse edildi. Ancak daha sonraki yıllarda gelirler artmaya devam ederken tasarruf oranı artmadı, son dönemde ise düşmeye başladı. Bu nedenle yatırımların bir bölümü dış borçlanmayla finanse edilmeye başladı, ekonomi giderek yabancı sermaye, özellikle de kısa vadeli yabancı sermaye giriş ve çıkışlarına bağımlı hâle geldi.

II. Dünya Savaşı sonrasında yeni teknolojilerin kullanımıyla tarımda da daha hızlı verimlilik ve üretim artışları gerçekleşmeye başladı.

Cumhuriyet'in 75. Yılı 1923-1953, YKY, s. 347.

Kişi başına gelirleri artırmanın bir başka yolu da var olan fiziki sermayeyi ve becerileri daha verimli kullanmaktı. Ancak son 60 yılda diğer gelişen ekonomilerin pek çoğunda olduğu gibi, Türkiye'de de toplam ve kişi başına üretimde sağlanan üretim artışlarının büyük bir kısmı, neredeyse tümü, girdi başına üretim ve verimliliğin artması yoluyla değil, yeni yatırımlar ve toplam girdilerin artırılması yoluyla oldu. 1960 sonrası dönemde üretilen mamul malların teknoloji ve katma değer içeriği de düşük kaldı. Bu nedenle, diğer gelişen ülkelerin büyük çoğunluğunda olduğu gibi, Türkiye'de de bu dönemde sağlanan üretim artışlarını ekstansif büyüme olarak nitelendirmek yanlış olmaz (Altuğ, Filiztekin ve Pamuk 2007). Bu yakın nedenler bize Türkiye'de büyümenin niçin dünya ortalamalarına yakın kaldığı konusunda ipuçları veriyor ama kendi başlarına yeterli bir açıklama sunamıyor.

KURUMLAR VE İKTİSADİ GELİŞME

İktisadi büyüme ve gelişmenin temel ya da nihai nedenleri olarak görülen kurumlar son dönemde iktisatçıların yeniden ilgi odağı oldu. Kurumlar, toplum içinde kişiler veya farklı gruplar ya da kesimler arasındaki ilişkileri biçimlendiren ve yönlendiren yazılı ve yazılı olmayan kurallar, örgütlenmeler ve bunların uygulanması olarak tanımlanıyor. Kurumların önemini vurgulayan yeni yaklaşıma göre, uzun vadede iktisadi gelişme ve büyüme ancak kurumların üretim ve verimlilik artışlarına yol açan faaliyetleri desteklemesi ve özendirmesi sayesinde mümkün olacaktır. Ekonominin işleyişini doğrudan etkileyen kurumlar arasında aile, çeşitli toplumsal bağlar ve ilişkiler, iş ortaklıkları, üretim ve yatırımları destekleyen yasalar, bu yasaların ve kişiler ya da firmalar arasında yapılan anlaşmaların uygulanabilmesi ve yasalar önünde eşitlik, bir başka deyişle hukuk ve hukukun uygulanması sayılabilir. Bu ve diğer kurumlar yeni ortaklıkların kurulmasını, ekonominin geniş kesimlere açılmasını, toplumun farklı kesimlerinden kişilerin kendi becerilerini geliştirmelerini, üretim faaliyetlerine katılmalarını teşvik edecektir. Bir ekonomide daha karmaşık ve ileri yapıların ortaya çıkması da ancak kurumların bu yöndeki faaliyetleri desteklemesi ve özendirmesi sayesinde mümkün olacaktır. (Rodrik vd., 2004; Acemoğlu ve Robinson 2005)

Kurumları sadece formel ya da yazılı kurallar ve örgütlenmeler olarak görmemek gerekir. Enformel ya da yazılı kurallara bağlı olmadan işleyen kurumlar da özellikle yazılı kurallara bağlı kurumların iyi çalışmadığı ya da yetersiz kaldığı ortamlarda önemli işlevleri olabilir. Örneğin devletin yargı kurumlarının ya da banka kredisi kanallarının iyi çalışmadığı ortamlarda, aynı işlevleri enformel kurumlar yerine getirebiliyorlar. Topluluk bağlarına örneğin akrabalık ilişkilerine, etnik ya da dini bağlara dayanan enformel kurumlara daha çok tarihi örneklerde ve gelişen ülkelerde rastlanıyor. Günümüz Türkiye'sinde tarikat ağları enformel kurumların önemli bir örneği. Enformel kurumlar üyeleri arasında bilgi akışını artırarak ve karşılıklı güveni güçlendirerek önemli hizmetler sunuyorlar, iktisadi faaliyetleri destekliyorlar ve bu nedenle de yaygınlık kazanabiliyorlar. Ancak ekonomi geliştikçe ve karmaşıklaştıkça, akrabalık ilişkilerine, etnik ya da dini bağlara dayalı ağların sınırları öne çıkmaya, diğer kesimleri dışlayıcı, iktisadi faaliyetlerin daha fazla gelişmesini engelleyici özellikleri ağır basmaya başlıyor.

Kurumların önemli bir özelliği de bir kez biçimlendikten sonra süreklilik kazanmaları. Araştırmalar kurumların kolay kolay değişmediğini, değişime direndiğini gösteriyor. Yazılı kurumları bir günde değiştirmek mümkünse de yeni kurumların geçerlilik kazanması her zaman müm-

kün olmuyor. Toplumun, özellikle de toplumda güçlü kesimlerin örneğin bir reform hareketi sonrasında oluşan yeni kurumları kabul etmesi kolay olmuyor, eski kurumlar etkilerini sürdürebiliyor. Yazılı olmayan kuralların değişimi ise çok daha uzun süre alabiliyor. Geçmişte biçimlenen kurumlar bugünü, bugünün kurumları da gelecekteki olayları ve gelişmeleri etkiliyorlar. Böylece kurumların sürekliliği ve etkileri yoluyla dünün yapıları bugünü, bugünün yapıları da yarını etkiliyor. Ancak yeni kurumların oluşması ve güç kazanmaları sayesinde, eski kurumların etkisini aşmak mümkün olabiliyor.

Kurumların nasıl biçimlendiği ve zaman içinde nasıl değiştiği konusunda bir hayli tartışma var. Coğrafyanın ya da bir ülkenin doğal kaynaklarının veya kültürün ya da dinin kurumların biçimlenmesinde temel etkenler olduğu öne sürülüyor. Bu etkenlerin her birinin kurumların belirlenmesinde az veya çok ama bir miktar etkili olduğu doğru. Örneğin coğrafya ve doğal kaynakların kimi ülkelerde ve toplumlarda, özellikle de tarihin erken dönemlerinde kurumların biçimlenmesinde önemli bir rol oynadığı yadsınamaz. Bugün büyük miktarlarda petrol, değerli maden veya başka doğal kaynak geliri olan ülkelerde de iktisadi ve siyasal kurumların büyük ölçüde bu gelirlerden etkilendiği görülüyor. Siyasi mücadele doğal kaynakların paylaşımı çevresinde belirleniyor, bu mücadele siyasi ve iktisadi kurumları da güçlü biçimde etkiliyor. Osmanlı Devleti'nin en değerli vilayetleri arasında sayılan Mısır'da da kurumlar sadece toprak düzeni, üretim ve vergilendirmenin değil, tarihin erken dönemlerinden itibaren Nil Nehri'nin suladığı topraklarda yapılan tarımsal üretimin gereklerine göre de biçimlendi. Başka örnekler de bunlara eklenebilir. Ancak, coğrafya, iklim ve doğal kaynaklar açısından bakıldığında, Osmanlı Devleti ve özellikle de Anadolu dünyanın diğer ılıman iklim bölgelerinden çok farklı özellikler göstermiyor. Bu nedenle Türkiye'deki kurumların belirleyici ve diğer toplumlardan ayırt edici özelliklerini coğrafya, iklim ya da doğal kaynaklarda aramak doğru olmaz.

İkinci olarak, bir toplumda inançlar, değerler, diğer bireylere güven ve işbirliğinin, daha genel olarak da kültürün, hiç şüphesiz, var olan iktisadi kurumlar ve bugünkü iktisadi gelişme üzerinde etkisi vardır. Kültür ile ekonomi arasındaki ilişki üzerine yapılan tartışmalarda bu noktada önemli bir anlaşmazlık yok. Ayrıca tarihin ya da geçmişin bugünkü kültür üzerinde ve dolayısıyla bugünkü iktisadi kurumlar ve iktisadi sonuçlar üzerinde, ne kadar olduğunu tam bilemesek bile, etkili olduğu da söylenebilir. Esas belirsizlik ve tartışma, bir toplumda kültürün zaman içinde iktisadi gelişme ile birlikte değişip değişmediği etrafında dönüyor. Eğer pek çok sosyal bilimcinin ve bu arada iktisatçının düşündüğü gibi, iktisadi gelişme ile birlikte kültür de zaman içinde değişiyorsa, bir başka deyişle kültür değişen iktisadi ortamdan etkileniyorsa, o zaman kültürü iktisadi gelişmenin temel ve değişmez etkeni olarak görmek çok zor.

Örneğin Osmanlı döneminde kimi kurumların İslam dinine ya da İslam hukukuna göre biçimlendiği söylenebilir. Bu nedenle kültürün veya dinin hiç olmazsa görünüşte kurumlar üzerinde etkisi olduğu yadsınamaz. Ancak iktisadi gelişmeyi veya azgelişmişliği açıklarken kültürü veya dini en önemli neden olarak görmek, kimi dinlerin iktisadi gelişmeye ve örneğin kapitalizme daha eğilimli, kimilerinin ise iktisadi gelişmeye engel oluşturduğunu ileri sürmek, geçmiş yüzyıllarda rağbet görse bile günümüz toplumbiliminde ve iktisatta artık büyük ölçüde terk edilmiş bir yaklaşım. Max Weber'in kapitalizmin gelişmesinde Protestan dininin önemli rol oynadığı yönündeki tezi, dikkatleri diğer dinlere yöneltmişti. Ancak zaman içinde, sadece Katolik dininin yaygın olduğu Güney Avrupa'da değil, çok farklı dinlerin yaygın olduğu Japonya ve

Osmanlı ekonomisi ve toplumu hızlı bir sanayileşme için henüz hazır değildi. Ayrıca Avrupa devletlerinin baskısı altında serbest ticaret anlaşmalarının imzalanması ve Osmanlı Devleti'nin ithalata uygulanan gümrük vergilerini düşük tutması da imalat sanayiinin, bırakınız yükselişini, direnmesini bile güçleştirdi.

Yapılan hesaplamalar 1950-2010 döneminde kişi başına gelirde sağlanan toplam artışın yaklaşık üçte birinin emeğin kırlardan kentlere geçişi sayesinde elde edildiğini ortaya koyuyor.

Cumhuriyet'in 75. Yılı 1923-1953. YKY, s. 334.

Doğu Asya'da da iktisadi gelişmenin hızlanması bu açıklama biçimine duyulan ilgiyi bir hayli azalttı. Yine de Ortadoğu ya da İslam toplumlarını incelerken, iktisadi ve diğer konulardaki özelliklerini açıklarken dini öne çıkarmak birkaç yüzyıldır kullanılan bir yaklaşım. Weber, yükselen Batı Avrupa ile durağan Ortadoğu arasındaki karşıtlıkları açıklamak için, toplumlar arasındaki farklara ve bu arada İslam dininden kaynaklanan farklara işaret ediyordu. Bu açıklama biçimi son dönemlerde de cazibesini koruyor. (Kuran, 2012)

Cumhuriyet döneminin ilk ulusal bankası olan İş Bankası'nın İstanbul Şubesi olarak 1928 yılında hizmet vermeye başlayan Eminönü'ndeki bu bina, 2007 yılından beri İş Bankası Müzesi adıyla bankanın kurumsal tarihini sunuyor.

Ancak bu yaklaşımlar genellikle İslam dinini ve İslam hukukunu toplumsal yapılardan ve toplumsal değişimden soyutlayarak değiştirilemez kurallar bütününe indirgiyorlar. Oysa İslam ve İslam hukuku her toplumun farklı yapısına ve ihtiyaçlarına göre zaman içinde önemli farklılıklar gösteriyordu. Bu nedenle de İslam'ın ve İslam hukukunun zaman içinde farklı yorumları ortaya çıktı. Örneğin Osmanlı toplumunda hukukun biçimlenmesinde ve uygulanmasında toplumun ve özellikle de merkezi hükümetin önemli bir yeri ve ağırlığı vardı. 19. yüzyıldaki hukuk reformları da büyük ölçüde merkezi hükümet tarafından yönlendirildi. Dinin kurumlara ve iktisadi gelişmeye etkisi konusunda sık sık gündeme gelen bir diğer örnek de dini çevrelerden kaynaklanan muhalefetin matbaanın Osmanlı toplumuna girişini iki yüzyıldan fazla geciktirmesi. Ancak bu örnekte de matbaaya karşı muhalefetin hiç olmazsa bir bölümünün aslında Osmanlı toplumunda kentli elitler arasındaki iktidar kavgasının bir parçası olduğu söylenebilir.

Ayrıca ekonominin ihtiyaçlarının gerektirdiği durumlarda kimi İslam kurallarının ya da yasaklarının çevresinden dolaşıldığı da biliniyor. Örneğin Hıristiyan dininde olduğu gibi İslam'da da ortaçağdan itibaren faiz uygulamasının, faiz yasağına karşın, şu veya bu şekilde sürdürüldüğü, adını koymadan faize benzer uygulamaların gündeme geldiği, bunların yaygınlık kazandığı ve bugün bile kullanıldığı biliniyor. 15. yüzyıldan itibaren Osmanlılar bu uygulamaları daha da ileriye taşıyarak para vakıfları adını verdikleri yeni bir kurum oluşturmuşlar, camilerin bakımı ve benzeri diğer hayır işlerini temel varlığı nakit olan vakıfların faiz gelirinden karşılamaya başlamışlardı. İslam hukukunun zaman içinde değişen toplumsal koşullara, ihtiyaçlara ve taleplere göre farklı biçimlerde yorumlanabileceği ve talep oluştuğunda İslam toplumlarında da yeni kurumların ortaya çıkabileceği kabul edilince, İslam hukukunun kurumların değişmesini engelleyerek iktisadi gelişme önünde en önemli engeli oluşturduğunu savunmak güçleşiyor.

Pek çok kurumun biçimlenmesinde coğrafyanın, dinin ve kültürün de rolü olduğunu kabul ediyorum. Ancak kurumları belirleyen en önemli etken olarak toplumsal yapıyı ve çeşitli toplumsal kesimler arasındaki çıkar çatışmalarını görüyorum. Her toplumda farklı kesimlerin farklı çıkarları olduğu ve farklı kurumlar farklı kesimlere yaradığı için, hangi kurumların benimseneceği konusundaki görüşler de farklılaşacaktır. Belirli ölçüler içinde uzlaşmalar olsa da, farklı kesimlerin farklı çıkarlarından kaynaklanan bu mücadelenin siyasi ve iktisadi gücü daha fazla olan kesim veya kesimler lehine sonuçlanması beklenir. Bir başka deyişle, kurumların tümü olmasa bile pek çoğu toplumdaki eşitsiz güç ilişkileri sonucunda biçimlenirler ve bu güç ilişkilerini yansıtırlar. Ayrıca bir toplumda kurumların şu veya bu yönde biçimlenmesinde dış etkilerin de önemli rolü olabilir. Örneğin sömürge yönetimleri bir ülkenin kurumlarını derinden etkilerler. Son 200 yılda, özellikle de küreselleşme dönemlerinde görüldüğü gibi, kurumlar üzerindeki dış etkiler sömürge yönetimi olmadan da ortaya çıkabiliyor.

Kurumların güçlü bir kesimin ya da güçlü kesimler koalisyonlarının çıkarları doğrultusunda biçimlenmesi, kurumların ve kurumsal değişikliklerin iktisadi gelişmeyi özendirici ya da kolaylaştırıcı yönde olmayabileceği anlamına geliyor. Kurumlar toplumun geniş kesimlerinin becerilerini geliştirmelerini, yatırım yapmalarını, daha ileri teknolojiyi kullanmalarını özendiren özellikler taşımak yerine, dar kesimlerin çıkarlarına hizmet ediyor olabilir. Kurumların büyük ölçüde güçlü kesimlerin çıkarlarını ve tercihlerini yansıtması, onlara direnç ve süreklilik kazandırıyor, değişmelerini zorlaştırıyor. İktisadi ve siyasal gücü ellerinde tutan ve kurumların belirlenmesinde en fazla söz sahibi olan kesimler, iktisadi gelişme için gerekli kurumsal değişikliklerin çıkarlarına zarar vereceğini düşündüklerinde, siyasi kurumları ve devleti kullanarak bu tür değişiklikleri engellemeye çalışacaklardır. Bu nedenle iktisadi gelişme için siyasi kurumlar da çok önemli. İktisadi gelişmenin uzun vadede kalıcı olabilmesi için, siyasi kurumların daha geniş kesimlerin katılımına açılması gerekiyor.

Kurumlar içinde en önemlisi devlet. Hem diğer kurumların oluşumu, güçlenmesi ve değişmesinde, hem

de iktisadi gelişme sürecinde devletin çok önemli yeri var. Sadece yasaların kâğıda dökülmesi ve uygulanmasında değil, iktisadi gelişmeyi destekleyecek kurumların ortaya çıkması sürecinde de devletin katkısı çok önemli. Tarihi örnekler, devletin sağladığı desteğin ve genel olarak devlet müdahaleciliğinin sadece gelişen ülkelerin 20. yüzyıldaki sanayileşme sürecinde değil, onlardan önce Batı Avrupa'nın sanayileşme sürecinde de çok önemli rol oynadığını gösteriyor.

Kurumların uzun vadeli iktisadi gelişme sürecindeki büyük önemleri var ama bu, iktisadi gelişmeyi kendi başlarına yarattıkları anlamına gelmiyor. Kurumlara ve tarihe aşırı belirleyicilik yüklememek gerekir. Bugünümüz ve geleceğimiz sadece tarih ve tarihten gelen yapılar ve kurallar tarafından belirlenmiyor. Tarihten gelen yapıların ve kuralların insanı ve toplumu etkilediği ve biçimlendirdiği ne kadar doğruysa, insanın ve toplumun da yapıları, kuralları ve tarihi etkilediği ve yaptığı da o kadar doğru. Kurumlar zaman içinde insanlar ve toplumun değişik kesimleri tarafından talepler, mücadeleler ve uzlaşmalarla biçimleniyor ve değişiyorlar.

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE KURUMLAR

Son 200 yılda Türkiye'de uygulanan iktisat politikaları dönemden döneme önemli değişiklikler gösterdi. Ancak her dönemde Türkiye'de benimsenen iktisadi model, gelişen ülkeler için dünyada genel kabul gören modele yakın veya onunla aynı oldu. 19. yüzyıldaki açık ekonomi modelinin yerini 20. yüzyılın ilk yarısında ve II. Dünya Savaşı sonrasında içedönük, korumacı ve müdahaleci sanayileşme stratejisi aldı. 1980 sonrasında ise ithal ikamesi olarak da adlandırılan model yerini piyasa yanlısı neoliberal politikalara ve ekonominin tekrar dışa açılışına terk etti. Değişen modellere ve politikalara karşın, iktisadi büyüme hızı her dönemde dünya ve gelişen ülkelerin ortalamalarına bir hayli yakın gerçekleşti. Büyüme hızlarındaki bu süreklilik, değişen iktisat politikalarına karşın kurumlarda sürekliliklerin olduğuna işaret ediyor.

Osmanlı döneminde 15. yüzyıldan itibaren imparatorluğun kurumları ve devletin iktisadi politikaları büyük ölçüde merkezi hükümetin öncelikleri yönünde biçimlendi. Buna karşılık, toplumun, örneğin toprak sahiplerinin ve tüccarların siyasi ve iktisadi kurumlar ve iktisat politikaları üzerindeki etkileri sınırlı kaldı. Merkezi hükümetin özel sektöre ihtiyacı vardı ama merkezi yönetim siyasi gücün diğer toplumsal kesimlere kaymasına yol açacak kurumsal değişikliklere karşı çıkıyor, büyük toprak sahiplerini ve kentlerde özel sektörü denetim altında tutmaya çalışıyordu. 17. ve 18. yüzyıllarda merkeziyetçi yapıların zayıflamasına karşın, üreticiler ve tüccarlar bu geleneksel politikaların değiştirilmesi için merkezi devlet üzerinde baskı oluşturacak kadar güçlenemediler. Örneğin taşrada birçok yerde siyasi ve mali güç ayanın eline geçmesine karşın, merkezi hükümet tarımsal topraklarda özel mülkiyeti kabul etmedi. Kırlarda ve kentlerde kurumlar merkezi hükümetin önceliklerini yansıtmaya devam etti. 19. yüzyılda merkezileşme süreci ile birlikte ilerleyen reformlar sırasında da siyasi güç merkezi yönetimde kaldı, yukarıdan aşağıya başlatılan kurumsal değişiklikler toplumsal kesimlerden çok merkezi hükümetin, yabancı devletlerin ve Avrupa sermayesinin önceliklerini yansıttı. Kısacası, Osmanlı döneminde özel sektörün seçkinleri servet biriktirip iktisadi güce kavuşsalar bile siyasi güç sahibi olamadılar, kurumların biçimlenmesinde fazla söz sahibi olamadılar. İktisadi güç sahipleri siyasi gücü ellerinde tutanlara göre ikincil konumda kaldılar. Aynı durum bugün de devam ediyor.

Hem I. Dünya Savaşı sonrasında ve iktisadi bunalımla birlikte ortaya çıkan yeni dünya koşulları, hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması ve farklı bir kadronun önderliğinde bir ulus-devlet kurulması, yeni bir iktisadi modele geçilmesinde etkili oldular. 19. yüzyılın açık ekonomi modeli terk edilirken ekonomide kendi kendine yeterlilik, korumacılık, sanayileşme ve milli iktisat ilkeleri benimsenmeye başladı. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte yaşanan önemli bir süreklilik ise, merkezi yönetimin ülke içindeki diğer toplumsal kesimlere ve özel sektöre kıyasla daha güçlü kalması oldu. Cumhuriyet'in erken yıllarında oluşturulan yeni kurumlar ve politikalar, Ankara'daki hükümetin tercihleri doğrultusunda gerçekleşti. Bir başka deyişle, kurumsal dönüşümler ya da reformlar yukarıdan aşağıya doğru işledi. Bu nedenle de kurumların dönüşmesi ve güçlenmesi sınırlı kaldı.

Osmanlı yönetimlerinin güçlü bir özel sektör yaratmak gibi bir hedefleri olmamıştı. Devletin iktisadi girişimleri de çoğunluğuyla kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olmuştu. Oysa Cumhuriyet'le birlikte iktisadi gelişme bir temel hedef olarak kabul edildi ve bu konuda devlete önemli bir rol verildi. Devlet öncülüğünde kalkınma stratejisinin benimsenmesi sadece devlet öncülüğünde sanayileşmeyi değil, devlet eliyle özel sektör yaratma çabalarını ve kurumlarını da beraberinde getirdi. Bu yeni kurumlar zaman içinde gelişti, çeşitlendi ve süreklilik kazandı. II. Dünya Savaşı sonrasındaki ithal ikamesi döneminde ve 1980 sonrasındaki neoliberal politikalar döneminde, özel sektör giderek güçlenir ve öne çıkarken, devletin özel sektör içinde ayrıcalıklar dağıtma ve yeni zenginleri seçme rolü değişen biçimleriyle devam etti.

İktisadi gelişme üzerinde etkisi olan kurumlar çok geniş bir yelpazeyi kapsıyor. Örneğin piyasalarla ilgili ve piyasaların işleyişini destekleyen pek çok kurum var. Makro ekonomik istikrarın sağlanması da ilgili kurumların işleyişine bağlı. Ama en başta siyasi kurumlar uzun dönemli iktisadi gelişmeyi etkiliyor. II. Dünya Savaşı sonrasında çok partili bir siyasi rejime geçilmesi, kurumların dönüşmesi ve daha geniş kesimlerin katılımına açılması sürecinde önemli bir dönüm noktası oluşturur. Yeni

siyasi düzende büyük toprak sahipleri, tüccarlar ve sanayicilerin yanı sıra daha geniş kesimlerin, özellikle de tarımsal üreticilerin ve kırlardan kentlere göç etmekte olanlar ile işçilerin tercihlerini, taleplerini daha güçlü olarak duyurmaları mümkün oldu. Ancak son 60 yılda çok partili bir siyasi rejimin ve daha genel olarak siyasi kurumların önemli zaafları oldu. Askeri darbeler silahlı kuvvetleri siyasi rejim üzerinde büyük söz sahibi yaptı, siyasi rejimi silahlı kuvvetlerin tanımladığı dar alana hapsetti. 1970'lerden itibaren askeri müdahalelerin İslamcı partileri siyasi hareketleri dışlama çabaları siyasi rejimin giderek istikrarsızlaşmasına yol açtı. Bugün silahlı kuvvetlerin gücü azalmış olsa da siyasi rejimin sorunları sürüyor. Demokrasi dört yılda bir yapılan seçimlerde çoğunluğu alan tarafın programını uygulaması olarak görülüyor, temel haklar göz ardı ediliyor. Siyasi partilerin içinde demokrasi gelişmedi, parti liderlerinin gücü azalmadan sürüyor. Hukuk ve yargıda yıllardır süren ve son aylarda yeni bir aşamaya ulaşan sorunlar, siyasi kurumların sınırlarını ve toplumdaki eşitsiz güç ilişkilerini yansıtmaya devam ediyor. Bugün siyasi kurumların kalitesini ölçmeyi amaçlayan gösterge ve endekslerle oluşturulan uluslararası sıralamalarda, Türkiye yukarılarda değil, ortalamalara yakın veya ortalamaların altında yer alıyor.

Devlet müdahaleciliğiyle ilgili kurumlar da Türkiye'de uzun dönemli iktisadi büyüme ve gelişme üzerinde çok etkili oldular. Devlet müdahaleciliği son 60 yılda gelişen ülkelerde, özellikle de Doğu Asya'da sanayileşmeye önemli katkılar yaptı. Ancak her türlü devlet müdahaleciliği başarılı olmuyor. Türkiye'de müdahaleciliğin iyi sonuçlar verdiği dönemler oldu, son dönemde ise kötü müdahalecilik örnekleri sergileniyor. Cumhuriyet'in erken yıllarından itibaren devlet öncülüğünde kalkınma stratejisinin benimsenmesi, devlet eliyle özel sektör ve zengin yaratma yöntemlerini ve kurumlarını da beraberinde getirmişti. II. Dünya Savaşı sonrasındaki ithal ikamesi döneminde özel sektör güçlenir ve öne çıkarken, devletin özel sektör içinde ayrıcalıklar dağıtma ve yeni zenginleri seçme rolü değişen biçimleriyle devam etti. Devletin özel sektöre destek olması, iktisadi hareketlilik ve büyüme yarattı. Ancak bu yöntem ve ilgili kurumları dar kesimlerin çıkarlarına hizmet ederek var olan eşitsizlikleri yeniden üretti, ortaya yeni eşitsizlikler çıkardı. Neoliberal dönemde merkezi hükümetin ve yerel yönetimlerin dağıtım ve birikim süreçlerindeki önemi azalmadı. Önceki dönemlerde kullanılan çeşitli kurumlar, 1980 sonrasının koşullarına uydurularak, özel sektörü güçlendirmenin, hükümete yakın kesimler arasından zenginler yaratmanın yöntemleri olarak kullanılmaya devam etti.

Yeni bir Türkiye taahhüdü ile iktidara gelen AK Parti güçlendikçe, geçmiş iktidarların kullandığı yöntem ve kurumları daha fazla kullanmaya başladı. Müdahalecilik uzun vadede gelişme potansiyeli olduğu düşünülen sektörlerin desteklenmesi yerine, iktidara yakın olanların kayrılması, iktidarın kendi zenginlerini yaratması için kullanıldı. AK Parti'ye yakın kişiler ve sermaye grupları, yerel yönetimlerin ve merkezi devletin ihalelerinde, kamu ve özel bankaların kredi dağıtma sürecinde ayrıcalıklı konuma kavuştular. Devletin ve yerel yönetimlerin ihalelerin iktidar yanlısı şirketlere ve kişilere verilmesi, bu süreçte ortaya çıkan yolsuzluklar Türkiye'de her dönemde görüldü. Ancak daha önceki dönemlerle karşılaştırıldığında AK Parti iktidarının daha uzun süreli olması, müdahalecilik iktidarla yeni sermaye grupları arasındaki ilişkilerin daha kapsamlı gelişmesine yol açtı.

Bu koşullarda, ekonomide başarı için daha fazla eğitim, beceri ve teknoloji ile daha verimli ve rekabetçi çalışan yapılar oluşturmak yerine hükümete ve yerel yönetimlere yakın durmak, onlardan destek alabilmek önem kazanıyor. Böyle bir ortamda kişiler ve firmalar fiziki sermayeye, eğitime, becerilere ve teknolojiye yatırım yapmak yerine hızlı kârlar ve birikim için devlete yakın durmaya çalışacaklar, kaynaklarını bu amaçla kullanacaklardır. Böyle bir ekonomi bir miktar iktisadi büyüme sağlayabilir ama bu tür büyüme sınırlı kalacaktır. Son yıllardaki gidişat ve özellikle son yıl içinde ortaya çıkan tabloya, artan otoriterleşme, yargının işleyişi, yolsuzluklar ve diğer gelişmelere bakınca, ekonominin orta ve uzun vadeli işleyişi hakkında iyimser olmak mümkün değil.

Türkiye'de kurumların iktisadi gelişme üzerindeki etkisi üzerine yapılan araştırmalar henüz çok sınırlı. Ancak tarih içinde biçimlenen ve bugün de etkilerini sürdüren kimi kurumların bir yandan iktisadi büyüme yaratırken öte yandan da daha fazla iktisadi büyüme ve gelişmenin önünde engel oluşturdukları görülüyor. Ekonominin bugününün ve geleceğinin sadece tarihten gelen yapılar ve kurallar tarafından belirlendiğini söylemiyoruz. Ancak Türkiye'de son 200 yılda uzun dönemli büyüme hızının dünya ortalamalarının üzerine çıkamamasının, insani ve teknolojik gelişmenin ise daha da geride kalmasının nedenlerini incelerken, kurumların özelliklerini ve işleyişlerini de dikkate almak gerekiyor.

ŞEVKET PAMUK
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ

KAYNAKÇA

Acemoğlu, Daron ve James Robinson (2005), "Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth", Philippe Aghion ve Steve Durlauf (der.), *Handbook of Economic Growth*, c. 1 içinde, Elsevier B. V., Amsterdam, s. 385-471.

Altuğ, Sumru, Alpay Filiztekin ve Şevket Pamuk (2008), "Sources of Long-Term Economic Growth for Turkey, 1880-2005", *European Review of Economic History*, c. 12, s. 393-430.

Kuran, Timur (2012), *Yollar Ayrılırken: Ortadoğu'nun Geri Kalma Sürecinde Hukukun Rolü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Maddison, Angus (2007), *Historical Statistics for the World Economy, 1-2005*, OECD Development Studies Centre, Paris.

Pamuk, Şevket (2014), *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 380.

Rodrik, Dani, Arvind Subramanian ve Francesco Trebbi (2004), "Institutions Rule: The Primacy of Institutions over Geography and Integration in Economic Development", *Journal of Economic Growth*, c. 9, s. 131-65.

1988'den beri yol arkadaşınız, çözüm ortağınız

Oasis

Oasis Turizm İşletmeciliği

Ulusal ve uluslararası kongre & seminer organizasyonları
Akademik programlar
İhtisas ve inceleme gezileri
Her türlü toplantı lojistiği

www.oasis.com.tr / www.academiaoasis.com

Şahkulu Mah. İstiklal Cad. Unionhan 237/1 Beyoğlu 34420 İstanbul Tel: (0212) 292 47 14 Fax: (0212) 292 47 97 E-mail: oasis@oasis.com.tr

HAMBURG'DAN İSTANBUL'A *KAPİTAL*'İN İZİNDE:

OSMANLI'DAN TEK-PARTİ'YE TÜRKİYE'DE *KAPİTAL* ÇEVİRİLERİ (1912-1938)

MEHMET Ö. ALKAN

Kapital'in ilk kez 14 Eylül 1867 tarihinde yayınlandığı kabul edilir. Dolayısıyla Kapital'in yayınlanmasının 147., Türkçeye çevrilmesinin ise 102. yılı. Her ne kadar Türkçeye ilk kez 1933 yılında çevrildiği belirtilse de aslında unutulan ve fark edilmeyen ilk çeviri teşebbüsü, yayınlanışından 45 yıl sonra 1912'de bir derginin sayfalarında başlayan ve yarım kalan çeviridir.

"DE TE FABULA NARRATU!" "ANLATILAN SENİN HİKÂYENDİR!"[1]

İki bölüm halinde hazırladığımız bu incelemede önce 1912-1938 döneminde Bohor İsrael, Haydar Rifat Yorulmaz, Kerim Sadi [Nevzat Cerrahlar], Suphi Nuri İleri ve Hikmet Kıvılcımlı'nın çeviri girişimlerini konu edeceğiz. *Kapital*'in ikinci dalga çeviri süreci 1965 yılından itibaren Rasih Nuri İleri'nin daha önceki Subhi Nuri İleri'nin *Kapital* özeti çevirisini yeniden çevirip yayınlamasıyla başlar. *Kapital*'in ilk cildının tamamı ve 3. cildin birinci bölümünün tam çevirisi ise Mehmet Selik tarafından yapılmış ve 1966'da Sol Yayınları arasında çıkmıştır. Dolayısıyla *Kapital*'in ilk cildinin tam çevirisinin basımı için *Kapital*'in yayınlanışının neredeyse tamı tamına 100. yılını beklemek gerekmiştir. Mehmet Selik'in çevirisi daha sonra 1974/75'te Odak Yayınları tarafından basılmış, son olarak Nail Satlıgan'ın Mehmet Selik çevirisini yeniden ele alarak yayına hazırladığı çeviri 2011 yılında Yordam Kitap tarafından basılmıştır. Gelecek yazımızda değineceğimiz gibi *Kapital* önce Sol Yayınları arasından basılmışken, 12 Mart döneminde Muzaffer İlhan Erdost hapisteyken, çevirmeni Mehmet Selik tarafından Odak Yayınlarına bastırmasıyla başlayan polemik günümüzde de devam etmektedir. Nihayet *Kapital*'in 3 ciltlik tam çevirisi ise ilk kez 1975 yılında Alaattin Bilgi tarafından yapılmış ve yine Sol Yayınları tarafından basılmıştır.[2]

Hiç şüphesiz *Kapital*, Marx'ın *magnum opus*'u, Marksizmin de temel eserlerinden biridir. Marx, *Kapital*'in bir tür "girişi" olan *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* adlı eserinin 1859'da yayınlanmasından 1883'te ölümüne kadar üzerinde çalıştığı *Kapital* için, "uğruna sağlığımı, mutluluğumu, ailemi feda ettiğim kitabım" diyecektir.

Kapital'in Almanca yayınlanan ilk baskısı.

Kapital'in birinci cildi Eylül 1867'de Almanca olarak yayınlanır. Diğer ciltler Marx'ın ölümünden sonra yayınlanacaktır. II. cilt, Marx'ın ölümünden iki yıl sonra Engels tarafından 1885'te, III. cilt ise yine Engels tarafından 1894'te yayınlanır. Kautsky'nin 1905-1910'da yayınladığı *Artı-Değer Teorileri* de, *Kapital*'in adeta dördüncü cildi/ana bölümü olarak kabul görür. *Kapital*'in birinci cildinin, Marx'ın sağlığında, denetiminden geçmiş ve bu nedenle çevirilerde esas alınan Fransızca baskısı da 1872'de yayınlanır.[3]

Karl Marx arkadaşına yazdığı mektubunda, *Kapital* için "kesinlikle burjuvaların (toprak sahipleri dâhil) kafasına şimdiye dek fırlatılmış en korkunç gülle" olduğunu belirtir. Engels ise, "yeryüzünde kapitalistler ve işçiler bulunduğundan beri, işçiler için bu kitap kadar önemli bir kitap çıkmadı" diyecektir.

Marx, *Kapital*'in birinci baskısına yazdığı 25 Temmuz 1867 tarihli önsözünde İngiltere'deki üretim ilişkileri ele alındığı için kitabın yalnızca İngiltere ile ilgili olmadığını vurgulayan şu önemli cümleleri yazar:

"benim bu eserde inceleyeceğim şey, kapitalist üretim tarzı ve onunla uyu-

şan üretim ve dolaşım ilişkileridir. Bunların bugüne kadarki klasik yurdu İngiltere'dir. Teorimi geliştirirken başlıca örnek olarak İngiltere'den yararlanmamın sebebi budur. Ama Alman okuyucu, İngiliz sanayi ve tarım işçilerinin durumları karşısında ikiyüzlüce omuz silkecek ya da Almanya'da işler hiç de o kadar kötü gitmiyor diye kendisini iyimser bir havaya bırakacaksa, ona şöyle seslenmeliyim: De te fabula narratur! (Anlatılan senin hikâyen!)"

Kapital'i okumak yer yer zorlasa bile sonuçta Marx'ın da belirttiği gibi "ortalama okur" için yazıldığını unutmamak lâzım. Okunamaz bir kitap değil, ancak zaman içinde okunmaktan kaçınılan bir esere dönüşür. İlk yayınlanması ile başlayan tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Ekonomik kriz anlarında ilk hatıra gelen kitap olması da boşuna değil. *Kapital*'in çevrildiği hemen her dilde çevirileri de tartışmalara yol açar. İlginçtir, *Kapital*'i özetleyen veya kısaltan çalışmalar zaman zaman *Kapital*'in orijinalinden daha popüler olmuş, yaygın olarak okunmuştur.

Kapital'de kapitalizm bakımından emek ile sermaye arasındaki ilişki ve çatışmanın belirleyici olduğu, kapitalizmin üretime dayalı olduğu, sürekli yaşanan krizlerin kapitalizmin bir parçası olduğu, yedek işsizler ordusu ve ekonomik gücün tekeller halinde elde tutuluşu anlatılır. İşçi sınıfı ile sermaye sınıfının, ekonomik rollerinin doğuşu, gelişmesi ve farklılaşması konu edilir.

Kapital hem içinde yaşadığımız ve ilk anda karmaşık gelen kapitalist düzeni anlamak için bir ekonomik analiz metni hem de yine günümüzü anlamak için tarihi bir arka-planı veren önemli bir eser.

"CERİDE-İ FELSEFİYE" VE BİR YAHUDİ SOSYALİST

Kapital'in ilk Türkçe çevirisinin - o da hatırlanırsa- Haydar Rifat'in 1933'te yayınladığı kısaltılmış eser olduğu kabul edilir. İlk cildin tam çevirisi *Kapital*'in yayınlanışının neredeyse 100. yılında, 1966'da basıldı. Marx'ın ölümünden sonra yayına hazırlanan ciltler dâhil 3 cildin tamamının ilk tam çevirisi için ise 1975 yılını beklemek gerekecektir.

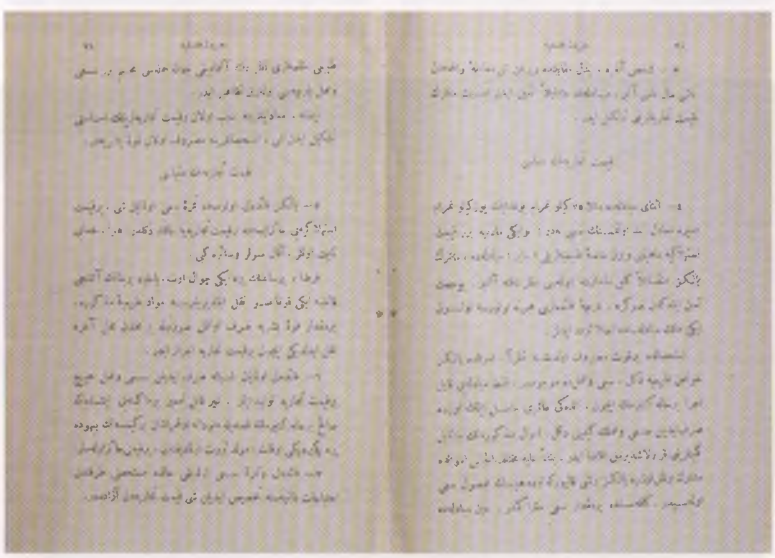
Oysa *Kapital*'in ilk çeviri girişiminin 1912 yılında başladığı pek bilinmez. Gerçekten de *Kapital*'in ilk çeviri girişimi *Ceride-i Felsefiye*[4] adlı II. Meşrutiyet'te yayınlanan bir felsefe dergisinde başlar. İlk çevirinin bu dergide bir Osmanlı Yahudisi olan Bohor İsrael tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda derginin müdürü de olan Bohor İsrael ile ilgili elimizde hâlâ çok az bilgi var.[5] II. Meşrutiyet döneminde Alliance Israeli Mektebi müdürlüğü yaptığını biliyoruz.[6] Bohor İsrael sosyalizme ilgi duyan bir isim. Dönemin sosyalist yayın organı olan Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın *İştirak* dergisinde yazdığı gibi Abdullah Cevdet'in *İctihad* ve *Türk Yurdu*[7] dergilerinde de makaleleri yayınlanmıştır. *İştirak*'te yayınladığı yazıları arasında "Serbesti-i Sa'y ü Amel",[8] Sermaye ve Sa'y ü Amel",[9] "Hasta Fikir"[10] ve "Nasıl Çalışmalıyız?"[11] bulunmaktadır. Abbé Barbe'ın *L'histoire de la philosophie* adlı eserini *Tarih-i Felsefe* adıyla çevirip yayınlamıştır.[12]

Kapital'in Türkçeye ilk çevrildiği *Ceride-i Felsefiye* dergisinin (No:1 (9 Ağustos 1328 [22 Ağustos 1912]) kapağı.

Ceride-i Felsefiye dergisinde, *Kapital*'in "İktisad-ı İçtimai" adıyla Bohor İsrael tarafından yapılan ilk çevirisi.

Ceride-i Felsefiye materyalist felsefe ve ekonomi-politik içerikli yazılarla yayın hayatına başlamıştır. İlk sayıda yer alan bütün yazılar, Ahmet İbrahim Bey'in Fransızcadan çevirdiği "Usûl-i Hazır-i İktisat" başlıklı makale hariç, Bohor İsrael'e aittir. Bunlar "Şey ve Sebep", Menşe-i Arz" İktisat-ı İçtimai |*Kapital*'in Çevrisil, "İki Nev'i İlm-i İktisat" ve Dağınık Fikirler" *Ceride-i Felsefiye*'nin tek sayı yayınlandıktan sonra kapandığı anlaşılmaktadır.

Bohor İsrael'in *İştirak* dergisine yazdığı "Nasıl çalışmalıyız?" başlıklı son yazısının son paragrafı şöyle biter:

"...Yukarıdan beri beyan ettiğim gibi muktedir refiklerimizden bir "heyet-i mütercimin" teşkil edilmek gibi hakiki bir sa'y ve hizmetin husûlüne teşebbüs olunursa en evvel Karl Marx'ın "Sermaye" ismindeki eserinden başlamak icap eder."

Bu çevirinin kolektif bir şekilde ele alınıp yapılabileceğini önerir. Bu önerisini iki yıl sonra kendisi hayata geçirecek ancak yarım kalacaktır. İlk çeviri özetin özeti niteliğinde bir çeviridir ve o sıralarda Avrupa'da oldukça yaygındır. Bohor İsrael, yaklaşık 2 yıl sonra *Ceride-i Felsefiye*'de *Kapital*'in ilk çevirisini okuyuculara şu cümlelerle tanıtır:

"...Ceridemizin ilk nüshasından itibaren, "İktisad-ı İçtimai" namı altında bir ilm-i iktisat eseri neşretmeye başlıyoruz.

Bu eser tercüme değil, telif değil, fakat büyük Karl Marks'ın "*Le Capital*" ismindeki kitab-ı cesimesinden hülasat-ül-hülasa olarak iktibas edilerek tefrika suretiyle enzar-ı kar'ine vazolunuyor..."

İLK *KAPİTAL* ÇEVİRİSİ- "İKTİSAD-I İÇTİMAİ"-1912

Bohor İsrael'i ilk kez *Ceride-i Felsefiye*'de 1912'de yayınlanan ve Fransızcadan yaptığı ilk "özetin özeti" *Kapital*'in çeviri metni aşağıdadır.[13]

İKTİSAD-I İÇTİMAİ
BİRİNCİ KISIM
MAL

1-Servetin şekl-i iptidaisi, müstahsili tarafından istihlak edilmeyip mübadeleye, füruhte tahsis olunan maddedir ki bu itibar ile mal namını alır.

KIYMET-İ İSTİHLAKİYE VE KIYMET-İ TİCARİYE

2- Muhtelif-ül-cins iki madde, havas-ı mahsusalarına göre, ayrı ayrı ihtiyaçların tatminine hadim olur. İkisi de birer faide temin eder.

Bir şey, mal addolunabilmek için mutlaka ihtiyacat-ı beşeriyeden bir veya bir kaçının istifasına hadim, yani faideli olmalıdır. Bir maddenin hin-i istimal ve istihlakinde tezahür eden faide o maddeye kıymet-i istihlakiye vasfını verir. (s.19)

3-Şahs-ı ahire bedel mukabilinde verilen şey muamele-i vakıadan naşi mal namını alır, mübadelede mütekabilen taayyün eden nispet malların kıymet-i ticariyelerini teşkil eder.

KIYMET-İ TİCARİYENİN ESASI

Esna-yı mübadelede mesela 75 kilogram buğdayın yüz kilogram demire muadil addolunmasının sebebi nedir? Bu iki maddeye birer kıymet-i istihlakiye mahiyetini veren hasse-i tabiiyeleri mi? Hayır! Mübadelede, malların yalnız mütekabilen kâfi miktarda olması nazar-ı dikkate alınır. Bu cihet taayyün ettikten sonra, derece-i faideleri her ne olursa olsun iki malın mübadelesinde asla tereddüt edilmez.

İstihsalde bir kuvvet masruf olduğuna nazaran, emvalde yalnız havass-ı tabiiye değil sa'y ve amel de mevcuttur. Fakat mübadeleyi kabil-i icra bir hale getirmek için, eldeki malları hâsıl etmek üzere sarf edilen sa'y ve amelin keyfiyeti değil, emval-i mezkûrenin mütekabil kemiyetlerini kararlaştırmak iktiza eder. Binaenaleyh muhtelif-ül-cins emvalde müşterek olmak üzere yalnız bir şey kalır ki o da hepsinin mahsul-i sa'y olmasıdır. Kâffesinde bu miktar sa'y müterakimdir. Hin-i mübadelede (s.20) tabii hasseleri nazar-ı dikkate almadığı cihetle cümlesi mücessem bir sa'y ve amel parçası olarak tezahür eder.

Tamamı 3 Cilt olan *Kapital*'in bazı baskıları 3 cildi 14 kitap halinde yayınlanmıştır.

İşte, muadeletlerine sebep olan ve kıymet-i ticariyelerinin esasını teşkil eden şey, istihsallerine maruf olan kuvve-i beşeriyedir.

KIYMET-İ TİCARİYENİN MİKYASI

5-Yalnız faideli olup da semere-i sa'y olmayan şey, bir kıymet-i istihlakiyeyi haiz ise de bir kıymet-i ticariyeye malik değildir: Hava, huda-yı nabit otlar, akan sular vesaire gibi.

Faraza, bir saatlik yere iki çuval ot, yahut bir binanın altıncı katına iki kova su naklettirilirse mevadd-ı tabiiye-i mezkûre bir miktar kuvve-i beşeriye sarf olunmak suretiyle bir mahalden mahal-i ahire nakledildiği için bir kıymet-i ticariye ihraz eder.

6-Faideli olmayan şeye sarf edilen sa'y ve amel hiçbir vakit ticariye tevlit etmez. Gayr-i kabil-i tamir bir makineyi işlemeğe salih bir hale getirmek kastiyle anudane [inatla] uğraşan bir kimsenin beyhude yere geçirdiği evkat, müvellid-i servet olmadığından, bir kıymeti haiz olamaz.

7-Faideli ve semeri-i sa'y olduğu halde müstahsili tarafından ihtiyacat-ı zatiyesine tahsis edilen şey kıymet-i ticariyeden azadedir. (s.21)

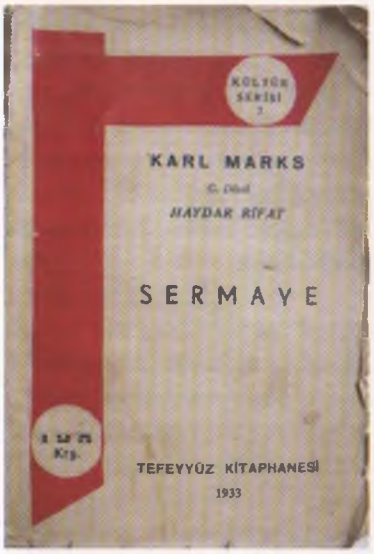
8-Sa'yın kıymet-i ticariye tevlit etmesi, mübadeleye muhassis [tahsis edilmiş] faideli şeylere sarf olunmasına mütevakkıftır.

9-Sa'y denilen kuvvetin tezahür etmesi, bazı şerait-i hariciyenin vücuduna tevakkuf eder.

Muayyen bir muhit-i içtimaiyede, sa'yın kabiliyet-i istihsaliyesi, amelenin haiz oldukları maharetin hadd-i vasatisiyle istimal eyledikleri vesait-i istihsaliyenin nevine ve esbab-ı tabiyeden naşi zuhur eden hadisata tabi olunur.

Mesela, aynı miktar sa'y ve amel, eğer mevsim müsait olursa yirmi değilse on kilo buğday hâsıl eder.

10-Muayyen bir zamanda, şerait-i lazımenin içtima ile sa'yın kabiliyet-i

Cumhuriyet döneminde *Kapital*'i ilk kez, 1933 yılında, bir Fransız sosyalisti olan Gabriel Deville'in özet kitabından *Sermaye* adıyla Türkçeye çeviren Rifat Yorulmaz'dır. (solda) Haydar Rifat'in çeviriye yazdığı "Önsüz"ün ilk sayfası. (sağda)

istihsaliyesi binnisbe tezayüt ettiği takdirde aynı müddet zarfında, aynı miktar sa'y ile daha fazla mal husule gelir ve bu malın kıymet-ı ticariyesi o nispette tenakuz eder. Mesela:

Esvap fabrikalarının kuvve-i istihsaliyeleri tezâuf ederse [iki kata çıkarsa] Pazar dâd ü sited [alışverişte] evvelkinden iki kat daha fazla elbise gelir ve bu elbiselerin fiyatı o nispette düşer. Vakıa (fiyat) kıymet-i ticariye-i hakikiyeyi tamamı tamamına temsil etmez, lakin bir iki düşerse mutlaka onu da arkasında sürükler.

11-Sa'yın kabiliyet-i istihsaliyesi arttıkça kıyem-i istihlakiyenin [tüketim değerinin] (s.22) mevcudu çoğalır, fakat müddet-i istihsal tağyir etmedikçe, emval ne kadar fazla husule gelirse gelsin, her birinin kıymet-i ticariyesi de o nispette tenakuz edeceğinden, bu emvalin kıyem-i ticariyeleri mecmu, istihsallerine sarf edilen zaman gibi, gayri mütegayyir kalır. Aynı sa'y aynı müddet zarfında aynı kıymet-i ticariyeyi tevlit eder. Kıymetin esası sa'y ve amel olduğu gibi, mikyası da zamandır.

12-Muayyen bir muhit-i içtimaiyede, bir malın kıymetini tayin eden zaman sa'y, ahval-i münferidede sarf edilen evkat değil,-li-cel-mübadele vaki olan istihsal bir hadise-i içtimaiye olduğu cihetle- içtimaiyen lazım gelen zamandır. Yani: o muhitte bulunan alât ve edevatın vasati kuvve-i istihsaliyeleri ile mahall-i mezkûrda alelade icra-yı hükm eden şerait dâhilinde o malın istihsaline iktiza eden zaman...

İKİ NOKTA-İ NAZARDAN SA'Y VE AMEL

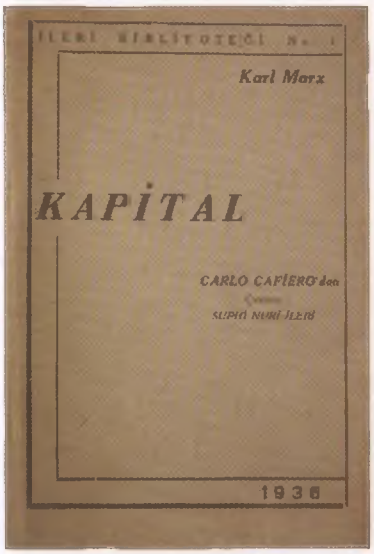
13-Tüccara nazaran sa'y, emvale kıymet vermek üzere sarf edilen kuvve-i beşeriyedir. Müstehliklere nazaran sa'y, filan veya filan faideyi husule getirmek maksadıyla bir şekl-i mahsusta ibzâl edilen [bol bol kullanılan] kuvve-i beşeriyedir.

Tüccar, ahz ve füruht ettiği mallar ne cins olursa olsun hepsinden (s.23) yalnız bir şey bekler: Kâr.... Müstehlik ise ihtiyacatına göre her maddeden ayrı bir faide görmek ister.

Tüccar malin keyfiyetine baksa bile, anın bey ü şirâ'sından [alım satımından] hâsıl olacak kârın az mı veya çok mu olacağını anlamak içindir. Müstehliğin yegâne maâ-fi-z-zamiri [içindeki şey] ise iyi mal almaktır.

MESAİ-İ HUSUSİYENİN MÜKERRER MAHİYET-İ İÇTİMAİYESİ

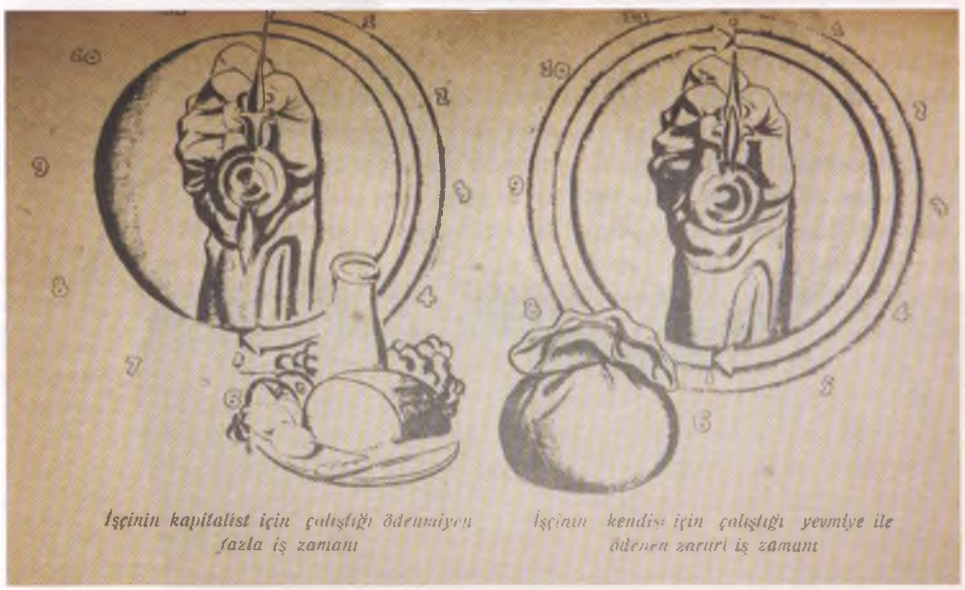
14-İhtiyacat-ı beşeriyenin teskinine muktezi faideli şeylerin mecmuuna mesai-i beşeriyenin mecmuu tekabül eder. İhtiyacat muhtelif olmakla sa'y, eşkâl-i müteferrikede tezahür eyler ve bundan müteaddit sanatlar vukua gelir. Herkesin kendi hesabına husule getirdiği mesai-i muhtelife heyet-i içtimaiyenin ihtiyacat-ı umumiyesini temin ve bütün bir uzviyet-i sınaiye

Subhi Nuri İleri, Carlo Cafiero'nun özet *Kapital* metninin 10 bölüm ve bir sonuç halinde 1936 yılında Türkçeye çevirmiştir.

teşkil etmek üzere adeta yekdiğerini itmam eyler.

Bu suretle mesai-i hususiyenin bir mahiyet-i içtimaiyesi tahakkuk ettiği gibi, diğer taraftan, mesai-i mezkûre şekl ve faideleri itibariyle muhtelif olmakla beraber, pazar-ı mübadelede, makadir-ı muayyenede tekabül ederek müsavi-elkime addolunur. Bu babdaki münasebetleri ise kâffesinin

Kitabın içinde, tıpkı Kerim Sadi'in özet *Kapital* çevirisinde olduğu gibi çizimler yer almaktadır.

sa'y-ı beşer olmasından münbahis olup bu cihetle de ikinci mahiyet-i içtimaiyeleri tebeyyün eder. (s.24)

MESAİ-İ ÂLİYENİN MESAİ-İ BASİTEYE TAHVİLİ

15-Ferd-i beşerin bütün eseri, mevadd-ı tabiyeyi ihtiyacatına muvafık bir hale ifrağ etmesinden ibarettir. İnsanların bu hususta sarf ettikleri mesainin bazıları âsân [kolay], bazıları müşküldür. Lakin ilm-i iktisatta "sa'y" denilince, bir talim-i mahsusa bir terbiye ve tecrübeye müstenit olmaksızın, esasen vücud-i insanda bulunan kuvve-i tabiyenin sarfı esnasında husule gelen hadise murat olunur.

Kıymet nokta-i nazarından, mesai-i âliye, daha büyük bir miktarda mesai-i basiteye kabil-i tahvil olduğundan sa'y basit vahid-i kıyası ittihaz olunur.

Bu hakikat muamelat-ı ruz-merrede [her günlük] an-be-an tebeyyün eder. Mesela bir duvarcıya yevmiye yirmi kuruş tediye edildiği halde, mühendise yüz kuruş verilirse birinin yevmiyesi ötekinin beş misli olmak hesabıyla, her ne kadar duvarcının işi mesai-i basiteden ve mühendisin işi mesai-i zihniye ve âliyeden madud ise de kıymetleri itibariyle birinin diğerinden farkı ikincinin birinciden beş kere daha büyük olmasına, yani bir darb muamelesine inhisar eder.

Muhtelif-ül-cins görünen bilumum mesai, saha-yı iktisadiyede müteca-nistir. (s.25)

İKİ NEVİ İLM-İ İKTİSAT

Bohor İsrael, *Kapital*'in özetin özeti çevrisinin ilk bölümünün ardından "İki Nevi İlm-i İktisat" başlığıyla bir ekonomi politik yazısı kaleme alacak ve Cavid Bey'in iktisat anlayışı ile bir karşılaştırma yapacak ve sert eleştiriler yöneltecektir.[14]

İKİ NEVİ İLM-İ İKTİSAT: BOHOR ISRAEL

Ceridemizin ilk nüshasından itibaren, "İktisad-ı İçtimai" namı altında bir ilm-i iktisat eseri neşretmeye başlıyoruz.

Bu eser tercüme değil, telif değil, fakat büyük Karl Marks'ın *La Capital* ismindeki kitab-ı cesimesinden hülasat-ül-hülasa olarak iktibas edilerek tefrika suretiyle enzar-ı kar'ine vazolunuyor.

Acaba mübahis-i iktisadiyenin felsefe ile münasebeti var mıdır?

-Evet. Hadisat-ı iktisadiye kavanin-i tabiyeden mensûc [örülmüş] bir zemin üzerinde husul bulduğu cihetle esasen ulum-i saire ile alakadar olduğu gibi cemiyetin ahval-i maziye ve atiyesi hakkında basit mütalaa etmek isteyen mütefekkirin o hadiselerin tarz-ı tulu ve cereyanını tetkike mecburdur.

Bu cihet tahakkuk ettikten sonra bir sual daha varid-i hatır oluyor [akla geliyor]:

İlm-i iktisat kitapları yok değildir. Kütüphaneleri dolaşsak bu ilme dair mufassal ve muhtasar olarak intişar etmiş nice eserler buluruz. Bu risale-i mevkutenin nihayetinde, acaba mutat olduğu gibi, eğlenceli bir roman derç edileceğine bir iktisat tefrikasının neşrine ne lüzum var?

Ey bu suale mütehâlik-âne [aceleyle] cevap bekleyen aziz mütecessisler! Emile Zola'nın, Guy de Maupassant'nın, Anatole France'ın bir romanını tercüme etmek, felasife-i Cermaniye'den meşhur Marks'ın hemen bütün müddet-i ömrünü sarf ederek telif eylediği, eser-i azimin ruhunu almak ve kaydeylemekten elbette yüz kerre daha kolaydır. (s.26) Bu müşkülatı bir faideyi nazar-ı dikkate alarak iktiham ediyoruz. Filvaki, şimdiye kadar ilm-i servet ve ilm-i iktisat namları altında

bir kaç eser intişar etmişti. Fakat bu eserlerin tetkikinden şu neticeyi istihraç eyledik:

İlm-i iktisat iki nevidir. Biri müessesat-ı iktisadiye-i hazırayı lâyetegayyer[değişmez] ve ebedi addeder ve yalnız bu müessesatın faidelerinden bahs eyler. Diğeri hiçbir müesseseyi iltizam etmeyerek kanun-i tekâmül iktizası olarak hepsinin tağyire mahkûm olduğunu beyan ve hadisat-ı ikisadiyenin bu esas üzerine ne suretle cereyan ettiğini izah eder. Birincisi saha-yı menfaatte tahsil terbiye etmiş "rical" tarafından, ikincisi daire-i fununda taharri-i hakayık ile imrar-ı hayat eylemiş "ulema" tarafından tanzim edilmiştir.

Her iki taraf da usul-i müşahedeyi iktiza etmiş, fakat birincisi müşahedatını efkâr-ı umumiyenin kabul ettiği bir tarzda kaydetmekten başka bir meziyet gösterememiş, ikincisi ise her müşahedesini tahlil etmek zahmetine katlanarak telakkiyat-ı amiyaneden daha yüksek, daha mühim neticelere vasıl olmuştur. Acaba bir takım ahval ve hadisatı tarif etmekle tahlil etmek arasında bir fark yok mu? Tarif indi[kendince] olabilir. Tahlil ise bir usul-i mahsus, lüzumu kadar delâil ve cereyan-ı ahvale mutabık bir neticeye vusul elzemdir.

[Buradan itibaren Cavid Bey'in (*İlm-i İktisat*) kitabındaki tanım ve yaklaşımın eleştirilir. Makale şu paragrafla biter.]

"Müşahede, tahlil ve terkip usulüne tevfikan ve Karl Marks'ın eserinden iktibasen kaleme aldığımız iktisad-ı içtimaide indi tarifler yoktur. Evvela bütün muamelat-ı iktisadiyenin esası olan madde yani "mal" mevkii, havass-ı içtimaiyesi vaziyetleri nokta-i nazarından tetkik ediliyor ve ondan teşa'ub eden [dallanan] hutut-i tahliliye takip olunarak saha-i istihsal ve istihlakte husule gelen bilumum hadisat nazar-ı müşahededen geçiriliyor. Bütün fıkralar yekdiğerini itmam eder, veli eder ve mecmuu metin bir küll teşkil eder. Bu gibi neşriyat ile muhitimizde bir inkılap fikri husule getirmeğe muvaffak olursak kendimizi bahtiyar addeyleyecektir.

B[ohor] I[srael]
(s.31)

CUMHURİYET —ATATÜRK- DÖNEMİNDE *KAPİTAL* ÇEVİRİLERİ VE YASAKLANMASI

Kapital'in çeşitli çeviri girişimlerinin olduğu, *Revue du Monde Musulman* (Aralık 1922) çıkan bir makaleye dayanarak Mustafa Suphi'nin, Rusya'da *Yeni Dünya*'yı çıkararak gazetede Karl Marx'ın *Kapital* adlı eserinin Türkçe tercümesini burada yayımladığı belirtilir.[15]

Kerim Sadi ilk *Kapital* çeviri girişimlerinden şu cümlelerle söz eder:

"...Bundan başka Ahmed Cevad'ın [Emre] (Darülfünun sabık lisaniyat muallimi, Dil Encümeninden ve Çanakkale saylavı) Kızıl Mekke halini alan Moskova'da birinci cilt üzerinde hararetle uğraştığını (1924) ve yine birinci kitaba ait ilk mephasların Dr. Şefik Hüsnü tarafından da ayrıca çevrildiğini biliyoruz..."[16]

Bunlara dair yeterli bilgimiz yok. Ancak bu dönemde Haydar Rifat Yorulmaz, Kerim Sadi, Suphi Nuri İleri ve Hikmet Kıvılcımlı'nın *Kapital*'i çevirip yayınlama girişimleri yaşanacaktır.

HAYDAR RİFAT (YORULMAZ) VE *SERMAYE*

Cumhuriyet döneminde *Kapital*'i ilk çeviri girişimi Haydar Rifat Yorulmaz'dan gelmiştir Haydar Rifat, 1933 yılında, bir Fransız sosyalisti olan Gabriel Deville'in özet çevirisini *Sermaye* adıyla Türkçeye çevirmiştir. Kitabın künyesi şöyledir:

Karl Marks; *Sermaye* G.[abriel] Dövil [Deville]- Haydar Rifat (Yorulmaz) (İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1933) 305s Tefeyyüz Kitaphanesi Kültür Serisi:7

Bilindiği gibi *Kapital*'in 1880'li yıllardan itibaren kısaltılmış veya özet

Haydar Rifat Yorulmaz'ın *Sermaye* adıyla çevirdiği *Kapital*'deki vahim hatalara işaret eden Kerim Sadi [Nevzat Cerrahlar] *Bir Mütercimin Hataları* başlığı ile 3 Cüz (kitapçık) yayımlanmıştır.

çevirileri de yapılmaya başlanmıştır. Bunlardan biri de Fransız sosyalisti olan Gabriel Deville'in hazırladığı kısaltılmış Fransızca versiyonudur ki birçok dile çevrilmiştir. Deville'in ilk özet çevirisi 16 sayfalık fasiküller halinde 1884 yılında başlamış,[17] görebildiğim kadarıyla 1897 yılında kitap halinde yayınlanmış ve sonraki yıllarda çeşitli defalar baskısı yapılmıştır. Künyesi şöyledir:

Le Capital de Karl Marx Résumé et Accompagné d'un Aperçu sur le Socialisme Scientifique par Gabriel Deville [Ed: Ernest Flammarion] (Paris:

Kerim Sadi'in ve Suphi Nuri İleri'nin özet *Kapital* çevirilerinde yer alan çizimlerden biri.

Imprimerie de Lagny, [1897]) 324s Bibliothèque Socialiste[18]

Her ne kadar Haydar Rifat, Gabriel Deville'in hazırladığı *Kapital*'in 14 ciltlik *Kapital*'i tek ciltte özetlemiş olduğunu ifade etse de bir yanlışlık yapmıştır. 14 cilt zannettiği, *Kapital*'in 3 cildinin toplam 14 kitap halinde yayınlanmış halidir.[19] Haydar Rifat'in çevirdiği ise aslında ilk cildin

kısaltılmış bir özet çevirisidir ki bunun Fransızcası 324 sayfadır!

Haydar Rifat yazdığı "Önsüz"de *Kapital*'in çevrilmesi ile ilgili şunları yazar:

"ÖNSÜZ

Çok derin düşünenlerden olup, içtimai ve siyasi hayatta dünyada en büyük zelzeleyi yapmış bulunan Karl Marks'ın mezhebine dair hukuk fakültesinde, mülkiyede, yüksek ticaret mektebinde, Ankaradaki hukuk mektebinde verilen küçük malûmattan, bir de Cavit Beyin ve dahiliye vekili Şükrü Kaya Beyin umumi bahisler arasında beş on sayfalık tercümelerinden başka bizde bir şey yoktur.

Kerim Sadi'nin ve Suphi Nuri İleri'nin özet *Kapital* çevirilerinde yer alan çizimlerden biri.

Karl Marks'ın şahaseri olan sermaye belli başlı her dile çevrilmiş, bunun bütün medeni memleketlerde ülema tarafından müteaddit, muhtelif şerhleri, tefsirleri yapılmıştır. Bir derecede ki, bu kadar şerh ve tefsir mukaddes kitapların mecmuu hakkında yoktur; bu tercümeler, şerhler, tefsirler ve "Marks kitapanesi" gibi namlarla çıkarılan ve ayrı ayrı âlimler tarafından ayrı ayrı bahislerine dair bastırılan eserler başlı başına binalar doldurabilir.

Memleketimizde bir tarafta rubu asırdan fazla bir zamandır maliye, iktisat kürsülerini şerefle dolduran, diğer tarafta Avrupa'da yepyeni bir tahsil ile iktisat doktoru payesi alarak üç beş seneden beri dönmüş bulunan, yahut bu bahse müteallik tetebbülerini asıl kaynaklarında, tatbik yerlerinde pek ciddi surette yürüten birkaç mütehassıslarımız varsa da bu muhterem zevat birer vadide sebkeden mesailleri arasında henüz bu muhallet kitapları tercemeye başlamamışlardır. (s.5)

Ben şu boş günlerimde bir tecrübeye girdim ve 14 cildlik Sermaye'nin Gabriel Dövil [Deville] tarafından toplanmış sadık bir hülasasını tercüme ve neşrediyorum.

Bu hûlâsa rağbet görürse anaç XIV cildi 934 de başlayarak ve her sene dördünü tercüme ve neşir suretiyle 937 haziranı nihayetinde bitirmiş olacağım.

Bu küçük tercümeyi yaparken epey zahmetlere girdim. Yeni, yahut bizce yeni fikirlere yeni kelimeler bulmak lâzımdı; dert yalnız dilimizin yeni gidişine göre Türkçe karşılık bulmaya dair tabiî endişeden değil, herhangi bir karşılık bulmaktaki güçlükten ileri geliyordu.

Bu kelimelerden tabirlerden bir kısmı ilk defa kullanılıyordu; bir kısmı son beş on sene içinde başka kelime ve tabirlerle ifade edildikleri halde bunları ben değiştiriyordum. Evimden adeta hiç çıktığım yoktur. İltizam edup çıkmış olsam da müzakere edilebilecek şahsiyetler yok denilecek haldedir.

Bu dikenli sarp ve çorak vadide; şu veya bu suretle yanlış sapdığım yollar olmuşsa okuyucularımın beni o noktalarda takip etmemelerine medar olmak üzere kitabın her basılan formasından birer tanesini basılır basılmaz bizde bu şubede okumuş, düşünmüş, yazmış ve bazen da okumuş olmakla maruf zevattan isimleri aşağıda yazılmış olanlara gönderdim. Lüzum gördükleri takdirde musib fikir ve mütelealarından istifade ederiz:

1.-Ağa oğlu Ahmet Bey, tarihçi müderris
2.-Akif Bey, iktisadiyatcı (s.6)
3.-Aynîzade Tahsin Bey, iktisadiyatçı, müderris
4.-İbrahim Fazıl Bey, iktisadiyatçı, müderris
5.-İsmail Hüsrev Bey, iktisadiyatçı, kadrocu
6.-Hamdi Bey, iktisadiyatçı, limancı
7.-Hilmi Ziya Bey, içtimaiyatçı, müderris
8.-Şekip Bey, ruhiyatçı
9.-Şevket Süreyya Bey, iktisadiyatçı, kadrocu
10.-Mithat Rıcai Bey, Almanyadan makine doktoru, mühendis
11.-Muhlis Ethem Bey, Almanyadan iktisat doktoru
12.-Münür Bey, iktisadiyatçı, müderris
13.-Nizameddin Âli Bey, iktisadiyatçı, müderris
14.-Vedat Nedim Bey, iktisat doktoru, müderris
15.-Vehbi Bey, ticaret odası umumî katibi, iktisadiyatçı

Ben kendi hesabıma dikkatli olmak yorulmamak, tahammül göstermek hususlarında kusur etmemeye çalıştım. Bazı okuyucularıma, tetebbu erbabına yar olabilmiş bulunursam elverir.

Haydar Rifat
Teşvikiye 21 – 6 – 933 (s.7)

Haydar Rifat'ın çevirisi yayınlandıktan sonra gazete ve dergilerde bu konuda çeşitli yazılar çıkacak ve polemikler yapılacaktır. Ancak asıl polemik Kerim Sadi ile yaşanacaktır. Kerim Sadi Haydar Rifat'in çeviri yanlışları üzerine *Bir Mütercimin Hataları* adıyla ve 3 ayrı cüz/broşür -dizisi- yayınlar.[20] Bu broşürlerin yayını sonrasında da tartışmalar devam edecektir. Kerim Sadi eleştirilerini beş noktada toplar. Öncelikle Haydar Rifat'ın önsözde teşekkür ettiği arkadaşlarına sataşır ve bu "maruf zevatın" çeviri hatalarını fark etmemelerini alaya alır. İkincisi *Kapital*'in 14 değil, 3 ciltlik bir eser olduğunu belirtir. Üçüncüsü Gabriel Deville'in 14 ciltlik eserin değil, tamamı 3 cilt olan *Kapital*'in ilk cildinin özetini yaptı-

ğını yazar. Dördüncüsü eserin eksik çevrildiğini, atlanan yerler olduğunu kanıtlar. Beşinci ve sonuncusu metindeki fahiş çeviri hataları üzerinde durur. Özellikle İkinci Cüz'de hele bazı yerlerde cümle cümle ve uzun uzadıya çeviri hatalarına işaret eder.

Sert eleştirilerine üçüncü ve son broşürde de devam eden Kerim Sadi broşürün hemen girişinde şunları yazar:[21]

"İkinci cüzün intişarından sonra, B. Haydar Rifattan, aşağıdaki mektubu aldık. İntikatlarımıza karşı, kürsüden ayrılan Ordiner profesör Mehmet Ali Ayni ve profesör Vehbi zevatın hatalarını şifahen itiraf ettikleri; İsmail Hakkının Yeni Adam'daki hücumuna istihfafla güldükten sonra fikir münakaşalarından tat aldığını söyliyen Doktor Keslerin[Kässler], tamamen ilmi bir polemik karşısında aciz kalarak, otoritesinin kırıldığından bahisle İçbakanlığına şikayeti; Hikmet: Kıvılcımın ise, samimi davranmayarak Marksın son derece basit bir yazısını çevirirken işlediği yanlışlardan yalnız bir tanesine kağıt yapıştırıp düzelttiği; Doçent Mahmut Sadinin gülünç muğalatası; Şevket Süreyya denilen sabık - bolşeviğin mahkemeye aş vuruşu ve nihayet Babanzade ile Hilmi Ziyanın şaşkın sükutu göz önüne getirilirse hakşinas ve mahviyetperver mütercimin gösterdiği centilmenliğe - kalem çatışmalarının inkişafı ve ilmi kritiğe karşı beslenmesi icap eden müteşekkir kalmamak kabil değildir. K.[erim] S.[adi] (s.1)

Kerim Sadi bu üçüncü broşüre Haydar Rifat'ın kendisine yazdığı bir mektubu da eklemiştir. Haydar Rifat mektubunda ilk iki broşürdeki sert eleştirilere çok nazikâne bir cevap verecektir.[22] Ancak Kerim Sadi bu üçüncü broşürde, Haydar Rifat'in çeviri yanlışlarını listelemeye devam edecek ve yeni bir "doğru-yanlış" cetveli yayınlayacaktır.

Kerim Sadi, üçüncü broşürde Haydar Rifat'in yanı sıra polemiğe katılan bir isme "Makine Mühendisi B. Selim'e Cevap" başlığı ile çok sert bir yazı yazmıştır. Cevaba konu olan yazı Salim'in Haydar Rifat'in çevirisine karşı Kerim Sadi'yi hedef alan *Akın* gazetesinde (28 Ağustos 1933) tarihinde yayınlanmıştır.

Anlaşılan o ki Haydar Rifat, 14 kitaplık *Kapital*'in tamamını 1934 yılından başlayarak ve her sene 4 kitabını çevirerek 1937'de tamamlamayı planlamış olmakla birlikte gelen bu sert eleştirilerden sonra bundan vazgeçmiştir.

KERİM SADİ, "İNSANİYET KÜTÜPHANESİ" VE *KAPİTAL'DAN HÛLASALAR*

Kapital'in bir diğer özet çevirisi Kerim Sadi [Nevzat Cerrahlar] tarafından 1936 yılında yapılmıştır: Kitapçığın künyesi şöyledir:

Karl Marx; *Kapital* [iç kapakta *Kapital'dan Hülasalar*] Birinci Fasikül Kerim Sadi (İstanbul: Bozkurt Matbaası, 1936) 31s İnsaniyet Kütüphanesi No:26

Kerim Sadi'nin hazırladığı özet çeviride Almancadan yararlandığı anlaşılmakla birlikte Paul Lafargue'ın[23] Fransızca kitabından da yararlandığı görülmektedir. Söz konusu bu kitap Paul Lafargue ile Vilfredo Pareto'nun birlikte hazırladıkları ve ilk baskısı 1893 yılında yapılan eserin 3. baskısı olmalıdır.[24] Bu eser de bir özet çeviridir ve çeşitli dillere çevrilmiştir. Çeviri kitapçığın içinde çeşitli çizimler yer almaktadır.

Bu konuda daha sonra yayınladığı *Kapital Tercümesi Hakkında* adlı broşürde *Kapital*'i Mahmut Esad [Bozkurt]'un İktisat Vekâleti sırasında yayınlama fikri olduğunu ve bu amaçla görevlendirme yaptığını söyler ve şunları yazar:

"...yanılmıyorsak, sosyalist Vehbi (Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi profesörlerinden Vehbi Sarıdal) ile (Haydelberg Darülfünundan felsefe ve iktisat doktoru ve Berlin Mühendis mektebi âlisinden mezun) Nizamettin Ali, dolgun ücretle, bu işi üzerlerine almışlardı. Bundan başka Ahmed Cevad'ın (Darülfünun sabık

Kerim Sadi'nin "İnsaniyet Kütüphanesi" serisi arasında yayınlanan özet *Kapital* çevirisi 1936 yılında yayınlanmıştır.

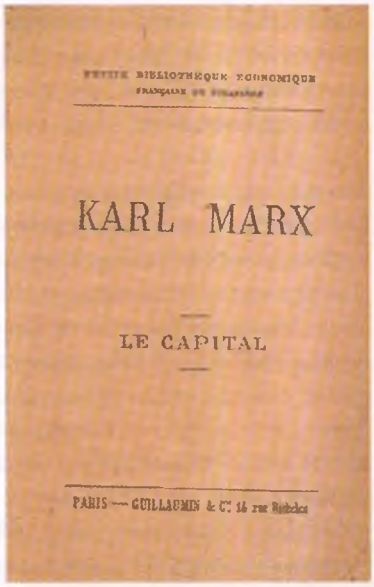
Kerim Sadi.

lisaniyat muallimi, Dil Encümeninden ve Çanakkale saylavı) Kızıl Mekke halini alan Moskova'da birinci cilt üzerinde hararetle uğraştığını (1924) ve yine birinci kitaba ait ilk mephasların Dr. Şefik Hüsnü tarafından da ayrıca çevrildiğini biliyoruz..."[25]

Bu süreçte dönemin önemli CHP'li isimlerinden Mahmut Esat Bozkurt'un tavrı gerçekten ilginçtir ve anlaşılan o ki Mahmut Esat'ın bu siparişi! nihayetlenmemiştir. Bozkurt'un 1935 yılında yayınlanan "Karl Marks ve Türkler"[26] adı yazısında da *Kapital*'inin Türkçeye çevrilmesi gereğine değinir. Daha tuhafı, o yıl yayınlanmaya başlayan *Kapital* çevirileri sonrasında yazdığı bir yazıda, *Kapital* metinlerinin CHP Hükümeti tarafından yasaklandığından haberdar değilmiş gibi davranmasıdır ki bilmemesine imkân ve ihtimal yoktur. Daha da ilginci bütün *Kapital*

Suphi Nuri İleri'nin Marx'ın *Kapital*'inden söz ettiği *Koperatiyler* adlı eseri.

Suphi Nuri'nin çevirisini yaptığı Carlo Cafiero'nun özetleyerek hazırladığı *Le capital* adlı kitabının orijinali.

Birçok dile çevrilmiş olan Carlo Cafiero'nun 1878'de İtalyanca yayınlanan özet *Kapital* çevirisinin İtalyanca bir diğer baskısı.

Carlo Cafiero'nun 1878'de İtalyanca yayınlanan özet *Kapital*'in Fransızca baskısı.

çevirilerinin yasaklandığı ve bulundurulmasının suç olduğu bir dönemde *Kapital*'in Türkçedeki "...Hemen her memlekette, hatta Yunanistan ve Bulgaristan gibi komşu memleketlerde bile müteaddit tercümeleri ve şerhleri mevcut olan Karl Marx'ın *Kapital*'inin bizde anlaşılmaz bir iki broşüründen başka bir şey yoktur." diyebilmesidir.[27]

SUBHİ NURİ İLERİ, "İLERİ BİBLİYOTEĞİ" VE ÖZET *KAPİTAL* ÇEVİRİSİ

1930'ların ilk yarısında "devletçilik" rüzgârı, Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler ve sözde siyasi liberalizm sola ve sosyalistlere göreli bir fırsat verir. Fikri eserlerin çevrilmesi konusunda çabalar başlar. "İleri Bibliyoteği"nin kuruluşu da biraz bu hava ile ilgilidir ve ilk yayınladığı kitap da *Kapital* olmuştur.[28]

Aslında Suphi Nuri İleri, *Manifesto* için yaptığını kısmen Kapital için de yapacak[29] ve 1935 senesinde yayınladığı *Koperatiyler* adlı eserinin Altıncı Bölümünde "İlaveler Karl Marx ve Sermaye" başlığı ile Marks'tan ve *Kapital*'den söz edecektir.[30] Ertesi yıl -1936'da- Carlo Cafiero'nun özetlediği *Kapital*'i Fransızcadan Türkçeye çevirecektir. Künyesi şöyledir:

Karl Marks; *Kapital* Carlo Cafiero'dan Çeviren Suphi Nuri İleri [İç Kapak: Kısaltan: Carlo Cafiero Türkçeye Çeviren: Suphi Nuri İleri] (İstanbul: Bozkurd Matbaası, 1936) İleri Bibliyoteği No:1

Subhi Nuri İleri'nin Carlo Cafiero [(Barletta (Bari) 1846–1892] özet metni 10 bölüm ve bir sonuç halinde çevirmiştir.[31] Çizimlerle de süslenen eser 128 sayfadır.

Burada yine ilginç bir durum var. Aslında bu özet çeviri Marx'ın sağlığında onunla tanışmış ve yazışmış bir İtalyan sosyalisti ve anarşisti olan Carlo Cafiero'nun İtalyancaya yaptığı mahir bir çeviridir. Cafiero bu çeviriyi hapishane yıllarında yapar. Başlangıçta Marx ve Engels ile samimi ilişkiler kurmuş ve mektuplaşmıştır. Ancak zamanla araları açılmış ve Bakunin ile birlikte Marx'a sert eleştiriler yöneltmiştir. İtalya'da 1877'de bir ayaklanma hareketini yönettiği sırada yakalanarak hapse mahkûm edilmişti. Hapisliği sırasında yöntemine ve tarzına karşı çıktığı Marx'ın bilimsel yanına duyduğu saygının bir sonucu olarak, onun çok değerli olduğunu düşündüğü eserini, o güne kadar İtalyancaya çevrilmemiş olması sebebiyle özetleyerek bir çeviri yapmış ve 1878'de yayınlanmıştır. Benim tespit edebildiğim kadarıyla Carlo Cafiero'nun İtalyanca yayınlanan eseri Il Capitale di Carlo Marx, *brevemente compendiato da Carlo Cafiero*, adını taşımaktadır.[32] Bu özet o kadar başarılı olacaktır ki birçok dile *Kapital*'in orijinalinden önce, bu özet çevrilecektir. İlginçtir, Cafiero *Kapital*'i Joseph Roy'un *Kapital*'in forma forma yayınlanan Fransızca baskısından okumuştur. Fransızcadan yaptığı bu özet çeviri bir süre sonra bu kez yeniden Fransızcaya çevrilecektir. Suphi Nuri İleri'nin de, Carlo Cafiero'nun Fransızca *Kapital*'i okuyarak İtalyancaya yaptığı özet çevirinin, James Guillaume tarafından Fransızcaya yapılan çevirisini esas aldığı anlaşılıyor. Bu eserin Fransızca ilk çevirisi 1910 yılındadır.[33]

Suphi Nuri İleri çeviriye yazdığı önsözde şunları ifade eder:

"Türkçeye Çevirirken

Musa gibi, İsa gibi, Muhammed gibi Karl Marx da dünyaya mutluluk vermek için geldi, onlar gibi kitap da getirdi, onlar gibi havarilere, ümmetlere malik oldu. Eskiler ahretle

uğraştılar ve mazlumlara, bedbahtlara, fakirlere ölümden sonra mutluluk vadettiler, bu yenisi ise ahirette değil, dünyada iyilik vardır ve ben size o iyilikten vereceğim dedi. Eskiler ruha dayandılar, yenisi maddeciliği ileri sürdü. Hâsılı eskiler mülkiyeti ve zenginliği kabul ediyorlardı, yenisi mülkiyeti inkâr etti ve fikirleri başa çıkardı.

Ve hepsi birden insanlara bir din, bir iman, bir ümit ve bir gaye verdiler. Bütün bu şeyler eskiler için yarın ve ahiret içindi, yenisi için bugün ve dünya içindir.[1]

Marx'ın (*Kapital*)'i her dile çevrildiği halde henüz Türkçeye çevrilmemiştir. Belki de bu eserden daha uzun yıllar mahrum olacağız. Ben burada bu eserin birinci cildinin hülâsasını dilimize çeviriyorum. Hiç olmazsa şimdilik Türkler de bu kadarını okumuş, bilmiş, anlamış olsunlar.

Şubat 1936
Suphi Nuri İleri

[1]Lâkin şunu da söyleyelim ki Marksizim asla bir din değil, ilmi bir doktrindir. Yukarıdaki izah tarzı sırf bu doktrinin şümulünün tebarüz ettirilmesi içindir.

[Suphi Nuri İleri adeta Haydar Rifat'ın tercümesinden habersiz veya onu tercümeden kabul etmiyor gibidir!]

HİKMET KIVILCIMLI, "EMEKÇİ KÜTÜPHANESİ" VE *KAPİTAL-EKONOMİ POLİTİĞİN TENKİDİ*

Hiç kuşku yok ki bu dönemin en önemli *Kapital* çevirisi girişimi Dr. Hikmet Kıvılcımlı'ya aittir. Kıvılcımlı çeviriyi büyük bir hevesle ve forma forma yayınlamaya başlar. Bu ilk kez *Kapital*'i eksiksiz olarak ve orijinal dili olan Almancadan çevirmek gayretidir. İlk formanın künyesi şöyledir:

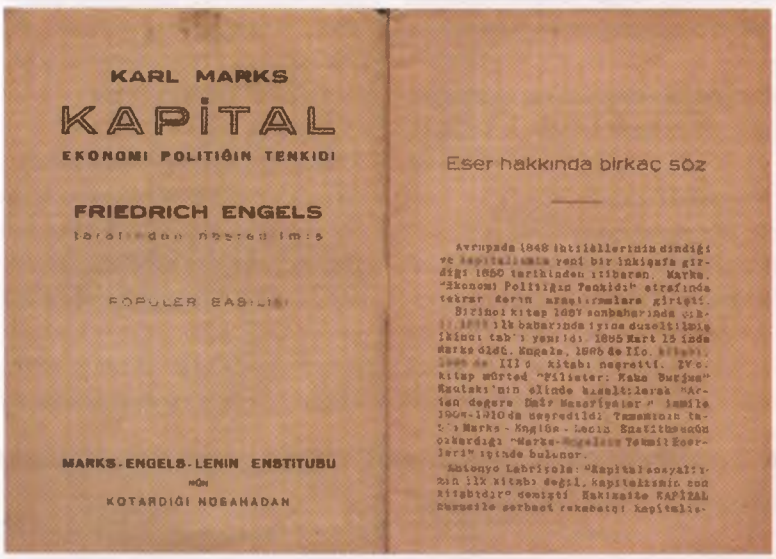
Karl Marks; *Kapital* Forma 1, Almanca Aslından Çeviren: Hikmet Kıvılcımlı [İç Kapak: Karl Marks, *Kapital, Ekonomi Politiğin Tenkidi*, Birinci Cilt Kitap I: *Kapitalin İstihsal Prosesi*, Çeviren Hikmet Kıvılcımlı, (İstanbul: Nümune Matbaası, 1937) Neşreden Emekçi Kütüphanesi

Kıvılcımlı, izleyen sayfaya (s.11) yazdığı bilgiye göre Karl Marks'ın eserini "Kapital Ekonomi Politiğin Tenkidi Friedrich Engels tarafından neşredilmiş Popüler Basılışı Marks-Engels-Lenin Enstitüsü'nün Kotardığı Nüshadan" yapmıştır.

Kıvılcımlı Almanca orijinalini kullanırken, doğrudan ya da dolaylı Fransızca[34] ve Rusça[35] baskılarıyla da karşılaştırmalar yapmıştır. Bilindiği gibi *Kapital*'in Fransızca ilk baskısı da 1870'lerde forma forma yayınlanmıştır. Kıvılcımlı da forma forma hazırlayıp "bir gündelik gazete fiyatına bir forma *KAPİTAL* vermek" fikrini önemsemektedir. Böylece düşük gelirlilerin de alabileceği bir fiyata satmış olacaktır. O dönem için forma fiyatını 5 kuruş olarak belirler. Ancak bir süre sonra, 4. formadan itibaren, zam yapmak durumunda kalacak ve "1 kuruş" zam yaparak *Kapital* formalarını 6 kuruşa satmaya başlayacaktır.[36] *Kapital*'in bütün önsözleri çok yer tutacağı ve dolayısıyla masraflı olacağı için ilki olan "Birinci Basılışa Önsöz" dışındakilere formalarda yer verilmemiştir.[37] Bununla birlikte metne açıklayıcı dipnotlar ve okuma önerileri eklenmiştir.[38] Formaların iç kapakları da etkili ve verimli bir şekilde kullanılmıştır. Çeviride kullanılan kavramların "Formada geçen bazı sözlerin alfabe sırası ile karşılıkları" şeklinde Almanca, Fransızca ve Osmanlıca karşılıkları bulunan bir sözlük hazırlanmıştır.[39] Yine her formanın iç kapağında okuyucu ile diyalog ve iletişim kurularak onlardan gelen sorulara cevap verilmeye çalışılmıştır.[40] Kıvılcımlı *Kapital*'in

Hikmet Kıvılcımlı.

Hikmet Kıvılcımlı, *Kapital*'i ilk kez tam ve orijinal dili olan Almancadan 1937 yılında çevirmeye ve fasiküller halinde yayınlamaya başlar "Emekçi Kütüphanesi" serisinden "Kapital-Ekonomi Politiğin Tenkidi" adıyla çıkmaya başlayan kitap bir süre sonra yasaklanacaktır. Dış kapak (Üstte) İç kapak ve "Eser Hakkında Bir Kaç Söz" başlıklı Kerim Sadi'nin yazdığı önsöz...

CHP'nin 1938 yılında bütün Halkevlerine "Gizlidir, İşe özgü ve özeldir. Parti bürolarında kullanılacaktır." Uyarısıyla gönderdiği kitabı:

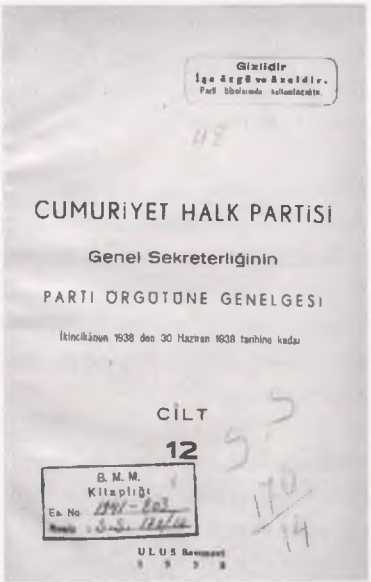
Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi İkinci Kânun 1938 den 30 Haziran 1938 tarihine kadar Cilt 12 **([Ankara:] Ulus Basımevi, 1938) Büro-IV.**

her yıl 1 cildi yayınlanacak şekilde bir çeviri planı yapmıştır.[41] Bununla birlikte 7. formadan sonra tamamlanamayacak, yasaklanacaktır. Tekrar basımı, tıpkıbasımı tek cilt halinde 2007 yılında *Kapital* üzerine yapılan toplantı öncesinde yapılacaktır.[42] Kıvılcımlı'nın bu ilk Almanca orijinalinden yapmaya başladığı *Kapital* çevirisine yazdığı önsöz şöyledir:

"Eser Hakkında birkaç söz

Avrupada 1848 ihtilâllerinin dindiği ve kapitalizmin yeni bir inkişafa girdiği 1850 tarihinden itibaren, Marks, "Ekonomi Politiğin Tenkidi" etrafında tekrar derin araştırmalara girişti.

Birinci kitap 1867 sonbaharında çıktı, 1873 ilk baharında iyice düzeltilmiş ikinci tab'ı yapıldı. 1885 Mart 15 inde Marks öldü. Engels, 1885 de II c. kitabı, 1895 de III c. kitabı neşretti. IV c. kitap mürted "Filister: Kaba Burjua" Kautski'nin elinde kısaltılarak "Artan değere Dair Nazariyeler " ismile 1904- 1910 da neşredildi. Tamamının tab'ı Marks-Englüs–Lenin Enstitüsü-

nün çıkardığı "Marks-Engelsin Tekmil Eserleri" içinde bulunur.

Antonyo Labriyola [Antonio Labriola 1843-1904]: "Kapital sosyalizmin ilk kitabı değil, kapitalizmin son kitabıdır" demişti. Hakikatte KAPİTAL hususile serbest rekabetçi kapitalizmin (s.III) son kitabıdır, fakat umumiyetle kapitalizmin son kitabı sayılamaz. XIXc-yüzyılın sonunda kapitalizm bitmedi, serbest rekabetçi kapitalizm bitti. Ve XXc. yüzyilla beraber inhisarcı kapitalizm başladı. Bu "Ölen kapitalizm" merhalesinin, yani emperyalizmin kitabını yazan Vladimir İliç Ulyanof Lenindir.

Marks: "Bu eserin son gayesi modern sosyetenin ekonomik hareket kanununu meydana çıkarmaktır" der. Kapitalizm serbestçilikten inhisarcılığa geçti. Fakat bu HAREKET yine o KANUNa uygundu. Onun için, kapitalist sosyetesinde, sukut kanunu kadar kat'i bir kanun bulup çıkaran KAPİTAL, yalnız zamanımızda değil, insanlık durdukça değerini kaybetmiyecek ölmez eserlerdendir.

"KAPİTAL"in Molitor tarafından çevrilen fransızcasında, üslûp ve metin eksikliklerinden mâda, "Çalar Saat"e "Galvanizasyon" demek, "Küçük Burjuva"yı "Burjua" yapmak gibi yanlışlar var. Onun için -sekiz yıl evvel Fransızcadan çevirmiş olduğum KAPİTAL birinci kitabının müsveddelerini ancak şahit yerine koyarak- bu tercümeyi, Marks-Engels-Lenin

1 Numaralı Liste

Eserin Adı	Müellifin Adı	Neşir tarihi
Gündelikçi iş ile sermaye	Karl Marks	935
Sosyete ve teknik	Fatma Yalçın[Yalçı]	935
Cemiyetin asılları	Engeles [Engels] mütercimi Muhittin	934
Yeni Sovyet kanuu esasisi (Molotofun nutku) tercüme	Sabiha Zekeriya [Sertel]	936
Sosyalizm (tercüme)	Haydar Rifat [Yorulmaz]	933
Hayali sosyalizm ve ilmi sosyalizm tercüme	Haydar Rifat	935
Karl Fauteskiye [Kautski] göre sos9yallzm tercüme	Sabiha Zekeriya [Sertel]	934

2 Numaralı Liste

Sovyet demokrasisi	Nazım [Nâzım] Hikmet [Ran]	936
Karı Marksın Ekonomi poletiki sosyalizm tetkiki (tercüme)	Hikmet Kıvılcım[lı]	934
Milletcilik (Lenin, Stalin, Bubarin)	Haydar Rifat [Yorulmaz]	936
Kari Marksın hayat felsefesi ve sosyolojisi	Hikmet Kıvılcım[lı]	934
İnkilâpçı Münevver	Hikmet Kıvılcım[lı]	935
Maks [Marx] Engeles [Engels]	Hikmet Kıvılcım[lı]	936
Diyaliktik Materyalizm (tercüme)	Sabiha Zekeriya [Sertel]	936
Stabanof [Stahanof] hareketi	Hasan Âli [Yücel]	936
Komünizm (yazım Lenin)	Mütercimi Haydar Rifat Yorulmaz]	
Kapital, Marksdan hülâsa olarak tercüme edilmiştir	Hikmet Kıvılcım[lı]	
Kapital, Marksdan hülâsa olarak tercüme edilmiştir	Suphi Nuri [İleri]	
Kapital, Marksdan hülâsa olarak tercüme edilmiştir	Haydar Rifat Yorulmaz]taraflarından	
Sınıf Kavğası	Fauteski [Kautski] tarafından yazılmıştır. Mütercimi Sabiha Zekeriya	
Leninin mezhebi	Haydar Rifat Yorulmaz]	932

Enstitüsü tarafından 1932de neşredilmiş, en doğru Almanca aslından yapıyorum. Mevzuyla onbeş yıllık uğraşmamdan ders alarak, terimleri icabettiği (s.IV) kadar munis Türkçe ile vermeğe çalıştım. Türkçeye fransızcadakinden daha doğru bir KAPİTAL vermek gayretimi bir cür'et sayacak ukalâlar, ancak Türkiyede bir inkişaf ve marksizme esas göremiyen sağlı sollu mürtecilerdir. Bu abide eseri çevirmekle, türk diline olduğu kadar, Türkiyenin inkılâbcı kuvvetlerine inancımı da bildirmiş oluyorum.

Medeni cesareti takdire değen Emekçi kütüphanesinin: "Bir gündelik gazete fiyatına bir forma KAPİTAL vermek" şiarı, bir ihtiyaca cevaptır. Kapital gibi eserlerin neşrinde bir sene, beş sene uzun sayılmaz. Vaktile Kapitalin fransızca birinci cildi de 1872 Martından 1875 Nisanına kadar parça parça neşredilmişti. Burada neticenin gecikmesi bir mahzurdur. Fakat Marks bu mahzura karşı, o zamanki fransız işçilerine şu altın harflerle yazılacak öğüdü verir:

"İlim için bir şose yolu yoktur; ancak onun sarp patikalarına tırmanma yorgunluğundan kaçınmayanlar, ilim dağının ışık dolu tepesine erişebilirler."

Türk "dilinin dehâsı" haklıdır: "Damlaya damlaya göl olur"

1 Mayıs 1937
HİKMET KIVILCIMLI (1. Forma s.V)

TEK-PARTİ DÖNEMİNDE *KAPİTAL*'İN YASAKLANMASI

Göreli bir serbestlik ortamında hızla girişilen *Kapital*'in çevirileri yarım kalmıştır. *Kapital*'in çevirilerinin bir daha gündeme gelmesi için 1965 senesini beklemek gerekecektir. Zira 1938 yılının başı itibariyle bütün sosyalist yayınlar ve *Kapital*'in her üç çevirisi de yasaklanmıştır.

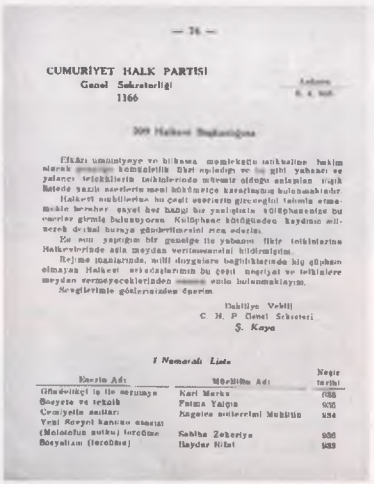
Ankara'dan, CHP Genel Sekreterliği'nden 1166 nolu gizli yazı ile 209 Halkevi Başkanlığı'na 8 Nisan 1938 tarihinde Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Ş. Kaya imzasıyla "Gizlidir, İşe özgü ve özeldir." uyarısıyla aşağıdaki yazı gitmiştir.[43] İlginçtir yazıya eklenen listede Kerim Sadi'nin yaptığı çeviri yoktur. Muhtemelen unutulmuştur. Yazı aynen şöyledir:

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ
1166

Ankara
8. 4. 938

209 HALKEVİ BAŞKANLIĞINA

"Efkârı umumiyeye ve bilhassa memleketin istikbaline bakim olacak gençliğe komünistlik fikri aşıladığı ve bu gibi yabancı ve yalancı telakkilerin telkinlerinde müessir olduğu anlaşılan ilişik listede yazılı eserlerin meni hükümetçe kararlaşmış bulunmaktadır.

— 76 —

CUMURİYET HALK PARTİSİ
Genel Sekreterliği
1166

Ankara
8. 4. 938

209 Halkevi Başkanlığına

Efkârı umumiyeye ve bilhassa memleketin istikbaline bakim olacak gençliğe komünistlik fikri aşıladığı ve bu gibi yabancı ve yalancı telakkilerin telkinlerinde müessir olduğu anlaşılan ilişik listede yazılı eserlerin meni hükümetçe kararlaşmış bulunmaktadır.

Halkevi muhitlerine bu çeşit eserlerin gireceğini tahmin etmemekle beraber şayet her hangi bir yanlışlıkla kütüphanenize bu eserler girmiş bulunuyorsa Kütüphane kütüğünden kaydının silinerek derhal buraya gönderilmesini rica ederim.

En son yaptığım bir genelge ile yabancı fikir telkinlerine Halkevlerinde asla meydan verilmemesini bildirmiştim.

Rejime inanlarında, milli duygulara bağlılıklarında hiç şüphem olmayan Halkevi arkadaşlarımın bu çeşit neşriyat ve telkinlere meydan vermeyeceklerinden esasen emin bulunmaktayım.

Sevgilerimle gözlerinizden öperim
Dâhiliye Vekili
C. H. P. Genel Sekreteri
Ş. Kaya

1 Numaralı Liste

Eserin Adı:	Müellifin Adı:	Neşir tarihi
Gündelikçi iş ile sermaye	Karl Marks	1886
Sosyete ve tekâmül	Fatma Yalçın	1935
Cemiyetin esasları:	Kagoiva müteredisi Muhittin	1934
Yeni Kosyet kanunu esasları (Meleleşun asıtuu) tercümesi	Sabiha Zekeriya	1936
Sosyalizm (tercüme)	Haydar Rifat	1933

CHP'nin 1938 yılında bütün Halkevlerine gönderdiği "Gizlidir, İşe özgü ve özeldir. Parti bürolarında kullanılacaktır." uyarısıyla gönderdiği yazı ve Yasak Kitap Listesi.

Devamı gelecek sayıda...

DİPNOTLAR

1 Bu yazıyı hazırlarken ihtiyacım olan bilgi ve kaynakların sağlanmasında her zamanki gibi cömert yardımlarını gördüğüm Erden Akbulut'a teşekkür ederim.

2 Yazımın devamı "Hamburg'dan Ankara'ya *Kapital*'in İzinde: İlk Tam Çeviriler ve Polemikler-1965-2014" başlığıyla gelecek sayıda yayınlanacaktır.

3 *Le capital* / par Karl Marx; traduction de M. J. Roy, entierement revisée par l'auteur -M. Lachâtre (Paris)-1872.

4 Bu dergi ile ilgili benim yıllar önce yaptığım çalışmaya bakılabilir. "Bilinmeyen Bir Felsefe Dergisi: *Ceride-i Felsefiye* ve Bir Yahudi Sosyalisti: Bohor İsrael", *Tarih ve Toplum*, No:77 (Mayıs 1990) s.50-56.

5 *Milliyet* gazetesinde rastladığım şu ölüm ilanı kendisi ile ilgili olabilir mi bilmiyorum? Yine de buraya aktardım. [*Milliyet* (08 Ağustos 1966) VEFAT Çok kıymetli aile büyüğümüz BAY BOHOR (ISRAEL) MADEM'in vefat ettiğini teessürle bildiririz. Cenaze merasimi 8/Ağustos/1966 Bugünkü Pazartesi günü saat 13'te Kadıköy Hemdat İsrael Musevi Sinagogunda icra olunacaktır. Madem, Beukoel, Mizrahi aileleri. Not: Karaköy'den vapur saat 12.30'da İllancılık 4491-10252] Not. Karaköy'den vapur saat 12.30'da.

6 Bohor israel'in lisan tartışmaları konusundaki fikirleri için Mustafa Şahin; "Bohor İsrael'in, Lisan Tartışmasıyla İlgili İki Yazısı" *Toplumsal Tarih* No:7 (Temmuz 1994) s.43-48. Bu kaynağı referans olarak kullanıp yazılan anti-semitik bir değerlendirme için Cengiz Özakıncı" Siyasal İslamcıların Tepkisi-Dil Gericiliğinin Babası: Bohor İsrael" iç. *Dünden Bugüne Türklerde Dil ve Din* (İstanbul: Otopsi Yayınları, 2013).

7 Bohor İsrail Efendi. "Mufassal Kamûs-ı Felsefe" *Türk Yurdu* 4-132 (12 Nisan 1333/1917) s.3396-3400 Rıza Tevfik'ın cevabı için Muhterem Bohor İsrail Efendi'ye Kamûs-ı Felsefe hakkında" *Türk Yurdu* XII/6-134 (10 Mayıs 1333)/1917) s.3430-3432, "Bohor İsrail Efendi'nın Sualine Cevap" *Türk Yurdu* XII/8-136 (9 Haziran 1333/1917) s.3458-3462, "Bohor İsrail Efendi'nın Sualine Cevap" *Türk Yurdu* XII/10-138 (5 Temmuz 1333/1917) s.3489-2493, "Bohor İsrail Efendi'ye" *Türk Yurdu* XII/11- 139 (19 Temmuz 1333/1917) s.3505-3511 ve "Bohor İsrail Efendi'nin Sualine Cevap" XII/13-141(16 Ağustos 1333/1917) s.3537-3540 bir makale değerlendirmesi için Dilek Tığlıoğlu: "Lisan Münâkaşalarından Felsefi Münâzaralara Rıza Tevfik'ın *Türk Yurdu* Macerasından Kesitler Ve İzlenimler" *Millî Folklor*, 2013, Yıl 25, Sayı 97 s.145-156.

8 *İştirak* No:11 (24 Nisan 1326) s.173-174.

9 *İştirak* No:13 (8 Mayıs 1326) s.201-204.

10 *İştirak* No:18 (18 Ağustos 1326) s.267-270.

11 *İştirak* No:20 (2 Eylül 1326) s.284-286.

12 Abbé [Eustache] Barbe; *Tarih i Felsefe*, (Mütercimi: Bohor İsrael) (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331) Sultani Mekteblerine Mahsûs. Maarif-i Umûmiye Nezareti Telif ve Tercüme Kütübhanesi.

13 Karl Marx; "İktisad-ı İçtimai" (Çev: Bohor İsrael) *Ceride-i Felsefiye* No:1 (9 Ağustos 1328) s.

14 Bohor Israel; "İki Nevi İlm-i İktisat" *Ceride-i Felsefiye* No:1 (9 Ağustos 1328) s.26-31.

15 *Revue du Monde Musulman* dergisinin Rusya dışı Bolşeviklik ve İslam'a ayrılmış sayısının Ek I'i "Moustafa-bey Suphi et le *'Yeni Dunya'*" adını taşımaktadır. Burada şöyle denmektedir: "Moskova'da Türk komünist partisinin örgütçüsü olan Mustafa Suphi burada *Yeni Dünya* gazetesini kurdu ve bu gazetede Karl Marx'ın *Kapital*'inin Türkçe çevirisini yayınladı."
[http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k103f145r/f221.image.r=Revue%20du%20Monde%20Musulman.langEN] Ancak Eldeki *Yeni Dünya* transliterasyonlarında bu çeviri görülmemektedir. Bu çeviriyi ve bilgiyi Erden Akbulut'a borçluyum, teşekkür ederim. Ayrıca bir değini için Dr. Naciye Babalık "Mustafa Suphi ve Yaşamı" http://aliturali-yusufter.webnode.com.tr/news/mustafa%20suphi%20ve%20ya%C5%9Fam%C4%B1/

16 Kerim Sadi, *Kapital Tercümesi Hakkında* ([İstanbul]: Burhaneddin Basımevi: 1937) İnsaniyet Kütüphanesi No:30 s.2 bkz. Hakkı Uyar; Mahmut Esat Bozkurt ve Sol Düşünce" iç *Mahmut Esat Bozkurt Anısına Armağan* (1892-1943) (İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2008) s.69-70.

17 http://gallica.bnf.fr/Search?adva=1&adv=1&tri=&l_relation=cb30338501g&q=%22Gabriel+Deville%22] Bu bilgi için Erden Akbulut'a teşekkür ederim.

18 http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6809490.r=%22Le+Capital+de+Karl+Marx+R%C3%A9sum%C3%A9+et+Accompagn%C3%A9%22.langEN]

19 Haydar Rifat'ın 14 kitaplık dediği muhtemelen Alfred Costes tarafından yayınlanmış olan Fransızca *Le Capital* (14 Tomes – Complet). Traduit par J. Molitor, précédé d'une introduction à l'ensemble du marxisme par Karl Kautsky. (Paris, 1930)

20 Sırasıyla broşürler şunlardır:

Kerim Sadi; *Bir Mütercimin Hataları* [Cüz: 1], Haydar Rifat B. ın G. Deville'den Tercüme Ettiği *"Sermaye" Unvanlı Eserin Hatalarına Dair. Zeyil: Makine Mühendisi Salim Beye Cevap* (İstanbul: Bozkurt Matbaası, 1934) 16 s. İnsaniyet Kütüphanesi No:11

Kerim Sadi; *Bir Mütercimin Hataları* Cüz: 2, *B. Haydar Rifat'ın G. Deville'den Tercüme Ettiği "Sermaye" Unvanlı Eserin Hatalarına Dair. Zeyil: Makine Mühendisi B. Salim'e Cevap* (İstanbul: Bozkurt Matbaası, 1935) 16 s. İnsaniyet Kütüphanesi No:17

Kerim Sadi; *Bir Mütercimin Hataları Cüz: 3, Makine Mühendisi B. Salim'e Cevap ve Haydar Rifat'in Müellife Mektubu Bu Cüzdedir* (İstanbul: Bozkurt Matbaası, 1934) 20 s. İnsaniyet Kütüphanesi No:19.

21 [Kerim Sadi: *Bir Mütercimin Hataları Cüz: 3, Makine Mühendisi B. Salim'e Cevap ve Haydar Rifat'in Müellife Mektubu Bu Cüzdedir* (İstanbul: Bozkurt Matbaası, 1934) 20s. İnsaniyet Kütüphanesi No:19].

22 "Haydar Rifatın Mektubu

Muhterem efendim

Benim tercümem hakkında yazdığınız iki risaleyi bir kitapçı ve bir matbaadan yollamışlar, gördüm. Okumak gayretinizi, dikkat ve ihatanızı bizde nadir meziyetlerden addederim. Hülasa tekrar basılırsa o münasebetle tercümeyi yeniden gözden geçirir ve isabet ettiğine kani olacağım fikirlerinizden istifadeye bakarım. Şimdilik meşbu bir halde olduğumdan, o zaman dikkatlice okurum.

Bu yaz Avrupada *Sermaye*'nin ilk dört cildini tercüme etmek ve yollayıp bastırmak isterim. Gerçi bu büyük eserin bizde masrafının onda birini bile kapatamıyacağını bilirsem de aslını tekmil olarak dikkatli tercüme ve terk edersem müteselli olarak ölmüş bulunurum.

Gerçi eşyaya mata, emtia demek gibi ısrar ve iddiaları hoş bulmadım. Fakat yaptığınız işin mebrur olduğu fikrindeyim. Himmetinize şükran hatırası olarak elimin altında bulunan eserlerden altı tane takdim ettim.

Bilvesile selam ve hürmetler ederim efendim.

2-4-935

Haydar Rifat" (s.2)

23 Kerim Sadi 5 numaralı dipnotta bu bilgiyi şu cümlelerle verir. "Hülasasından geniş mikyasta istifade ettiğimiz Dr. Paul Lafargue'da metni aslideki "von derselben Güte" kelimeleri yanlışlıkla "de meme quantite" şeklinde çevrilmiştir. (Karl Marx, *Le Capital*, extraits [extraits olacak!] par M. Paul Lafargue, üçüncü basılış, 13).

24 Karl Marx, *Le Capital*, Extraits faits par son gendre M. Paul Lafargue avec une introduction par Vilfredo Pareto (Paris: Guillaumin, 1897) (reproduction de l'éd. De 1893) 177 sayfa Petite bibliotheque economique francaise et etrangere

25 Kerim Sadi, *Kapital Tercümesi Hakkında* ([İstanbul]: Burhaneddin Basımevi: 1937) İnsaniyet Kütüphanesi No:30 s.2 bkz. Hakkı Uyar; Mahmut Esat Bozkurt ve Sol Düşünce" iç *Mahmut Esat Bozkurt Anısına Armağan* (1892-1943) (İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2008) s.69-70.

26 "*Kapital* "Marx"ın bu büyük izeri [eseri olacak] bütün dillere çevrildi. Onu bizim dilimizde ne zaman okuyacağız? Ne zaman göreceğiz? Bütün bunlar için "Marx" edebiyatının dilimize çevrilmesini istiyorum. Ve bu çevirme: Sağa veya sola doğru, bulanık sularda balık avlamak istiyenlerin takkesini düşürecektir. Ortada: Hak ve gerçek egemen olacaktır. Bizde, "Marx"tan söz açılınca hemen komünistlik hatıra gelir. Bu kadar telâşa hacet yok! "Marx"ın filozofluğu iktisatçı yönünden çok üstündür. Ve onun bilinmemesi kültür bakımından bir eksiktir. Büyük bir eksik hele devletçi bir rejimde!.." Mahmut Esat Bozkurt; "Karl Marx ve Türkler", *Tan* (26 Temmuz 1935), s.1 ve 5 bkz. Hakkı Uyar; Mahmut Esat Bozkurt ve Sol Düşünce" iç *Mahmut Esat Bozkurt Anısına Armağan* (1892-1943) (İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2008) s.70.

27 Max Beer; *Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Umumi Tarihi* (Ter. Zühtü Uray), (İstanbul, Maarif Vekaleti, 1942) s. XVI ve bkz. Hakkı Uyar; Mahmut Esat Bozkurt ve Sol Düşünce" iç *Mahmut Esat Bozkurt Anısına Armağan* (1892-1943) (İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2008) s.71.

28 Suphi Nuri İleri *Kapital* ile başlayan ilk kitabın girişinde bu durumu şöyle açıklıyor:

"İleri Bibliyoteği Ne İçin Kuruluyor

Son yıllarda fikir hayatımızda eskiyle mukayese edilemeyecek yenilikler oluyor. Savaş – öncesi eserlerden, savaş sonrası eserlere kadar bütün garp *litterature*'ü yavaş yavaş dilimize çevriliyor. Fakat bütün bu değişmelere, ileri atılışlara rağmen birkaç kanaatkâr müellifin, tahiin sırtına yüklenen bu hareket fazla ilerlememeğe ve ağırlaşmaya mahkûmdur.

Her Türk münevverinin payına bu geri kalmanın mesuliyetinin bir parça düşüyor.

Bugün İleri Bibliyoteği etrafında toplananlar bu mesuliyeti kavrayıp, harekete katılmak isteyen birkaç "Yazar"dan ibarettir. Amaçları yabancı dillerde muayyen bir metodla yazılmış felsefi, ekonomik, sosyal ve pedagojik eserleri peydarpey dilimize çevirmek ve bu arada mümkün olursa, bu eserler hakkındaki hüküm ve kanaatları belirtmeğe çalışmaktır.

"İleri" bibliyoteği üzerine aldığı bu değerli özde ve ülküyü başarmağa çalışacaktır.

29 Bu konuda benim daha önce yazdığım 'Brüksel'den İstanbul'a Manifesto Üzerine Notlar", *Toplumsal Tarih*, No:206 (Şubat 2011) s.4-14.

30 Dr. Suphi Nuri İleri; *Koperatifler* (İstanbul: Bozkurt Basımevi, 1935) s.273-293. Bu eserin 1941 baskısında *Koperatifler (Kooperatifler)* (İstanbul: Arkadaş Matbaası, 1941) bu bölüm yer almaz. Kısa bilgi verilir. S. 32-43.

31 İçindekiler

"İleri Bibliyoteği Ne İçin Kuruluyor?" [Suphi Nuri İleri] s.2

"Türkçeye Çevirirken" Suphi Nuri İleri s.3

"Carlo Cafiero nun yazdığı kısaltılmış (*Kapital*) eserini İtalyancadan Fransızcaya çeviren James Guillaume bu inkılâpçı İtalyan sosyalisti hakkında şunları söylüyor" s. 4-7

Başlangıç- Carlo Cafiero, s. 8-10

1. Mal, para, zenginlik, kapital s. 11-15

2. Kapital nasıl doğar? s. 16-23

3. İş Günü s. 24-30

4. Nisbi Artık-Değer s. 31-34

5. Kooperasyon s. 36-39

6. İş bölümü ve Manifaktür s. 40-46

7. Makina ve Büyük Endüstri s. 47-66

8. Gündelik s. 67-74

9. Kapitalin birikmesi s. 75-101

10. İlk biriktirme s. 102-123

Netice s. 124-128.

32 Il Capitale di Carlo Marx, *brevemente compendiato da Carlo Cafiero*, (Milan: Bignami e c. editori, 1878) Biblioteca Socialista, n.5.

33 *Abrégé du "Capital" de Karl Marx par Carlo Cafiero*, Un travailleur italien, Traduit en français par James Guillaume [Texte imprimé] (Paris: P.-V. Stock, 1910) XII-132p. Bibliotheque sociologique, n.43.

34 Bir örnek için bknz. *Kapital* Cüz:3 s.36 dn/(*) "Bu ilâve Fransızca I. Molitere tercümesinden alınmıştır. C.1 s.36 Paris 1926. [H. Kıvılcımlı]".

35 Bazı örnekler için bknz. *Kapital* Cüz.2 s.24 dn/(*) "Rusçasında s. 13 1928 Moskova, 3 c. Basılış. [H. Kıvılcımlı]" veya s.29 dn/(*)" Bu söz 1928 de 3 üncü basılışını yapan Rusça *Kapital* de var. Hikmet Kıvılcımlı".

36 "Özür: Kapitalin neşrinden bugüne kadar kağıt fiyatları 200 den 370 kuruşa çıktı. Gazeteci imtiyazımız yok. Onun için forma fiyatını 5 ten 6 ya çıkardık" [Forma-Fasikül 4 arka iç kapak].

37 "KAPİTAL'in bütün önsözleri üç beş forma tutar. Halbuki biz kapitali birer forma veriyoruz. Başlangıçla hemen metne girebilmek için, şimdilik yalnız Marksın 1 inci önsözünü koyuyoruz. Her 10 ilâ 15 formayı 1 fasikül haline soktuğumuz vakit öteki önsözleri de başa geçireceğiz." [1. Forma-Fasikül arka iç kapak].

38 "Kapitalin geniş tafsilâtı içinde istikamet bulmak istiyen okuyuculara, Lenin'in "Marks doktrini" hakkında yazdığı ve marksizm bibliyoteğinin 3 ve bilhassa 4 numaraları halinde türkçeye çevirdiğimiz kıymetli hulasatını elde bulundurmağı tavsiye ederiz." [1. Forma-Fasikül arka iç kapak].

39 Kıvılcımlı bunu şöyle açıklar "Her formanın (iç) kapağında içerde geçen sözlerin karşılığını veriyoruz. Maksadımız: A) Her medeni dilde olduğu gibi her sözün ilmi bir karşılığını tespit etmek; B) Umumi sözlerin marksizmde aldıkları hususi mânâlarını bildirmek; C) Orta okuyucuya bazı manâ güçlükleri için hizmet etmektir. H.K "[1. Forma-Fasikül Arka iç kapak].

40 Forma-Fasikül 2 Arka iç kapakta şu açıklama yapılmıştır:

"Kapitalin tercemesi, termleri vesairesi hakkında fikir bildirmek ve çıkmış kitaplarımıza dair malûmat almak istiyenler için adres şudur:

Sultanahmet Kasabosmanın Sokağı No. 14

(Yazı ile cevap istiyen posta pulunu göndermelidir)."

41 "Elimizdeki kapitalin 8 kitabı 2722 sahile metindir, bu 226 formamız demektir. Fakat bizim ilk hedefimiz 71 forma metinli birinci kitaptır. Marksın sağken çıkardığı, hem "halk kitabı" hem sosyoloji eseri olan bilhassa budur. Ayda 1 formadan 6 küsur yıl sürebilecek olan birinci kitabı biz 4 yılda vermeğe çalışacağız. Senede 1 cilt Kapitali az görene ne denir? Bugün Fransada bile tekmil kapital ancak 4 yılda verildi. Bu sene yalanını kıvıranlar, tarihte bazan 1 yılın onlarca yıla bedel olacağı diyabetiğini [!] kavramıyan sabotajcılardır.

Neşriyatımız maddi imkânlardan münezzeh değildir. [Forma-Fasikül-6 arka iç kapak].

42 Karl Marks; *Kapital* (İstanbul: Sosyal İnsan Yayınları, 2007) 1000s Dr. Hikmet Kıvılcımlı Bütün Eserleri 7 Kapital Formaları:1-7.

43 "Gizlidir, işe özgü ve özeldir. Parti bürolarında kullanılacaktır. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Partı Örgütüne Genelgesi İkinci Kânun 1938 den 30 Haziran 1938 tarihine kadar Cilt 12 (Ankara:] Ulus Basımevi, 1938) Büro-IV "209 Halkevi Başkanlığına" s.74-75.

BİLDİRİLERİYLE
12 MART 1971 DÖNEMİ SIKIYÖNETİMİ

Anayasa profesörü M. Zafer Üskül tarafından hazırlanan "Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi Sıkıyönetimi", gazetelerden taranan bildirilerin, tebliğlerin ve basın açıklamalarının yanı sıra, tamamının hukuksal bir çerçevede değerlendirilmesini içeriyor.

Diğer yandan, bu bildirilerde, tebliğlerde ve basın açıklamalarında yer alan trafik, fiyat denetimi, gıda güvenliği, sağlık, temizlik, ormanların korunması, turistik ve arkeolojik eserlerin muhafazası, işçi-işveren ilişkileri, sendikalar, kumar, fuhuş, uyuşturucu madde kullanımı, müstehcen yayınlar gibi konular, sıkıyönetim politikalarının insan yaşamı üzerindeki aşırı denetimini de ironik bir şekilde ortaya koyuyor.

Vakıf Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 F (212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No: 82/30
06420 Kızılay-Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

DARÜLFÜNUN'A KIZ ÖĞRENCİLERİN KABULÜ (1919) VE GELENEKÇİLERLE YENİLİKÇİLER

ZAFER TOPRAK

Garbın her noktasında kadınlar hayatta, müspet bir varlık gösterirken bizim daima menfi cihette kalmamız, kadınlığın, dolayısıyla milletin ve hükümetin asrî tekâmülünü rahnedâr eder. Cemiyet-i Akvâm asrî milletleri topluyor. Biz daha Darülfünun'umuzu asra lâyık şekle sokmadıktan, hâlâ kadınla erkeği hayatta, cemiyette, yuvada ayırdıktan sonra ne salâhiyetle asrî bir millet olduğumuzu iddia edecek ve bu mevki'e nasıl istihkak kesb edeceğiz [hak edeceğiz] ? Bugünden ziyade yarının meselesi olan Darülfünun tevhidini liberal düşüncelere mâlik olan Maarif Nazırımızın ehemmiyetle nazar-ı dikkate alacağına şüphe etmiyorum. Bugün göz önünde tutulacak bir hakikat var: Harsen [kültürel açıdan] yükselen milletler, asrın ve hayatın yeni icaplarını kabul eden milletlerdir ki ancak bunlar millî istiklâl ve mevcudiyetlerine hâkim olacaklardır.

Sabiha Zekeriya*

Türkiye'nin ilk kadın hukukçuları, kadın hekimleri, kadın bilim insanları Darülfünun'dan diploma aldılar.

İkinci Meşrutiyet yıllarında yenilikçilerle gelenekçiler arasındaki ana tartışma korularından biri "tesettür-ü nisvân meselesi", yani kadının örtünmesiydi.[1] Meşrutiyet yıllarında kadın özgürlüğünün temel göstergesi giyim kuşama dönüşmüştü. 1908'in "hürriyet" ve "müsavat" anlayışı kadının sokağa çıkmasına, görünür olmasına neden olmuştu. Tesettür "ilân-ı hürriyet"ten itibaren yayın organlarının vazgeçilmez konusuydu.

Gelenekçi kesim adına konuşan *Sebilürreşad* ülkenin mukaddesatına, dinine başkaldıranların ana hedeflerinin tesettür olduğunu yazıyordu.[2] Asrilik gereği tesettür kaldırılarak toplumsal yaşamda kargaşa yaratılacak ve ictimai inkılâb gerçekleştirilecekti. O sıralarda yenilikçilerin hedef tahtalarında aile yapısı da yer alıyordu. "Yeni aile" ya da "milli aile" ile çağdaş bağlamda çekirdek aile ihdas edilmek isteniyordu. *Sebilürreşad*, bir sürü "münafık"ların "suret-i haktan" görünerek aile yapısında "inkılâb"ı benimsediklerini ve böylece millî varlığı fuhuş vadisine attıklarını kaydediyordu.

Tesettüre karşı savaşta İttihad ve Terakki'nin yarı resmi yayın organı *Yeni Mecmua* başı çekiyordu. Dergi İslam'da tesettür olmadığını, bunun Rumlardan Müslümanlara geçmiş bir adet olduğunu iddia ediyordu. Bu görüşe *İçtihad* dergisi de katılmıştı. Özellikle Cihan Harbi yıllarında kadınların o güne kadar üstlenmedikleri bir dizi "erkek" işine koşulması kadını farklı bir konuma getirmiş, kadının giyim kuşamını da etkilemişti.

YÜKSEKÖĞRENİMDE KADIN

Tesettür tartışması sürerken gelenekçilerle yenilikçileri karşı karşıya getiren diğer bir sorun kadınların yükseköğrenimiydi. Osmanlı Devleti'nde 1914'te kız öğrenciler için bir İnas Darülfünunu kurulmuştu.[3] İnas Darülfünunu, üniversite adını taşıyorsa da verilen eğitim o dönemde "sultanî" diye nitelenen lise düzeyindeydi. İttihad ve Terakki hükümeti İnas Darülfünunu'nu yetersiz buluyor, kadınlara erkeklerin düzeyinde eğitim olanağı sağlamayı hedefliyordu. Nitekim İttihatçı Maarif Vekili Dr. Nazım bu konuda kararlıydı. Kadınların erkekler gibi Darülfünun'a devam etmelerini istiyordu. Ancak savaşın hüsranla sonuçlanması ve İttihatçıların iktidardan düşürülmesi, girişimi sonuçsuz bıraktı.

İttihatçılar iktidardan düştükten sonra Damat Ferit Paşa hükümetinde Ali Kemal Bey kısa bir süre Maarif Nezareti'nin başına geçmişti. O da Darülfünun'da bir reform yapmaktan yanaydı. Bu reform girişimi kısmen Darülfünun'da görevli İttihad ve Terakki'nin politikalarını benimseyen müderris ve müderris muavinlerine yol vermekti. Bu amaçla bir komisyon kurulmuş ve bu komisyona bizzat kendisi başkanlık etmişti. Reform ya da o günkü deyimiyle ıslahata Darülfünun'un Edebiyat Şubesi'nden başlanacaktı. Nitekim başta Ziya Gökalp olmak üzere yirmi dolayında müderris ve müderris muavininin görevlerine son verilmişti.

Islahat Komisyonu'nun çalışmaları sırasında İnas Darülfünunu konusu da ele alınmıştı. Bu arada Zeynep Hanım Konağı'nda ders görmekte olan İnas Darülfünunu öğrencileri komisyona başvurarak cinsiyet ayrımcılığına son verilmesini ve erkeklerle aynı sınıflarda ders görmek istediklerini bildirmişlerdi. Cihan Harbi yıllarında kadın, erkeğin cepheye gidişi nedeniyle toplumun değişik uğraşlarında iş görmüş, artık geçmişin kaçgöç anlayışı bir kenara bırakılmıştı. Batı'da da birçok ülkede kadın eskiye oranla çok daha aktif bir konuma gelmişti. İnas Darülfünunu öğrencileri Batı'yı örnek gösteriyor, artık kız öğrencileri ayrı bir çatı altında toplamanın anlamını yitirdiğini vurguluyorlardı. Şükûfe Nihal Hanım'ın başında bulunduğu öğrenci grubu Maarif Nazırını ziyaret etmiş, derslerde erkeklerle aynı mekânı paylaşmak istediklerini bildirmişlerdi.

O sırada yükseköğretimden sorumlu olan kişi Meşrutiyet yıllarının ünlü tarihçisi Ali Reşad Bey'di. İlkokuldan yüksekokula kadar her türlü

Mütareke yıllarında *Sebilürreşad*'ın boy hedefi Sabiha ve Zekeriya Sertel'lerin birlikte çıkardıkları *Büyük Mecmua* idi.

tarih ders kitabını yazarı Ali Reşad Fransız Devrimi'nin hayranıydı; her türlü ıslahatı destekliyordu. O günkü unvanıyla Tedrisât-ı Âliyye Müdürü Ali Reşad ıslahatın ilk adımı olarak erkek ve kız öğrencilerin Darülfünun bünyesinde aynı müderrislerden ders göreceklerini ifade ediyordu. Ancak, yine de bir ayrım vardı. Sabahları erkek öğrenciler, öğleden sonra kız öğrenciler aynı mekânda dersleri izleyeceklerdi. Böylece aynı müderris sabah verdiği dersi öğleden sonra tekrarlayacaktı. Bu ıslahat ilk aşamada o sırada artık fakülte adını taşıyan Edebiyat ve Fen Fakültelerinde uygulamaya sokuluyordu. 22 Mart günlü kararname bunu öngörüyordu ve 1 Nisan'dan itibaren bu uygulamaya geçiliyordu. Böylece İnas Darülfünunu kaldırılıyor ve karma eğitime doğru ilk adım atılmış oluyordu.

Bu gelişmeler Mart, Nisan ve Mayıs aylarında kamuoyunda sürekli tartışıldı. Gazeteler ve dergiler konuya geniş ölçüde yer verdi. Ayrı saatlerde dahi olsa erkek ve kız öğrencilerin aynı çatı altında ders görmeleri *Sebilürreşad*'ın öncülüğünde yoğun eleştiriye tutuldu. Darülfünun'da karma eğitime yönelik bu ilk adımı dergi "Darülfünun'da muhtelit tedri-

Sebilürreşad'ın salvolarına Serteller'in *Büyük Mecmua*'sı yanı sıra bir moda dergisi sayılan Sedat Simavi'nin *İnci* dergisi de muhatap olmuştu.

satın akameti" başlıklı makalesinde uzun uzadıya ele alacaktı.[4]

Kadın haklarını ve çağdaş hayatın gereği eğitim kurumlarında ayrım yapılmaması gerektiğini savunan çevreler ise reformu gönül birliğiyle destekliyorlardı. Maarif Nezareti Kalem-i Mahsusu kamuoyunu bilgilendirmek amacıyla bir bildiri yayınlamış, uygulamanın karma eğitim anlamına gelmeyeceği konusunda uyarıda bulunmayı gerekli görmüştü. Aynı binada ders görülse bile kız ve erkek öğrencilerin ayrı saatlerde, ayrı ayrı ders görecekleri bilhassa vurgulanmıştı. Bu tür bir uygulamanın bir diğer nedeni mekân darlığıydı. Darülfünun'un o sırada en büyük sorunu yeterince mekânı olmayışıydı.

Tartışmalar gazete ve dergilerde kalmamış bir süre sonra resmi bir kurum olarak nitelenen Darü'l-Hikmet'ül-İslamiyye de görüş bildirmişti. 14 Nisan günü Meşihat makamına başvurmuş Şeyhülislam'ın bilfiil soruna müdahalesini istemişti. Darü'l-Hikmet'ül-İslamiyye kız öğrencilerin okullarda İslam örf ve adetlerine göre eğitilmeleri gerektiğine değinerek Cihan Harbi yıllarında kadının konumundaki değişiklikleri eleştirmiş, savaş sırasında dini mekânların zarar gördüğünü vurgulamıştı.[5] Meşihat makamından eğitimin İslam adap ve edebine uygun bir biçimde yürütülmesi doğrultusunda Meclis-i Vükela, Sadrazamlık ve Maarif-i Umumiyye Nezareti'nin uyarmasını istemişti. Nitekim Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, sorunu sadarete aktarmıştı.

RIZA TEVFİK VE KARMA EĞİTİM

8 Mayıs 1919 Perşembe günü sadrazamın Darülfünun'u ziyaretleri nedeniyle, Darülfünun müderrisleri, erkek ve kız öğrencileri konferans salonunda toplanarak Rıza Tevfik Bey'in Sadrazam'a hitaben okuduğu nutku dinlemişlerdi. Rıza Tevfik Darülfünun'un özerkliğini vurgulamış ve karma eğitim, o günkü adıyla "muhtelit tedrisat"ı gündeme getirmişti. Darülfünun'un senatosu sayılabilecek Meclis-i Müderrisîn adına yapılan konuşmada, Derülfünun'da tabii bilimlerin, hukukun, matematiğin okutulduğu, fıkhın ve siyasi ihtirasların Darülfünun'a giremeyeceği kaydedilmişti.[6]

Dinî çevrelerden gelen muhalefet etkisini göstermekte gecikmemişti.[7] *Sebilürreşad*, Rıza Tevfik'in yapmak istediği yeniliklerden birinin kızlarla delikanlıları birlikte okutmak olduğunu söylüyor, Rıza Tevfik'in bunda hiçbir sakınca görmediğini ve var gücüyle bu konuda çaba sarf ettiğini kaydediyordu. *Sebilürreşad*'a göre ehl-i İslam itikadına uygun olmayan bu girişim son kertede Müslüman kızları eğitimden mahrum bırakmak anlamına gelecekti.[8] Kızlarla erkeklerin ayrı ayrı okumalarında hiçbir beis yoktu. Batı'yı taklit ederek "muhtelit tedrisat"a Müslüman ümmet asla muvafakatini vermezdi. O güne kadar İslam camiası ayakta durduysa bu İslam prensiplerine olan iman sayesinde gerçekleşmişti.[9]

Gördüğü tepki üzerine Maarif-i Umumiyye Nezareti Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'ye verdiği cevapta karma eğitimin asla söz konusu olmadığı, uygulamanın mekân darlığından kaynaklandığını, yer bulunduğu takdirde erkek ve kız öğrencilerin eskisi gibi ayrı binalarda ders görmelerinin sağlanacağı kaydedilmişti.[10]

DARÜLFÜNUN VE ASRİLİK

Tüm bu gelişmeler sırasında "asrileşmek"ten yana olanlarla geleneğin sürdürülmesini savunanlar iki ayrı kampa ayrılmış, gazete ve dergiler bu farkı görüşleri gün be gün okuyucuya ulaştırmıştı. Bir yanda Abdullah Cevdet'in *İçtihad*'ı ve Sabiha-Zekeriya Sertel'in *Büyük Mecmua*'sı, diğer yanda Eşref Edib'in *Sebilürreşad*'ı saflaşmış, uzun yıllar yenilikçilerle gelenekçilerin tesettür

Mütareke yıllarında etekler kısalıyor, başa saç uçları görünecek şekilde tülbent bağlanıyordu.

ya da örtünme üzerine sürüp giden tartışma ortamları karma eğitimle birlikte bir kez daha yol ayrımına gelmişti. Gelenekçiler İttihad ve Terakki'nin hükümran olduğu yıllardaki her türlü yenilikçi değişikliği geriye çekme gayreti içersindeydiler. Nitekim aile hukuku alanında önemli bir adım sayılabilecek Hukuk-ı Aile Kararnamesi İttihatçılar iktidardan düştükten sonra yürürlükten kaldırılmış, eski şer'i hukuk normlara geri dönülmüştü. Gelenekçiler yenilikçileri, önce gizliden gizleye, ardından aleni bir biçimde "dönme"likle suçlayacaklardı.

Mütareke yıllarında *Sebilürreşad*'ın boy hedefi *Büyük Mecmua* idi. *Büyük Mecmua*'yı İslam dinine dil uzatmakla, "mukaddesât-ı diniyye"ye saldırmakla, tesettür aleyhtarlığı yapmakla ve kadınlarla erkeklerin "ihtilât"ını, yani birlikte bulunmalarını savunmakla suçluyordu. *Büyük Mecmua* bunu Müslüman adını taşıyarak yapıyordu. *Sebilürreşad* bunu hayretle karşılıyor, dergi yazarlarının Kitab'a, sünnete iman edip etmediklerini sorguluyordu. Ve yaptığı inceleme sonucu "*Büyük Mecmua*'nın müessis ve müessiseleri meyanında Müslümanlığa inanmayan, Müslümanlıkta kesb-i rüsûh etmeyen [inceliğine varmayan] bir cemaate mensup kimseler de varmış! *Büyük Mecmua* bu cemaatin mürevvic-i efkârı imiş. *Büyük Mecmua* bunların kadınlarına hitab ediyormuş!" görüşünü serdediyordu. Bu çevrenin "eski din"leriyle olan ilişkilerini koruduklarını, ancak ismen Müslüman gözüktüklerini, yani "İslam hayatına karışmamış, Müslümanlarla hiçbir rabıta tesis etmemiş, dinimize iman etmemiş, daima bizden ayrı yaşamış, bizimle kardeş olmamış, bizzarure Müslüman olmak icap ettiğinden muvakkaten Müslüman" olduklarını iddia ediyordu. Bu insanların "ma'bed-i İslamiyyeye" yani camilere ayak basmadıklarına, mezarlıklarını bile ayırdıklarına dikkat çekiliyordu. "Dönme"likle itham edilen bu çevre konumlarını cesaretle ilan etmeliydiler. Var güçleriyle savundukları "asrilik" bunu gerektiriyordu. *Büyük Mecmua* asriliğini gösterir ve mezhebini ilân ediverirse şüphelere hiç mahal kalmazdı.

Sebilürreşad 'a göre, *Büyük Mecmua* bu görevi yerine getirirse "mukaddesât-ı diniyye"ye karşı laubali tavrı ortaya çıkar, tesettür aleyhtarlığının nedeni ve kadınlarla erkeklerin birlikte bulunmalarını savunma gerekçesi tezahür ederdi. Kısaca *Büyük Mecmua* herkesi şüpheye düşürmekten vazgeçmeliydi. Herkes *Büyük Mecmua*'nın ehl-i İslam tarafından çıkarıldığını sanıyordu. Oysa karma eğitimi savunduğunda İslam aileleri hayretler içinde kalmıştı. Darülfünun'da karma eğitimi kabul etmek Müslüman kızları tahsilden mahrum etmek, yükseköğretimi *Büyük Mecmua* mezheptaşlarına hasretmek anlamına gelirdi. *Büyük Mecmua*'nın amacı buysa, onu ancak mezheplerinin doğduğu yer olan Selânik'te yapabilirlerdi. Dönmelerin yurdu Selânik'ti. Bu tür bir girişimde bulunacaklarsa Selânik'e dönmeliydiler.

Sebilürreşad'ın salvolarına Serteller'in *Büyük Mecmua*'sı yanı sıra bir moda dergisi sayılan Sedat Simavi'nin *İnci* dergisi de muhatap olmuştu. Nitekim *Sebilürreşad*'da yer alan "*Büyük Mecmua*'ya" başlıklı yazı şu satırlarla son buluyordu: "Biz vaktiyle aynı şeyi *Büyük Mecmua*'nın refik-i mesaisi *İnci*'den de istemiştik. *İnci* bu cesareti gösteremedi. Ümit ederiz ki *Büyük Mecmua* arkadaşından daha cesur davranır ve hakikati ketm etmeğe [saklamaya] tenezzül etmez!"[1]

BÜYÜK MECMUA VE KARMA EĞİTİM

"Bu hafta zarfında kadınlık âleminde yeni, mes'ud bir hadise oldu: İnas

İnci dergisinde "1919 Çarşaf Modelleri" Batı'dan esinleniyordu.

Darülfünunu ismiyle şimdiye kadar mevcut olan lise kıyafetindeki garip manasız müessese lağvedilerek, kadınlarımızın da asıl Darülfünun tedrisatını takip etmeleri esası kabul edildi." *Büyük Mecmua*, karma eğitim adına atılan adımı bu satırlarla veriyordu. Böylece artık Türk kadınının da erkeklerden farksız olarak yüksek eğitim görmesinin kapısı açılmış oluyordu. 20. yüzyılda yaşamayı amaçlayan bir millet bu tür engelleri aşmalı, irticaî hareketlere müsamahakâr davranmamalıydı. O güne kadar kadınlara ancak lise düzeyinde eğitim hakkı tanınmıştı. Oysa kadınların yükselişi için Darülfünun'un "tevhid"i şarttı. Tüm dünyada toplumsal devrimler birbiri ardı sıra gündeme gelirken Türk milletinin yerinde durmaya hakkı yoktu. Ortaçağ'a özgü fikirler bir an önce bırakılmalı, "de'b-i dirin" [eski âdet], "anânat-ı kadime" [kadim ananeler], "şaair-i milliye" [milli şiarlar] gibi artık modası geçmiş kelimelerin gerisinde gerçek mahiyeti örtmeğe çalışan cahilâne taassubun hâkim olamayacağı anlaşılmalıydı. Maarif Nezareti'nin almış olduğu karar milletin "yenilik" ihtiyacını pek iyi duyduğunu gösteriyordu.

Ancak, *Büyük Mecmua* Maarif Vekâleti'nin kararını yetersiz buluyordu. Hatta irticaî bir mahiyette görüyordu. Kadınlarla erkeklerin dersleri ayrı zaman dilimlerinde izlemeleri son derece garip ve mantıksızdı. Yaşamda kadınla erkeği böyle yapay yöntemlerle ayırma anlamsızdı. Bu imkânsız olduğu kadar gereksizdi. O güne kadar Darülfünun'da verilen serbest dersleri kadın erkek birlikte izlemişlerdi. Darülfünun'un yeni düzenlemesinde derslerin yine müşterek bir surette takip edilmesi için en ufak bir mani düşünülemezdi. O güne kadar verilen konferanslarda izlenen yöntemin Darülfünun'un eğitim faaliyetinde de uygulanması gerekirken bunu engellemeye kalkışmak irticanın ta kendisiydi. Darülfünun müderrisinin sabah erkeklere, öğleden sonra kadınlara aynı dersi takrir etmesi son derece tuhaf bir uygulamaydı. Her halükârda tekrarlanan bir derste aynı düzeyi tutturmak olanaksızdı. Laboratuarlarda ve kütüphanelerde durum daha da vahim bir hal alabilirdi. Buralarda günün yarısını erkeklere, diğer yarısını kadınlara tahsis etmek abesle iştigal etmekti. Tramvaylarda olduğu gibi ortaya bir Karagöz perdesi gererek kadınlarla erkekleri ayırmak işi daha da komik bir düzeye çekerdi. O hâlde bu tür bir uygulamayla Darülfünun'un "tevhid"i sözde kalıyor, anlamını yitiriyordu.

Çağdaş yüzyılın gereği kadınlarla erkeklerin bir arada yaşayıp çalışmalarını gerektiriyordu. Haremlik-selamlık artık geçmişte kalmıştı. Kadınların sokağa çıkmalarını men etmek nasıl artık kabil değilse, onların hayata atılmalarını, okullara, ticarethanelere, hükümet dairelerine girmelerini de engellemek o kadar imkânsızdı. Maarif Nezareti, böyle yarım ağız, müteredditt, cüretsiz adımlar atacağına "teceddütperverler" diye nitelenen yenilikçilerin beklentilerini karşılamalı, gerçek anlamda karma eğiteme geçmeli ve bunu sadece Edebiyat ve Fen Fakültelerinde değil, Tıp ve Hukuk Fakülteleriyle, Ticaret Mektebi'nde ve diğer okullarda da uygulamalıydı.

Mütareke yıllarında kadın özgürlüğünün temel göstergesi giyim kuşama dönüşmüştü.

İdare-i maslahat ve "anânecilik" gibi köhne zihniyetle ülke yönetmenin zamanı çoktan geçmişti.[12]

Darülfünun'da kadınlı erkekli bir arada eğitim görmek Darülfünun'un kız ve erkek öğrencilerince de talep edilmekteydi. Nitekim Müdür-i umumî, ya da o dönemde rektörlük görevini üstlenmiş olan Babanzade Ahmed Naim'in muhalefetine rağmen Darülfünun'un Meclis-i Müderrisini, yani profesörler kurulu oybirliğiyle kız ve erkek öğrencilerin bir arada eğitimine karar vermişti.[13] Sabiha Sertel, *Büyük Mecmua*'da "Kadınlara Dair" yazı dizisinin bir makalesini "Kız Darülfünunu Meselesi"ne hasretmişti.[14] Derginin ana temalarından biri "asrileşmek"ti. "Kadınlarla erkeklerin müşterek ders takibi" çağdaş bir toplumda tartışma bile götürmezdi. Darülfünun "asrîleşmek" ve kültürel açıdan yükselmek için gerekli araçların başında geliyordu. Darülfünun'un "tevhid"i sorunu çağdaş yaşamın gereği olduğu kadar maddi açıdan da anlamlıydı. Bir dersi iki kez gönül hoşluğuyla anlatacak hoca bulmak imkânsızdı.

Büyük Mecmua'ya göre, Darülfünun'u eski medreselere benzetmek, skolastik telakkilerle "yeni hayat"a kapılarını kapamak, onu batıl ve çürümüş zihniyetle yaşatmak çabaları halen devam ediyordu. Klerikalizmin can çekiştiği bir yüzyılda, Ortaçağ'a özgü bir düşünce ve taassupla bu ülkü ocağına harem sokulmak isteniyordu. Üniversite artık bu çağ dışı anlayışla yönetilemezdi. Kadın erkek bundan böyle birlikte, birbirine destek olarak hayat mücadelesi vermeliydi. Cihan Harbi yılları bu gerçeği açıkça ortaya koymuştu. Yine irticai bir hareketle kadınları evlerine kapamak, eski zihniyetin yarattığı tufeyli hayatı tekrar ihdas etmek çağdaş görüşler edinmiş bir kadın için imkânsızdı.

Büyük Mecmua, *Sebilürreşad*'a karşı verdiği mücadelede "tecedütperver" kesimi yanına çekme çabası içerisinde bir anket düzenlemiş, kamuoyunu aydınlatma gerekçesiyle ülkenin kadın erkek belli başlı aydınlarına başvurarak görüşlerini almıştı. Bu anketten çıkan sonuç kadınların erkek Darülfünunu'na kabulünden yanaydı. Sorunun dinle ilişkisi yoktu. Ankete cevap verenler arasında Halide Edib, Müfide Ferid, Nakiye Hanım, Abdullah Cevdet, Köprülüzade Mehmed Fuad, Doktor Rıza Tevfik, Kâzım Nami, Rauf Ahmed gibi ünlü şahsiyetler vardı.[15]

Darülfünun'da karma eğitim anlayışı Mütareke yıllarında kimi engellere takılsa da kısa bir süre sonra başarıya ulaştı. Edebiyat ve Fen Fakülteleri yanı sıra diğer fakültelere de kız öğrenci alındı. Türkiye'nin ilk kadın hukukçuları, kadın hekimleri, kadın bilim insanları Darülfünun'dan diploma aldılar.

"Büyük Mecmua'ya", Sebilürreşad, *1 Mayıs 1335, cilt 16, sayı 11-410, s. 195-196.*

Şimdiye kadar mevki-i intişara çıkan nüshalarınızdan anlaşılıyor ki mukaddesât-i diniyyeye karşı mütearrızsınız [saldırıyorsunuz]. Tesettür aleyhtarlığı, kadınlarla erkeklerin ihtilâtını [bir arada olmalarını] terviç ediyor; din-i İslam'a türlü türlü isnadâtta bulunuyorsunuz. Belki de peşinize takılacak birkaç kişi bulur ve bunu bir muvaffakiyet addedersiniz. Bizi alakadar eden mesele bu değildir. Biz ancak *Büyük Mecmua* muharrirlerinin İslâm kadınını muhatap ettiğini ve İslam kadınına hitap edenlerin Müslüman namını taşıdığını görüyor da hayret ediyoruz. Acaba bu Müslümanlar kitaba, sünnete iman ediyorlar mı? diye tereddüde düşüyoruz. *Büyük Mecmua* pekâlâ bilir ki muhatap edindiği Müslüman kadını Allaha ve Resul-ı Allaha, yani kitap ve sünnete mü'mindir. Kitap ve sünnetin çizdiği dairenin haricine çıkamayacak derecede onlara merbuttur. O halde İslam kadınına hitap ediyorken bu nokta-i nazara dikkat etmek gerekirdi. Fakat *Büyük Mecmua* bu hususâta hiç ehemmiyet vermiyor. Vermediği halde İslam kadınına hitap etmekten çekinmiyor. Acaba niçin böyle yapıyor? Bu mecmuanın muharrirleri hakikaten Müslüman mıdır? Müslüman olduğu takdirde niçin bu yollara sapıyor ve saptırıyor?

Bizim tahkikatımıza nazaran *Büyük Mecmua*'nın müessis ve müessiseleri meyânında Müslümanlığa inanamayan, Müslümanlıkta kesb-i rüsûh etmeyen [inceliğine varmayan] bir cemaate mensup kimseler de varmış! *Büyük Mecmua* bu cemaatin mürevvic-i efkârı imiş. *Büyük Mecmua* bunların kadınlarına hitap ediyormuş!

Hakikat bu merkezde ise *Büyük Mecmua*'nın bu kadar zahmete giriftar olmasına hacet yoktu.

Mademki Müslümanlıkla alakadar değildir; mademki eski dinine olan rabıtasını muhafaza ediyor, ancak ismen Müslüman olmuş, yani İslam hayatına karışmamış, Müslümanlarla hiçbir rabıta tesis etmemiş, dinimize iman etmemiş, daima bizden ayrı yaşamış, bizimle kardeş olmamış, bi-z-zarûre Müslüman olmak icap ettiğinden muvakkaten Müslüman olmuştur; o halde mahiyet-i mezhebiyyesini ketm ve ahfâda [gizlemeye] ısrara hiç lüzum yoktur. *Büyük Mecmua*'nın müessis ve müessiseleri emin olsunlar ki hiçbir vakit Müslüman olmadıklarını fiilen ispat etmiş, hayat-ı İslamiyyeye kat'iyyen dahil olmamış, ma'bed-i İslamiyyeye ayak basmamış, ehl-i İslam ile müzaherette bulunmamış, kabristanlarını bile ayırmış olduklarından mahiyet-i hakikiyyelerini kemâl-i cesaretle ilân ettikleri takdirde kimseyi taacübe duçâr etmiş olmayacaklardır. Binaenaleyh ilân-i mahiyyet hususunda hiçbir mani yoktur. Bilakis bu zevatın ilk vazifesi budur. Çünkü kendileri, var kuvvetleriyle asrîlik mürevvicidirler. Mahiyet-i mezhebiyyesini ilân etmek ise asrîliğin en âlâsıdır!

Büyük Mecmua bu vazifeyi ifa ederse mukaddesât-ı diniyyemize karşı neden laubali olduğu, niçin tesettüre aleyhtar bulunduğu, kadınlarla erkelerin ihtilâtını terviç ettiği kendiliğinden tezahür eder. Anlaşılıyor ki *Büyük Mecmua* kendi mezhebince hiçbir mahzuru olmayan bir şeyi müdafaa ediyormuş! Hâlbuki hâl-i hâzırıyla herkesi şüpheye düşürüyor. Çünkü herkes zannediyor ki mecmua tamamen ehl-i İslâm tarafından ısdâr ediliyor [çıkarılıyor]. Meselâ son zamanlarda Darülfünun'da tedrisat-ı muhtelite meselesi tahaddüs edince *Büyük Mecmua* bunun olup bittiğini, bu inkılâb-ı mes'udun pek faydalı semereler vereceğini ilân edivermişti. Bunda hiçbir mahzur görmemişti. Diğer taraftan kızlarını okutmak isteyen İslam aileleri büht [sürpriz] ve hayret içinde kalmıştı. İslam bir hükümetin resmî Darülfünun'unda böyle bir hâl nasıl vaki olur diye ciddi endişelere düşmüştü. Darülfünun'da muhtelit tedrisâtı kabul etmek, Müslüman kızlarını tahsilden mahrum etmek, orasını *Büyük Mecmua*'nın mezhepdaşlarına küşad etmek demekti. Hâlbuki bu kâbil değildi. Bu memleket İslam memleketidir. *Büyük Mecmua* böyle bir şeyi isterse onu ancak meskât-ı re'si [doğduğu yer] olan Selânik'te yapabilirdi! Yapmak istiyorsa hemen oraya gitsin ve yapsın.

İşte bu gibi haller ehl-i İslamı şaşırtıyor. *Büyük Mecmua* Müslüman mıdır, değil midir? diye *Büyük Mecmua*'yı memnun etmeyecek bir takım sû-i zannlar [kötü sanışlar] hâsıl oluyor. Binaenaleyh *Büyük Mecmua* şu asrîliği gösterirse mezhebini lütfen ilân ediverirse bu gibi şüphelere hiç mahal kalmaz.

Biz vaktiyle aynı şeyi *Büyük Mecmua*'nın refik-i mesaisi *İnci*'den de istemiştik. *İnci* bu cesareti gösteremedi. Ümit ederiz ki *Büyük Mecmua* arkadaşından daha cesur davranır ve hakikati ketm etmeğe [saklamaya] tenezzül etmez!

"Yine Darülfünun Tedrisatı", Sebilürreşad, *cilt 16, sayı 15-414, 15 Mayıs 1335, s. 223.*

Geçen Perşembe günü Sadrazam Paşa hazretleriyle Darülfünun'u ziyaretleri münasebetiyle, Darülfünun müderrisleri, talebeleri ve tâlibeleri [kız öğrencileri] konferans salonunda toplanarak Rıza Tevfik Beyin Sadrazam Paşaya hitaben irad ettiği nutku dinlemişlerdi. Nutukta ilmin istiklâlinden bahs olunduğu gibi muhtelit tedrisattan da, muhtelit tedrisat hakkında vaki olan münakaşalardan da bahs olunuyor.

Malum olduğu üzere Rıza Tevfik Beyin son zamanlarda yapmak istediği tecedddütlerden biri genç kızlarla delikanlıları birlikte okutmaktır. Rıza Tevfik Bey böyle bir teşebbüsü tatbikte hiçbir mahzur görmüyor ve binaenaleyh var kuvvetiyle bu uğurda ibzâl-i mesaiden geri kalmıyordu [emeğini esirgemiyordu]. Rıza Tevfik Bey unutuyordu ki bu memleketin ekseriyet-i hâkimesini teşkil eden ehl-i İslam'ın itikatına muvafık olmayan bu teşebbüs bilhassa benât-ı Müslimîni [Müslüman kızlarını] tahsil-i ilm ü irfandan mahrum etmek gibi bir mahiyeti haizdi. Maksat tahsil-i ilim ise kadınların erkeklerden ayrı olarak okumasında hiçbir beis yoktu. Fakat maksat Garb hayat-i ictimaiyyesine temessül [benzeşme] etmek esbâbını ihzar ise bu ümmet-i İslâmiyye buna asla muvafakat edemezdi ve etmedi. Esasen böyle bir temessüle lüzum yoktu. Bizim şimdiye kadar mevcudiyetimizi muhafaza edebilmemiz kendi mebadimize [prensiplerimize], mebadî-i İslâmiyyemize olan iman ve irtibatımız sayesindedir. Ve yine bu sayede bu mevcudiyeti muhafaza edebileceğiz. Mevcudiyetimizin bu günkü hâl-i tezelzülünde [sarsılışında] bir an evvel inhidâmına [yıkılmasına] âmil olmak, o mevcudiyetin inkırâzına say etmek hiçbir vakit selamet-i akla delalet etmez. Milletimizin inkırazı hayat-ı tarihiyyelerinin inkıta'ına sebep olan en mühim amillerden biri de milletlerin mebadî ve telakkiyâtının inhidâmı değil mi? O hâlde biz nasıl olur da kendi mebadîmizi ifrad-ı malûmenin uğrunda heder etmeğe razı olur ve mevcudiyyet-i milliyenin inhidâmına doğru adımlar atılırken iltizâm-ı sükût ederdik [susmayı tercih ederdik]?

Biz vazifemizi ifada kusur etmedik. Erkân-ı hükümet içinde Şeyhülislam Efendi hazretleri bu gibi teşebbüsâta karşı durarak bu harekât-ı nâ-lâyikanın vâsıl olacağı gayeyi, bu harekâtın mebâdî-i İslamiyyemize irâs edeceği [neden olacağı] mazarratı lâyıkıyla takdir buyurarak bu heveskârların teşebbüsâtını duçar-ı akamet ettiler. Ve böylece ehl-i İslâm'ın en samimi şükranlarına bihakkın nail oldular. Memleketimizin her tarafından yükselen seda-i tebcîl bunun en bâhir [açık] delilidir.

Sabiha Zekeriya, "Kadınlığa Dair: Kız Darülfünunu Meselesi," Büyük Mecmua, *sayı 5, 11 Nisan 919, s. 67.*

Haftanın son ve mühim meselesi Darülfünun'da kadınlarla erkeklerin müşterek ders takibi meselesidir. Asrileşmeyi yegâne halâs çaresi tanıyan bir millet için, bunun artık münakaşaya bile değer kıymeti yok. Darülfünun asrileşmek ve harsen yükselmek için lâzım olan vasıtaların en mühimi ve belki de birincisidir. Fakat bugün onu eski medrese şekline sokmak, skolastik telakkilerle yeni hayat yolunda yaşatmak imkânsızlığı gözler önünde bariz bir şekilde dururken yine bu batıl ve çürümüş zihniyetlerle onu idare etmek isteyen eller olduğunu görüyoruz. Klerikalizmin can çekiştiği bir asırda, biz en mühim ve asri müessesemizi bu zihniyetle idare ediyor, hayatın zaruri icaplarına ve cereyanlarına göz yumup, Kurûn-ı Vustaî [Ortaçağ'a özgü] bir düşünce ve taassupla bu mefkûre ve hars ocağına haremi sokmak istiyoruz.

Bunu doğru görenler gözlerini biraz dünyaya çevirsinler... Yeni doğan cereyanları, hareketleri, idealleri biraz klerikal bir adam gibi değil, hayatı gören bir âlim gözüyle görsün ve anlasınlar ki hayat onların bildiği ve tanıdığı hayat değil. Darülfünun gibi mühim ve ilmi bir müessese bu günkü günde artık onların bildiği nazariyeler ve zihniyetlerle idare edilemez.

Bugün hayatın zaruretleri karşısında kadın ve erkek birbirinden ayrılamadığı gibi fikir ve say yolunda da birbirine dayanarak yürümek mecburiyetindedirler. Harp bize bunun ne kadar canlı bir hakikat olduğunu gösterdi. Yine irtical bir hareketle evlerimize dönmek, eski zihniyetin yarattığı o tahammülsüz ve tufeyli hayatı tekrar yaşamak asri telakkilere vakıf bir kadın için kabil değildir. Onları bu harekete sevk eden ahlâk kaygısı ise bunda da yanılıyorlar. Kadınla erkeği bir karagöz perdesiyle ayırmak gülünç olmaktan başka bir netice vermez. Ahlâk kadının tesettürünü değil ismet ve nezahetini ister. Bu ise bir başörtüsü, bir çarşaf ve sonra, dershaneleri ayırmakla mümkün olan bir şey değildir. Ve bunların hepsinin fevkinde bir iki hayat cereyanı vardır ki, ne kadar mümanaat etseler [engel olsalar] ne kadar çırpınsalar sonunda mağlup ve münhezim [hezimete uğramış] seslerini kısıp sükût etmeye mecbur olurlar. Bu cereyana tâbi olup sürüklenmeyecek hiçbir fert olmadığı gibi buna mani olacak hiçbir kuvvet de yoktur. Yalnız bu hareket bizi terakki yolunda geciktirir, fakat hedefe varmaktan men edemez.

Darülfünun'un tevhidi meselesi asri hayatın icabı olduktan başka maddi birçok fevâidi de müstelzimdir. Çünkü bir dersi iki defa gönül hoşluğuyla anlatacak hiçbir muallim yoktur. Sonra bu kadınların ilmî seviyelerinin bir dereceye kadar yükselmesine de hizmet edecek. Hâlbuki bugün en büyük ihtiyacımız müsavi bir tahsil ve hayatta müsavi bir kuvvetle mücadele edebilmemizdir. Garbın her noktasında kadınlar hayatta, müspet bir varlık gösterirken bizim daima menfi cihette kalmamız, kadınlığın, dolayısıyla milletin ve hükümetin asri tekâmülünü rahnedâr eder. Cemiyet-i Akvâm asrî milletleri topluyor. Biz daha Darülfünun'umuzu asra lâyık şekle sokmadıktan, hâlâ kadınla erkeği hayatta, cemiyette, yuvada ayırdıktan sonra ne salâhiyetle asri bir millet olduğumuz iddia edecek ve bu mevki'e nasıl istihkak kesb edeceğiz?

Sabiha Sertel, *Büyük Mecmua*'da "Kadınlara Dair" yazı dizisinin bir makalesini "Kız Darülfünunu Meselesi"ne hasretmişti.

Bugünden ziyade yarının meselesi olan Darülfünun tevhidini liberal düşüncelere mâlik olan Maarif Nazırımızın ehemmiyetle nazar-ı dikkate alacağına şüphe etmiyorum. Bugün göz önünde tutulacak bir hakikat var: Harsen yükselen milletler, asrın ve hayatın yeni icaplarını kabul eden milletlerdir ki ancak bunlar milli istiklâl ve mevcudiyetlerine hâkim olacaklardır. Aksi takdirde soldan geri !...

Sabiha Zekeriya

Sabiha Zekeriya, "Darülfünun'da Kadın," Büyük Mecmua, *sayı 6, 24 Nisan 1335, s. 89-92.*

[Mecmuamız kadınların Darülfünun'a duhulü münasebetiyle mühim bir anket açmış ve bu ankete kadın erkek birçok mütefekkirlerimiz cevap vermiştir. Dikkatle okunmasını tavsiye ederiz.]

Bu hafta fikri hayatımızın en mühim hadisesi, şüphesiz ki kadınlarımızın Darülfünün'a kabulleri üzerine zuhur eden muhtelit [karma] tedrisat meselesidir. Binayı birleştirince tedrisatı da birleştirmek icap ediyordu. Türk kadınının hayatında pek mühim bir inkılâb teşkil eden bu hadise, muhafazakârlarla teceddüdperverler arasında mühim bir münakaşa kapısı açtı.

Muhafazakârların her teceddüt adımında kullanmak istedikleri bu tehlikeli silah bu defa yine tesirini göstermekten hâli kalmadı. Dershaneler ayrıldı. Hatta binaların bile yeniden ayrılması mevzu bahis. Hâlbuki hayatta olduğu gibi mektepte ve Darülfünun'da da kadının birleşmesi bir emr-i zaruridir ve bütün efkâr-ı umumiyye bu teceddütü memnuniyetle kabul edebilecek surette hazırlanmıştır. Efkâr-ı umumiyyenin bu mesele hakkındaki temayülünü anlamak ve daha sabit esaslarla mütalaamızı yürütebilmek için memleketimizin kadın, erkek bilcümle mütefekkirlerine müracaat ederek mütalaalarını sorduk. 'Anket' usulü bizde henüz pek yeni bir şey olduğu için birçokları cevap vermediler. Mamafih aldığımız cevaplar bizleri tenvir edecek derecede kuvvetlidir. Bu mütalaalardan çıkan netice kadın ve erkek hemen de herkesin kadınların erkek Darülfünun'una kabulü taraftarı olduğunu ve meselenin bir din meselesi olmadığını irae ve ispat etmektedir.

Gönderilen cevapları sırasıyla neşrediyoruz. Geç varit oldukları için bu nüshamıza yetişmeyen bazı cevapları da gelecek nüshamıza talik ediyoruz. Kari'lerimizin bu mektupları alaka ile okuyacaklarına şüphe yoktur.

Sabiha Zekeriya

Halide Edib

Büyük Mecmua müdüriyetine;

Kadın Darülfünunu'nun aldığı veyahut almakta olduğu şekil hakkında fikrimi soruyorsunuz.

Kadın Darülfünunu'nun Erkek Darülfünunu'na kalb edilmesini Avrupai mektep ve Darülfünun açabilen yani medreseden mektebe geçen bir millet için tabii görüyorum.

Kadın Darülfünunu müderrisliklerini lağveden radikal bir idareden bunu beklerken statükonun muhafazasına gidildiğini, yine dersler aynı tarzda ayrı yalnız aynı müderrisler tarafından verildiğini görünce bunun fikrî değil iktisadî bir hareket olduğunu anladım. Binaenaleyh onu da iktisadî bir tedbir olarak beğendim.

Meselenin daha sonraları, şeklini değiştirdiğini, statükonun daha geriye gittiğini teamül hâline geçen müşterek serbest konferanslara mümânaat edildiğini, hatta bina bulununca Darülfünun'un harem ve selamlığa inkilab edeceğini işittim. Bunun hakkında fikrim şudur:

1 – Asr'i olmaya karar vermiş isek asri olan fikir müessesâtını kabul etmeye mecburuz.

Darülfünun'a kadar yükselen kadın vakar ve ciddiyetine sahip bir kadındır. Mağazalarda kadın erkek beraber satıcılık edebilirse Darülfünun dershanesinde de erkek kadın arkadaşıyla yan yana oturmak hakkını itiraz kabul etmez derecede kazanmıştır.

2 - Her Avrupai cereyan ve müesseseyi yarım ve sathi bir şekilde taklit edip de onu muhafaza edebilecek kadar kuvvetli kanaatler edinememiş isek Kurün-ı Vustai hatta ibtidai kalalım. Garplaşmak garp zihniyetinin yarattığı müessesâtı da kendimize mal etmektir. Buna kuvvet ve kanaatimiz kifayet etmiyorsa Asyai ve samimi kalalım. Bütün hayatının eski aklına ve eşkaline sadık kalan Çinliyi uzun örgüsü ve garip harsı ile bizim müteredditi acemi ve her vakit ric'ata müheyya medenileşmek hareketimize tercih ediyor ve onlara kendimizden çok hürmet ediyorum.

İnanılan şeylere ef'aliyle inanmayanları akide ve kanaatleri şayan-i istihfâftır [önemsenmez]. Birinci asırdan kalma sokaklarda, üslubu melez ve çirkin evlerde miskinlerin yaşayabileceği harabelerde oturup yirminci asrı konuşmamıza acı acı gülüyorum.

Halide Edip

"Mağazalarda kadın erkek beraber satıcılık edebilirse, Darülfünun dershanesinde erkek kadın arkadaşıyla yan yana oturmak hakkını itiraz kabul etmez derecede kazanmıştır."

"Garplaşmak garp zihniyetinin yarattığı müessesâtı da kendimize mal etmektir." Halide Edib

Müfide Ferid,

Hanımları Darülfünun tedrisatına ne surette iştirak etmelerine taraftar olduğumu soruyorsunuz. Ortada geçen gürültülere bakılırsa pek dikenli bir bahis!

Hâlbuki hadd-i zatında, ortada mevzu' olan mesele bir şekil meselesi, binaenaleyh gayet ehemmiyetsiz adeta bir hiç için birçok gürültü, fakat onun etrafına topladıkları mesail dolayısıyladır ki kesb-i ehemmiyet ediyor ve had bir şekil alıyor.

"Hanımlar, Darülfünun'da men edilmek istenilen teması dershane, mektep ve ticarethaneler haricinde de istedikleri gibi tesis edemezler mi?"

Bence meseleyi hal için ona arızi bir surette merbut olan bu tufeyli ve lüzumsuz bahisleri ayırmalı. Birincisi: Telebbüs meselesi. İstanbul kadınlarının bugünkü giyinişleri iyi veya kötü olabilir. Bu ayrıca tetkik edilecek bir bahistir. Bunu davamıza karıştırmaya lüzum yoktur. İkincisi: Seviye-i içtimaiyye meselesi. Osmanlı cemiyetinde muhtelif seviye-i içtimaiyyeye mensup kadınların hayat ve maişetleri tabii birbirinde farklıdır. Bir köylü, bir kasabalı, bir şehirli ve bir Darülfünunlu'nun tarz-ı maişeti aynı kaideye aynı usule tâbi olamaz. Darülfünun meselesinde bu farkı unutup bütün Türk kadınları üstüne muhakeme yürütmek hiçbir zaman doğru değildir. İşte bu arızî meseleleri şu surette tespit ve tefrik ettikten sonra asıl bahsimize girebiliriz.

"Darülfünun'da hanımlar erkek arkadaşlarıyla birlikte mi yoksa ayrı mı ders görmelidirler ?"

Darülfünun hanımı nedir? Bir kere onu anlayalım. Darülfünun'da iki türlü aile çocukları bulunur. Birisi zengin, hiçbir türlü çalışmaya ihtiyacı olmayan, çocuğunu yalnız tahsil için Darülfünun'a yollayanlar; ikicisi, vaziyet-i iktisadiyyesi müsait olmakla beraber fikren yüksek olduğu için, kızını serbest mesâlike girebilmesi ve hayatını temin etmesi arzusuyla Darülfünun'a gönderen ailelerdir. Tetkik ettiğimiz zaman bizde ikinci sınıfın ekseriyet teşkil ettiğini görürüz. Demek, bu hanım, Darülfünun'u bir mecburiyet-i iktisadiyye ile takip ediyor. Hakkı olan mesaiye iştirak maksadıyla yapıyor.

Mesaiye iştirak demek hayat-ı içtimaiyyeye, bazı erkekler arasına, müsavi hukuk ile girmek demektir. Binaenaleyh bu hanımları derslerde

erkeklerden ayırmak ne kadar manasız olur? Zira bu hanımla mektepte ömürlerini sürmeyecekler, oradan çıkar çıkmaz hayat-ı cemiyete atılacaklar. Mesela muallime oldukları zaman muallim refikleriyle birlikte çalışmayacaklar mı? Ticarete sülûk ettikleri hâlde umum ile temasta bulunmayacaklar mı? Bu hanımlar, Darülfünun'da men edilmek istenilen teması dershane, mektep ve ticarethaneler haricinde de istedikleri gibi tesis edemezler mi?

Esas mesele burada değil, hanımları erkeklerden, değil dershane ile, duvarlara, kafeslerle, hatta kalelerle de ayırsanız, müşkülü hal etmez ve maksadınıza vasıl olmuş olamazsınız. Meselenin ruhu, hanımların ve ereklerin şekl-i temasında olmayıp, terbiye-i fikriyye ve ahlâkiyyelerindedir.

Bugün Anglo-Sakson muhiti, ahlâk nokta-i nazarından diğer medenî milletlerden daha yüksek bir seviyede bulunuyor. Hâlbuki bilakis orada ekseriyetle erkek ve kız çocuklarını bütün müddet-i tahsiliyyelerinde bir arada bulundurmak usulü kabul edilmiştir.

Hülasa kızlarımıza ve oğullarımıza iyi bir terbiye, metin bir ahlâk, kuvvetli bir irade ve büyük bir izzet-i nefis vermeğe çalışalım.

İhtimal ki bana diyecekler: "Evvela bu hanımları bulun, sona dediklerinizi kabul edelim." Ben de derim ki: "O hanımları tedarik etmek için dediklerimi kabul etmemiz lâzımdır." Kadın ve erkeğin cemiyette bir arada bulunması, bir arada çalışması artık bir mecburiyet-i kat'iyyedir, zaruret-i iktisadiyyenin emrettiği bir ihtiyac-ı mübremdir.
Bunun önüne kabil değil geçilemez. Nasıl olsa kadın hayat-ı istihsale iştirak edecektir.

Farz edelim ki bu arada birçok münasebetsizlikler olsun. Olabilir! Lakin bu öyle elim bir safha ki bundan geçmeden kemâle vusûlün imkânı yoktur. Bu bir istihale ve tekâmül devresidir. Bu arada, eski adetlerle, yeni ihtiyaçların tesâdüm ettiği bu fırtınalı devirde birçok kazazedeler olabilir! Fakat bu zararlar, istikbalde kazanacağımız faidelerin yanında pek ehemmiyetsiz kalır. Bu geçici, zaruri ve oldukça karanlık devirden sonra açılacak hayatta ise artık kadınlar

سوس

Dönemin kadın dergilerinden *Süs, Aydemir* romanı nedeniyle Müfide Ferid'i kapak yapacaktı.

ve erkekler vazife-i içtimaiyye ve ahlâkiyyelerini idrak etmiş olacaklardır. İşte insanları düşmekten men edecek çare budur, yoksa ne harem, ne selamlık, ne çarşaf, ne peçe, ne de ayrı mektepler.

Nakiye

Garb medeniyeti, garb irfanı, cemiyet-i beşeriyyenin refahı, tekemmülât ve terakkiyyatı için yegâne amildir. Bunu senelerden beri tekrar ediyoruz; fakat kalben tasdik etmiyoruz. Bu hususta efkâr-ı sahifeye o derece merbut kalıyoruz ki, Garb medeniyet ve irfanını taklit ve tatbik etmek isterken zihniyetimize muvafık kalmayan şeylere karşı lüzum ve vücûbu ne derece kavi olsa yine tereddüt ve ihtiraza düşmekten kurtulamıyoruz; kat'iyyen fi'lî ve esaslı bir yoldan gidemiyoruz. Bir uzviyette bütün aza birlikte hem-âhenk olarak vazifelerini ifa etmezse o uzviyette sıhhat ve feyz ve inkişaf için bir tam kudret bulunamayacağı gibi, bir heyet-i içtimaiyyenin de, bütün saha-i mesaide kadın ve erkeğin serbest çalışmasını temin etmedikçe, gaye-i tekemmül ve terakkisine vasıl olamayacağına kani olamıyoruz.

Eğer Garb medeniyet ve irfanını samimiyetle arzu ve buna iman ediyorsak - ki aksi takdirde milletin temin-i istiklâl ve istikbâli kabil değildir - kadınlığı ve bin-netice milleti kurtarmanın en müessir çare ve tedbirleri artık her türlü terakkiye sed çeken bağları çözmek ve müessesat-ı irfanın kapılarını, mesai-i beşeriyye sahalarını kadınlara açmakla kabil olacağını bilmeliyiz.

Belki bundan bugün için ufak tefek bazı mahzurlar tevellüd edebilir: fakat bu gibi mahzurları her yeni atılan adımda her millet görmüş ve geçirmiştir. Beni kim temin edebilir ki - zamanın hiç tahammülü olmamasına rağmen - buna yüz sene sonra başlayacak olsak aynı mahzurlar karşısında kalmayacağız?

Hatta bu mahzurları, medenî ve müterakki âlemden ayrı olarak geçirdiğimiz bir asrın yükleriyle yüz kat daha fazla olmayacaktır?

Ben zannediyorum ki kadınları bir hassasiyet-i içtimaiyye iktisâb edebilmesi, ancak hayat-ı içtimaiyyeye bilfiil iştirakiyle kabil olabileceğini kabul etmek birinci ve bu iştirakin ne suretle tatbiki lâzım geleceğini düşünmek de ikinci şartı teşkil etmeli idi. Fakat bu on beş gün içinde Kız Darülfünunu'na, - şimdiye kadar kadın hayat-ı içtimaiyyesiyle alakadar olmayan - bir komisyonun üç şekil kabul etmesi ve neticede eski haline irca'a karar vermesiyle değil bu hususta salahiyyet sahibi addedilecek zevatın serdedecekleri mütalaat nazar-ı dikkate alınarak o surette bir şekil verilmeli idi.

Ve yine zannediyorum ki bu üç şekil üzerinde o kadar kil ü kal [dedikodu]oldu ve o kadar zaman israf edildi ki bunlar meselenin suver-i tatbikiyyesine masrûf olsa idi bugün Kız Darülfünunu teşekkül etmiş ve Garb medeniyet ve irfanını tekemmülât ve terakkiyyatımız için bir âmil-i yegâne olarak kabul ettiğimizi ve tatbike başladığımızı medeniyet ve irfan sahiplerine de ispat etmiş olurduk.

"Eğer Garb medeniyet ve irfanını samimiyetle arzu ediyorsak artık her türlü terakkiye sed çeken bağları çözmek ve müessesât-ı irfanın kapılarını kadınlara açmakla kabil olabileceğini bilmeliyiz."

Feyziye Mektebi Müdiresi Nakiye
17 Nisan 1335

Köprülüzade Mehmed Fuad

Kadınlarımız Darülfünun hayatına girmeleri muhitimizde birçok dedikodular yaptı. Bunlar arasında çok çirkin birtakım iftiralar da var ki, onları kaillerine iade etmek zaruridir. Ben, yirminci asırda hâlâ Kurûn-ı Vustâ'yı yaşatmak isteyen zihniyete karşı nihayetsiz bir hayret duyuyorum. Teceddüt ve terakki selini çamurdan sedlerle durdurmak isteyenler çok aldanıyorlar.

"İbadet gibi farz olan eğitimin aynı çatı altında kadın ve erkek birlikte icrası neden İslam'a aykırı olsun" Abdullah Cevdet.

"İbadet aynı sak altında kadın ve erkeğin müctemian ifa olunabiliyor. İbadet gibi farz olan ta'lîmin de aynı sakf altında kadın ve erkeğin hep beraber icrası neden şiâr-ı İslamiyyete mugayir olsun?"

Abdullah Cevdet

İlim tahsil etmek "Talebü'l-ilmi ferizatün ala külli müslimin ve müslimetin" hadis-i şerifiyle kadın ve erkek her müslim üzerine "İslam"ın diğer farzları gibi farz olmuştur. İbadet ne derece farz ise tahsil-i ilim ve irfan dahi o derecede farzdır. İbadet aynı sakf altında kadın ve erkek müctemian ifa olunabiliyor. İbadet gibi farz olan ta'lîmin de aynı sakf altında kadın ve erkek hep beraber icrası neden şiâr-ı İslam'a mugâyir görülsün? İslam'ın sukutu sebepleri meyanında en vahim olanı adetlerin ahkâm-ı diniyye ile karıştırılması ve "âdet muhkemdir" denilerek bazı muzır-ı adâta eğilmek, bükülmek bilmez sert bir kazık mahiyeti kesb ettirilmesi olmuştur. Vakt-i saadette müslimleri leşker-i İslam ile beraber cihada gittikleri ve bunlar meyanında mahir cerrâheler bulunarak mecrûh gaziler üzerinde, o zamana göre, ameliyat ve müdavât yaptıkları İslam tarihlerinde mestûrdur [yazılmıştır]. Merhum Zihni Efendi'nin "Meşâhirü'n-Nisa"sı fazıl ve mütebahhir birçok müderris, hattat, hatib nisvân-ı İslam'ın hayat ve menâkıbını kaydeder. Benim Müslümanlığı tarz-ı telakkimce Müslümanlık esasında hür ve hürriyetperver bir dindir ve içinde yaşadığı her asrın mukteziyyat ve terakkiyyatını kabul ve isticnâsa müheyyadır. İslamı seven İslamı böyle bilmeli ve böyle yapmalı. "E'd-din ü hüve'l akl ü lâ-dîne limen lâ akle lehü" yani "Din aklıdır. Aklı olmayanın dini de yoktur" diyen bir vâzı'-ı dinin ümmetine yakışan "tagayyyür-i ezmânın tagayyür-i ahkâmı" müstelzim olduğunu âlî ve muhit bir nazar-ı insaf ve idrak ile görmektir.

"Ces flots vous porteront, hommes de peu de foi", diye bağıran bir şairin heyecan ve halecanı beyhude olmuştur. Yüksek perdeden söylemeye muhalefet olunabilir. Yüksek perdeden düşünmeye mani yoktur!

1 Nisan 1919 İçtihad Evi
Doktor Abdullah Cevdet

Doktor Rıza Tevfik

Doktor Rıza Tevfik Bey "Memleket" gazetesinde bu mesele hakkında âtideki beyanatta bulunmuştur.

Artık herkes görüyor ki dünyada hiçbir kuvvet kadını, erkeği hayatta yekdiğerinden ayıramaz. Bu kanaat uzun müddet bizim muhitimizde yaşayamamış ise de son zamanlar, şiddetli bir cereyan halinde memleketi istila etmiştir. Bu cereyan o kadar kuvvetlidir ki hiçbir sebep bunu tevkif edemez. Yakın bir atide bizim Darülfünun'umuzda kadın ve erkeğin aynı dershanede ders aldığını göreceğiz. Bu hadiseyi ham zihniyetle, asri telakkilere karşı bir aksülamel gibi kabul ediyorum. Darülfünun müdürü, istediği gibi emir verebilir. fakat ben bir ilân eder, kız ve erkek talebemi diğer bir mahalde toplar ve konferansımı veririm. Esasen bir emri vermek için hiçbir makul sebep de yoktur. Talebem ders esnasında gözlerini benden ayırmaz ve ciddiyetle dersi takip eder. Hem kadın ve erkeklerimizi bu hususta terbiye ve vakarlarından şüphe etmek çok yanlıştır.

Doktor Rıza Tevfik

Kâzım Nami

Bundan sekiz dokuz sene evvel Prag'da Sanayi-i Tezyiniyye Mektebi'ni geziyordum. Yirmiden yukarı, otuzdan aşağı genç kızlarla delikanlılar aynı sakf altında, canlı örnekler karşısında resim yapıyorlardı. Beni gezdiren zata sordum: "Bu kadar güzel kız bu kadar yakışıklı delikanlı arasında bir münasebetsizlik olmuyor mu ?" Cevap verdi: "Burada çift çıkanlar ancak nikâhlılardır".

Erkeği kadına, kadını erkeğe düşkün eden şey birbirlerinden yalnız cismani şeyleri bilmeleridir. Ruhlarıyla tanışmış olsalardı, elbette çok daha ahlâkî bir hayat yaşarlardı.

Darülfünun bir ilim yeri olduğuna göre orada ihtilât değil, ahlâkî bir içtima olur; bu içtima tesiriyle gerek kızlarımızın, gerek delikanlılarımızın irfanları nispetinde ahlâkları da iyileşir ve güzelleşir.

Kadın, erkek ayrı yaşadıkça, teokratik milletlerden tevarüs edilen harem hayatı bir müstehâse halinde mevcut oldukça ne aile ahlâkının, ne de milli ahlâkın düzelemeyeceğine inananlardanım.

11 Nisan 1919
Kâzım Nami

"Erkeği kadına, kadını erkeğe düşkün eden şey birbirlerinden yalnız cismanî şeyleri bilmeleridir. Ruhlarıyla tanışmış olsalardı elbette çok daha ahlâkî bir hey'et yaparlardı."

Rauf Ahmed

"Biz muhtelit tedrisata taraftar değiliz. Japonlar bile işe bir kız darülfünunu vücuda getirmekle başlamışlardır."

Bir su-i tefehhüm tevlid etmemek üzere derhal söyleyelim ki biz muhtelit tedrisata taraftar değiliz. Ve bahusus bizde henüz kabil-i tatbik olmadığı kanaatindeyiz. Rüfekamızdan biri Darülfünun hadisesine tahsis ettiği bir başmakalede aksi nokta-i nazarı müdafaa ettiği sırada, bizlere has bir lisan-ı kat'iyetle dünyanın hiçbir tarafında erkekler ve kadınlar için ayrı ayrı Darülfünunlar tesis edilmediğini iddia etmiştir. Hâlbuki vatanımız gibi temeddün yolunda geri kalmış memleketler için son derece şayan-ı istifade bir misal teşkil eden Japonya teceddüdü bu Darülfünun meselesinde de ibretbahş bir ders vermektedir. Tesettür meselesi gibi, şekl-i hâzırı itibariyle, dinî olmaktan ziyade hissî ve ahlâkî bir pâbend ile malûl olmayan Japonlar bile işe bir kız Darülfünunu vücuda getirmekle başlamışlardır.

Mamafih muhtelit tedrisat meselesinde efkâr-ı ammeyi nazar-ı itibara almak ne kadar lâzımsa, yollu yolsuz bu cereyanı ale'l-ıtlak din-i İslama mugâyir görmek, taraftarlarını din ve Kanun-ı Esasi ahkâmına riayetsizlikle itham etmek o nisbette yanlıştır fikrindeyiz.

Rauf Ahmed

Darülfünun Edebiyat Fakültesi Talebesi

"Kadınlar herhangi bir mesleğe intisab edebilirler. Bu bâbda kadın erkek arasında hiçbir fark kabul edilemez."

Darülfünun Edebiyat Fakültesi talebesi de bu mesele hakkındaki düşüncelerini şu suretle hülasa eylemişlerdir.

Kadınlar herhangi bir mesleğe intisab edebilirler. Bu âabda kadın ve erkek arasında hiçbir fark kabul edilemez, yani işte birlik ve müsavat tanımak lâzımdır. Hâl-i hâzırda kadınla erkekler kadar çalışma sahasına ve haklarına malik olmadıklarından dolayı bu müsavatın tesisi için örfün kabul edebileceği nispette çalışmayı vazife bilir.

Edebiyat Fakültesi gençliği, İslamiyet'i hürriyetperver ve müsavatçı bir din halinde tanır ve iman eder. Kadın ile erkek arasında müsavatı kabul eder. Yani bir kadında ne kadar iffet ve fazilet istenirse erkeklerden de aynı derecede bir kıymet-i maneviyye talep eder. Bu iffet ve maneviyyatı kendisinde de bulmuştur. Binaenaleyh ilimde, ümmetin ve İslamiyet'in çalışma ve ahlâk sahasındaki telakkisinden mülhem olan, bu düsturları şiar ittihaz edinen Edebiyat Fakültesi gençliği, önünde akacak olan her iftira ve tezvir cereyanlarından münezzehtir.

İkdam'dan

"Darülfünun tahsilinde kadınlarımızın haklarını tahdit ederek ilim ve fen sahasında erkeklerle beraber çalışmalarına mani olmak mantıksızlık olur."

Hayatın diğer sahalarında kadın ile erkek ihtilât ettikten sonra hayat-ı irfanımızın en münevver sahasında, Darülfünun'da onların ihtilât edip müşterek mesaide bulunmalarına mani olmak istemek tabii hiç müsmir bir netice vermeyecektir. Olsa olsa meselenin hall-i kat'isini daha bir müddet tehir etmiş olacaktır.

Bir taraftan kızların talimine pek ziyade ehemmiyet vermek isteyerek bunca darü'l-muallimâtlar, inas sultanileri ve sair inâs müessesat-ı irfanı tesis ve idare edildiği halde diğer taraftan Darülfünun tahsilinde kadınımızın hakkını tahdit etmek ve onların ilim ve fen sahasında erkek refikleriyle çalışmalarına maniler ihdas eylemek ve kadınımızın mesela tabibe olmak gibi bir haktan mahrumiyetine sâ'i olmak doğrusu bir mantıksızlık olur.

Mademki bir cins-i inâsımızın talim ve tenvirine cidden himmet etmek iddiasında bulunuyoruz, bu sayede yetişecek münevver kadınlarımızın da hukukuna riayet etmek ve onların metâlib-i muhikkasını tervic hususuna gayret eylemek vazifesini de ifaya mecburuz.

* Sabiha Zekeriya, "Kadınlığa Dair: Kız Darülfünunu Meselesi," *Büyük Mecmua*, sayı 5, 11 Nisan 919, s. 67.

DİPNOTLAR

1 Mahmud Esad, "Nisa'iyyat - Tesettür-ü nisvan meselesi hakkında son söz," *Sebilürreşad*, sayı 279, 2 Kanun-ı sâni 1329, s.289-290.

2 "Tesettür muarızlarına meydan okunuyor," *Sebilürreşad*, sayı 282, 23 Kanun-ı sâni 1329, s. 346; Halil, "Şu'un - Darü'l-hilafe - Tesettür-i Nisvan Hakkında," *Sebilürreşad*, sayı 282, 23 Kanun-ı sâni 1329, s. 350; "Muhterem *Sebilürreşad*'a: Kalbleri iman, alınları ziya-ı nurdan mahrum olanlar tesettürün fazilet ve ulviyetini takdir edemezler," *Sebilürreşad*, cilt 12, sayı 288, 6 Mart 1330, s.28-29.

3 İnas Darülfununu uzerine bugüne kadar değerli katkılarda bulunulmuştur. Yayınlanış tarih sırasına bunların belli başlıları: Abdullah Uçman, "19. [20 olmalı ZT] Yüzyıl Başlarından Bir Anket: 'Darülfünun'da Kadın' ", *Tarih ve Toplum*, cilt 37, sayı 220, Nisan 2002, s. 225-230; Ali Arslan & Özlem Akpınar, "İnas Darülfununu (1914-1921)," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, cilt 2, sayı 2, 2005, s. 225-234; Ali Baltacıoğlu, "Darülmuallimat'tan İnas Darülfununu'na," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, cilt 10, sayı 1, 2008, s. 91-102; Bahar Baskın, "II. Meşrutiyet'te Kadın Eğitimine Yönelik Bir Girişim: İnas Darülfununu," *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, sayı 38, Mart 2008, s. 89-109; Ali Arslan, Mustafa Selçuk & Mehmet Nam, *Türkiye'nin İlk ve Tek Kız Üniversitesi İnas Darülfünunu 1914-1919*, İstanbul: İdil Yayıncılık, 2012.

4 "Darülfünun'da muhtelit tedrisatın akameti" *Sebilürreşad*, 17 Nisan 1335, cilt 16, sayı 7-406, s. 154-155.

5 " Darü'l-Hikmet'ül-İslamiyye'nin mühim bir müracaatı," *Sebilürreşad*, sayı 7-406, cilt 16, 17 Nisan 1335/1919, s. 148-150.

6 "Darülfünun ile fıkhın ve mesâil-i şer'iyyenin alakası yokmuş!" *Sebilürreşad*, cilt 16, sayı 15-414, 15 Mayıs 1335, s. 222-223.

7 "Maarif Nazırı Yanılıyor!" *Sebilürreşad*, 1 Mayıs 1335, cilt 16, sayı 11-410, s. 193.

8 "Darülfünun'da muhtelit tedrisatın akameti" *Sebilürreşad*, 17 Nisan 1335, cilt 16, sayı 7-406, s. 154-155.

9 "Yine Darülfünun Tedrisatı," *Sebilürreşad*, cilt 16, sayı 15-414, 15 Mayıs 1335, s. 223.

10 Ali Arslan, Mustafa Selçuk & Mehmet Nam, *Türkiye'nin İlk ve Tek Kız Üniversitesi*, İstanbul: İdil Yayıncılık, 2012, s. 114-115.

11 "*Büyük Mecmua*'ya," *Sebilürreşad*, 1 Mayıs 1335, cilt 16, sayı 11-410, s. 195-196.

12 "Hafta Musahabesi. Teceddüd Adımları," *Büyük Mecmua*, sayı 4, 27 Mart 1335, s. 49.

13 "Darülfunun talebâsı," *Büyük Mecmua*, Sayı 4, 27 Mart 1335, s. 64.

14 Sabiha Zekeriya, "Kadınlığa Dair: Kız Darülfünunu Meselesi," *Büyük Mecmua*, Sayı 5, 11 Nisan 919, s. 67.

15 Sabiha Zekeriya, "Darülfünun'da Kadın," *Büyük Mecmua*, Sayı 6, 24 Nisan 1335, s. 89.

YAKIN TARİHİN BİLİNMEYEN BİR İSMİ

EFENDİZADE MEHMET ŞERİF BİLGEHAN

ÖMER ÖZCAN

Toplumsal Tarih'in geçmiş sayılarını karıştırırken Mete Tunçay'ın, "Merhum Akdes Nimet Kurat'ın Evrak-ı Metrukesinden Türkiye'de Sol Akımların Tarihine İlişkin İki Belge" isimli yazısında karşımıza tanıdık bir isim çıktı: Efendizade Mehmet, tam ismiyle Efendizade Mehmet Şerif, soyadı aldıktan sonra Mehmet Şerif Bilgehan. Tunçay, neşrettiği 10 Mayıs 1921 tarihli belge ile ilgili açıklamasında, İçişleri Bakanlığı'na bağlı Emniyet Genel Müdürlüğü'nün Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından Mustafa Suphi'nin Anadolu'da kimlerle ne gibi konularda yazıştığı hakkında Trabzon valisinden telgrafla gelen cevaptaki bilgi kaynağı "Efendizade Mehmet"in kim olduğunun bilinmediğini belirtmiştir.*

Mehmet Şerif Bilgehan.

Toplumsal Tarih'in Aralık 2008 sayısının çıktığı günlerde Türkiye'de bizim için kimliği meçhul olan Efendizade Mehmet'in kimlik bilgileri Azerbaycanlı bir dostumun yönlendirmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Onun en bilinen eseri *Azerbaycan ve İnkılâbı*'nın memleketindeki yeni basımında da eldeki kaynakların "müellifinin siyasi kimliğinin, ideolojik bakışlarının" araştırılmasına yeterli olmadığı ifade edilmiştir.[1] Azerbaycan'da doğup, öğrenimini Türkiye'de tamamlayan, meslek hayatı burada geçen Mehmet Şerif Bilgehan hakkında literatürümüzde müstakil yazılmış bir yazı, değinme bulunmamaktadır.

DOĞUM YERİ, YILI VE AİLESİ

Eğitimci Mehmet Şerif Bilgehan 1887 yılında Azerbaycan'da Şemahi 'de doğmuştur. 1908 yılında Kafkasya'da Rus İdadisi'ni bitirmiş, 10 Ağustos 1910'da Osmanlı Devleti vatandaşı olmuştur. 1918'de İstanbul'da Kafkasyalı Abdullah-Firdevs kızı Azizi-ye 1893 doğumlu Mihriban Hanım'la evlenmiş, 1922 doğumlu Gülseren ile 1925 doğumlu Nesteren isimli iki kızı olmuştur. Baldızı Cenan Hanım, ikinci evliliğini İttihad ve Terakki Partisi'nin önde gelen liderlerinden Dr. Bahaeddin Şakir ile yapmıştır.[2] Bahaeddin Şakir, ölümüne kadar Moskova ve Ber lin'de diğer siyasi önderlerle birlikte mücadelesini sürdürmüştür. Berlin'de 17 Nisan 1922 akşamı Ermenilerce öldürülmüş, 22 Nisan 1922'de Berlin'de defnedilmiştir. Cumhuriyet yönetimi Gökalp ve Cilesun Erk isimli iki çocuğunu parasız yatılı olarak Galatasaray Lisesi'nde okutmuştur. Bilgehan, kızı Gülseren Yalter'in anlatımına göre bacanağının öldürüldüğü sırada eşi ile trenle Berlin'e gitmekte idi.[3] Bilgehan, Osmanlı Devleti tarafından eğitim için İsviçre'ye gönderildiğinde Cenevre ve Lozan şehirlerinde Türk Yurdu cemiyetlerine mensup çok sayıda öğrenci bulunuyordu. Bilgehan, bacanağı Dr. Bahaeddin Şakir ile bu şehirde tanışmış olmalıdır.

Türk vatandaşı olduktan sonra askerlik hizmeti yapmadığı anlaşılıyor. Son görev yeri Beyoğlu Erkek Lisesi Müdürlüğü'ne verdiği 25.12.1951 tarihli dilekçede, "1910 yılında Türk tabiiyetine alındığı için birkaç yıl askere alınmadığını, 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine ilan edilen genel seferberlik sırasında Maarif Nezareti tarafından İsviçre'ye gönderildiğini, döndüğünde yedek subay olarak aranmadığı halde Harbiye Mektebi'ne gittiğini, Şark'ta daha iyi hizmet edeceğini

nazara alan hükümetin Teşkilat-ı Mahsusa'ya alması üzerine Şark vilayetlerine, daha sonra Rusya ve İran'a gönderildiğini, avdetinde mükâfat olarak yarıda kalan tahsilini bitirmek üzere İsviçre'ye gönderildiğini ve 1917 yılında döndüğünde İzmir Öğretmen Okulu Müdürlüğü'ne tayin edildiği için askerlik yapmaya zaman kalmadığını" belirtmiştir.

Bilgehan'ın, Teşkilat-ı Mahsusa'da görevini, Mehmet Emin Resulzade'nin mücadele arkadaşı, amcaoğlu ve kayınbiraderi Mehmet Emin Resuloğlu'nun Müsavat Partisi'nin kuruluşu ile ilgili yazısındaki bilgiler doğrulamaktadır:

"Birinci Dünya Savaşı başladığı sırada ve başladıktan sonra aslen Şirvan'lı olup İstanbul'da öğretmenlik yapan Şerif Bey adlı birisi Bakû'da belirdi. Bizimle tanıştı, kendisinin İttihad ve Terakki Fırkası tarafından gönderildiğini söyledi. Biz de bazı tahkikattan sonra bu adama inandık ve beraber çalış maya başladık. Şerif Bey bizden Terek Nehri üzerindeki köprünün tahrip edilmesini ve Kafkasya 'da isyan çıkarılmasını istiyordu. Bu işler için de para vereceğini, bomba ve silahların da İran tarikiyle Alman sefareti eliyle gönderileceğini bildirdi. Verdiği parola üzerine Reşt'te bulunan Alizade Ağabala arkadaşımızın yardımıyla Tahran'daki Alman Sefareti'yle münasebet kurduk. Bir arkadaşımızın sahibi bulunduğu bir vapurla itimat edilir bir arkadaşımız Enzeli'ye (İran'ın Hazer sahilinde şimdiki ismiyle Pehlevi Limanı) gidiyor ve orada bulunan teşkilatımızın yardımıyla bombaları birer birer Bakû'ya getiriyordu. Bu bombalar Abbas Bey'in kırtasiye mağazasında kırtasiye malzemeleri arasında saklanıyordu. Bu suretle beş bomba getirilmiş bulunuyordu.

Dağıstan'da bulunan teşkilatımızın yardımıyla Kuzey Kafkasya ve Dağıstanlı hocalarla temasa geçtik. Uzun araştırmalardan sonar nihayet Uzun Hacı adlı hoca efendi vasıtasıyla Terek Nehri üzerindeki köprünün tahribine karar verildi. İtimat edilir ve bu işi bilir bir arkadaşı bir miktar para ile Kuzey Kafkasya'daki Uzun Hacı'ya gönderdik. Günler haftalar geçiyor hiçbir haber ve hareket duyulmuyordu. Takriben bir ay sonra arkadaşımız döndü. Anlaşıldı ki, Uzun Hacı bombaları ve paraları almış ama bu işi yapamamıştır."[4]

Teşkilat-ı Mahsusa, I. Dünya Savaşı ile birlikte doğu ve batıda geniş bir coğrafya üzerinde faaliyetinde Bilgehan, vakıf olduğu diller ve malumatı sebebiyle görevlendirilmiş olmalıdır. Teşkilatın kuruluş merhalesinde Süleyman Askeri'den sonra en etkili ikinci şahıs Dr. Bahaeddin Şakir'in yakını bulunması görevlendirmeyi hızlandırmış olmalıdır.[5] Mehmet Şerif Bey, 1952'de emekli olmuş, İstanbul'da 22. 1. 1954 tarihinde vefat etmiştir.[6]

Ayakta birinci sıra soldan yedinci Mehmet Şerif Bilgehan, öğretmen ve öğrencilerle birlikte.

EĞİTİMİ

Azerbaycan'daki eğitim dönemi hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Danıştay'da açtığı bir dava dilekçesine ekli belgedeki bilgilere göre ibtidai tahsilini doğduğu kasabada yapmış, ortaöğrenimini Bakû'da Rus İdadisi'nde 1908'de tamamlamıştır.

Efendizade Mehmet Şerif'i öğrenim için İstanbul'a yönlendiren sebepler hakkında kesin bilgi sahibi değiliz. 1904 tarihinde Rusların Japonya'ya yenilmesi üzerine 1905'te meydana gelen inkılâp hareketinden sonra Bakû'da bir öğretmen okulu açılmasına izin verildiğinde petrol zengini Hacı Zeynelabidin Tagıyef 'in yardı-

mıyla açılan mektebe Türkiye'den bir müdür getirilmesi düşünülmüştür. Müdür seçimi yapmak üzere İstanbul'a gönderilen Ahıskalı Şeyhzade Hafız Mehmet. Hafız Mehmet, ayda üç yüz ruble (tahminen 35 altın) maaşla Muallim Cevdet'i Bakû'ya getirmiştir. Bilgehan, Muallim Mek tebi'nin müdür yardımcısı amcazadesi Abdurrahman Tevfik'i ziyareti sırasında Muallim Cevdet'le tanışmıştır. M. Cevdet'in iki yıllık görev süresi içinde ona fazla ısınamadığını, biraz tuhaf bulduğunu belirtiyor.[7]

Mehmet Şerif Bilgehan, öğrenci arkadaşları arasında (soldan üçüncü).

Mehmet Şerif Bey, 1910'da İstanbul Darülmuallimin Rüşdiyesi'nden mezun olmuştur. Çok ilkel ve anarşik bir durumu bulunan Öğretmen Okulu, Nisan 1909'da diğer Rüşdiye ve Aliye kısımlarıyla birlik te tek bir idare altında birleştirilerek başına devrin tanınmış eğitimcilerinden Satı Bey[8] tayin edilmiştir. Okul, vilayet Darülmualliminlerine öğretmen yetiştiriyordu. Mesleğinin başında eğitim ile ilgili bir eser vermesinde hocası Satı Bey'in olumlu etkilerinin bulunduğu muhakkaktır. İstanbul Darülmuallimin-i Rüşdiye Mektebi, yedi yıllık idadi (lise) çıkışlıların veya o derece bilgi sahibi olduğunu belgeleyenlerin alındığı bir bölümdür ve öğrenim süresi bir yıldır.

Mesleğin başında 1913'te Maarif Nezareti'nin Avrupa'da bilgi ve görgülerini artırmak üzere seçtiği 15 öğretmenin arasına dâhil edilmiştir. 1.8.1913'te yurtdışına gönderilmiştir. Öğretmen okulu meslek dersi öğretmeni olması hasebiyle ülke ve okul tercihi yapmasına imkân verilmesi üzerine İsviçre'nin Cenevre şehrini tercih etmiştir. Cenevre Üniversitesi'nin pedagoji şubesi olan Jean Jacques Rousseau Terbiye Enstitüsü'ne yazılmıştır. Onunla bu okula devam edenler arasında Prof. Mustafa Şekip Tunç, edip ve öğretmen İbrahim Alaattin Gövsa , eğitim alanında birçok eserin mütercimi ve müellifi olan Mustafa Rahmi Balaban ile Mülkiye Mektebi'nin 1912 yılı mezunlarından Münir Mazhar Kamsoy da bulunmaktadır.

Bilgehan'ın enstitüdeki eğitim süresinin ne kadar olduğunu bilmiyoruz. Hizmet cetvelinden bu süre anlaşılmamaktadır. Bu okuldaki eğitim süreci hakkında gerekli malumat yukarıda zikrettiğimiz 25. 12. 1951 tarihli dilekçesinde bulunmaktadır. Buradaki açıklamalarına göre I. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra askerlik hizmeti için eğitimini yarıda bırakarak geriye dönmüştür. Başarılı hizmetlerinin sonucu tekrar gittiği Cenevre'de eğitimini tamamlamış 25.4.1917 tarihli diploma almıştır. Haziran 1917'de tahsisatı kesilerek geriye dönmesi lüzumu kendisine tebliğ edilmiştir. Öğretmenliğe devam ederken Cenevre'de eğitim gördüğü okulun seviyesi hususunda tereddüt hâsıl olması üzerine Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'nun 7.5.1943 tarih ve 2/881 sayılı yazılarıyla "1910 yılında Darülmuallimin Rüşdiyesi'nden mezun olduğu ve 25.4.1917 tarihli diplomasıyla iki yıllık yüksekokul öğrenimi görmüş olduğu" belirtilerek diploma denkliği tescil edilmiştir.

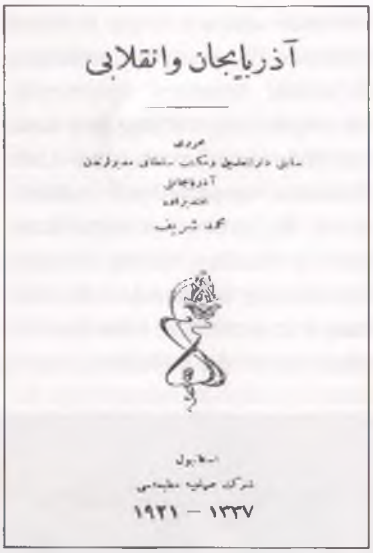
MESLEK HAYATI

mehmet Şerif Bilgehan'ın ilk, orta ve yükseköğretim dönemi ve meslek hayatı ile ilgili birçok bilgiyi Ankara Hükümeti'nin Maarif Vekili Mehmet Vehbi Bolak'a yazdığı bir mektuptan, Cumhuriyet döneminde özlük hakkındaki bir yanlışlığın düzeltilmesi için Danıştay'a açtığı dava dilekçesine eklediği belgelerden öğrenmekteyiz. Mehmet Şerif Bilgehan, 1910'da İstanbul Muallim Mektebi'ni bitirdikten sonra 14.10.1910 tarihli kararname ile tayin edildiği Edirne Öğretmen Okulu'nun müdürlüğü görevine 22.10.1910 tarihinde başlamıştır. Bu tarihte Edirne İttihad ve Terakki Mektebi Müdürü Nafi Atuf Kansu'dur. Tayinini Hasan Âli Yücel, "Azerbaycanlı Bay Şerif getiriliyor' biçiminde ifade etmiştir. Kadroya bir ambar ve bir de dahiliye memuru ile bir de hekim ilave edilmiştir. Okul zamanla medrese kıyafetinden sıyrılmış, modern bir kültür yuvası halini almaya başlamıştır.[9]

Bilgehan, 1.9.1912 tarihinde Bursa Muallim Mektebi Müdürlüğü'ne, 1.8.1917 tarihinde İzmir Muallim Mektebi Müdürlüğü'ne nakledilmiştir. Burada "İlmi Ahvali Ruh, Fenni Terbiye ve Tatbikat Muallimliği" yapmıştır. 18.11.1917 tarihinde İzmir Darülmuallimin ve Darülmuallimat Ruhiyat Fenni Öğretmenliği ve Müdürlüğü'nde yükselmiştir. Bu görevi sırasında sert tabiatlı bir insan olduğu, öğrenci ve öğretmenler arasında iyi bir intiba bırakmadığı kaydedilmiştir.[10] Onun maiyetinde öğretmen olarak çalışan bir meslektaşının tespitleri dikkat çekicidir: "Tab'an haşin ve mütehakkim idi. Osman Nuri gibi idareli değildi. Gerek öğrenciler, gerek öğretmenler üzerinde iyi bir intiba yaratmadı. Herkesi darıltı. Tahir Hayreddin gibi zeki ve çalışkan üç dört talebenin başka mekteplere nakline sebep oldu. Bidayette benimle de epeyce çekişti. Bilahare aramız düzeldi. Başta beni iyi anlayamadığını söyleyerek daima özür diler, her muamelede diğer arkadaşlara faik tutar, büyük bir itimat ve hürmet göstermekten hali kalmazdı. Hatta iaşe ve inzibat komisyonlarının reisliklerini büsbütün bana bıraktı."[11] O günlerde İttihad ve Terakki Partisi yöneticisi olan Celal Bayar, İzmir'de İttihad ve Terakki Merkez Kulübü'nde bir seri konferans tertip etmiştir. İlk konferansı Şükrü Kaya vermiştir. İkinci konferansı veren Şerif Bey,

Azerbaycan'ın eski ve yeni vaziyetini anlatmıştır. Her iki hatibi dinleyicilere Celal Bayar tanıttı.[12] 1919 yılı başlarında iptidai mektepleri muallimleri İzmir Muallimin Cemiyeti adıyla bir dernek kurdular. Bu teşebbüsten sonra İzmir'de bulunan diğer öğretmenler iptidai mekteplerinden ayrı olarak I. Sultani Mektebi binasında toplanarak yeni bir İzmir Muallimin Cemiyeti kurmuşlardır. Cemiyet geçici olarak bir başkan ile üçer azadan oluşan he yet-i idare ve heyet-i ilmiye adıyla iki heyet seçti. Bir nizamname hazırladılar. Heyet-i İdare'nin başkanı Darülmuallimin Müdürü Şerif Bey olmuştur.[13]

11.10.1918 tarihinde İzmir'deki görevinden ayrılmıştır. Bir süre açıkta kalmış, 2.5.1919 tarihinde Sivas Lisesi Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir. Açıkta bulunduğu sürede memleketi Azerbaycan'a giderek eğitim hizmetlerine yardımcı olmuştur. Danıştay'a sunduğu dilekçeye göre Azerbaycan'da bulunduğu süre içinde önce Maarif Nezareti Müsteşarlığı'nda bir süre çalıştıktan sonra Azerbaycan'ın İsviçre Sefaretine tayin edilmiş, göreve başlamadan Azerbaycan bağımsızlığını kaybetmiştir. Bu görevi ile ilgili yolluğunu almasına rağmen olayların gelişimi görevine başlamasına mani

olmuştur. Paris Barış Konferansı'nda Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olduğunun tanınmasından sonra Belçika, İsviçre, Hollanda, Çekoslovakya, Finlandiya ve bazı devletler Bakü'da temsilciliklerini açmaya başladılar.[14] 5.3.1920 tarihinde Azerbaycan Hükümeti Amerika ve Avrupa'daki bazı devletlerle resmi ilişkiler kurulması ve elçilikler açılmasını kararlaştırarak hazırlanan kanun taslağını parlamentoya sunmuştur. Hükümetin hazırladığı , "Batı Avrupa ve Amerika'da Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Diplomatik Temsilciler Teşkil Edilmesi ve Paris Barış Konferansındaki Azerbaycan Temsilciliğinin Lağvedilmesi Hakkında" kanun taslağında, "Bu yılın 1 Nisanından itibaren başlayarak Fransa, İngiltere, İsviçre, İtalya, Amerika ve Polonya hükümetleri nezdinde Azerbaycan diplomatik temsilciliği tesis edilmesi belirtilmişti.[15] Kanun taslağı 15 Nisan 1920 tarihinde parlamentoda görüşülmüştü. Bilgehan'ın İsviçre'de görevlendirildiğini ileri sürmesinin dayanağı bu bilgilerle teyit edilmekle birlikte Hesenli'nin kitabının sonunda bulunan, "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Harici İşler Nazırlığının Diplomatik Korpusu Hakkında Kısa Malumat" başlıklı yazıda nazırlıkta görevli bulunanların listesinde ismine rastlanmamaktadır.

Azerbaycan'dan döndükten sonra açıkta kaldığı süre içinde İstanbul'da tekrar görev almak istemediği için ve Ankara'da yürütülmekte olan milli mücadeleye beslediği sempatiden dolayı Ankara Hükümeti Milli Eğitim Bakanı Mehmet Vehbi Bolak'a bir mektupla müracaat ederek bir memuriyete tayin edilmesi hususunda yardımcı olunmasını talep etmiştir. Başvurusuna herhangi bir cevap verilmemesine rağmen Anadolu'ya geçtiği ve Samsun Sultanisi Müdürlüğü görevine başladığı anlaşılıyor. Bu bilgileri onun Milli Eğitim Bakanı Mehmet Vehbi Bolak'a yazdığı mektubundan öğreniyoruz (bkz alttaki kutu).

***Azerbaycan İnkılabı*, Mehmet Şerif Bilgehan, soldan üçüncü. Öğrenci arkadaşları arasında. Muharriri Sabık Darülmuallimin ve Mekteb-i Sultani müdirlerinden Azerbaycanlı Efendizade Mehmet Şerif. İstanbul Şirket-i Mürettibiye Matbaası 1338-1921.**

Huzuru Aliye Samsun 12.7.1922 Muhterem Efendim Hazretleri

Daha evvelce de İstanbul'dan zat-ı âlilerine müracaat edip Anadolu'da çalışmak için bir memuriyet istemiş idim. Şimdi bilzat Anadolu'ya geçerek şu müracaatımı teyid ve tekrar ediyorum. Geçen sene Hamdullah Suphi Beyin zaman-ı vekâletlerinde Samsun Mektebi Sultani Müdürlüğü'ne tayin edilmiş ve birkaç ay sonra mezkûr müdüriyeti terk etmiş idim. Zira doğrusunu söylemek lazım ise vekâlet-i maarif hakkında tarz-ı siyasetini beğenmiyordum. Türkiye'de maarif hakkında beyan-ı rey ve mütalaa etmeğe kendimi selahiyatdar addediyorum. Şu tarzdaki ifadeden dolayı bendenizi mazur görürsünüz zannederim. Çünki İstanbul Darülmuallimininde ikmal-i tahsil ettikten sonra muhtelif vilayetlerde yedi sene Darülmuallimin müdürlüğünde bulunmuş, nezareti celile hesabına beş sene Avrupa'nın muhtelif memleketlerinde tetkikatta bulunduğum gibi yegâne müessese olan Jan Jak Ruso müessesesinden şehadetname almış İran, Mısır16 gibi İslam memleketlerini gezip eski usulü tedris hakkında beyanı-ı tatbikatta bulunmuş iken gelişi güzel yapılan maarif inkılab ve teşkilatını beyenmemeye elbette selahiyetim olduğunu siz de tasdik edersiniz. Ne yapalım ki zamanında vefasızlığa, talihsizliğim ve bir de aile sahibi olmaklığım beni yine hükümet hesabına çalışmağa mecbur ediyor. İnşallah ben sizinle anlaşır ve bir hidmette bulunabilirim.

Zannedersem Anadolu'da benim gibi bir memuru ve bu memleket için bir mütehassısı elbette red etmez ve istihdam eder. Ahvali hali hazıra dolayısıyla çok bir şey yapmanın kabil olamayacağıma bende kaniyim. Fakat hiç olmazsa atılan adımlar sağlam olursa ati içinde ufak bir şey yapılmış olur kanaatindeyim.

Ailemden bacanağım Doktor Bahaattin Şakir Beyin çocukları ile beraber yaşamak arzusunda olduğumdan ve onlar da İzmit ve Adapazarı gibi İstanbul'a civar yerlerde tavattun etmek fikrinde olduklarından bendeleri için de o civarda bir memuriyet verilirse daha ziyade minnettar olurum. Olmadığı takdirde Anadolu'nun bu civarında bari olsa. İcraatınıza intizaren takdimi ihtiramat ve tazimat eylerim efendim hazretleri.

İzmir Darülmuallimin Müdürü esbakı ve
sabık Samsun Sultani Müdürü
Mehmet Şerif

Hizmet cetvelinde görülmemekle birlikte 800 kuruş maaşla 23.10.1922 tarihinden 1.9.1923 tarihine kadar Canik17 Darülmuallimini iptidaisi lisan muallimliğinde bulunduğu ve okulun kapatılması üzerine görevinden ayrıldığı, daire ve hususi muhasebe kayıtlarından anlaşıldığı Samsun Milli Eğitim Müdürlüğünün 27.11.1934 tarihli pul üzerine mühür ve imzalı yazılarından anlaşılmaktadır. 23.10.1922 tarihinde Sivas Darülmuallimini Lisan öğretmenliğine tayin edilmiştir. 1.9.1923 tarihinde açıkta kalmıştır. 12.11.1923 tarihinde Sivas Darülmuallimin Müdürlüğü ve Ruhiyat öğretmenliğine tayin edilmiştir. Aynı okulda birlikte çalıştığı M.Fuat Gündüzalp de doğrulamakta ve Cumhuriyet ilan edildiğinde Sivas Erkek Öğretmen Okulu Müdürü olduğunu belirtmektedir.18 18.3.1924 tarihinde açıkta kalmıştır. 12. 4. 1924 tarihinde İstanbul Beykoz Darüleytam Müdürlüğü'ne tayin edilerek tekrar İstanbul'a dönmüştür. 26.8.1924 tarihinde açıkta kalmıştır. 8.9.1924 tarihinde İstanbul Üsküdar Erkek Lisesi Fransızca öğretmenliğine tayin edilmiştir. Bu tayin ile branşını kesin olarak değiştirmiş ve emekli olduğu tarihe kadar Fransızca öğretmenliği yapmıştır. 1.10.1927 tarihinde İstanbul Muhtelit Orta Okulu Fransızca öğretmenliğine nakledilmiştir. 1.10.1928 tarihinde açıkta kalmıştır.18.10.1928 tarihinde İstanbul Gaziosmanpaşa Ortaokulu Fransızca öğretmenliğine yeniden tayin edilmiştir.16.9.1931 tarihinde İstanbul Kabataş Lisesi Fransızca öğretmenliğine nakledilmiştir. Bu görevine ek olarak İstanbul Kız Muallim Mektebi Fransızca öğretmenliği de yapmıştır. Bu arada kalp krizi geçirmiş ve evine yakın bir okula tayini için müracaat etmiş ve 1.10.1940 tarihinde İstanbul Taksim Lisesi Fransızca öğretmenliğine nakledilmiştir. Bilgehan, yaş haddinden 1.7.1952 tarihinde emekli olmuştur.

Mehmet Şerif Bilgehan, öğretmen ve öğrencilerle birlikte. (Önde oturanlar arasında soldan beşinci elinde baston var.)

CEMİYET HAYATI, ESERLERİ

Cumhuriyet'in ilanından sonra kabul edilen 1924 tarihli İlkokul Programı'ndan önceki yıllarda ilk okuma ve yazma öğretimi bazı merhalelerden geçerek geliştirilmiştir. 1847 tarihinde yayımlanan bir yönetmelikle Elifba'dan 'tesmiye usulü' -harflerin adı ile söyleme yöntemi- ve harflerin adı ile şekillerini birlikte öğreten bir yöntemden yararlanılması istenmiştir. 1892 tarihli İlkokul Programı'nda ilk okuma ve yazma öğretimi Şifahi Malumat adı verilen bir ders içinde verilmiştir. Bu programa göre, öğrenciler her gün 1 saat şifahi malumat görür, 2 saat de ilk okuma ve yazma dersi yaparlardı.

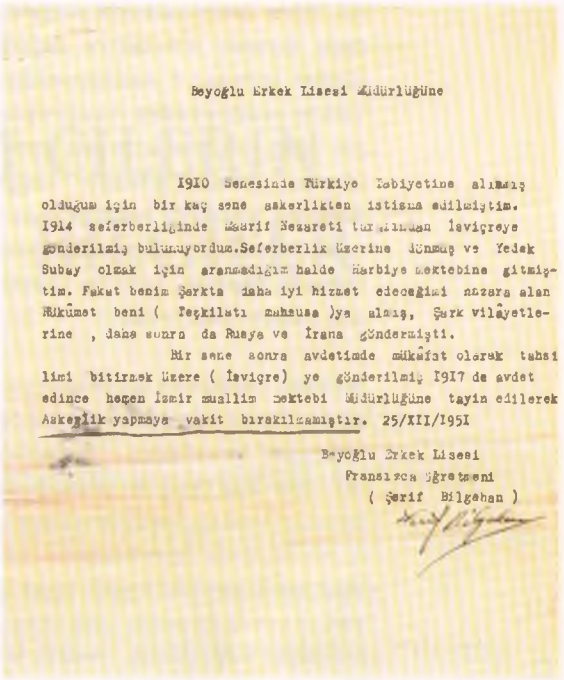
1909'da İstanbul Öğretmen Okulu Müdürü olan Satı Bey, *Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası*'nın 1. sayısında , "Elifbayı Nasıl Öğretmeli" başlıklı bir yazı yazmıştır. Bu yazıda o zaman kullanılan okuma yazma öğretim metodunun sakıncalarını ve alınabilecek tedbirleri özetlemiştir. Onun yeni tedbir olarak ileri sürdüğü, "harflerin hepsini bir sayfada küçük olarak değil, her sayfada bunlardan birkaçını büyük olarak göstermek" ile "harflerin çabuk öğrenilebilmesi, bunlar bir taraftan gösterilmeli, bir taraftan da yazdırılmalıdır. Öğretilen harfler, önce havada sonra kum üzerinde, nohut ve fasulyelerle yere yazma ve en sonra tahtaya ve deftere yazma gibi"dir. Bu teklifler eğitim değeri yüksek görüşlerdir. Bu yöntemlerin bir kısmı günümüzde de kullanılmaktadır.

Bilgehan, İstanbul Öğretmen Okulu'nda öğrenci iken Satı Bey'in etkisiyle eğitim ve öğretim konularına yakın ilgi göstermiştir. Bu ilginin sonucu daha mesleğinin ikinci yılında Edirne Öğretmen Okulu Müdürü iken *Rehber-i Tedris* isimli bir meslek kitabı neşretmiştir.[19] Kapağında "Mekatib-i İbtidaiye Birinci Sınıf

Muallimlerine Mahsus" olduğu yazılı bulunan bu eserin konusu sadece ilk okuma yazma ve öğretimidir. Kapakta eserin birinci kısım olduğu kaydı bulunmakla birlikte ikincisi neşredilmemiştir. İlk sayfasında Arap harflerinin basit çizgilere ve geometrik şekillere irca edilmiş bir cetvelinden sonra giriş makamında 2 sayfalık açıklama bulunmaktadır. Eserin son 4 sayfası "Hesap Dersinin Suret-i Talimi" ile bir de "Hesap Dersi Numunesi"ne ayrılmıştır. Bu eser, o dönem için gayet sade bir ifade ile birçok yerlerinde de öğretmenle öğrenciler arasında karşılıklı konuşmalar şeklinde yazılmıştır. Eserin ikinci kısmının "Kur'anın Nasıl Öğretileceği" hususunda olacağı belirtilmesine rağmen hazırlanıp basılamamıştır.[20]

yazaçları gazete parçaları üzerinde çocuklara imletme gibi birtakım önerilerde bulunmuştur. Türkiye 'de 2005-2006 öğretim yılının başına kadar okuma-yazma öğretiminde başvurulan "havada parmakla yazma", "sırada parmakla yazma" gibi davranışlar M. Şerif'in o dönemde yazma öğretimine kattığı yeni ve kolayca kullanılabilir tekniklerdir.[22] Aradan yüz yıl geçmesine rağmen onun yazma öğretimindeki buluşları gündeme getirilmiştir.

Bilgehan'ın ulaşabildiğimiz sayılı el yazısı vesikalardan biri de Hüseyinzade Ali Turan'a yazdığı bir mektuptur. Onunla Türkiye'ye gelmeden memleketinde iken tanıştıklarını biliyoruz. Mektubu, Edirne'de ilk

Beyoğlu Erkek Lisesi Müdürlüğüne

1910 Senesinde Türkiye Tabiyetine alınmış olduğum için bir kaç sene askerlikten istisna edilmiştim. 1914 seferberliğinde Harbiye Nezareti tarafından İsviçreye gönderilmiş bulunuyordum.Seferberlik üzerine dönmüş ve Yedek Subay olmak için aranmadığım halde Harbiye Mektebine gitmiştim. Fakat benim Şarkta daha iyi hizmet edeceğimi nazara alan Hükümet beni (Teşkilatı mahsusa)ya alarak, Şark vilâyetlerine , daha sonra da Rusya ve İrana göndermişti.

Bir sene sonra avdetimde mükâfat olarak tahsilimi bitirmek üzere (İsviçre) ye gönderilmiş 1917 de avdet edince hoşcen İzmir muallim mektebi Müdürlüğüne tayin edilerek Askerlik yapmaya vakit bırakılmamıştır. 25/XII/1951

Beyoğlu Erkek Lisesi
Fransızca Öğretmeni
(Şerif Bilgehan)

Dağıstan'da bulunan teşkilatımızın yardımıyla Kuzey Kafkasya ve Dağıstanlı hocalarla temasa geçtik. Nihayet Uzun Hacı vasıtasıyla Terek Nehri üzerindeki köprünün tahribine karar verildi. İtimat edilir ve iş bilir bir arkadaşı bir miktar para ile Kuzey Kafkasya'daki Uzun Hacı'ya gönderdik. Takriben bir ay sonra arkadaşımız döndü. Uzun Hacı bombaları ve paraları almış ama işi yapamamıştı.

Kitabında Satı Bey'in görüşlerini benimsemiş, yeni katkılar yapmıştır. İlk okuma ve yazma öğretiminde sözlü anlatımın önemine ve değerine inanmıştır. Onun kullandığı bireşim yönteminde bir "çözümleme" davranışı dikkati çekmekle birlikte, bireşim (sentez) yönteminden tamamıyla kurtulmuş değildir. Harflerin zihinde kalıcılığına yönelik olarak belli bir teknik ve araç kullanmaya da önem vermiştir. İlk okuma ve yazma öğretiminde, bunlar olumlu davranışlardır. Az da olsa okuma ve yazma öğretimine bir katkı getirmiştir.[21] Öğretmeni Satı Bey'den etkilenmekle birlikte eserinde okuma yazma öğretiminde getirdiği yeni teklifle onu birkaç adım geçmiştir. Hece metodunun kullanılması önerisiyle harf yöntemi taraftarı olan hocasından ileri duruma geçmiştir. Eserinde, öğretmenlere, her yazaç biçiminin kalemle deftere yazılmasına geçilmeden önce, yazaçın biçimini havada çocuklara çizdirme, öğrettikleri görev yerinde neşrettiği bir yazı münasebetiyle başının sıkışması üzerine kaleme aldığı anlaşılıyor.

Bilgehan, Cumhuriyet dönemindeki meslek hayatı süresince kamuoyunun önüne çıkacak bir faaliyette bulunmamıştır. İlk yıllarda idarecilik görevinde bulunmuş, sonraki yıllarda sadece öğretmen olarak kalmıştır. Onun ortada gözükmeden kenarda kalmayı tercih etmesinin bazı sebeplerinin olduğu düşünülebilir. Onu çekingenliğe iten hususun *Azerbaycan ve İnkılâbı* isimli eserinde 1918-1920 yıllarında Azerbaycan'da işbaşında olan yöneticilere yaptığı ağır eleştiriler olabilir. Bu eserinde sadece Müsavat Partisi yöneticilerini değil, Azerbaycan'ın Sovyetleşmesinde olumsuz rolünün bulunduğunu düşünerek Ankara yönetimini de eleştirmiştir.[23] Onun eleştirdiği Ankara yönetiminin başı Mustafa Kemal, sonraki yıllarda Cumhuriyet'in en yüksek makamına çıkmıştır. Bilgehan, Ankara'daki yönetimin başarı sağlayacağını, Mustafa Kemal'in devletin en yüksek makamına çıkacağını tahmin etse eleştirilerini yazılı hale getirmekte tereddüt edeceği muhakkaktır. Kanaatimizce onu çekingenliğe sevk eden esas sebep budur.

Kitap ve makale yazabilecek yeteneğe sahip olmasına rağmen Türkiye'de muhtelif tarihlerde neşredilen muhaceret dergi ve gazetelerinde sadece tek yazısını tespit edebildik. Bir de Resulzade tarafından Almanya 'da neşredilmekte olan *İstiklal* gazetesinin açtığı bir ankete verdiği cevaplar neşredilmiştir.[24] Muhaceret dergilerine yazmak konusunda özel bir dikkatinin bulunup bulunmadığını bilmiyoruz. Kızı Nesteren Refioğlu, babasının Mehmet Emin Resulzade ile görüştüğünü belirtmiştir. Onun Resulzade'nin denetiminde çıkan muhaceret dergilerinden *Odlu Yurt*'ta çıkan tek makalesinde gençlik döneminde tanıdığı Mirza

Mehmet Şerif Bilgehan'ın Beyoğlu Erkek Lisesi Müdürlüğü'ne 25.12.1951'de yazdığı mektup.

Ali Ekber Sabir hakkında müşahedeye dayanan son derece değerli bilgiler vermiştir.[25] Azerbaycan'dan Türkiye'ye hicret eden Hüseyinzade Ali Turan, bir müddet sonra memleketini görmek gayesiyle gittiği Bakü'dan Şemahi'de yaşayan teyzezadesi Mirza Fethi 'nin evinde bulunduğunda Bilgehan, Sabir ile birlikte onu ziyarete gitmişlerdir.[26]

Bilgehan, Cumhuriyet döneminde çok sık olmasa da bazı Türkçü dergilerde makaleler neşretmiştir. Bunlardan ilki Yusuf Ziya Ortaç ile Orhan Seyfi Orhon'un birlikte çıkardıkları *Çınaraltı* mecmuasında neşredilmiştir.[27] Yazının bütününe bakıldığında kültürel yönden yeterli donanıma sahip olduğu anlaşılıyor. Önce Namık Kemal'in lehinde ve aleyhinde söylenenleri tasnif ederek karşılaştırmıştır. Bilgehan, yazısının içinde Ebüzziya Tevfik Bey'in 1910 yılında *Tasviri Efkâr* gazetesinde, Ruslara karşı yazdığı bir makalesinde "kanlarına Tatar kanı karışmış olan Rusların barbarlıktan kurtulmaları mümkün değildir" diye bir fıkra yazdığında bu sözü protesto için o zaman Darülfünun'da bulunan birkaç Tatar arkadaşı ile Ebüzziya Matbaası'na gittiğini itiraf etmiştir.[28]

Onun diğer makaleleri Dr. Rıza Nur'un 1942 yılında çıkardığı *Tanrıdağ* dergisinde yayınlanmıştır.[29] Türkçü *Tanrıdağ*'ı tercih etmesi dikkat çekicidir. Rıza Nur ile dostluğunun ölçüsünü bilmiyoruz. "Türkiye'de (Türkçülüğün) Geçirmiş Olduğu Merhaleler" başlıklı yazısında dikkat çekici fikirler ileri sürmüştür.[30] Bilgehan'ın bu dergideki ikinci yazısı "Bakû Petrolleri" başlığını taşımaktadır. II. Dünya Savaşı'nın bütün hızıyla devam ettiği bu tarihlerde Almanlar ihtiyaç duydukları petrole ulaşabilmek için Kafkasya'ya yönelmişlerdi. Başarılı olabilirlerse Azerbaycan petrollerini ele geçirip önemli lojistik imkânlara kavuşacaklardı. Bilgehan yazısında, memleketindeki petrolün Almanların eline geçmesi halinde bunların hukuki sahibi bulunan İngiliz-Amerikan şirketinin mali kayba uğrayacağını ve haklarının yeni sahibince tanınmayacağını belirtmiştir. Petrol bölgesinin tarihi, coğrafi hali üzerinde durmuş, mülkiyet biçimini incelemiş ve bundan zengin olan Türk, Ermeniler arasındaki rekabet, İngiliz, Amerikan ve Hollanda şirketlerinin faaliyetlerini incelemiştir.[31] Bilgehan, yazısında Ali Merdan Topçuba şı'nın başkanlığını yaptığı Azerbaycan heyetinin Paris Barış Konferansı münasebetiyle bulundukları Avrupa'da Sovyet hâkimiyetinden sonra mali destekten mahrum kaldığı dönemde bu petrollerin mülkiyetinin satılması hususunda yaptıklarını eleştirmiştir. Yazının sonuna editör olarak bir not ilave eden Dr. Rıza Nur, aynı tarihlerde Paris'te bulunduğundan bu konuda yapılanlara şahit olduğunu açıklamıştır.

DİPNOTLAR

* *Toplumsal Tarih*, sayı 168, Aralık 2008, s. 36.

1 Mehemmed Şerif Efendizade, *Azerbaycan ve İnkılâbı, Çekişmeleri ve Qarşıdurmaları ile Xalq Cümhuriyyetinin Siyasi Metbexi*, Bakü 2013, s. 7.

2 Dr. Bahaeddin Şakir (1874 Berlin, 16/17 Nisan 1922). İttihad ve Terakki Partisi'nde meşhur olan üç doktordan biridir. Siyasi faaliyetleri sebebiyle 1905 yılında sürgün edildiği Erzincan'dan dostlarının yardımıyla firar ederek Paris'te muhalif gruba katılmıştır. 1907'de gizlice geldiği İstanbul'da teşkilatın şubesini kurmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a dönerek İttihad ve Terakki'nin organı *Şura yı Ümmet* gazetesinin imtiyaz sahibi oldu. Teşkilat-I Mahsusa'nın siyasi bölüm şefi oldu. Kafkasya'da, Ermeni ayaklanmasının bastırılmasında görev yaptı. 1918 yılında Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Enver,Talât, Cemal Paşalar ve Dr. Nazım ile bir Alman denizaltısına binerek İstanbul'dan ayrılıp Kırım'a kaçtı. Almanya ,Moskova ve Bakü'da bulundu. bk. Alaattin Uca, Dr. Bahaeddin Şakir Bey,*Türk Yurdu*, sayı 284, Nisan 2011, s. 40-51.

3 Hikmet Çiçek, *Dr.Bahaeddin Şakir, İttihat ve Terakki'den Teşkilatı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobeni*, İstanbul 2004, s. 23.

4 Musavat Partisi'nin Kuruluşu, *Azerbaycan*, sayı 167, 1966, s. 14-15.

5 Sezai Balcı-Mustafa Balcıoğlu,İdealist Bir Mücadele Adamı:Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Tunuslu Ali Başhamba-II ,*Toplumsal Tarih*, sayı 210, Haziran 2011, s.30.

6 *Azerbaycan*, sayı 10-11,Ocak-Şubat 1954, s. 64; *Zafer*,23.1.1954,s.2.

7 Osman Ergin,*Muallim M.Cevdet'in Hayatı,Eserleri ve Kütüphanesi*,İstanbul 1937, s.595, 596.

8 Mustala Satı Al-Husri(1880-24.12.1968). Yemen'de Sana şehrinde doğmasına rağmen Halepli bir tacir ailesine mensuptur. Mektebi Mülkiye'den 1900 yılında mezun oldu. Muhtelif görevlerde bulundu. 1909'da Öğretmen Okulu, 1913'te Darüşşafaka'nın müdürü oldu. 1919'da tercihini yaptığı Suriye'ye gitti. Suriye'de eğitim mülettişliği, müdürlük ve Milli Eğitim Bakanlığı yaptı. Ülkenin Fransız denetimine girmesi üzerine Temmuz 1921'de Bağdat'a gitti. Burada değişik görevlerde bulundu, Hukuk Fakültesi Dekanlığı yaptı. 1941 yılında Irak'tan ayrılıp 1944 yılına kadar Beyrut'ta kaldı. 1944 yılında tekrar Şam'a dönmesine rağmen eğitim alanında gerekli reformları yapmasına izin verilmedi. 1947'de Kahire'ye giderek kültür müşavirliği yaptı.

9 Hasan Âli Yücel,*Türkiye de Orta Öğretim*,İstanbul 1937, s. 573.

10 Tutsak, a.g.e.,s.196.

11 *Bir Roman Gibi*, Bezmi Nusret Kaygısız,İzmir 1955, s. 138, 139.

12 Kaygusuz, a.g.e.,s.140.

13 Tutsak, a.g.e.,s.131.

14 Cemil Hesenli, *Azerbaycan Halk Cümhuriyyetinin Harici Siyaseti (1918 1920)*, Bakü 2009, s. 458.

15 Hesenli, a.g.e.,s.474.

16 Yukarıda söz ettiğimiz gibi Beyoğlu Erkek Lisesi Müdürlüğü'ne verdiği dilekçede Teşkilat-ı Mahsusa'nın talimatı gereğince İran ve Rusya'da seyahat ettiğini belirtmiştir. Bolak'a yazdığı mektubunda bu seyahatlere ek olarak Mısır'a da gittiği anlaşılmaktadır.

17 Samsun vilayeti.

18 Gündüzalp, a.g.e., s.86.

19 Mehmet Şeril, *Rehber i Tedris*, Birinci Kısım, İstanbul 1911, Tanin Matbaası, s. 46.

20 Gündüzalp, a.g.e., s. 86.

21 Cavit Binbaşıoğlu,*Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Ankara 2005, s. 489, 490.

22 Yard. Doç. Dr. Ahmet Çebi,*Tarihsel Bağlamıyla Türkiye'de İlk Okuma-Yazma Öğretimi Sorunsalı, Prof. Dr. Cahit Kavcar Türkçe Eğitimi Çalıştayı (Bildiri, Anı, Görüş ve İztenimler) 13-15 Mayıs 2010*. Yayına Haz. Prof. Dr. Sedat Sever, Münevver Oğan, Murtaza Aykaç, Suna Canlı, Şuheda Önal. Ankara 2011, s. 445, 446.

23 Sabık Darülmuallimin ve Mektebi Sultani Müdürlerinden Azerbaycanlı Efendizade Mehmet Şerif. *Azerbaycan ve İnkılâbı*, İstanbul 1921, s. 46. Bu eserin Faris Şaşan tarafından hazırlanan çevrimyazısı neşredilmiştir. *Azerbaycan ve İnkılabı,Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 94, Şubat 1995, s. 69-91.

24 *Istiklal*, sayı 30, 20.3.1933 , s. 3.

25 M.Ş. Efendizade, Sabir'e Ait Bir Hatıra,*Odlu Yurt*, sayı 5,Temmuz 1929, s. 199-205. Bu makale Azerbaycan'da neşredilmiştir. Şirmemmet Hüseyinov, Sabire Aid Bir Xatire , M.E. Sabir Hakkında Maraqlı Bir Xatire, 525 Qazet, 31.5.2008.

26 Elendizade, a.g.m., s. 201.

27 Muallim Şerif Bilgehan, Namık Kemal hakkındaki şüphelere cevap istiyorum!, *Çınaraltı*, sayı 18, 6.12.1941, s. 6-7.

28 Bilgehan, s. 7.

29 Dr. Rıza Nur (Sinop, 30.8.1878-İstanbul 8.9.1942). İstanbul Askeri Tıbbiye Mektebi mezunudur. Hekimlik yanında gençlik yaşlarından itibaren siyasetle meşgul olmuştur. 1908 II. Meşrutiyet hareketinden sonra yapılan seçimlerde I. ve IV. Dönem Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Sinop milletvekili olarak bulunmuştur. İttihad ve Terakki ile anlaşamadığı için bir süre gönüllü sürgün olarak yurtdışında yaşamıştır. Mütareke döneminde ülkeye dönerek yeniden siyasete girmiş I. ve II. Dönem Sinop milletvekili olmuştur. 23.4.1920'de açılan B. M. M. hükümetleri döneminde ilkin Maarif Vekilliği arkasından Sıhhiye ve İçtimaiye, Sıhhiye Vekilliği yapmıştır. Milli Mücadele'nin galibiyetle sonuçlanmasından sonra Lozan görüşmelerinde II. Murahhas olarak görev yapmıştır. Cumhuriyet döneminde muhalif görüşleri sebebiyle uzun süre yurtdışında yaşamıştır. Mısır'da *Türkbilik Revüsü* isimli yılda bir sayı neşredilen Türkoloji dergisini neşretmiştir. Mustafa Kemal'in ölümünden sonra Türkiye'ye dönmüş, *Tanrıdağ* dergisini ölümüne kadar neşretmiştir.

30 Şerif Bilgehan,Türkiye'de (Türkçülüğün) Geçirmiş Olduğu Merhaleler,*Tanrıdağ*, sayı 5, Haziran 1942, s. 10-11.

31 Şerif Bilgehan, "Bakû Petrolleri",*Tanrıdağ*,sayı 11, 17.7.1942, s. 11-12.

SOLCULARLA MİM-MİM'CİLERİN İLİŞKİSİ ÜZERİNE YENİ BİLGİLER

EROL ÜLKER

Elimizde bulunan kimi resmi yazışmalar, daha çok kaçakçılık ve istihbarat işleriyle uğraşan Mim-Mim'in, Müdafaa-i Milliye ile eşzamanlı olarak kurulmuş bir örgüt olduğuna işaret etmektedir. Bunların her ikisi de Fevzi (Çakmak) Paşa'nın riyaset ettiği Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'nin istihbarat bürosuna bağlıdır. Bu dairenin başında, daha önce Teşkilat-ı Mahsusa'da önemli görevler üstlenmiş olan Hüsamettin Ertürk bulunmaktadır. Ancak Mim-Mim ve Müdafaa-i Milliye arasındaki ilişkilerin oldukça karmaşık olduğu bilinmektedir.

Mütareke dönemi İstanbul'una (1918-1923) son derece karmaşık bir siyasal atmosferin hâkim olduğu bilinmektedir.[1] Osmanlı başkenti, I. Dünya Savaşı'nın ardından fiilen işgal edilmiş, 16 Mart 1920'de İngiliz, Fransız ve İtalyan askeri güçlerinin yönetime el koymasıyla işgal resmi bir nitelik kazanmıştır. İşgal koşulları altında şehir, resmi olarak kapatılmış olan İttihad ve Terakki Cemiyeti kadrolarınca örgütlenen bir direniş hareketinin ortaya çıkışına sahne olmuştur.[2] Söz konusu hareket, bir yandan Anadolu'da süre giden milli mücadele için silah ve mühimmat kaçırırken, diğer yandan da İttihatçıları ve daha genel olarak başkentteki Müslüman nüfusu işgal güçlerinden, Rum ve Ermeni unsurların misillemelerinden korumayı amaçlamıştır.[3]

Bu yazı, genel olarak, İstanbul'da Mütareke döneminde ortaya çıkan direniş hareketiyle yine aynı dönemde gelişen yerel komünist hareket arasındaki ilişkileri incelemektedir. Bilindiği gibi bu ilişkileri konu eden en önemli çalışmalardan biri Mete Tunçay tarafından Ocak 1978'de yayınlanan "Kurtuluş Savaşında Solcularla Mim-Mim'cilerin İlişkisi" adlı kısa yazıdır.[4] Tunçay'ın yazısı 1977 yılında İbrahim Topçuoğlu tarafından yayınlanan Vanlı Kazım'ın anılarıyla yakından ilintilidir.[5] 2006 yılında Erden Akbulut'un yeniden neşrettiği bu anlatı,[6] Mütareke döneminde faaliyet göstermiş gizli örgütlerden biri olan Mim-Mim grubuyla komünistler arasındaki ilişkiler hakkında önemli ipuçları sunmaktadır.

"Vanlı Kazım" olarak bilinen Mustafa Kazım Kip, Mütareke döneminde farklı sol, sosyalist çevrelerle ilişkiye geçmiş olan komünist bir aktivisttir. I. Dünya Savaşı sırasında Paris'te bulunmuş, orada Dr. Refik Nevzat'la birlikte Türkiye Sosyalist Fırkası'nın (TSF) Paris şubesinde çalışmıştır.[7] İstanbul'a döndükten sonra TSF içinde faaliyetlerine devam ederken aynı zamanda Rum ağırlıklı bir işçi örgütü olan Beynelmilel İşçiler İttihadı'yla (Bİİ) bağlantıya geçmiştir.[8] Anılarına bakacak olursak, Vanlı Kazım bir ara İstanbul'dan Sovyet Rusya'ya kaçmak zorunda kalmış, Moskova'da Mustafa Suphi ve arkadaşlarıyla tanışmış, daha sonra Odesa üzerinden siyasal faaliyetlerine devam edeceği İstanbul'a dönmüştür.[9] Mete Tunçay'ın yukarıda atıf yapılan makalesinde odaklandığı önemli meselelerden biri de Vanlı Kazım'ın İstanbul'dan kaçış hikâyesidir.

Söz konusu hikâyeye göre Azeri şivesiyle konuşan ve Sovyet Rusya'dan geldiğini iddia eden iki kişi, Vanlı Kazım'ın da hazır olduğu bir anda, TSF Genel Başkanı Hüseyin Hilmi'yi ziyaret ederek İtalyanca, İngilizce, Fransızca ve Türkçe olarak basılmış işgal karşıtı beyannamelerin İstanbul'da dağıtılmasını isterler.[10] Hüseyin Hilmi böyle bir meseleye karışmaktan imtina edince beyannamelerin dağıtımı işi Vanlı Kazım'a kalır. Bu sırada kendisine "Milli Mücadele Komitesi" isminde bir örgütün varlığından söz edilir. Kazım bu örgütün lideri olduğu anlaşılan Topkapılı Mehmet Bey'le tanışır ve bu ikisi beyannamelerin dağıtımı konusunda işbirliği yapmaya karar verir. Bu noktada Topkapılı Mehmet, Vanlı Kazım'ı Hemşinli isminde biriyle tanıştırır. Bütün kaçakçı Lazlarla tanışık olduğunu öne süren Hemşinli, Kazım'a zora düştüğü takdirde kendisiyle temasa geçmesini salık verir. Beyannamelerin dağıtımı sebebiyle işgal makamları tarafından tutuklanma riskiyle karşılaşan Kazım'ı İstanbul'dan kaçıran, Hemşinli'nin yolladığı bir Laz takacıdır.

HEMŞİNLİ MEHMET

Mete Tunçay bu anlatıda ismi yer alan Hemşinli hakkında "... o döneme iliş-

kin yazılarda çokça adı geçen Hemşinli Komünist Mehmet olacak" der.[11] Baba Mehmet ve Bolşevik Mehmet olarak da bilinen Hemşinli Mehmet ya da Mehmet Aruz ile 1973 ve 1983 yılları arasında Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreterliği görevini yürütmüş olan İsmail Bilen teyze çocuklarıdırlar.[12] Bilen, *Kısa Biyografi* ismiyle yayınlanan anılarında, Baba Mehmet'in Bolşeviklere katıldığını, 1917 Ekim Devrimi ve Rusya İç Savaşı'nda yer aldığını

Sağ tarafta, geri planda olanı Komünist Mehmet yani Hemşinli Mehmet.

Topkapılı Mehmet Bey.

belirtir.[13] Hemşinli daha sonra, 1919 yılında, Mustafa Suphi'nin gönderdiği büyükçe bir komünist grubun başında İstanbul'a gelir. S. Üstüngel ismiyle yayınladığı bir başka broşürdeyse Bilen, kuzeninin 1919'da Sovyet Rusya'dan dönen ve Mustafa Suphi'ye bağlı olan 5-6 kişilik bir grubun başında bulunduğunu, bu grubun Haliç-Kasımpaşa civarında faaliyet gösteren büyükçe bir komünist gruba katıldığını iddia eder.[14]

Erden Akbulut ve Mete Tunçay'ın 2013 yılı içerisinde yayınladığı *İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne* isimli 3 ciltlik çalışma, İsmail Bilen tarafından Hemşinli hakkında aktarılanların bir doğruluk payı olabileceğine işaret eder. Çalışmanın ilk cildinde yer verilen Komintern belgeleri, İstanbul Türk Komünist (Bolşevik) Grubu ya da Partisi olarak isimlendirilen bir çevrenin 1919 yılının ikinci yarısında faaliyete geçmiş olduğunu göstermektedir.[15] Bu grup, temelleri Mustafa Suphi liderliğinde Moskova'da atılan, daha sonra faaliyet merkezini sırasıyla Kırım, Odesa ve Bakü'ya taşıyan Türk Komünistleri Teşkilatı'yla (TKT) yakından bağlantılıdır ve liderliğini büyük oranda TKT'nin yolladığı kadrolar teşkil etmiştir.[16] Sovyet Rusya'dan yola çıkarak Haziran 1919'da İstanbul'a ulaşan 4 kişilik grup içinde Mehmet isimli bir komünist yer almıştır. Akbulut ve Tunçay, bunun Mehmet Aruz olabileceğinin altını çizerler.[17]

Sol-sosyalist literatürün dikkate değer bir bölümü Hemşinli'nin milli mücadelenin ön saflarında yer almış bir komünist olduğuna işaret etmektedir.[18] İsmail Bilen'in aktardıklarına bakılacak olursa, Hemşinli'nin de dâhil olduğu "... Haliç grubu kayıkçılarla, gemi adamlarıyla, demiryolu işçileriyle, posta-telgraf-telefon memurlarıyla bağlıydı".[19] Mehmet ve arkadaşları "... Anadolu'ya silah, fabrikalardan tezgâh, işçi kaçırmak işleriyle uğraşıyordu."[20] Haliç grubunun gerçekte ne kadar etkin olduğunu gösterecek ve İsmail Bilen'in bu grup hakkında ortaya koyduğu anlatıyı doğrulayacak yeterli sayıda kaynağa henüz sahip değiliz. Ancak bu aşamada Bilen'in anlatısına ilişkin olarak şu nokta vurgulanmalıdır: Bilen, Hemşinli ve arkadaşlarının birer komünist olarak milli mücadeleye katıldığını anlatır ve bunların, temelleri İttihatçı kadrolar tarafından atılmış olan direniş hareketiyle ilişkilerine dair hiçbir şey söylemez. Oysa Hemşinli Mehmet söz konusu hareketin aktif bir unsurudur.

MİM-MİM GRUBU

Bu yazının sınırları dâhilinde İstanbul'daki direniş hareketinin nasıl ortaya çıktığı ve geliştiği konusuna ancak kısaca değinilebilir. Yukarıda not edildiği gibi hareket, ilk kez olarak İttihatçı kadrolar tarafından örgütlenmiştir. Bunların kurduğu Karakol Cemiyeti isimli gizli bir örgüt, İstanbul'un 16 Mart 1920'de resmen işgal edilmesine kadar faaliyetlerine aktif bir şekilde devam etmiştir.[21] İşgalden sonra Felah ve Zabitan gibi isimler alan birçok gizli örgüt, Anadolu hareketi için silah ve mühimmat kaçakçılığına devam etmiş,[22] bu sırada Müdafaa-i Milliye isimli bir teşkilat kurulmuş ve bu teşkilat şehrin ağırlıklı olarak Müslüman semtlerinde ortaya çıkmış olan çoğu silahlı mahalle örgütlenmelerini tek çatı altında toplamıştır.[23] Müdafaa-i Milliye Heyet-i Merkeziyesi'nce idare olunan bu teşkilatın üye sayısı kimi kaynaklara göre 10.000'i bulmuştur.[24]

Mim-Mim grubunu teşkil eden nüveler aynı zamanda Müdafaa-i Milliye teşkilatı içinde faaliyet göstermektedirler.[25] Dolayısıyla Mim-Mim grubunun adı, Müdafaa-i Milliye isminin ilk harflerine atıfla ortaya çıkmış gibi görünüyor.[26] Elimizde bulunan kimi resmi yazışmalar, daha çok kaçakçılık ve istihbarat işleriyle uğraşan Mim-Mim'in, Müdafa-i Milliye teşkilatıyla yakından bağlantılı olarak kurulmuş bir örgüt olduğuna işaret etmektedir.[27] Bunların her ikisi de Fevzi (Çakmak) Paşa'nın riyaset ettiği Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'nin istihbarat bürosuna bağlıdırlar.[28] Bu dairenin başında, daha önce Teşkilat-ı Mahsusa'da önemli görevler üstlenmiş olan Hüsamettin Ertürk bulunmaktadır.[29] Ancak Mim-Mim ve Müdafaa-i Milliye arasındaki ilişkilerin oldukça karmaşık olduğu bilinmektedir. Her iki örgütün yönetici kadrolarının, direniş hareketinin kontrolünü elde edebilmek için ciddi bir iktidar mücadelesine girmiş olduğu daha önce gösterilmiştir.[30]

Benim, Mim-Mim grubuna ilişkin olarak bulabildiğim en erken resmi belge 15 Haziran 1921 tarihlidir ve grubun 15 kişilik kurucu kadrosunun listesini vermektedir.[31] Bu tarih bü-

yük olasılıkla Mim-Mim grubunun resmi olarak kuruluş tarihine oldukça yakındır. Eldeki kaynaklar, Fevzi Paşa'nın, Mim-Mim ismini alacak, kaçakçılık ve istihbarat faaliyetleriyle ilgilenecek olan bir grubun kuruluşuyla ilgili direktifi 1921 yılı Mart ayı sonunda Hüsamettin Ertürk'e ilettiğini göstermektedir.[32] Haziran 1921 tarihli belgeye göre Mim-Mim grubunun heyet-i idare memurları Topçu Kaymakamı Kemal (Koçer) Bey ve Hüseyin İhsan Bey'den oluşmaktadır. Aynı belgeye göre grup amiri Mehmet Bey'dir ki bu Topkapılı Mehmet Bey'den başka birisi değildir.

Topkapılı Mehmet Bey 3 Kasım 1922'de, yine Mim-Mim'in kurucu üyelerinden olan Ahmet Hamdi (Başar) ile birlikte, Müdafaa-i Milliye'ye bağlı olarak kurulan Teşkilat-ı İktisadiye Encümeni'nde yer almıştır.[33] Görevi mahalle örgütlenmelerinden ayrı olarak Müdafaa-i Milliye teşkilatı bünyesinde esnaf, tüccar ve amele birlikleri kurmak, hal-i hazırda kurulmuş olan bu tip örgütleri teşkilata bağlamak olarak tanımlanmış olan bu encümen, 12 Kasım'da Umum Esnaf Federasyonu'nun (Esnaf Cemiyetleri Heyet-i Müttehidesi) ve 1 Aralık'ta Ahmet Hamdi'nin genel sekreter seçildiği Milli Türk Ticaret Birliği'nin kuruluşunda etkin olmuştur.[34] Topkapılı Mehmet Bey ise kuruluşu Ocak 1923 başlarında duyurulan İstanbul Umum Amele Birliği'nin başına getirilmiştir.[35] Bu birlik, Teşkilat-ı İktisadiye Encümeni'nin kuruluşunda rol oynadığı üçüncü önemli taban örgütüdür.

Yukarıda değinilen belgeye göre Mim-Mim grubuna dâhil olan 15 kişilik kadro içinde ismi Hemşinli Mehmet olan bir istihbarat memuru da bulunmaktadır. Söz konusu Mehmet'in bu yazıya konu olan Hemşinli Mehmet (ya da Mehmet Aruz) olduğuna hiç şüphe yok. Aşağıda daha ayrıntılı olarak incelenen resmi bir yazışmada Mim-Mim üyesi Hemşinli Mehmet'in devrim sırasında Rusya'da bulunduğundan ve daha sonra özel görevle İstanbul'a yollandığından bahsedilmektedir.[36] Bu tanımlama İsmail Bilen'in Baba Mehmet hakkında yukarıda özetlenen anlatısıyla birebir örtüşmektedir.

MİM-MİM VE AYDINLIK GRUBU

Mim-Mim grubu istihbaratında çalıştığı süre boyunca Hemşinli Mehmet'in İstanbul'da faaliyet gösteren komünistlerle ilişkilerini sürdürdüğü anlaşılıyor. Bu konuda elimizdeki en önemli kanıt, Ankara Hükümeti'yle İstanbul vilayeti arasında 1923 yılı ortalarında vuku bulan ve yukarıda atıf yapılan resmi yazışmadır. Söz konusu belge, Ankara'da dönemin dâhiliye vekili olan Ali Fethi (Okyar) tarafından İstanbul vilayetine gönderilmiş olan bir soruşturma talebidir. Soruşturmaya konu olan mesele ise İstanbul'un Fatih semtinde faaliyet gösterdiği öne sürülen bir komünist hücredir.

Aşağıda, EK-I'de, metni verilen belge yakından incelendiği takdirde söz konusu hücrenin Aydınlık Grubu olarak da bilinen Şefik Hüsnü liderliğindeki İstanbul Komünist Grubu'na (İKG) bağlı olduğu görülecektir. Bilindiği gibi İKG Mütareke döneminde İstanbul'da faaliyet gösteren en etkin komünist çevrelerden biridir.[37] Belgeye göre Aydınlık Grubu'nun Bulgaristan'la irtibatı bulunmaktadır. Orada basılan *Ziya* gazetesi bu grup tarafından İstanbul'da dağıtılmaktadır. Dağıtımda görev aldığı vurgulanan eczacı çırağı Galip (eğer isim konusunda büyük bir benzerlik bizi yanıltmıyorsa) Mayıs 1923'te tutuklanıp daha sonra yargılanmaya başlanan komünist kadrolardan biridir.[38] Grubun toplantılarına "Enternasyonal mümessili, Azeri Türk'lerinden Gafurof" ve Galata'da ikamet eden bir Sovyet istihbarat (ÇEKA) memuru da iştirak etmektedir.

Mim-Mim grubu Ali Fethi Bey imzalı bu belgede doğrudan doğruya zikredilmemiş olsa da başta Hemşinli Mehmet ve Topkapılı Mehmet olmak üzere grup üyesi kimi kadrolar açıkça hedef listesindedirler. İstanbul vilayetine yollanan belgede komünist içtimalara bazı hocalar (hevaceler) ve mahkeme reislerinin yanı sıra "çete kıyafetli üç beş Laz'ın geldikleri", Osman ve Ahmet namında iki şahsın daimi surette, Mahmut namında birinin de iki günde bir bu toplantılara katılmakta olduğu rapor edilmiştir. Devrim sırasında Rusya'da bulunan, daha sonra özel görevle İstanbul'a yollanan, motorlar (Laz takalarından bahsediliyor) vasıtasıyla Rusya'ya ulaşımı sağlayan, "Enternasyonal evrakını İtalya Partisine sevk eden" ve Lazlar üzerinde nüfuzu bulunan Mehmet Bey'den bahsedilmektedir ki bu Hemşinli Mehmet'tir. Ayrıca, Mehmet ve Mahmut'un işçiler ve polis teşkilatı üzerinde büyük nüfuzu olan İstanbul [Umum] Amele Birliği başkanı diğer bir Mehmet Bey ile yakın ilişkisi olduğu vurgulanmaktadır. Bu sonuncusu, aynı zamanda Mim-Mim grubu amiri olan Topkapılı Mehmet Bey'dir.

Aydınlık Grubu olarak da bilinen İstanbul Komünist Grubu'nun lideri Şefik Hüsnü (1887- 1959).

Mim-Mim, yukarıda özetlenen iddiaları 21 Temmuz 1923'te Erkan-ı Harbiye'ye gönderilen bir raporla yanıtlamıştır.[39] Dikkate değer bir şekilde, Topkapılı Mehmet Bey'in kaleme aldığı anlaşılan ve EK-II'de metni verilen belge, Dâhiliye Vekâleti'nin İKG ve Mim-Mim ilişkileri hakkında öne sürdüğü iddiaları doğrudan yalanlamaz. Topkapılı Mehmet Bey bunun yerine söz konusu iddiaların temelde abartılı olduğunu belirterek, Hemşinli Mehmet ve onun arkadaşlarından Mahmut Bey, Osman ve Ahmet kaptanların Mim-Mim grubunun sevkiyat ve istihbarat işlerinde görev alan unsurlar olduğunu vurgular. Dolayısıyla bunların komünistlerle kurmuş olduğu ilişkilerin istihbarat görevlerinin bir parçası olduğu ima edilir. Bu yaklaşım Erkan-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa'nın Dâhiliye Vekâleti'ne hitaben yazdığı 15 Ağustos 1923 tarihli raporda da tekrarlanmıştır: Topkapılı Mehmet, Hemşinli Mehmet ve Mahmut Beyler ile Tahsin ve Osman kaptanlar Mim-Mim grubuna mensupturlar ve bunlar istihbarat sağlamak amacıyla birçok kesimle olduğu gibi komünistlerle de ilişkiye geçmişlerdir.[40]

Bazı Mim-Mim üyelerinin istihbarat görevlerini yerine getirmek için komünistlerle ilişkiye geçtikleri, o sırada Ankara'da bulunan istihbarat daire başkanı Hüsamettin Ertürk'ün anılarında da tekrarlanan bir görüştür:

"Mülazim Saffet Beyin gizli Bolşevik ajanlarıyla teması devam ederken vatanperver ajanlarımızından Hemşinli Mehmet, Hemşinli Mahmut ve Hemşinli Abdullah adındaki zevat da komünistlerden haber alıp bize bildirmekte idiler. Gizli teşkilâtımıza dâhil bulunan Ahmet Hamdi Bey de Ruslarla yakından görüşüyor, onların itimadını elde etmiş bulunuyordu."[41]

Yine de Hemşinli Mehmet ve arka-

EK-I'deki belge, söz konusu hücrenin Aydınlık Grubu olarak da bilinen Şefik Hüsnü liderliğindeki İstanbul Komünist Grubu'na (İKG) bağlı olduğunu göstermektedir.

EK-I

EK-I: TİTE, 70/3
Numero: 505
Suret:
İstanbul Vilayetine

İstanbul'da komünist teşkilat ve propagandasıyla alakadar olan eşhas hakkında alınan malumata göre, Fatih'te Darülmuallimin civarında Galip Efendi'nin ve bilhassa Hırka-i Şerif'de Fahri ve nam-ı müstearı Cevdet olan ve tüccarlığıyla maruf olan zatın hanesinde hafi içtimalar vuku bulduğu, hanesine her gece çete kıyafetli üç beş Lazın yemeğe geldikleri ve bazı hevaceler ve muhakeme reislerinin de buraya devam ettikleri ve bu hanede Osman ve Ahmed namında iki şahsın daimi surette bulunduğu ve Mahmud Bey namında birinin de iki günde bir beray-ı tetkik bu haneye geldiği ve Galata'da mukim ÇEKA memurlarından (Mişelzon/Mişelzok ?) namında bir mösyönün de komünist teşkilatıyla alakadar olup (...) ile (...) irtibatı ve zabıta üzerinde de nüfuzu bulunduğu ve İstanbul'da Enternasyonal mümessili Azeri Türklerinden Gafurof isminde birisi olduğu ve Aydınlık grubunun Bulgaristanla irtibatı olup Ziya Gazetesini[n] bunlar vasıtasıyla İstanbul'da tevzi edildiği ve eczacı çırağı Galip'den başka bunun komşusu Şevki isminde birinin de evrak tevezzuatında hidmet ettiği, Mehmed Bey namında birinin de Rusya'da inkılâp zamanında bulunup müteakiben salahiyet-i mahsusa ile İstanbul'a gönderildiği ve Rusya ile muvasalayı motorlarla bu zat temin ettiği ve bidayatte pek çok zabitana mühur vesikalar ita eylediği ve Enternasyonal evrakını İtalya partisine sevk eden de bu zat olduğu ve Lazlar arasında nüfuzu bulunduğu ve İstanbul'da on bin silah mevcut olup para olsa hemen mubayaa edeceğini söylediğini ve İstanbul Amele Birliği reisi tanılan [tanınan] Mehmed Bey namında diğer bir zatın da amele üzerinde büyük nüfuzu olduğu ve İstanbul polis teşkilatının mühim bir kısmı bu zatın taht-ı tesirinde olup diğer Mehmed evvelce bahs olunan Mahmud Beylerle pek sıkı teması bulunduğu ve bunların

Ticaret Birliği'nden ve Amsterdam Enternasyonali'nden de tahsisat aldıkları haber verilmektedir. İşbu vaka ve eşhas hakkında ehemmiyetle ve suret-i mahremanede tahkikat icrasıyla, neticenin acilen işarı:

Dâhiliye Vekili
Ali Fethi

Topkapılı Mehmet Bey'in kaleme aldığı anlaşılan ve EK-II'deki belge, Dâhiliye Vekâleti'nin İKG ve Mim-Mim ilişkileri hakkında öne sürdüğü iddiaları doğrudan yalanlamaz.

EK-II

TİTE, 70/3 Erkan-ı Harbiye Umumiye Riyaseti Celilesine,

Gayet mahrem kaydıyla gruba verilen malumata göre, Dâhiliye Vekâleti, Vilayete işar ettiği bir emirnamede, İstanbul'da Darülmuallimin civarında, Galib Efendi'nin, bilhassa Hırka-i Şerif'te Fahri, nam-ı müstearı Cevdet olan bir tacirin hanesinde, birçok Lazlar meyanında Osman ve Ahmet'in ve muhakeme reislerinin ve arada bir Mahmut Bey'in içtima ve komünist propagandası icra ettiği ve Galata'da (Mişelzon) namında bir mösyönün (...) ile alakadar, zabıta ile münasebettar bulunduğu ve Aydınlık gazetesinin Bulgaristan'la da irtibatta bulunduğu, Ziya gazetesinin bunlar vasıtasıyla tevzi edildiği, eczacı çırağı Galip ve komşusu Şevki'nin tevezuatta hidmet ettiği ve Mehmet Bey namında birinin de salahiyet-i lazıme ile Rusya'dan akdemce gelerek irtibatı ve İtalya'ya irsalatı temin ettiği, Mehmet Bey'in amele üzerinde nüfuzu ve polis üzerinde tesiri bulunduğu ve Mehmet'le Mahmud'un Ticaret Birliği'nden ve Amsterdam Enternasyonal'inden tahsisat aldıkları yolundaki ihbaratın ehemmiyetle tahkiki ile neticesinin işarını bildirmektedir. Rapor oldukça sanatkarane ve tamamen (melunazdır ?). Netice-i hakiki temasından bahs olunan Hemşinli Mehmet Bey ve rüfekasından Mahmut Bey, Osman, Ahmet kaptanlar teşkilatımızın sevkiyat ve istihbaratında öteden beri hidemat-ı namuskaraneleri mesbuk unsurlardır. İtalya ile bir aralık irtibat, komünizmin makasıd-ı mahsusunu öğrenip günü gününe arz ve ihbar gayesine matuf idi. Bütün elde edilmiş evrak asar u vesaik muntazaman takdim edilmiştir. Ve grup aynı vazife-i vatanperveranesini takiple mübahidir. Amele Birliği'nin maksad-ı teşkili bu mühim kitleyi komünizm ve İngiliz cereyanlarından kurtarmak gibi bir emel-i meşrudan mütebaistir. Müdafaa-i Milliye bu ulvi maksatla acizi bu birliğin başına getirmiş ve leh-ül-hamd amele, menafi-i celile-i vataniyenin teminini uhde olarak kabul etmiştir. Ticaret Birliği'nin (....) Amsterdam Enternasyoneli'nin tahsisatı öyle mütenakız iki isnad olup gülünç ve iğrençdir. En muzlim günlerde temin-i muvaffakiyet eden grup bu günkü vatani vazifesini de tamamen müdriktir.

Keyfiyeti ehemmiyetle ve mahremane arz ederiz. Ali Fethi Bey imzasıyla Dâhiliye Vekâleti'nden İstanbul vilayetine gelen emirnamenin bir suretini[ni] aynen posta ile gönderiyoruz. (....) mezkur evrakın suretini bize ita ve temin eden memurun dairedeki vazifesi itibariyle müşkül vaziyette kalmaması için mezkur emri aynen Dâhiliye Vekâleti'ne ibraz buyurmamız daha muvafık olur.

21/22 Temmuz 339

daşlarının İKG üyeleriyle kurduğu bağlantıyı basit bir casusluk vakası olarak görmek aceleci ve büyük olasılıkla yanlış bir değerlendirme olur. Mevcut veriler ışığında böyle bir değerlendirme, Topkapılı Mehmet Bey'in savunmasını hiçbir dayanak olmaksızın Ali Fethi Bey'in iddialarına tercih etmiş olacaktır.

MÜDAFA-İ MİLLİYE

Burada son olarak altının çizilmesi gereken nokta şudur: Topkapılı Mehmet ve Hemşinli Mehmet arasındaki ilişki, kuruluşu 1921 yılı ortalarında resmileşmiş olan Mim-Mim grubunun öncesine uzanmaktadır. Bu konuda elimizdeki en önemli kanıt 13 Kasım 1920 tarihli bir Fransız isithbarat raporudur.[42] Bu rapora göre TSF'nin en etkili üyelerinden, daha önce Paris'te çalışmış olan, Kürt ya da Arap kökenli, Kazım isimli bir şahıs, 3 ay önce, yani Ağustos 1920'de, Moskova'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştır.[43] Bahsi geçen Kazım'ın Vanlı Kazım olduğuna hiç şüphe yok. Maalesef rapor onun neden İstanbul'dan ayrıldığını açıklamıyor. Fakat Vanlı Kazım anılarında, işgal güçleri tarafından tutuklanma tehlikesiyle karşılaştığı için Topkapılı Mehmet ve Hemşinli Mehmet'in yardımıyla Rusya'ya kaçtığını anlatır.

Vanlı Kazım'ın İstanbul'dan yaklaşık olarak ayrıldığı tarih olan Ağustos 1920'de, Ankara'da bulunan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'ye bağlı bir istihbarat ve kaçakçılık grubu olarak Mim-Mim henüz kurulmamıştı. Çok büyük bir ihtimalle Vanlı Kazım Milli Mücadele Komitesi adı altında 1921 yılı ortalarında kurulmuş olan Mim-Mim grubundan değil, yukarıda bahsi geçen Müdafa-i Milliye teşkilatından bahsetmektedir. Dolayısıyla eski bir Karakol üyesi olan Topkapılı Mehmet ile İstanbul'da Mustafa Suphi'nin TKT'sine bağlı bir komite örgütleme işine girişmiş olan Hemşinli arasındaki ilişki, ilk olarak Mim-Mim gibi nispeten dar bir istihbarat grubunda değil, Müdafa-i Milliye gibi geniş, şehrin müslüman kesimleri arasında belirgin desteğe sahip bir teşkilat içinde gelişmiştir.

O halde Müdafa-i Milliye teşkilatı ne zaman, hangi koşullar altında ve nasıl ortaya çıktı? İttihatçılarla birlikte hangi sosyal ve siyasal aktörler bu örgütün kuruluşunda rol oynadı? Ben ancak bu sorular yanıtlanabildiği takdirde, İstanbul'da mütarake döneminde gelişen direniş hareketinin temel özelliklerinin çözümlenebileceğini düşünüyorum. Müdafa-i Milliye'yi konu olan böyle bir çözümleme, özel olarak Mim-Mim grubuyla İKG, daha genel olarak direniş hareketiyle yerel komünist ve hatta sosyalist hareket arasındaki ilişkilerin, bu ilişkilerin gerisinde yatan siyasal ve ideolojik dinamiklerin ortaya konmasını mümkün hale getirecektir.

EROL ÜLKER
İSTANBUL KEMERBURGAZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Mütareke dönemi İstanbul'u hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz. Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul, 1918-1923*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008).

2 İttihatçıların milli mücadelenin örgütlenmesinde oynadığı rol için bkz. Eric Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1984).

3 Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, s. 173-207.

4 Mete Tunçay, "Kurtuluş Savaşında Solcularla Mim-Mim'cilerin İlişkisi," *Milliyet Sanat Dergisi*, Ocak 1978, s. 25.

5 M. Kazım Kıp (Vanlı Kazım), "Anılarım," İbrahim Sırrı Topçuoğlu (der.), *Savaş Yarası: Anı 1*, (İstanbul: Güryay Matbaası, 1977), s. 151-169.

6 M. Kazım Kıp (Vanlı Kazım), "Anılarım," Erden Akbulut (der.), *Milli Azadlık Savaşı Anıları*, (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2006), s. 79-94.

7 A.g.e. s. 79-84

8 BİI hakkında daha fazla bilgi için bkz. Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *Beynelmilel İşçiler İttihadı (Mütareke İstanbulu'nda Rum Ağırlıklı Bir İşçi Örgütü ve TKP ile İlişkileri)*, (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2009).

9 Vanlı Kazım, "Anılarım," s. 87.

10 A.g.e. s. 84-87.

11 Mete Tunçay, "Kurtuluş Savaşında Solcularla Mim Mim'cilerin İlişkisi", s. 25.

12 İsmail Bilen hakkında daha fazla bilgi için bkz. Burak Gürel ve Fulya Özkan, "İsmail Bilen (Laz İsmail)," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Sol Düşünce*, Cilt: 8, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), s. 294-309.

13 *TKP MK Sekreteri İsmail Bilen. Kısa Biyografi*, (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2004), s. 10.

14 S. Üstüngel [İsmail Bilen], *TKP. Doğuşu, Kuruluşu, Gelişme Yolları*, (İstanbul: Alev Yayınları, 2004), s. 10.

15 Bu grup hakkında yayınlanan belgeler için bkz. Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne, 1919-1926. 1. Cilt 1919-1923*, (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2013), s. 20-43.

16 TKT'nin kuruluşu ve faaliyetleri için bkz. Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997); Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), s. 326-345.

17 Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu*, s. 36.

18 Örneğin Mihri Belli, *Mihri Belli'nin Anıları: İnsanları Tanıdım*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1989), s. 19.

19 S. Üstüngel, *TKP*, s. 10.

20 A.g.e.

21 Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, s. 149-171.

22 Bu konu üzerine ayrıntılı bir inceleme için bkz. Sinan Yıldırmaz, "İstanbul'da Milli Mücadele ve Gizli Örgütlerin Faaliyetleri," *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sayı: 1, 2002, s. 357-388.
Ayrıca bkz. Bülent Çukurova, Kurtuluş Savaşı'nda Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları, (Ankara: Ardıç Yayınları, 1994).

23 Mesut Aydın, *Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1992), s. 78-85.

24 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları, Cilt: 1*, (İstanbul: Ülkü Basımevi, 1975), s. 96-97. Mesut Aydın, *Milli Mücadele Dönemi*, s. 84-85.

25 Hüsnü Himmetoğlu, "M. Mücadele Esnasında İstanbul'daki Gizli Kurullardan M. M. Grubu ve Gerçek Yüzü," *Yakın Tarihimiz*, Cilt: 3, Sayı: 32, 4 Ekim 1962, s. 165-167.

26 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları*, s. 125. Himmetoğlu'nun yayınladığı belgelerden Müstahberat-ı Mahsusa isminin de kullanılmış olduğu anlaşılıyor. A.g.e. s. 119.

27 Örneğin bkz. Türkiye İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE), 70/7, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'dan Dahiliye Vekaleti Celilesine, 15 Ağustos 1923.

28 Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası. Anlatan: Emekli Süvari Albayı Hüsamettin Ertürk (Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı)*, (İstanbul: Çınar Matbaası, 1969), s. 491.

29 Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, s. 144-149, 173.

30 Mesut Aydın, *Milli Mücadele Dönemi*, s. 78-92. Bu konuda ayrıca bkz. Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları*, s. 94-156; Hüsnü Himmetoğlu, M. Mücadele, s. 165-167.

31 TİTE, 34/8, 15 Haziran 1921.

32 "Samsun'da Süvari Kaymakamı Hüsamettin Bey'e," 30 Mart 1921, Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları*, pp. 88-90. Mesut Aydın, Milli Mücadele Dönemi, s. 87.

33 TİTE, 43/8, Müdafaa-i Milliye'nin Teşkilat-ı İktisadiyesi, 3 Kasım 1922.

34 TİTE, 42/153, Heyet-i Merkeziye-i Muhteremiye, 13 Aralık 1922; Esnaf Federasyonu'nun kuruluşu için bkz. TİTE, 42/159, 10 Aralık 1922; Ticaret Birliği'nin kuruluşu için bkz. Public Record Office, Foreign Office Catalogs, 371/9113, *Union Nationale de Commerce Turquie*, 13 Ocak 1923.

35 "Amelemizin İttihadı," *Tevhid-i Efkar*, 4 Ocak 1923, s. 3.

36 TİTE, 70/3, İstanbul Vilayetine

37 Aydınlık Grubu'nun doğuşu ve Mütareke dönemindeki faaliyetleri için bkz. Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu*. Bu konuda ayrıca bkz. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, s. 711-749.

38 Söz konusu tutuklama ve yargılamalar hakkında bkz. a.g.e. s. 734-741; Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu*, s. 257-260.

39 TİTE, 70/3, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Celilesine, 21/22 Temmuz 1923.

40 TİTE, 70/7, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'dan Dahiliye Vekaleti Celilesine, 15 Ağustos 1923.

41 Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 279.

42 "La Situation Politique à Constantinople," Archives du Ministere des Affaires Etrangères (AMAE), Serie E, Levant, Turquie, 1918-1929, vol: 94, carton: 308, dossier: 1, s. 154-158.

43 Bu belgede yer alan ifade tam olarak şöyledir: "Kiazim (Kurde ou Arabe) qui a travaillé à Paris et est parti il y a 3 mois à Moscou." A.g.e., s. 157

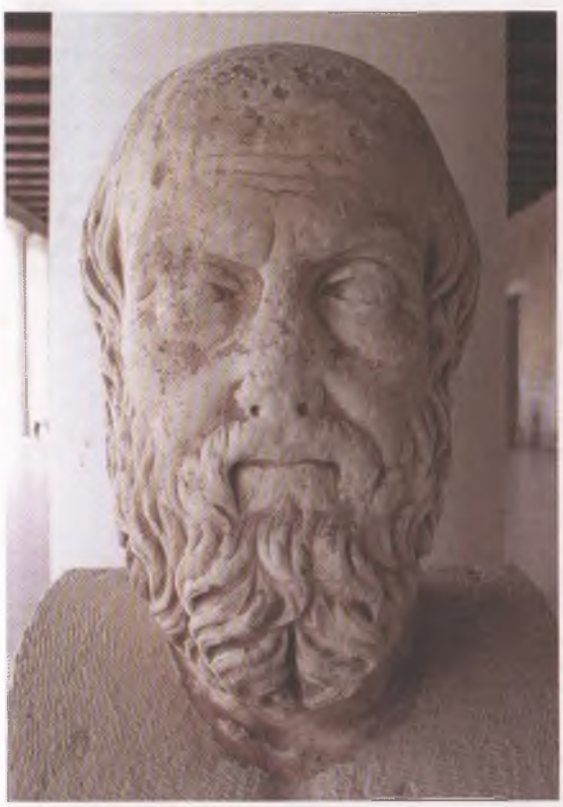
BİR TAHLİL DENEMESİ — I

HERODOTOS'UN KROİSOS ANLATISINA DAİR

SELÇUK AYLAR

Kroisos'un öyküsü, Herodotos'un eserinin ilk büyük anlatısı olması sebebiyle daima ilgi çekmiştir. Ancak bu anlatı, -Herodotos'un tipik üslubuna uygun bir biçimde- geriye dönüşler, eklemeler, göndermeler ve mevcut varyantlardan yapılan tercihlerle aktarılmıştır. Dolayısıyla, Historia*'nın ilk kitabında bu kadar önemli bir yer oynayan anlatının bir bütün olarak değerlendirilmesi için bütün bu öğelerin birbiriyle ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Bu denemede Kroisos anlatısının belli başlı öğeleri ve motifleri ele alınacak ve Herodotos'un kendi yorumu doğrultusunda yan öyküleri de bir araya getirip düğümleyerek metnin bağlamını nasıl inşa ettiği, adım adım ilerlenerek gösterilmeye çalışılacaktır.*

Herodotos bir anlamda *Historia*'nın ilk kitabına iki defa başlar.[1] Büyük ve ihtişamlı bir yapının girişine adeta âdet yerini bulsun diye konulmuş, gözden kaçması mümkün bir kitabeyi andıran birkaç satırda çalışmasının amacını hayranlık uyandırıcı bir tutumlulukla özetledikten sonra, Yunanlarla diğer ulusların birbirleriyle neden savaştıklarına dair dillerde dolaşan öyküleri aktarır (I. 1-5). Bu çok eski rivayetlerin güvenilirliğine dair düşüncelerini açıkça belirtmekten kaçınan ve bu aşamada "nakleden kişi" sıfatıyla yetinen Herodotos, sözü Yunanlara karşı haksızlıkta bulunan ilk kişiye getirir.[2] Söz konusu kişi Lidya Kralı Kroisos'tur ve işte onun başından geçenlerle, kendisini daha güvenli sularda hissettiği döneme sıçrayarak yeni bir başlangıç yapar (I. 6). Ne var ki, Kroisos anlatısına da Lidya Krallığı'nın el değiştirdiği devirlere dönerek girecektir (I. 7-25). Nihayet, Kroisos'un otuz beş yaşında tahta geçtiğini kaydederek, Pers Kralı Kyros'un Sard'ı ele geçirmesine ve mağlup tiranın Kyros'un danışmanı olmasına kadar, nispeten yekpare ve uzun bir anlatıyı önümüze serer (I. 26-92). *Historia*'nın geri kalan kısmında da Kroisos'a ilişkin yapısal bir bağ kurabileceğimiz bazı dağınık rivayetler mevcuttur ve bunlar nihai yorumda vazgeçilmez bir rol oynayacaktır. Bu denemede Kroisos anlatısını çözümlemeye çalışırken, pasajlar arasındaki ilişkilere, nakledilen yan öykülerin birbirleriyle ve anlatının tamamıyla bağlantısına ışık tutmak ve Herodotos'un tarihsel olaylarla bireylerin yaşamöykülerini anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde eşzamanlı olarak nasıl ustalıkla işlediğini göstermek istiyorum. Böylece, Kroisos anlatısının *Historia*'nın Yunanlarla diğer uluslar arasındaki çekişmeye dair asıl bağlamına bir giriş olarak yerleştirilmekle kalmayıp, dönemin trajik tiyatro eserlerinden faydalanan anlatım tekniklerinin de kullanılmasıyla, insan hayatının ve yazgının anlamı yahut mutluluğun ne olduğu gibi bazı temel felsefi sorunlar da tartışılacak şekilde dönüştürülüp inşa edilerek, kronolojik olaylar zincirinin bir halkası olmaktan kurtarıldığını görebileceğiz.

Herodotos büstü (İÖ 484? Halikarnassos? — İÖ 430-420). Atina, Eski Agora.

BAŞLANGIÇ (*PROEM*)

Historia, Perslerle Fenikelilerin ağzından anlatılan kız kaçırma öyküleriyle başlar ve bunlar biraz aceleci bir dille geçiştirilir. Perslerin iddiasına göre Fenikelilerin Argos'tan Io'yu ka-

Kral Kandaules. Gérôme, Jean-Léon (1824-1904), 1859. yağlıboya 68 x 98cm. (Museo d'Arte, Ponce, Puerto Rico).

çırmasına, Giritli olmaları muhtemel olan bazı Yunanlar, Tir'den Europa'yı kaçırarak karşılık verirler. Ancak Yunanlar bununla yetinmeyerek, Altın Post'u ele geçirmek üzere Kolkhis'e kadar gitmişken Medea'yı da yanlarına katıp dönerler. Kolkhis kralı hem kızını hem de ödenmesi gereken tazminatı istediğinde, Yunanlar geçmişte ne Io'nun kendilerine geri verilmiş ne de böyle bir tazminatın ödenmiş olduğunu hatırlatırlar. Bir zaman sonra, yakından tanıdığımız Priamos oğlu Aleksandros -yani Paris- ortaya çıkar ve belli ki bu kız kaçırma vakalarının yapanın yanına kâr kaldığını gördüğü için Yunanlardan bir eş edinmek isteyerek Helen'i kaçırır. Bu son gelişme üzerine Yunan tarafı Truva'ya saldırınca gerçek bir kriz baş gösterir.[3] İşte Perslerin Yunanlara olan düşmanlığının gerisinde bu hadise, yani Truva'nın yağmalanması vardır. Ancak gerek Perslerin gerekse Fenikelilerin ve elbette Yunanların anlattıklarında bazı uyuşmazlıklar göze çarpmaktadır. Herodotos bu öyküleri olduğu gibi nakletme taktiğini seçerek, belki de söylencelerin çelişkili içerikleri ve yorumlarıyla birbirlerini yalanladığını ima etmiş olur.[4] Yine de, bu öyküler ne kadar güvenilmez olurlarsa olsunlar, söz konusu uluslar arasındaki anlaşmazlığın kadim zamanlara kadar uzandığını göstermek üzere *Historia*'nın girişine dahil edilmişlerdir. Herodotos'un suskun kaldığı bu bölümde hareket noktamızı sağlayacak olan yorumu Persler bize sunmaktadır. Persler, Yunanları kız kaçırma olaylarından dolayı değil, Truva'ya saldırdıkları için ayıplamaktadırlar: "Kız kaçırmak ancak haksızlık yapan, adaleti ihlal eden kimselerin (andron adikon) işidir. Ama bir kez böyle bir şey olup bitince, artık meseleyi uzatıp bir de intikam almaya kalkışmak sağduyuya sığmaz. Çünkü kadınlar razı olmasalar, bu kız kaçırma olaylarının meydana gelmesi olanaksızdır." (1. 4. 2) Yani Asyalılar kaçırılan kadınlar hakkında gürültü koparmazken, Yunanlar Helen uğruna Truva'yı yerle bir etmişlerdir. Burada dikkat etmemiz gereken bazı noktalar var. Pers tarafının olayları bir çeşit a priori *cosi fan tutte* ilkesiyle açıklamaya çalışan bu safdilane değerlendirmesi bazı ayrıntılarla gölgelenmektedir ve ikna edici olmaktan uzaktır.[5] Çünkü kaçırılan kadınlar, şu ya da bu kişiler değil, bizzat "kral kızları"dır. Bu durum, daha büyük güçleri işin içine sokmaktadır. Ama "kral kızları"nın kaçırılmasından daha çarpıcı olan nokta, Perslerin yorumunda "başkasına ait bir kadını zorla ele geçirme"nin, çok gürültü koparılmaması gereken bir olay sayılıp oldubittiye getirilmesidir. Farkına varmamız gereken husus, bu olaylarda önemli olan noktanın, yalnızca kadınlara değil, başkasına ait olan "herhangi bir şeye" göz dikilmesi olduğudur. Kaçınılmaz olarak bunlar arasında başka uluslara ait olan ülkeler ve topraklar da vardır. Bu noktayı anlamak çok önemli, çünkü Herodotos'un, bu girişin ardından sözü birden bire Kroisos'a getirmesinin sebebi, tam da böyle bir haksızlık, yani onun Yunan şehirlerine göz dikerek saldırmasıdır.[6] Başkasına ait bir kadını ya da diğer halkların topraklarını ele geçirmek karşılıksız bırakılamayacak birer "sınır ihlali"dir ve hoş görülmezler.[7] Nitekim Yunan ve Pers cepheleri haksızlığın bu

olaylarda bürünüverdiği şekilleri ve bir sonraki adımın anlamını gözlemlemekte güçlük çekmemişlerdir. Yunanlar kral kızlarının kaçırılmasında kendilerine yönelik bir hakaret ve tehdit algıladıkları gibi, Persler de Truva'nın yağmalanmasına kayıtsız kalamazlar.[8] O halde, Herodotos'un mitolojik rivayetlerden sonra Kroisos anlatısına geçebilmesinin nedeni, bu çok eski didişmenin -yani Yunanlarla Yunan olmayanların (Barbarların) kavgasının- ilk güvenilir kaydını vermek istemesi olduğu kadar, yakaladığı ortak "haksızlık" temasıdır, zira Kroisos'un "Yunanlara karşı haksızlıkta bulunan ilk kişi" olduğunu yazmıştır. Ancak, başkalarının topraklarıyla ilgili böylesi bir "haksızlık"ta bulunan Kroisos'un anlatısı, atası Gyges'le başlayacaktır ve Gyges söz konusu olduğunda, hemen aşağıda göreceğimiz gibi, yine kadınlarla ilgili başka bir haksızlığa tanık olacağız.

Girişteki bu olaylar zincirinin arkasında yatanları aklımızda tutarak, *Historia*'nın birinci kitabında "başkasına ait olanı ele geçirmek" üzerine kurulu ilk "müstakil" öyküye geçmeden önce bir noktaya daha değinmekte fayda var. Herodotos, Yunanlara haksızlık yapan ilk kişiyi "bildiğini" söyler ve bu konuyu anlattıktan sonra hem büyük hem de küçük kentlerden söz ederek devam edeceğini belirtir. Kentlere dair bu parantez neden Kroisos anlatısı başlamadan hemen önce açılmıştır? Çünkü bu kentlerin bazıları geçmişte önemli ve ihtişamlıyken daha sonra gücünü yitirmiştir, bir kısmının kaderi ise bunun tam tersi olmuştur. Herodotos insanların (özel olarak Kroisos'un) ve kentlerin yazgıları arasında gözlemlediği bir paralellikten yola çıkmaktadır: "İnsanların mutluluğunun, refahının asla değişmeden kalmayacağını bildiğim için, ikisini de [büyük ve küçük kentleri] fark gözetmeden anlatacağım" (1. 5. 3-4). Kuşkusuz bu ifadeler, kentlerden çok, biraz sonra gelecek olan Kroisos'un yazgısından çıkarılması gereken derse yönelik uyarılardır. Kentlerin ve insanların yazgıları aynıdır, her ikisinin de yükseliş ve düşüş dönemleri vardır. *Historia*, başarı ve başarısızlık, zafer ve hüsran arasında gidip gelen, zamanın neler getireceğinden asla emin olamayan bireylerin maceralarıyla doludur. Bunlar arasında Kroisos anlatısı ise, tıpkı bir tragedyadaki gibi, insan hayatındaki bu dalgalanmaları gözlemleyebilmemiz için paha biçilmez bir örnek niteliğindedir.[9]

KANDAULES, KRALİÇE VE GYGES -BİR GÖZETLEME ÖYKÜSÜ-

Krallık, Lidya Kralı Kroisos'un atalarına nasıl geçmiştir? Mermnadlardan önce Lidya'da hüküm süren Heraklidlerin sonuncusu Kandaules idi. Herodotos onun soyuna ve ailedeki yerine şöyle bir dokunduktan sonra öyküsünü anlatmaya başlar: Kandaules karısına âşık bir adamdır. Herodotos nadir karşılaşılan bu durumu, özel bir ironiyle vurgulamadan yapamaz: "Kendi" karısına âşıktı).[10]Aşkıyla başı dönmüş olan Kandaules, karısının dünyanın en güzel kadını olduğuna inanmaktadır. Ancak bu güzelliğe bir başına tanık olmakla yetinmez ve adamları arasında kendisine en yakın bildiği Gyges'e de onu büyük övgülerle tasvir eder. Herodotos'un yorumuyla, Gyges'in birtakım belalara düçar olacağı alnına yazılmıştır. Gerçekten de, karısının güzelliğini kelimelerle de ifade edemediğini düşünen Kandaules, Gyges'i bir kenara çekerek, anlaşılan kendisine inanmadığını, buna da şaşmadığını, çünkü insanların kulaklarına gözlerinden daha az itibar ettiklerini (görmek inanmaktır!) söyler. Bu yüzden Gyges, karısını çırılçıplak görmeli ve kralını tasdik etmelidir![11] Gyges, beklenecek -ya da belki de beklenmeyecek- bir biçimde karşı koyar: "Efendim, bu nasıl söz! Soyunan bir kadın onurundan da sıyrılmış olur. İnsanlar güzel ve soylu ilkeleri çok eskiden bulmuşlardır ve biz bunları onlardan öğrenmeliyiz. İçlerinden biri de şudur: 'Yalnızca sana ait olana bak'. Onun dünyanın en güzel kadını olduğuna inanıyorum ve böyle ahlâk kurallarına aykırı bir şeyi yapmamı benden istememeniz için yalvarıyorum."

Erdemli Gyges! Herodotos, Gyges'in başına bir şeyler gelmesinden korkarak bu teklifi reddettiğini belirtir. Ancak Kandaules ısrar eder. Bu teklifi Gyges'i sınamak gibi bir maksatla yapmamıştır, üstelik kraliçe onu görmeyecektir de, o halde korkulacak bir şey yoktur. Ve planını anlatır. Kandaules, Gyges'i yatak odasına aldıktan sonra kapının arkasına gizleyecek ve yatağa gidecektir. Çok geçmeden kraliçe gelerek üstündekileri "birer birer" (Herodotos ayrıntılara düşkündür!) çıkaracak ve işte bu sırada Gyges, kadının güzelliğini "görünmeden" gözetleyebilecektir. Ama sonra, kraliçe arkasını döndüğünde, Gyges hemen kaybolmalıdır.

Bu planı dinleyen Gyges, karşı koyamayarak kabul eder. Geceleyin Gyges göreceğini görür ve kraliçe arkasını döndüğünde görünmeden kaçar. Daha doğrusu görünmeden kaçtığını zanneder. Çünkü kadın onu fark etmiş, hatta anlaşılan o ki, kim olduğunu da anlamıştır. Fakat bu işin kocasının başının altından çıktığını sezer ve intikam almayı düşünerek, olup biteni anladığını belli etmez. Kraliçenin onuru kırılmıştır: "Çünkü" der Herodotos, "neredeyse bütün diğer barbarlar'da olduğu gibi Lidyalılarda da, bir erkeğin bile çıplak görülmesi hoş değildir." Ertesi gün Gyges ve Kandaules ne konuştular, Herodotos bize anlatmıyor, ama kraliçe Gyges'i huzuruna çağırır ve her şeyi yüzüne vurur. "Gyges, önünde iki seçenek var, istediğini seçmene izin vereceğim. Ya Kandaules'i öldürüp beni ve krallığı alırsın ya da gelecekte, görmemen gereken şeylere Kandaules'e itaat edeceğim diye bakmaman için şimdi ölürsün..." Gyges, Kandaules'e olduğu gibi kraliçenin isteğine de karşı koymaya çalışır, ancak yine başarısız olur. Sonunda, öldürüleceğine öldürmeye karar verir ve cinayetin nasıl işleneceğini kraliçeye danışır. Kadının yanıtı soğukkanlıdır: "Tam beni çıplak olarak gösterdiği yerden, o uyurken saldırılacak." Gece olur. Herodotos bir kez daha Gyges'in düştüğü çıkmazı vurgular: Ya o ölecektir ya Kandaules. Kraliçe eline bir hançer tutuşturarak Gyges'i kapının arkasına

Attik tarzı bir amforada Kroisos yakılmak üzere, yaklaşık İÖ 500-490. Louvre (G 197).

saklar ve nihayet Gyges, Kandaules'i uykusunda öldürür, "kadını ve krallığı" ele geçirir. Olaylar Lidya'da huzursuzluk yaratınca, Gyges, Delphoi kâhinesi onaylamadığı takdirde tahtı Heraklidlere bırakacağını ilan eder. Ama kehanet hükümdarlığını küçük bir ilaveyle onaylar: Heraklidler, Gyges'in dördüncü kuşak torunundan intikam alacaklardır. Böylece, krallık el değiştirmiş olur. Kehanet ise, gerçekleşinceye kadar unutulacaktır (I. 8-13).[12]

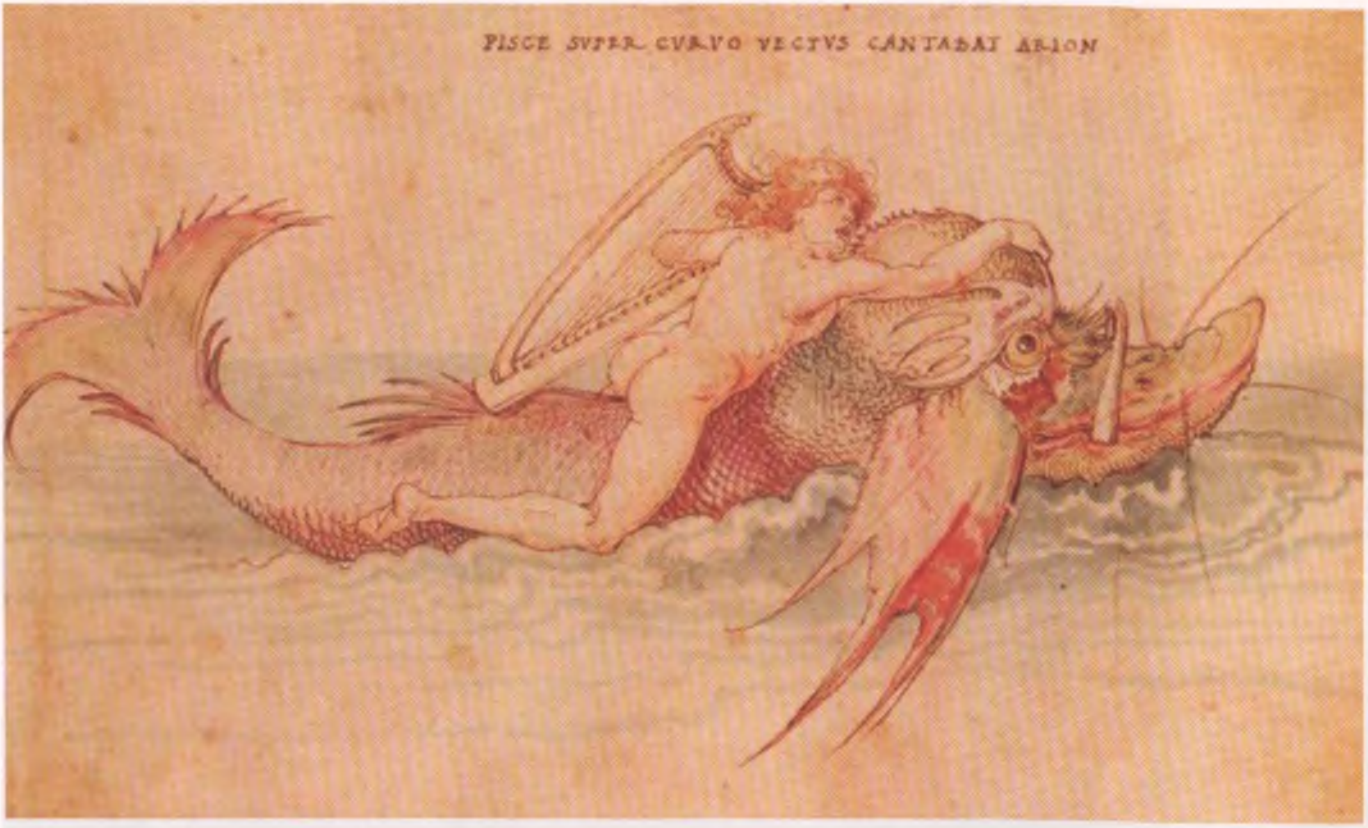
Bu öykü, Kroisos anlatısıyla iki şekilde doğrudan bağlantılıdır. Gyges, Kroisos'un atası ve hanedanın ilk kralı olduğuna gore, Lidya Krallığı'nın tarihine onunla başlamak mantıklıdır, ancak aynı zamanda onun yaptıklarının bedelini Kroisos ödeyeceği için de -kehanetin bahsettiği torun odur- bu öykünün anlatılması gerekmektedir.[13] Üç kahramana sahibiz. Herodotos, Kandaules'in budalalığını bize hissettirmekle birlikte, başına gelenleri yazgısına bağlamak eğilimindedir ve şimdilik onun hakkında başkaca bir söz söylemeye gerek yok. Gyges'in suçu ile *Historia*'nın ilk pasajlarında aktarılan olaylar arasındaki bağı gözden geçirerek devam edelim. Yüzeysel bir okuma, Herodotos'un Gyges'e pek de kötü gözle bakmadığı izlenimini edinmemize yol açabilir. Kahramanımız elinden geldiğince erdemli davranmaya çalışarak, önce kralın sonra da kraliçenin tekliflerine karşı çıkmış, gelgelelim kaçamamıştır.[14] Ancak Gyges'i bir de mevcut varyantları[15] ve eserin girişini hesaba katarak mercek altına almalıyız. Gyges ve Kandaules öyküsünün başka varyantları ve dolayısıyla müstakil, otantik bir şekli olduğunu biliyoruz. Bunların çoğu görece geç tarihlidir ve birçok ilaveyle donanmıştır; işimize en çok yarayacak varyant ise Platon'da karşımıza çıkıyor. *Devlet*'in ikinci kitabı -insanların hangi şartlarda erdemli davrandıkları, doğru insanın doğası, erdemli olmaya toplumsal olarak zorlanıp zorlanmadığımız gibi- Sokrates'in popüler temalarından bazılarının tartışılmasıyla açılır.[16] Konuşmacılardan Glaukon oldukça kötümserdir ve haksızlık (*adikein*) yapma fırsatını bulan herkesin haksızlık yapacağını düşünmektedir. İnsan kendi isteğiyle değil, buna zorlandığı için doğru davranmaktadır! Glaukon, argümanlarını desteklemek üzere bir örnek verir. Acaba doğru ve eğri diye adlandırdığımız kişilerin parmağına birer Gyges yüzüğü geçirebilseydik nasıl bir sonuçla karşılaşırdık? Gyges'in yüzüğü Herodotos'ta bulunmayan bir motiftir. Platon, Glaukon'un ağzından varyantı özetler. Buna göre Gyges, Lidya kralının hizmetinde bir çobandır. Bir gün sürüsünü otlatırken, depremle açılan bir yarıkta birçok güzel şeyin yanı sıra tunçtan bir at görür. Atın içinde normal insan ölçülerinden daha büyük bir ölü, parmağında da altın bir yüzük vardır. Çoban Gyges yüzüğü alır ve tesadüfen, taşıyanı görünmez kılma özelliğini keşfeder. Daha sonra saraya girip çıkmaya başlar, derken kraliçeyi baştan çıkarır, nihayet onun yardımıyla kralı öldürüp tahta geçer. Glaukon'a göre, böyle bir yüzüğe

sahip olan hiç kimse, başkalarının malına el sürmeyecek kadar doğruluğa bağlı kalamaz (*Devlet*, 359-360). "Gyges'in yüzüğünü herhangi birinin parmağına geçirmiş olsak" neler yaşanacağı ortadadır. Öykü, görünmezliğin Gyges'i nasıl ayarttığını gözler önüne sermektedir. Kendi halinde bir çobanken, yüzüğü taktığında görülmediğinin farkına vararak, hatırı sayılır cüretkârlıkta suçlar işlemiştir.

Herodotos eserini yazdığı sırada Platon'daki bu varyantın da bilindiğinden şüphe etmek için elimizde belirgin bir sebep olmadığından, aralarındaki önemli farkları gözden geçirelim. Her şeyden önce, Platon'da çobanın başına konan talih kuşu masalsı bir havada sunulmaktadır. Toprağın yarılması, içindeki bronz heykel ve parmağındaki sihirli yüzük, köken olarak bir Doğu masalıyla ilişki kurmaya davet ediyor.[17] Herodotos'un söz konusu motifleri büyük ihtimalle inanılmaz bularak elediğini düşünmekte serbestiz. Ama önemli olan, onun varyantında Kandaules'in oynadığı roldür. Çünkü Platon'un varyantında bir Kandaules olmadığı için, kraliçeyi baştan çıkarma ve kralı öldürme suçları tamamen Gyges'in omuzlarına yıkılmaktadır.[18] Bu durumda, Yunan kentlerine sorumsuzca saldıran Kroisos'un macerası başlamadan önce bir uvertür olarak Platon'un varyantı daha uygun görünmektedir. Bu varyanta göre, Gyges'in suçu şüphe götürmez bir biçimde teşhis edilecek ve Kroisos'un saltanatının daha köken itibariyle uğursuz olduğu anlaşılacaktır. Zira Kroisos'un, atasının yaptıklarından dolayı cezalandırılmasını anlayabilmek için, önce Gyges'in suçu konusunda ikna edilmiş olmalıyız. O halde Herodotos, Gyges'in erdemli olmaya çalışan ancak başına gelenlerden kaçınamayan hayli farklı bir karaktermiş gibi "göründüğü" varyantı neden seçmiştir? Bu, sorunun yanlış bir şekilde formüle edilmiş halidir. Doğrusu şöyle olmalı: Gyges ne kadar erdemlidir ve Herodotos'un varyantında yüzük gerçekten yok mudur? Şimdi, Herodotos'ta erdemli Gyges'in gardının düştüğü ânı hatırlayalım. Bir kadın soyunursa onurunu da bırakmış olur düsturuna tutunmaya çalışan Gyges'in Kandaules'in teklifini kabul etmesinin sebebi yalnızca krala karşı koyamaması değildir -ki bunu yapabilirdi-. Gyges erdemli olmasına erdemli gibidir ve teklifin uygun olmadığını bilir, ama madem ki görülmeyecektir, o halde neden olmasın? İşte Kandaules'in kendisine sunduğu bu "görünmezlik", saklandığı o kapı arkası, Glaukon'un bahsettiği yüzüğün işlevini görür.[19] Bu doğrultuda düşünürsek, Gyges'in sözde erdeminin, Glaukon'un bizi şiddetle uyardığı toplumsal maske arkasına saklandığını fark ederiz ve kahraman gözümüzdeki nispi saygınlığını yitiriverir. İki varyant arasındaki kafamızı kurcalayan en büyük ayrım da ortadan kalkar. Ancak her şey bununla bitmez. Bu ilk adımdan sonra kraliçenin huzurunda yaşananlara gelir sıra. Tanıdık bir sahnedir bu. Kraliçeyi çıplak görme teklifini ilk başta reddeden Gyges'i, bu defa, kralı öldürmek gibi korkunç bir suça bulaştırılmaması için yalvarır halde buluyoruz. Bu ahlaki jest, artık samimi olmaktan uzaktır. Nitekim Gyges, erdemsiz davranışların kaçınılmaz biçimde birbirini takip edeceği şeklindeki etik ilkeye uygun olarak, cinayeti işlemeyi kabul eder. Pratik düşünmektedir: Eğer öldürmezse öldürülecektir. Oysa kraliçenin Gyges'e seçme hakkı tanıması anlamlıdır ve bu, Gyges'ten daha hassas bir biçimde üzerinde durmamız gereken bir ayrıntıdır. İşlediği ilk suçtan pişman olmak ve ölümü seçmek pekâlâ elindedir. Bu yol ayrımında, Macbeth gibi, "Geri gitsem de bela ileri gitsem de!"[20] diye düşündüğünü ve devam ettiğini söylemek de mümkün. Onun bu tercihinin anlamını, birazdan Arion'un öyküsünü ele alırken daha iyi kavrayacağız. Katil ve gasıp Gyges'in, erdemli olma yolunda son aldatıcı jesti, hükümdarlığının meşruiyetini Delphoi'ye danışmasıdır. Ancak yazgı ve tanrılar kandırılamaz, çark dönmeye başlamıştır ve Gyges değilse bile soyu bedeli ödeyecektir.[21] İlginç bir biçimde, Delphoi kâhinesi, Gyges'in iktidarının meşruiyeti danışıldığında onun yaptıkları üzerinde fazla durmaz ve krallığını onaylar. Ancak Kroisos'un düşüşünden sonra, kralın muhafızı olan atasının, bir kadının da karıştığı bir dolapla efendisini öldürerek kendisine ait olmayan bir mevkiyi ele geçirdiğini ilan edip suçunu açıklayacaktır (1. 91).[22]

Herodotos varyantındaki Gyges'e bu gözle baktıktan sonra, öykünün baştaki rivayetlerle bağlantısı açık bir biçimde görülüyor. Gyges, bizzat kendi ağzından çıkan "yalnızca senin olana bak" ilkesini çiğneyerek, bir kadını ve bir krallığı gaspetmiştir. Bu gasp, başkasına ait olana bu şekilde el uzatma, Yunanlarla diğer uluslar arasındaki kız kaçırma olaylarını bize hatırlatır ve Herodotos ilk düğümü atar. Böylece, her ne kadar kuşkulu görse de, Herodotos'un *Proem*'deki rivayetleri anlatının bağlamını oluşturan halkalardan biri olarak kullandığı ortaya çıkıyor. Aynı zamanda Gyges ile Kroisos, akrabalık bağlarından başka, "haksızlık ve gasp" teması yoluyla da birbirleriyle ilişkiye sokulmaktadır.[23] Gyges öyküsünü *Historia*'nın baş tarafına bağlayan bir başka nokta daha var. Bu da, siyasi olayların şekillenmesine dair rivayetlerde etken ya da edilgen olarak bir kadının işe karışmasıdır. Smith, bu öyküde ve varyantlarında ilginç bir tema saptar ama izini fazla sürmez. Buna göre, Kandaules'in karısı, erkeğinin ve dünyanın başına felaketler getiren kötü kadındır. Gerçekten de, onuru zedelenmiş kraliçe, cinayeti korkusuzca planlaması ve Gyges'i eyleme sevk etmesiyle aktif bir roldedir.[24] Barbarlarla Yunanlar arasındaki savaşlara kadınların bir şekilde karışmış olmasıyla Gyges-Kandaules öyküsü arasındaki ilişki bu bağlamda açıktır.[25]

Geriye öyküdeki birkaç ilginç nokta kalıyor. Kraliçe nasıl olmuş da yatak odasındaki yabancıyı fark etmiş, üstüne üstlük tanımıştır? Kandaules'in bu olayda bir parmağı olduğunu nasıl anlamıştır? *Historia*'da, okuyucunun aklına takılabilecek bu soruların yanıtı verilmez. Ancak sonraki varyantlar bazı çözümler önerir. Herodotos'un adını da anmadığı Kraliçe Nyssia, çift gözbebeğine ya da ejderha taşına, bazı rivayetlerde ise

Arion. Albert Dürer, 1514. Kâğıt üstüne sulu boya, 14,2 x 23,4 cm. Kunsthistorisches Museum, Almanya.

ikisine birden sahiptir. Bunlar okült gelenekte görüş keskinliği sağlamalarıyla bilinirler. Değişik varyantları hesaba katacak olursak, Gyges'in görünmezlik yüzüğüne karşılık kraliçenin her şeyi gören gözlere sahip olduğu ortaya çıkar ki, bu da ilginç bir karşıtlıktır. Kraliçenin, Kandaules'in rolünü anlayabilmesinin sebebi basittir. Uyuyor olması gereken kocasına baktığında, gözlerinin açık olduğunu görmüştür.[26]

Kraliçenin Gyges'i, tam da kendisini çıplak gördüğü kapı arkasına yerleştirmesiyse, yazgının kaçınılmazlığına eşlik eden gizemin ve adaletin, ayrıntıları ihmal etmediğine dair güzel bir örnektir. Herodotos, Mısır'ı ele geçiren Kambyses'in Apis'e tapınılmasını aptalca bularak merasimde kullanılan hayvanı yaraladığını anlatır (3. 29). Ancak daha sonra, başından geçen bir kazada, tam Apis'i vurduğu yerden yaralanacak ve ölecektir (3. 64).

ARİON YAN ÖYKÜSÜ

Herodotos, Gyges'ten sonra Lidya hanedanını anlatmaya devam eder, Alyattes'e geniş bir yer ayırır ve Korinthos Tiranı Periandros'un da işe karıştığı bazı olaylara değinir. Bu sırada şair Arion'un olağanüstü öyküsü araya giriverir. Bu öykünün yeri, metnin akışındaki bağlamı, anlatılma sebebi, birçok değişik yoruma yol açmıştır.[27] Zaten çok kısa bir şekilde anlatılmış olan öyküyü özetlemek gerekirse, şair Arion, Periandros'un sarayında uzun süre kaldıktan sonra Sicilya'ya gider, orada epey para kazanır ve Korinthos'a dönmeye karar verir. En güvendiği insanlar Korinthoslular olduğundan onların gemisine biner. Ne var ki, gemiciler Arion'u soyup denize atmaya karar verirler. Arion bunu öğrenince, parasını alıp hayatını bağışlamaları için yalvarır. Ancak gemicileri ikna edemez ve kendisine iki "ölüm seçeneği" sunulur: Gömülmek istiyorsa hemen kendini öldürmeli ya da denize atlamalıdır. Bunun üzerine Arion son bir istekte bulunur. Kendisine - yani şairlere- özgü kıyafetiyle geminin baş tarafında sanatını icra ettikten sonra denize atlayacaktır. Gemiciler bu resitali dinleme fikrinden hoşlanırlar ve Arion ilahisini söyleyip denize atlar. Gemi yoluna devam ederek Korinthos'a varır. Öyküyü anlatanlara göre der Herodotos, bir yunus mucizevi bir biçimde Arion'u sırtına alarak kurtarır ve şair de Korinthos'a, Periandros'un sarayına ulaşıp başından geçenleri nakleder. Bu inanılmaz öyküye inanmayan Periandros, Arion'u alıkoyarak gemicileri huzuruna çağırır, sonunda şairin bizzat karşılarına çıkmasıyla daha fazla direnemeyen gemiciler suçlarını itiraf ederler. Herodotos bu küçük ve güzel öyküyü, Tainaron'da olayın anısına dikilen, Arion'u taşıyan yunus heykelini anarak tamamlar (1. 24).

Arion'un macerası, Lidya hanedanının tarihi arasına bir münasabetle sıkıştırılan herhangi bir öykü müdür; Herodotos bu güzel öyküyü anlatmaktan kendini alıkoyamamış mıdır; öykü metnin başka bir yerine de rahatlıkla yerleştirilebilir mi; yoksa burada nakledilmesinin bazı anlamları var mıdır? Bu görüşlerin hepsi de savunulmuştur. Yirmi sekizinci dipnotta anılan yazılarında Gray, Arion'un mucizevi kurtuluşu ile ileride göreceğimiz Kroisos'un ilahi müdahaleyle canını kurtarması arasında paralellik kurmuş; Hooker, tarihçinin olağanüstü olaylar anlatma merakına işaret etmesinin yanında, haksızlık yapanlar için cezanın kaçınılmaz ve yazgının belirli olmasına ilişkin Herodotos'un favorisi olan bazı te-

Kroisos Solon'a hazinesini gösteriyor. Frans Francken (II) (1581–1642), 55 x 72.5 cm. Muhtemelen 17.yy, bakır üstüne yağlıboya. Dorotheum.

maları iyi yansıttığına dikkat çekmiş; Flory ise, Arion'un ölüme cesurca meydan okumasıyla, *Historia*'da görülen benzeri davranışları karşılaştırmıştır. Burada, öykünün hacmine uygun olarak, anlamaya çalıştığımız ve kopmamasına dikkat ettiğimiz bağlamla ilişkisi üzerinde kısaca duracağım.

Korinthos'a dönüş yolculuğunda Arion'un gemiciler tarafından kritik bir çıkmaza itildiğini görüyoruz: Ya/Ya da! Seçeneklerin her ikisi de ölümcüldür ve biri ya da diğerini seçmek arasında pek fark yok gibidir. Ancak denize atlamak, çok küçük ve mucizevi de olsa bir kurtuluş ümidi taşıyacak ve yazgıya şans verecektir. Arion bu şansı kullanır, denize atlar ve kurtulur. Şairin kendisini içinde bulduğu bu açmaz ve yaptığı seçim, Gyges'in önce Kandaules, sonra da kraliçe karşısındaki güç durumunu ve yaptığı seçimleri bize hatırlatmalıdır. Tıpkı Gyges'in kraliçeyi ikna edememesi gibi, Arion da gemicileri bu iki seçenekten birine zorlanmaması konusunda ikna edemez. Gemicilerin Arion'un parasına göz dikmesi, artık alışık olduğumuz haksızlıklardan birisidir kuşkusuz. Ama asıl olan, Arion'a dayatılan seçeneklerin Gyges'in seçenekleri kadar acımasız olmasıdır. Bunlar kişinin kendisine yönelik olmasına rağmen - nihayetinde başka birini öldürmeyecek, intihar edecektir- ortaya çıkış şartları itibariyle haksızdır. Yunan geleneğinde -Pythagorasçılardan, Platon ve Aristoteles'e kadar- onaylanmayan bir eylem olan intiharın, kişinin kendisine ve toplumuna karşı işlediği bir suç sayılacağını, dolayısıyla Arion'un dinsel bir suça, yani bir çeşit günaha, lanetlenecek bir işe itildiğini söylemek de mümkün. Ama Arion'un bu konudaki kesin fikrini bilmiyoruz. Ne olursa olsun tam bu noktada şair, Gyges'in yapamadığı "sıçramayı" yapar ve kendisini yazgının kollarına bırakmak üzere denize atlar. İntihar olarak değerlendirilmesi mümkünse de, bu denize atlama eyleminin, haklı ile haksızı hata yapmadan ayıran yazgıya derinden bir inanç olduğunu düşünüyorum.[28] Gyges çıkmazda kaldığında suça ya da haksızlıklara bulaşmamak için pek de fazla ayak dirememiş, öldürüleceğini anlayınca öldürmeyi ve ne pahasına olursa olsun hayatta kalmayı tercih etmiştir. Oysa Arion, haksızlığa uğrayan ya da yönlendirilen özgür iradenin yol gösterdiği bir başka seçenek daha olduğunu anımsatır bize: İster intihar niyetiyle, ister adaletin yerini bulacağına güvenerek olsun, tamamen geri çekilerek yazgıya boyun eğmek.[29] Böylece Herodotos'un, çıkmazda kalan iki kahramanın farklı seçimlerini anlatarak dolaylı yoldan Gyges hakkında bir yorum yaptığı söylenebilir ve Arion'un küçük öyküsü metnin şimdiye kadar takip ettiğimiz bağlamına rahatlıkla yerleşir.

Artık bu ön hazırlıklardan sonra Lidya kralının trajedisini sahneye koymanın zamanı gelmiştir. Kroisos'un, insanın yazgı ve tanrıların elinde bir oyuncak olduğunu göstermek için paha biçilmez bir örnek olduğundan bahsetmiştim. Zira kral en tepededir ve çoğu kez bir ölümlünün sahip olabileceği her şeye sahip olduğuna inanmaktadır. Talihle yazgının belirsizliğini gözler önüne sermek içinse düşüş öyküleri daima daha cazip olagelmiştir. Önce Kroisos'un gururuna ve mutluluğun doğası hakkındaki

Lidya'nın başkenti Sard'ın bugünkü hali.

yanılgısına tanık olacağız. Ardından tanrıların hışmına uğrayacak ve göz kamaştıran tahtından inip Pers kralının danışmanı haline gelecektir.[30]

SOLON, KROİSOS'UN HUZURUNDA

Nihayet Gyges'in yedinci kuşaktan torunu, Alyattes oğlu Kroisos'u tahtta görüyoruz. Otuz beş yaşındadır. Kısa sürede, Küçük Asya'da Kızılırmak'ın (Halys) batısında yerleşmiş olan bütün Yunanlara boyun eğdirerek gücünü ispatlar. Sard altın çağını yaşamakta ve sofistler de dahil olmak üzere birçok parlak ismi mıknatıs gibi kendine çekmektedir. Bunlar arasında yedi bilgeden biri olan Solon da vardır. Solon, Atinalılara yasalar yaptıktan sonra bilgi ve görgü artırmak üzere on yıllık bir büyük tura çıkmıştır. Yolculuk onu Mısır'a ve derken Sard'a, Kroisos'un sarayına sürükler.[31] Solon'u ağırlayan kral, "üçüncü ya da dördüncü gün", adamlarına bilgeyi alıp bütün zenginliğini görmesi için hazine dairesini gezdirmelerini emreder.[32]

Solon huzuruna döndüğünde Kroisos ona "Atinalı konuğum," diye hitap eder, "bilgeliğinin ve yolculuklarının şöhreti bize kadar geldi. İşittik ki bilgi peşinde dünyayı dolaşmışsın. Bu yüzden sana sormaktan kendimi alamıyorum: Mutlulukta herkesi geride bırakan biriyle karşılaştın mı?"

Bu retorik bir sorudur, çünkü Herodotos'un hemen arkasından vurguladığı gibi, Kroisos söz konusu kişinin kendisi olduğunu düşünmektedir. Ancak Solon'un cevabı beklediği gibi olmaz. "Evet," der, "Atinalı Tellos!" Kroisos şaşkınlık ve hayal kırıklığıyla bu seçimin sebebini sorar. Solon'a göre Tellos, meşhur bir şehirde yaşadığı, iyi ve soylu çocuklara sahip olmasının yanı sıra torunlarını da gördüğü, hali vakti yerinde olduğu ve kentin savunması sırasında ölerek Atinalılar tarafından onurlandırıldığı için en mutlu insan sayılabilir. Bu gerekçeler ayrı bir tartışma konusu. Şöhretli ya da zengin bir şehirde doğmuş olmak Tellos'u mutlu yapmaya yetmezdi, çünkü Atinalıların hepsi bu kaderi paylaşıyordu ve Sard'ın da hiç şüphesiz Atina'dan aşağı kalır yanı yoktu. Ancak Tellos'un soylu ve erdemli çocuklara sahip olması, hatta torunlarının da [sağlık sıhhatle] hayat sürdüğünü görmesi önemlidir, zira bu noktada Kroisos'un müstakbel yaralarından birine parmak basılmış olmaktadır. Kroisos'un iki oğlu vardır. Ne var ki bunlardan biri dilsizdir, diğeriniyse (Atys), göreceğimiz gibi acı bir biçimde yitirecekir. Solon ile konuştuğu sırada oğlu Atys'in hayatta olması sorun yaratmamalı. Anlatı, Solon'un diliyle, bizi sökün edecek olaylara hazırlamaktadır. Demek ki Lidya kralı çocukları söz konusu olduğunda hiç de talihli değildir. Tellos'un Atina'yı savunurken savaş meydanında ölmesi ise, özgür bir kent-devletin yurttaşı olmanın saygınlığına işaret edilmesi yoluyla,

Kroisos'un krallığını sürekli savaşarak ve güç göstererek elinde tutmasına açık bir dokundurma gibi görünüyor. Bu gerekçeleri dinlemekten sıkılan Kroisos, Tellos'tan sonra en mutlu kişinin kim olduğunu sorar! Herodotos bir kez daha araya girerek, kralın hiç değilse ikincilikten emin olduğunun altını çizer. Anlaşılan o ki Kroisos, mutluluğa olimpiyat oyunlarındaki yarışmalardan biri gibi bakmaktadır. Ama bir kez daha yanılır. Solon ikincilik çelengini Kleobis ve Biton'un başına yerleştiriverir. Argos soyundan gelen bu kardeşler varlıklı ve güçlü kuvvetlidirler. Anneleri için büyük bir fedakârlık yaparlar ve kadın da, tanrılardan oğullarına bir insanın sahip olabileceği en iyi şeyi bağışlamalarını diler. Bu, ölümdür; ve tanrılar iki kardeşi daldıkları uykudan uyandırmazlar. Tıpkı Tellos gibi Kleobis ve Biton da ölümlerinin ardından onurlandırılmışlardır. Solon'un ikincilik adaylarında güçlülük, soyluluk, zenginlik gibi Homerik idealler daha belirgin. Tellos'ta ise bir kentlinin erdemleri ön plana çıkıyordu. Ayrıca Solon, kardeşlerin öyküsüyle, bir insanın ulaşabileceği en iyi şeyin ölüm olduğunu şimdiden ilan etmiştir.[33] Gücünün doruğundaki Kroisos ise ölüm üzerine filozofça kafa yormaktan ve kendisini aydınlatacak olan böyle bir endişeden uzaktır.

Üçüncülüğe gönül indirmeyen kral, Solon'u mutluluğunu hiçe saymak ve kendisini sıradan adamlardan bile aşağı bulmakla suçlar! İlginçtir ki, Kandaules nasıl karısının güzelliğinden başkalarının da kendisi kadar emin olmasını istemişse, Kroisos da benzer şekilde kendi mutluluğunun onaylanmasını talep etmektedir ve herhalde bu onayın Solon gibi bir bilgeden gelmesi onu daha da fazla tatmin edecektir. Tiranın bu çıkışması üzerine Solon, insan hayatı ve mutluluk üzerine ders niteliğinde bir konuşma yapar. Tanrıların, insanların mutluluğunu kıskandığını belirterek başlayıp, kişinin hayatı boyunca görmek istemeyeceği birçok şeyi gördüğünü dile getirir. Eğer ortalama insan ömrü yetmiş yıl olarak kabul edilirse, Solon'un hesabına göre bu toplamda 26.250 güne denk gelir ve bugünlerin her biri diğerinden farklıdır.[34] O halde insan hayatı bir talih meselesinden ibarettir. Ve Solon argumanının can alıcı noktasına gelir. Kroisos çok zengin ve birçok ulusa hükmeden bir kral olabilir, ama hayatının nasıl sonuçlandığını görmedikçe onun mutlu olup olmadığını söyleyemeyecektir. Sadece ve sadece, iyi bir hayat süren ve onu yine güzel bir şekilde tamamlayan birine en mutlu insan denilebilir. Çünkü tanrılar birçok kişiye, sonunda onları tepetaklak etmek için mutluluk ve ikbal verir. Solon'un bu sözleri anlatının geri kalan kısmında daima aklımızda olacak.[35] Kroisos bu kısa ama etkili nutuktaki uyarıyı fark edemez ve argumanlar üzerine düşünmeyi denemeden, gözünün önündekileri görmeyip her şeyin sonuna bakmayı öğütlediği gerekçesiyle Solon'u cahil ve değersiz bulur. Kısacası Solon'a iltifat etmez (1. 29-33).[36]

Solon ile kralın konuşmasının, bu gerçekleşmemiş sahnenin, anlatının omurgasını oluşturduğu söylenebilir. Bu yüzden üzerinde biraz genişçe durmak gerekiyor.[37] Burada iki popüler temayla karşılaşıyoruz. İyi talih ve dünyanın zenginliklerine sahip olmak ile, mutluluk ve hatta mutluluğu getirebilecek bilgelik arasındaki ilişki ve bununla bağlantılı olarak bilgelere karşı krallar teması. İlkini zaten Solon tartıştığına göre ikincisine geçmekte fayda var. Bilgelere karşı krallar teması, edebi gelenekte, dünyanın bütün zenginliklerine sahip kişinin, bilgelik/felsefe ve dolayısıyla filozof karşısındaki aşağı konumunu dile getirmeye hizmet eder.[38] Buna göre filozof, en zengin ve en kudretli kraldan daha üstündür, çünkü yazgının sillelerinden masun olan bilgeliğe sahiptir. Bu denklem nasıl kurulur? Bir kralın ya da tiranın, statüsü gereği bir insanın sahip olabileceği her şeye sahip olması ya da sahip olabileceğinin düşünülmesi, şüphesiz onu "mutluluk" testleri için ilginç ve elverişli bir denek kılıyordu. Eğer dünyada mutlu olmak mümkünse ve bu mutluluk çoğunluğun sandığı gibi dünyevi ideallere ulaşmakla elde edilecekse, zirvedekilerin durumuna göz atmaktan daha doğal ne olabilir? Ancak bizim anlatımızın da göstereceği gibi edebi-felsefi gelenekte bu yoklama, mutluluk ile dünyevi zenginlikler arasındaki bağı koparır. Bu sonuca, bazen tarihsel ya da kurmaca öykülerdeki kralların başına gelen felaketlerle (bir çocuktan yoksun olmak, iyileşmesi mümkün olmayan bir hastalığa yakalanmak vs.) yahut feci akıbetlerle (sefalete düşmek, esaret zilleti vs.), bazen de zenginlerin tatminsizliğinin tasvir edilmesiyle ulaşılır. Terazinin diğer kefesineyse, hayatın her safhasında, her türlü felakette, felsefenin teselisiyle ayakta durabilen, bilgeliğe sahip olduğu için kaybedecek bir şeyi olmayan filozof yerleştirilir.[39] Tablonun daha çarpıcı olması için de bu iki figür karşı karşıya getirilir.[40] Sonunda bizzat krallar, bilgeliğin ve bilgenin imrenilecek niteliklerini ve üstünlüğünü teslim ederler. Birçok örnek arasında, ilgilendiğimiz tarihsel bağlama ait oldukları için, Diogenes ile İskender, Tyanalı Apollonios ile Babil kralı çiftlerini anmak yeterli olacaktır. Sonuncusu özellikle bizim sahnemizi hatırlatır. Babil kralının huzuruna çıkan bilge Apollonios, kendisine hazinelerin gösterilmesi üzerine şöyle diyecektir: "Ey kral! Bunlar senin için zenginlik anlamına gelir ama benim için hiçbir kıymeti yok!" Kral bu hazineyi en iyi şekilde nasıl değerlendirebileceğini sorduğunda ise bilgenin yanıtı basittir: "Harcayarak, çünkü sen bir kralsın!"[41] Diogenes ile İskender'e dair anekdotlar da kolayca hatırlanacaktır.[42] Rivayetlere bakılırsa İskender, felsefe eğitimi de almış gerçek bir dünya hükümdarı olarak, Diogenes'in bilgeliğini takdir etmiş ve "İskender olmasam, Diogenes olmak isterdim," diyebilmişti. Yine İskender, ama romansların İskender'i, Hindistan seferi sırasında karşılaştığı gymnosofistlerin bilgeliğini alçakgönüllülükle kabul etmişti.[43] Tyanalı Apollonios'un hazinelerini hor gördüğü Babil kralı da filozofu anlayarak dostça vedalaşmıştır.[44] Oysa gördüğümüz gibi, Herodotos'un Kroisos'u, böyle bir olgunluktan yoksundur ve Solon'un sözleri üzerine düşünmeye dahi yanaşmayarak farklı bir figüre dönüşür. Kroisos'a göre mutluluk

ve mutlu insan hakkında yanılan Solon'dur: Şu çok yer gezip görmüş olan bilge! Üstüne üstlük Lidya kralını Atina ve Argos yurttaşlarından aşağı görmek gibi bağışlanmaz bir hata yapmıştır. Kroisos'un bu aymazlığı, anlatının geri kalanı için "gerekli"dir. Eğer Solon'un demek istediğini gerçekten anlasaydı, Kroisos'un düşüşünden bahsedemezdik. Bu sebeple, onun mutluluk konusundaki yanılgısı ve gururu, kurgu gereği "korunmuştur" denilebilir.

Historia'da talihin dönekliği konusunda bir tirana yapılan başka bir uyarıya da değinmekte fayda var. 3. 40-43'te Herodotos, Mısır Hükümdarı Amasis'in, müttefiki Polykrates'e yazdığı bir mektubu şöyle aktarır: "Amasis, Polykrates'in talihinin fazlasıyla iyi olduğunu fark edince bir mektup yazıp Samos'a gönderdi: 'Amasis'ten, Polykrates'e; bir dostun ve müttefikin iyi durumda olduğunu görmek güzel. Ama senin fazlasıyla iyi talihinden hoşlanmıyorum, çünkü tanrının kıskanç olduğunu biliyorum. Aslında hem kendim hem de yakın bulup ilgilendiğim kişiler için istediğim şey, bir yerde talihliyken bir başka yerde talihsizlikle karşılaşmak ve böylece her şeyde başarılı olmaktansa talihin sürekli değiştiği bir hayat sürmektir. Çünkü her meselede iyi talihli olup da sonunda tamamiyle çökerek yok olmayan birini bilmiyorum.' "[45] Polykrates'e yönelik bu dostane uyarının Amasis'ten gelmesi ayrıca anlamlıdır, çünkü Amasis, hükümdar Apries'in güvendiği adamlardan biriyken, sıradışı şartlar altında kendini Mısır tahtında bulmuştur.[46] Dikkat edilmesi gereken bir başka nokta da, Herodotos'a göre Solon'un Lidya'ya gelmeden evvel Mısır'da Amasis'i ziyaret etmiş olmasıdır (1. 30). Onun buradaki macerasını bilmiyoruz ama Amasis'in Polykrates'e insanın mutluluğu, talih ve tanrılar hakkındaki tavsiyesiyle, Solon'un Lidya sarayında yaptığı konuşma aynı mesajı vermektedir! O halde Amasis'in bilgeliğini kendi yükseliş tecrübesine bağlayabileceğimiz gibi, yalnızca bize bir fikir vermesi için, Solon ile muhayyel fakat anlatılmamış bir sohbetine de bağlayabilir ve Amasis'in şahsında Solon'un sözlerine kulak veren bir Kroisos'u hayal edebiliriz.[47]

Şimdi, Herodotos'un bu renkli sahnesinin mümkün en kısa uyarlamada neye dönüşebileceğini anlamak için Diogenes Laertios'a bakalım: "[Solon]...sonra yollara düşüp Mısır'a, Kıbrıs'a ve Kroisos'un yanına gitti; Kroisos ona 'Sence kim mutludur?' diye sorunca, 'Atinalı Tellos' dedi, 'bir de Kleobis ile Biton' ve herkesin bildiği ünlü sözlerini söyledi."[48] Burada sahne bütün öyküselliğinden arındırılmış ve ve tam bir "kayıt"a dönüştürülmüştür. Herodotos'un öykülerini ne çeşit bir malzemeden çıkardığını tam olarak bilmek çok güç. Acaba Kroisos ile Solon'un karşılaşmalarına dair bütün işittiği, bu kısa kaydın bir benzeri ya da "ünlü sözler"i de içeren biraz daha gelişmiş bir şekli olabilir mi? Muhtemelen Herodotos, sözlü rivayetleri yalnızca içerik açısından değil, biçim açısından da elden geçiriyor ve kendi üslubunun damgasını vuruyordu.[49] Burada da, Solon'un kralı pohpohlamaya hiç niyetinin olmadığını, Kroisos'un aldığı yanıtlardan sonra nasıl şaşırdığını ve öfkelendiğini, bilgenin ise sakin tavırlarını koruduğunu, büyük bir ustalıkla ama gösterişe kaçmadan tasvir ederek adeta teatral bir hava yaratır.[50] Sahneye genel olarak bakarsak, Solon'un Lidya sarayındaki bu tekinsiz boy gösterişi profan bir kehanetin görevini üstlenir. Bütün konuşması krala yönelik ciddi bir uyarıdır. Lattimore daha da isabetli bir yorumla, Solon'un, trajedilerde yaklaşan felaketi haber veren uyarıcılara benzediğini kaydeder.[51] Böylece trajik bir tema olarak Krosios'un kaderinin, sahnelenebilecek bir tragedyaya özgü ilk unsuru karşımıza çıkmış oluyor.

Herodotos, Kroisos'un Solon'u uzaklaştırdığını yazdıktan bir satır sonra gelişmelerin istikametini bize bırakmadan tayin eder: "Fakat Solon'un ardından tanrılar, kendisini insanların en mutlusu saydığı için Kroisos'tan korkunç bir biçimde öç aldılar" (1. 34-1). O halde, Solon'un sarf ettiği son kelimelerden başlıyoruz ilerlemeye; yani tanrıların insanların mutluluğunu ve talihini kıskanarak onları taşkınlıkları ve gururları sebebiyle cezalandırmaları. Daha önce Delphoi kâhinesinin, Gyges'in torunlarından birinin cezalandırılacağını söylediğini görmüştük. Ancak Herodotos burada, Kroisos'un tanrıların hışmına uğramasına ikinci bir sebep göstermektedir. Kroisos aynı zamanda kendi gururu nedeniyle cezalandırılacaktır. Bu, niçin Lidya hanedanından bir başka ismin değil de Kroisos'un cezalandırıldığı yolunda akla gelebilecek soruya bir yanıt görevi görmektedir.[52]

DİPNOTLAR

1 Herodotos'un metnini takip ederken Robert Strassler editörlüğündeki İngilizce çeviriye başvurdum: *The Landmark Herodotos*, İngilizceye çeviren: Andrea L. Purvis, Pantheon Books, 2007. Bu edisyon, metnin takibini kolaylaştıran titiz bölümlendirmeleri, notları, haritaları, ayrıntılı dizini ve ekleriyle klasik bir metnin nasıl yayımlanması gerektiğinin iyi bir örneği niteliğindedir.

2 İster Herodotos olsun, ister Taberi, "tarih disiplini" öncesi evrensel bir tarih yazmaya kalkışan tarihçilerin çeşitli rivayetler ve bunların sıhhati konusundaki bu pasif, çekingen ve adeta mazeret beyan eden tavır ve üsluplarını, girişimlerinin zaman ve mekân bakımından kapsamını düşünerek anlayışla karşılayabiliriz. Bundan hiç de farklı olmayarak, modern tarihçi de belgelerin sustuğu yerde temkinli bir dil kullanmakta ve çoğu zaman başka tarihçilerin görüşlerini sıralamakla yetinmektedir.

3 Herodotos, Yunanların yangının büyümesine neden olduğunu kaydederken, bu bölümdeki tek dişe dokunur yorumunu yapmaktadır (1. 4. 1).

4 "Persler ve Fenikeliler tarafından anlatılan öyküler bunlardır. [Ama] olayların böyle ya da başka türlü gerçekleştiğine dair konuşmak niyetinde değilim." (1. 5. 3)

Söylemeye gerek yok ki, Herodotos sıhhatinden emin olamadığı öykülerden her zaman uzak durmaz. Ancak burada eseri boyunca gözetmeye "çalışacağı" bir prensibi üstü kapalı bir biçimde ilk kez dile getirmiş olur. O, yalnızca bir öykü anlatıcısı ya da bir "nâkil" değildir. Kendisine ulaşan her türlü bilgiyi mümkün olduğunca eleştirerek, karşılaştırmalara başvurarak, çapraz sorguya tâbi tutarak, doğruya ulaşmaya çabalar. Tam da bu önemli girişte andığı olaylardan biri olan Helen'in kaçırılması bahsine döndüğü bir pasajda (2. 113-116), Homeros'un, bu olaya ilişkin varyantlardan -bütün bunları duyduğu halde en doğru olanı terk etmek pahasına- epik komposizyona en çok yakışanı seçtiğini belirtir. Bu, Herodotos'u anlamak için karşımıza çıkan fırsatlardan biridir. Homeros, bir *rapsod* olarak estetik endişelerle hareket etmekte serbesttir. Herodotos ise -bir tarihçi olarak - birçok varyant arasından en mantıklı bulduğunu tercih eder. Söz konusu pasajda Homeros'la ilgili bu yorumu en son olarak nakletmesinin dahi, anlatının sıhhatiyle ilgili bir çeşit hiyerarşi gözettiğine

işaret ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Zira sıhhatli olduğunu düşündüğü kendi seçiminden "sonra" Homeros'un estetik seçimini zikretmektedir. Elbette Herodotos'un, kendi seçtiği yorumu nakleden Mısırlı rahiplere güvenini sorgulayabiliriz; Mısır kökenli rivayetlere ve Mısırlı rahiplere özel olarak güvendiğini, sempati beslediğini biliyoruz. Elbette Herodotos'un "edebi kurgu"nun ne gerektirdiğine dair bu kadar bilinçli bir yaklaşım göstermesi, bizzat kendisine şüpheyle yaklaşmamıza yeter sebep teşkil edecektir ki, ileride buna dair bir örneği göreceğiz. Aynı şekilde Herodotos'un bütün bu olaylar zinciriyle ilgili bir söylenceyi, Europa'nın bir boğa kılığına giren Zeus tarafından kaçırılmasını, Fenikelilerle Perslerin rivayetlerini naklederken "kasıtlı olarak mitolojik formuyla hatırlamadığına" dikkat etmeliyiz. Herodotos bu gibi öyküleri bazen mitolojiye terk ediyor, bazen euhemerist yorumlar yapıyor, bazen de sessizce nakletmekle yetiniyordu. Bu doğrultuda, belki de her bir örnekte bağlam gereği ayrı bir yorum ve eleştiri getirmenin gerektiği söylenebilir.

5 Fenikililerin Io ile ilgili iddiaları da -ıtırazlarına rağmen- Perslerin yorumuyla uyuşmaktadır. Buna göre, Io kaçırılmamış, Argos'a gelen Fenike gemisinin kaptanıyla ilişkiye girip gebe kaldığı için kendisi kaçmıştır (1. 5. 2). (Hatırlanacaktır ki, mitolojik versiyonda Medea da kaçırılmamış, Iason ile kaçmıştı.) Fenikelilerin ticari seferlerinden birinde, yabancı bir memleketteki -bu defa Fenikeli- bir kadını baştan çıkarmalarına dair bir öykünün anahatlarının, *Historia*'daki Io anekdotuna ne kadar benzediğini görmek için bkz. *Odysseia*, 15. 415 vd. Antikite'de deniz ticaretini neredeyse tekellerine alan Fenikelilerin her zaman denize açılmaya hazır gemileri, kız kaçırma ya da sevgililerin kaçışı temalarının işlendiği rivayet ve öykülerde kurgusal açıdan birçok kez imdada yetişmiştir: Örneğin Heliodoros'un *Aithiopika*'sında, Theagenes ve Khariklela'nın Delphoi'den kaçışı (4. 16; 5. 1).

6 Kroisos'un "haksız faaliyetleri (*adikon ergon*)" (1. 5. 3). Herodotos kuşkusuz onun Ege kıyısındaki Yunan yerleşim birimlerine saldırıp boyun eğdirmesini kastediyordu (1. 6. 2). *Proem* kısmında ileri sürülen argümanların ve özellikle Kroisos'un yayılma politikasının bir suç olarak anlaşılması yolunda bir değerlendirme için bkz. Henry R. Immerwahr, "Aspects Of Historical Causation In Herodotus", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 87, 1956.

7 Meseleyi daha iyi anlamamızı sağlayacak iki örneği yine Herodotos'ta buluyoruz. Pers Kralı Kambyses'in elçileri Etiyopya kralının huzuruna çıktıklarında onlara şöyle cevap verilecektir: "Eğer Kambyses adil olsaydı, ne ona ait olmayan bir ülkeyi elde etmeyi aklından geçirir ne de kendisine zarar vermemiş insanları köleliğe zorlardı" (3. 21. 2). Ancak bu açıklamanın, Etiyopyalıların Antikite edebi ve tarihi geleneğinde "kusursuz, ayıpsız" (örn. *Ilyada*, 1. 423) olarak nitelendirilmesiyle -yani idealize edilmesiyle- ilgili olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Heliodoros, muhtemelen Homeros ve Herodotos'un yazdıkları üzerine kurulu olan bir pasajda, Persleri yenen Etiyopya Kralı Hydaspes'i şöyle konuşturur (*Aithiopika*, 9. 26): "Zaferimi, hâkim olduğum toprakları sınırsızca genişleterek istismar etmeyeceğim Doğanın, Mısır ile Etiyopya arasında çizdiği sınırla yetineceğim. Kuzeye ilerlememi icap ettiren şeye sahip oldum, ancak artık doğru olana saygı gösterip eve döneceğim...savaşarak sizi yenen Hydaspes, bilgeliğiyle size ait olanı size bırakıyor..." (Metnin İngilizce çevirisi için bkz. *Collected Ancient Greek Novels*, haz. B. P. Reardon, University Of California Press, 1989.) İkinci örneğe, kız kaçırma meselesine gelince: Helen'in kaçırılmasının bir başka varyantında, ters rüzgârlarla Mısır'a sürüklenen Paris, kalkıştığı iş nedeniyle insanların en iğrenci olarak tanımlanır (Herodotos, 2. 115. 4). Paris'in suçu, Menelaos'un konuğu olması nedeniyle ikiye katlanmaktadır.

8 *Ilyada*, kadınların "mülkiyeti" ve bunun içerdiği değerler yüzünden anlaşmazlığa düşen iki ulus ile iki adamın iç içe geçmiş öyküsü niteliğindedir. Yunanlar, Helen'in kaçırılışı nedeniyle Truva'ya saldırmışlardır. Akhilleus ile Agamemnon arasında patlak verip kuşatmayı çıkmaza sürükleyen kavganın sebebi ise, Agamemnon'un, Akhilleus'un ganimeti olan Briseis'e el koymasıdır. Dolayısıyla, özellikle epik dönem Yunan siyasi retoriğinde kadınlara sahip olmakla ülkeleri ele geçirmek arasında metaforik bir bağ kurulduğu söylenebilir.

9 İnsanlara ve kentlere dair bu gözlemler, Herodotos'un zihninde az çok belirli bir şemanın, parçaları ana yola bağlayan geçiş noktalarının olduğunu göstermektedir. *Historia*'nın anlatım tekniği ve kompozisyonu, tutarsızlıkları, hataları, düzeltmeleri, konudan sapmaları daima tartışma konusu olmuştur. Herodotos'un nasıl yazdığına dair ilginç bir tez için bkz. Richmond Lattimore, "The Composition of the History of Herodotus", *Classical Philology*, Ocak 1958. Lattimore burada, Herodotos'un karşılaştığı pratik güçlüklerin üslubuna etkileri üzerinde de durur.

10 Bu durumun bir sebebi olarak, kraliyet evliliklerinin "gönül bağları"ndan çok hanedanlararası ilişkiler doğrultusunda gerçekleştiğine işaret edilmiştir: Susan O. Shapiro, "Proverbial Wisdom In Herodotos", *Transactions of the American Philological Association*, 130, 2000.

11 Bu pasaj, Herodotos'ta sık sık karşımıza çıkan ve tarihyazımı sorunu ile de ilgili olan "görmek ve "duymak" ayrımı bağlamında okunabilir, ancak bu geniş bir konudur. Bunun yerine, doğrudan bu pasajla ilgili bir başka noktaya dikkat çekmek istiyorum: Bugünün okuyucuları tarafından da "ahlâksız teklif" olarak değerlendirilebilecek olan Kandaules'in bu arzusu üzerine eskiler de kafa yormaktan geri kalmamıştı. K. F. Smith, "The Literary Tradition of Gyges and Candaules"te (*The American Journal of Philology*, c. 41, n. 1, 1920), Kandaules'in "psikolojisini" anlamak üzere, Antikite'den çeşitli tanıklıklar aktarır. Örneğin Plutarkhos şöyle demektedir: "... Kandaules'ı, Gyges'ı odasına izleyici olarak davet etmeye sevk eden de buydu. Çünkü onlar (âşıklar), İsevgililerinin güzellikleri hakkında] diğerleri tarafından onaylanmayı isterler." Öte yandan, ilgili tema, sonraki dönemlerde, sevgilinin ya da eşin "güzelliğiyle" sınırlı kalmamış, sadakatine ve erdemlerine kadar uzanmıştır. Bir Boccaccio öyküsünde, karısının sadakatiyle uluorta ve boşboğazca övünen koca, sözlerini ispatlamak amacıyla tehlikeli bir bahse tutuşur! (*Decameron*, İkinci Gün, Dokuzuncu Öykü, çev. Rekin Teksoy, Oğlak Yay., 1996) Bu bağlamda, Rönesans sonrası edebi gelenekte Gyges öyküsünün izlerini süren Smith'in, Burton'ın *Anatomy of Melancholy*'sinden yaptığı alıntıyı da aktarmakta fayda var: "Âşıklar, Kandaules gibi kendi başlarına çorap örerler." Bu ifade, Kandaules'in alınyazısına dair Herodotos'un sözleriyle paraleldir.

12 Krallığı kehanetin onaylamasıyla kaybeden Heraklidler, onu yine bir kehanetle elde etmişlerdi (1. 7. 4).

13 Bu tevarüs edilmiş suçun cezasını çekmesi Kroisos'u trajik bir figür haline getiren unsurlardan biri olacaktır. Ama yazgının, Lidya kralları arasında neden bir başkasını değil de onu seçmiş olmasının sebebini ileride göreceğiz.

14 Örneğin Ivan M. Cohen, Gyges'i pasif bir karakter olarak görür: "Herodotos and the Story of Gyges: Traditional Motifs in Historical Narrative", *Fabula*, 45, 2004. Cohen, Gyges öyküsü ile halk öyküleri arasındaki paralellikleri, bunun yanında *Esther Kitabı* ile bazı dikkat çekici benzerlikleri masaya yatırmıştır. Özellikle halk edebiyatı motif indeksi ile karşılaştırmalar ve Yunan edebiyatındaki Gyges benzeri "gözetleyici" öyküleri için bu yazıya bakılabilir.

15 K. F. Smith, Gyges ve Kandaules'in öyküsünü bütün varyantlarıyla birlikte enine boyuna incelemiştir: "The Literary Tradition of Gyges and Candaules", *The American Journal of Philology*, c. 41, n. 1, 1920; "The Tale of Gyges and the King of Lydia, 1-2", *The American Journal of Philology*, c. 23, n. 3-4, 1902. Smith bu yazılarında, öykünün belirli bir metindeki bağlam doğrultusunda içerdiği anlamlardan çok, motiflerinin kökenine ve değişimlerine önem vererek sıkı bir kaynak araştırması yapmıştır. Herodotos'a kronolojik olarak en yakın olduğu için Platon'unkini esas kabul etmekle birlikte diğer varyantları Smith'ten takip ettim.

16 Platon, *Devlet*, çev. S. Eyuboğlu- M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000.

17 Smith, bunların hepsine tek tek işaret etmiştir. Özellikle *Binbir Gece Masalları* ile tanışık olan okuyucular benzerlikleri rahatlıkla gözlemleyebilecektir.

18 Nitekim Libanios'un (MS 4. yüzyıl), kölelere güvenilmemesi bahsında, efendisini öldürerek karısını ve krallığını gasp eden Lidyalı muhafızı anmasından, gelenekte Gyges'in nasıl yargılandığını anlıyoruz. Tekrar Smith, "The Literary Tradition of Gyges and Kandaules", *The American Journal of Philology*, c. 41, n. 1, 1920, s. 28.

19 Platon varyantının Herodotos ile ilişkisinin daha geniş ama farklı bir değerlendirmesi için bkz. Andrew Laird, "Ringings the Changes on Gyges: Philosophy and the Formation of Fiction in Plato's Republic", *The Journal of Hellenic Studies*, 121, 2001. Laird, Platon varyantındaki yüzüğü Herodotos'ta bir başka şekilde "keşfeder". Buna göre yüzük -*daktulios* Herodotos'ta belirtilen Gyges'in babasının adı *Daskulos* ile anıştırılmış olabilir. Laird'in açıklaması biraz spekülatif kalmaktadır. Gyges'e görülmeyeceği hususunda güvence verilmesi ayrıntısının, yüzüğün fonksiyonuna yeterince doyurucu bir biçimde işaret ettiğini düşünüyorum.

20 Shakespeare, *Macbeth*, çev. S. Eyuboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.

21 Eğer Gyges'in macerası tam anlamıyla bir masal olsaydı, belki de katil-gasıp kahraman (çoban) sonunda ettiğini bulacak, cezasını çekecekti. Ama Herodotos'un naklettiği kadarıyla Gyges'in krallık kariyeri hiç de kötü geçmemiştir (1. 14).

22 Herodotos, kraliçe hakkında bir yorum yapmaz. Ancak görüldüğü gibi kâhinenin sözleri onu da yargılar gibidir.

23 David Grene, "Herodotos: The Historian As Dramatist" (*The Journal Of Philosophy*, Ağustos 1961) başlıklı yazısında, yazgının, günahlarının benzerliği sebebiyle Gyges'in suçunu Kroisos'a ödetebildiği açıklamasını öneriyor. Böyle olmakla birlikte, Kroisos'un yazgının hışmına uğramasının daha önemli bir başka sebebi vardır. Bir tiran olarak Kroisos kendi faaliyetleri ve kişiliği çerçevesinde başlıca iki sebeple yargılanır. Saldırgan politikası ve Yunan şehirlerine göz dikmesi bunlardan yalnızca birisidir. Diğerini ileride göreceğiz. *Historia*'da tiranlara dair olumsuz tipoloji hakkında bir fikir edinmek için bkz. John G. Gammie, "Herodotus on Kings and Tyrants: Objective Historiography or Conventional Portraiture?", *Journal Of Near Eastern Studies*, c. 45, n. 3, 1986.

24 Bu durum, "kaçırılan" kadınlarla arasında bir fark yaratır. Kraliçenin karakteri üzerinde duran dikkatli bir yorumcu, Kandaules'in, karısının fiziki güzelliğine bu derece düşkün olmakla birlikte, onu doğru dürüst tanımadığını gözlemlemiştir. Söz konusu yanılgı, Kandaules'i tasarısının olası sonuçlarını görmekten alıkoymuştur: Stewart Flory, "Laughter, Tears and Wisdom in Herodotus", *The American Journal of Philology*, c. 99, n. 2, 1978. Akhilleus Tatios da, Kandaules'in karısını suçlu bulur: *Leukippe*, 1. 8.

25 Bu ilişkiye dikkat eden ve Aristophanes'in *Akharnalılar*'ıyla karşılaştıran bir yorum için bkz. Christopher Pelling, *Literary Texts and the Greek Historian*, Routledge, 1999, s. 155.

26 Bütün bu motifler için yine Smith'e başvurmalı. Stewart Flory, MÖ 4. yüzyıla ait olan ve bir fragman halinde bugüne ulaşan Gyges trajedisinde kraliçenin, kocasının gözlerinin açık olmasından hareketle durumu kavramasına

karşılık, Herodotos'un bu konuda sessiz kaldığını belirtir ve böyle bir ayrıntıyı eklemeyerek, kraliçenin durumu zekası ile kavradığını ima ettiği yorumunda bulunur: *The Archaic Smile of Herodotus*, Wayne State University Press, 1987, s. 35-36. Bu fragmental metin ve Herodotos ile ilişkisi için bkz. J. A. S. Evans, "Candaules, whom the Greeks name Myrsilus...", *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 26, 1985.

27 Arion öyküsüne dair hem değişik yorumlara göndermelerde bulunan hem de farklı çözümler getiren şu makalelere bkz. Stewart Flory, "Arion's Leap: Brave Gestures in Herodotus", *The American Journal of Philology*, c. 99, n. 4, 1978; J. T. Hooker, "Arion and The Dolphin", *Greece & Rome*, c. 36, n. 2, 1989; Vivienne Gray, "Herodotus's Literary And Historical Method: Arion's Story (1. 23-24)", *American Journal of Philology*, 122, 2001.

28 Flory, Arion'un denize atlamasını daha çok bir ölme arzusu, ama aynı zamanda ölume cesurca bir meydan okuma olarak görme eğilimindedir.

29 Flory, makalesinin son paragrafında Arion ile Gyges arasındaki ilişkiye değinir, ancak yalnızca Arion'un cesaretine karşılık Gyges'in korkaklığının onu cinayete sevk ettiğini belirtir. Flemming A. J. Nielsen ise, suçlu bir hayatı tercih eden Gyges'i, biraz sonra ele alacağımız Adrastos'un zıddı olarak yorumlamıştır: *The Tragedy in History – Herodotus and the Deuteronomistic Theory*, Sheffield Academic Press, 1997, s. 63.

30 Platon'daki Gyges varyantı bir çobanın kral olmasını anlattığına göre -bu defa aşağıdan yukarıya- bir başka olağanüstü yazgı örneği olarak da okunabilir.

31 Solon ile Kroisos'un karşılaşmasının kronolojik olarak imkânsız olduğu öne sürülmüştür. Çünkü Solon, Kroisos tahta geçmeden önce ölmüş olmalıdır. Bu da demek oluyor ki burada bir yakıştırmayla karşı karşıyayız. Doğrusunu söylemek gerekirse, Herodotos'un kurgusunu gormek açısından bu ayrıntı, güven duygumuzu zedeleyeceğine beslemelidir! Öte yandan bu ziyaretten önce Solon'un Kroisos'a yazdığı rivayet edilen bir mektup için bkz. Laertios, 1/68; Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları Ve Öğretileri*, çev. Candan Şentuna, YKY, 2003.

Solon'un gezisi ve bilgeliği artırmak için yolculuğun bir araç olması hakkında bkz. Silvia Montiglio, "Wandering Philosophers in Classical Greece", *The Journal of Hellenic Studies*, c. 120, 2000; sonraki dönemde Seneca'nın daha tereddütlü düşünceleri içinse bkz. yine aynı isme ait "Should the Aspiring Wise Man Travel? A Conflict in Seneca's Thought", *American Journal of Philology*, 127, 2006.

32 Zenginliğiyle övünen Kroisos'un bu jesti tekrarladığı, yine Herodotos'ta yer alan bir başka anekdotu anmanın sırası. Kroisos, kendisine iyi hizmet eden Alkmaion'u huzuruna çağırıp hazine dairesine sokar ve taşıyabileceği kadar altın almasını ister. Alkmaion, elbisesinin ceplerini doldurmakla kalmaz, saçına altın tozu serper ve ağzına da bir avuç altın atarak Kroisos'un yanına döner. Onun bu haline gülen Kroisos, bir misli daha altın bağışlar (6. 125). Popüler anlatılarda sık sık karşımıza çıkan bir sahnedir bu, ancak bir zenginlik ve cömertlik gösterisi olarak pekâlâ gerçek olması da mümkündür. Örneğin bambaşka bir coğrafya ve dönemden İbn Battûta, Hint hükümdarı ve bir misafiri hakkında buna son derece benzeyen bir anekdot anlatır: *İbn Battûta Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Aykut, YKY, 2004, c. 1, s. 291-292. Elbette Kroisos, bilge Solon'un benzeri şekilde davranmasını beklemiş olamaz, ancak zenginliğinin hayranlık uyandırmasını istemiş olduğu da ortada. Kroisos'un, bilgelerin önünde hazinelerini sergilemeye ne kadar düşkün olduğunu gösteren başka rivayetler için bkz. Laertios: Kroisos ve Pittakos, 1. 81; Kroisos ve Anakharsis, 1. 105. Laertios'un kaydettiği, Solon ile Kroisos arasındaki bir başka anekdot ise daha keskin olup açıkça Kroisos'u hicvetmeye yönelıktır (1. 51).

33 Kleobis ile Biton öyküsünün, Kroisos'u da içerecek şekilde bir değerlendirmesi için bkz. Charles C. Chiasson, "Myth, Ritual, And Authorial Control In Herodotus' Story Of Cleobis And Biton (Hist. 1.31)", *American Journal of Philology*, 126, 2005.

34 Solon, insan hayatı ve mutluluk üzerine yaptığı bu kısa değerlendirmenin önemli bir bölümünü tuhaf bir biçimde ortalama insan ömrünün süresini gün üzerinden bulmaya ayırır ve ilk bakışta biraz gereksiz görünen hesaplamalara girişir. (2, 4'te Herodotos, Mısırlılar ile Yunanların takvim sistemini karşılaştırırken benzeri ayrıntılara girer!) Ancak bu hesap kitabın amacı ortadadır: Solon, mesajının daha iyi anlaşılmasını sağlayacak büyük bir rakama ulaşmayı hedeflemektedir. Nitekim, bu 26.250 günün her birinde insanın başına farklı şeyler geldiğinin ya da gelebileceğinin altını çizer. Böylece bu rakamın büyüklüğüyle insanoğlunun talihinin kırılganlığını da vurgulamış olur. Kroisos, "yolun yarısı"nda tahta çıkmıştı; bu muhayyel konuşmanın bundan birkaç sene sonra geçtiğini düşünebiliriz.

35 Burada insan mutluluğun doğasına ilişkin bu bakış açısını ayrıca değerlendirmemize gerek yok. Konunun, Solon'un konuşmasını eksen alan kısa bir tartışması için bkz. Kurt Pritzl, "Aristotle and Happiness After Death: Nicomachean Ethics 1.10-11", *Classical Philology*, c. 78, n. 2, 1983.

36 Başka bir pasajda (1. 27) Kroisos, belki de kendisinin daha iyi bileceği askeri bir mesele söz konusu olduğu halde, yine yedi bilgeden olan Bias'ın -ya da bir diğer rivayete göre Pittakos'un- akıl yürütmesini takdir ederek öğütleri doğrultusunda tasarılarını değiştirir ve Ege Adaları'na saldırmaktan vazgeçer!

37 Solon'un Atinalıların yasa koyucusu olduğunu, hatta kendisine tiranlık teklif edildiği halde kabul etmediğini bilmek, bu sahneyi daha meraklı kılabilir. Kroisos'un karşısına çıkan Solon çifte kariyere -bilgelik ve politika- sahiptir. Bu da onu biraz daha yerktli kılmaktadır.

38 Tiran ile bilgenin karşılaşmasına dair Herodotos ve Yunan edebiyatındaki diğer bazı örnekler için bkz. V. J. Gray, "Xenophon's *Hiero* and the Meeting of the Wise Man and Tyrant in Greek Literature", *The Classical Quarterly*, New Series, c. 36, n. 1, 1986. Gray yazısında, örneğin Sicilyalı Diodoros'ta geçen, Kroisos ile başka bilgeler arasındaki konuşmaları da örnekler. Ayrıca bkz. Richmond Lattimore, "The Wise Adviser in Herodotus", *Classical Philology*, c. 34, n. 1, 1939.

39 Gerçek bir bilgenin yazgı karşısındaki bu tutumunun şahane bir örneğini Stilpon'da buluruz. Demetrios Megara'yı ele geçirdiğinde Stilpon'dan yitirdiği şeylerin listesini isteyerek, bunları kendisine geri verceğini bildirir. Stilpon ise gerçekten sahip olduğu hiçbir şeyi yitirmediğini söyler, aklı ve bilgisi yerli yerindedir: Laertios, 2. 115.

40 Çok iyi bilindiği gibi, dinsel edebiyatta filozofun yerini, tanı dünyanın binbir türlü alternatifinden feragat ederek ya da yakasını kurtararak inzivaya çekilmiş azizler ya da diğer din büyükleri alır. Bu çeşitlemede bazen maddi ve manevi dünyanın sultanları birbirinden bağımsız telakki edilseler de, ilki daima ikincisinden aşağı konumdadır. Öte yandan, Platon'un filozof-kralı ya da *Kitab-ı Mukaddes*'in Süleyman'ı gibi bilge-kral tiplerini de unutmamalı. *Süleyman'ın Özdeyişleri*'nde bilgeliğin paha biçilmez bir hazine olduğu sık sık tekrarlanır.

41 Philostratos, *The Life of Apollonius of Tyana*, I, 38, İngilizceye çev. F. C. Conybeare, LOEB, Harvard University Press, 1989.

42 Diogenes'in İskender ile değişik karşılaşmalarını konu edinen ve bilgeliğinden güç alan pervasızlığını gösteren bazı anekdotlar için bkz. Laertios, 6. Kitap.

43 *The Greek Alexander Romance*, İngilizceye çev. Richard Stoneman, Penguin Books, 1991, s. 131-133.

44 Philostratos, kralın Apollonios'un tavsiyelerini yerine getirmeye hazır olduğunu kaydeder. Ayrıca kral, Hindistan yoluna koyulmak isteyen Apollonios ile yanındakilere armağanlar sunar.

45 Polykrates, bilindiği gibi, Amasis'in bu uyarısı üzerine bir fedakârlık olarak kıymetli bir yüzüğü denize atacak, ancak yüzük bir balığın karnından çıkarak kendisine geri dönecektir. Schiller, bu olay geçtiği sırada Amasis'i Polykrates'in misafiri olarak kurgular ve onu şöyle konuşturur: "Daha fazla duramam artık buralarda ben. / Yazık, sana dostum da diyemem bundan böyle; / Tanrılar seni mutlak yok etmek istiyorlar. / Çabucacık kaçmazsam bana bile ölüm var". Schiller, *Balad'lar ve Şiirler*, çev. Burhanettin Batıman, İstanbul, tarihsiz.

46 Amasis'in öyküsü için bkz. *Historia*, 2, 161-182.

47 Amasis de bir hükümdar olduğu için, elbette onun Polykrates'e uyarısı Solon'unkinden nitelikçe farklıdır. İleride Kroisos'un Pers Kralı Kyros'u nasıl ikaz ettiğini de göreceğiz. Bu uyarı motifinin burada ele almayacağımız bir başka örneği için Artabanos-Kserkses ikilisine bakılabilir (*Historia*, 7. 10). Henry Immerwahr, bu üç sahne arasındaki benzerliklere ve ayrılıklara değinerek, üçünde de yazgı hakkındaki uyarının bir işe yaramadığını ve bu durumun bir anlamda, bilgenin siyasi olayların gidişatını değiştiremediğinin bir göstergesi olarak da yorumlanabileceğini kaydeder: "Historical Action in Herodotos", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, c. 85, 1954.

48 Laertios, 1. 50.

49 Herodotos'un muhtemel sözlü kaynakları ve bunları nasıl kullandığına dair genel bir değerlendirme için bkz. Alan Griffiths, "Stories and Storytelling in the Histories", *The Cambridge Companion to Herodotus* içinde, haz. Carolyn Dewald ve John Marincola, Cambridge University Press, 2006.

50 David Grene, sahnenin dramatik bir araç olarak kullanıldığına dikkat etmiştir: "Herodotus: The Historian As Dramatist", *The Journal of Philosophy*, Ağustos 1961.

51 Ancak Herodotos'un bu figürü mutlaka tragedyadan almış olmasının gerekmediğini de belirtir. Richmond Lattimore, "The Wise Adviser in Herodotus", *Classical Philology*, c. 34, n. 1, 1939.

Öte yandan, suçu işleyen kişi cezalandırılmazsa, onun soyundan gelenlerin cezalandırılacağına dair Solon'a atfedilen bir başka söz daha vardır ki, doğrudan Kroisos'un kaderini akla getirmektedir: Maria Noussia Fantuzzi, *Solon the Athenian, the Poetic Fragments*, Brill, 2010, s. 164-165'teki Fantuzzi'nin açıklamalarına bakılabilir. Ayrıca yazarın, Solon'un şiirlerinden kalan parçalarla Kroisos'un huzurunda yaptığı konuşmaya dair karşılaştırmaları da aydınlatıcı olabilir: Fantuzzi, *age*, s. 14 vd.

52 Yunan tragedyasından farklı yaklaşımları destekleyecek örnekler bulmak mümkün. Sophokles'in yaşlı Oidipus'u tanrıların kendi "soyuna" öfke duyduklarını söyler. Aiskhylos'un *Agamemnon*'unda ise, bir insanın iyi talihinin kendinden sonrakilere yıkım getirebileceğine dair eski bir kanaate katılmayan Koro, yapılan kötü bir işin kötü sonu davet ettiğini öne sürer. Eğer bir ev doğru yoldaysa, çocuklarının kaderi de kutsanmıştır. Buna göre çoğu zaman lanet aktarılmaz ancak *hybris*, *hybris*'i doğurur (*Agamemnon*, 750-770) -doğal olarak da *nemesis*'i-.

Trajik kahramanın açıklanamaz ya da tevarüs edilmiş yazgısı ile *Eski Ahit*'in bazı pasajları arasındaki benzerliği -Yunan dünyası ile Semitik dünya arasındaki bir paralellik- gözlemlemek ilginçtir. *"...Benden nefret edenin babasının işlediği suçun hesabını çocuklarından, üçüncü, dördüncü kuşaklardan sorarım."* [Mısır'dan] Çıkış, 20. 5: *Kutsal Kitap, Kitabı Mukaddes* Şirketi, 2002.

Historia'da bazı bireylerin yazgılarındaki zorunluluk ile kendi eylemleri arasındaki ilişkiye dair bir fikir edinmek için bkz. Rosaria Vignolo Munson, "Ananke in Herodotus", *The Journal of Hellenic Studies*, c. 121, 2001.

OCTAVIANUS — AUGUSTUS

RES PUBLICA'DAN PRINCIPAT'A

MUSTAFA H. SAYAR

Roma Cumhuriyeti'ni sona erdirip Roma İmparatorluk dönemini başlatan Octavianus Augustus Nola'da babasına ait çiftlikte MS 14 yılında 19 Ağustos akşamı 76. yaşını tamamlamasına 35 gün kala son nefesini verdi. 2014, 19 Ağustos ile 17 Eylül arasındaki dönem Eskiçağ Akdeniz dünyasını politik, kültürel ve sosyal yönden önemli ölçüde etkileyen yeni devlet yapısının kurucusunun 2000. ölüm ve defin yıldönümüdür. Öldüğü ay olan Ağustos daha önce Sextilis adını taşımaktaydı ve onun onuruna önde gelen ve dikkat çeken anlamını taşıyan Augustus olarak adlandırılmıştı.*

MÖ 63 yılının 23 Eylül günü Roma'da doğan Octavianus Augustus, öldüğü MS 14 yılının 19 Ağustos gününden tam 57 yıl önce henüz 19 yaşını tamamlamamışken MÖ 43 yılının 19 Ağustos günü ilk konsüllük görevine atanmıştı. Daha önce Roma siyasal hayatında henüz 20 yaşına basmamış bir kişinin devlette en yüksek memuriyet olan konsüllüğe atandığı görülmemişti. Ancak artık MÖ 44 yılının 15 Mart günü Julius Caesar'ın Roma'da senato önünde öldürülmesi sonrasında başlayan iç savaşta Roma Cumhuriyeti'nin gelenekleri bir tarafa bırakılmıştı. Bu durum Caesar'ın öldürülmesinden 16 ay sonra MÖ 43 yılı Temmuz ayında ünlü hatip ve devlet adamı Marcus Tullius Cicero'nun Caesar'ın katillerinden biri olan Brutus'a yazdığı mektupta da dile getirilmektedir; "Devletimizi sarsan tüm iç savaşlarda her durumda devlet yapısı varlığını korumuştur. Şimdi yapacağımız savaşta eğer biz kazanırsak ne tür bir devlet yapısına sahip olacağımızı kolayca söyleyemem. Ancak biz kaybedersek kesinlikle devletten geriye bir şey kalmayacaktır."[1]

Augustus'un vasiyetnamesinin muhafaza edildiği ve kutsal ateşin bulunduğu Vesta Rahibeleri Tapınağı'nın kalıntıları.

Fotoğraflar: Mustafa H. Sayar

Cicero bu yorumuyla Caesar'ın taraftarı Marcus Antonius'un zafer kazanması halinde Roma Cumhuriyeti'nin sona ermesinden duyduğu endişeyi vurgulamaktaydı. Aynı endişeyi yanlarında olduğu Caesar katilleri Brutus ve Cassius'un kazanması halinde de duymakta olduğu yine yukarıda alıntısı yapılan sözlerden anlaşılmaktadır. Cicero Roma'da hukuk devleti ve devletin geleneklerinden giderek uzaklaşılmasından endişe etmekteydi. Devletin askeri gücüne komuta etme yetkisinin ve devletin kutsal görevlerinin hiçbir resmi nitelik taşımayan sivil kişilere verilmesinin örneği Caesar'ın kız kardeşi Iulia'nın torunu ve Caesar'ın manevi oğlu olan Octavianus'ta görülmüştür. Octavianus daha önce benzeri görülmedik şekilde senatodan senatör unvanını aldı. Çünkü Cumhuriyet geleneklerine göre bir Romalı'ya senatörlük çok eski zamanlardan beri ancak halk tarafından ya da halk adına *Censor* tarafından verilmekteydi. Cicero bu tepkileriyle yanlış tarafta durduğunu çok geç fark etti. Marcus Antonius tarafından hazırlanan ve tasfiye edilmesi gerekenlerin adlarının yazılı olduğu *proscription* listesinde adı bulunan Cicero 43 yılının 7 Aralık günü öldürüldü.[2]

Octavius'un babası Gaius Octavius kırsal kesimde yaşayan varlıklı bir aileye mensuptu. MÖ 44 yılında büyük dayısı Julius Caesar tarafından evlat edinildikten sonra *Octavianus* adıyla da anılan genç politikacı adayı, doğrudan manevi babasının adı olan Gaius Iulius Caesar'ı kullanmaya başladı. Daha 19 yaşını tamamlamadan politik

Augustus'un cenaze töreni sırasında kendisini öven söylevlere sahne olan Forum Romanum ve Augustus'un da evinin bulunduğu Palatin Tepesi.

kariyer merdivenlerini hızla çıkan Octavian 43 yılında Marcus Antonius ve Marcus Aemilius Lepidus ile üçlü bir yönetim oluşturdu. Ortaklardan en güçlü ikisi Roma topraklarını aralarında paylaştılar. Octavianus batı eyaletlerini Marcus Antonius, doğu eyaletlerini kendi alanları olarak belirlediler. Lepidus ise geri kalan ve fazla bir stratejik önemi olmayan bölgelerin yönetimini üstlendi. Octavianus baş rakibi Marcus Antonius'un Mısır'da hüküm süren Ptolemaios hanedanının kraliçesi Kleopatra ile gelişen ve Roma kanunlarına aykırı görülen ilişkisini bahane ederek Antonius'ın vasiyetnamesini ölümünden önce Roma Senatosu'nda açtırıp okutturdu. Bu metnin okunmasıyla Antonius'un Roma Devleti topraklarından bir kısmını Kleopatra'ya hediye ettiği ortaya çıkınca Roma Kleopatra'ya ve onun temsil ettiği Ptolemaios Devleti'ne savaş ilan etti. Antonius devlet düşmanı ilan edildi. MÖ 31 yılında Antonius ile Kleopatra'yı Akhaia'nın batı sahilindeki Aktaion ya da Actium adı verilen körfezde, daha sonra da damadı olan Marcus Agrippa'nın yardımıyla denizde ve karada ağır bir yenilgiye uğratan Octavian MÖ 30 yılında Kleopatra ile Antonius'un İskenderiye'de intihar etmeleriyle 32 yaşını tamamlamasına aylar kala tüm Roma dünyasının tek hâkimi ve en güçlü adamı oldu. Üç yıl sonra 27 yılında henüz 35 yaşındayken Roma Senatosu ona sadece onursal bir anlamı olan *Augustus* adını vermekle kalmadı aynı zamanda geniş yetkiler de tanıdı. Augustus bu yetkileri kendi ifadesine göre eski cumhuriyeti yeniden oluşturmak ve bozulan kurumları ihya etmek yönünde kullanacağını, amacının yeni bir devlet yapısı oluşturmak olmadığını belirterek adım adım tek adam yönetimini oluşturmak için kullandı. Yeni sistemde kendisini *primus inter pares* = eşitler arasında birinci olarak tanımlayan ve bu sistemi de *princeps* = birinci sözcüğünden türetilmiş *principatus* sözcüğüyle Roma kamuoyuna sunan Augustus'un bu taktiğiyle ne kadar başarılı ve sağlam bir yapı oluşturduğu kurduğu yeni devletin Roma İmparatorluğu olarak çeşitli sarsıntı ve bölünmelere rağmen 1453 yılına kadar Akdeniz ve yakın çevresindeki geniş bir coğrafyada varlığını sürdürmesinde görülmektedir.

Augustus 13 yılının 3 Nisan günü vasiyetnamesini Roma Forumunda kutsal ateşi bekleyen Vesta rahibelerine emanet etmişti. Augustus yaklaşık aynı günlerde 19 yaşından o güne kadar yaptıklarını anlatan bir metin kaleme almıştı ve bu metnin ölümünden sonra vasiyetnamesiyle birlikte okunarak Mars alanında bulunan mezar anıtının dış duvarına yazdırılmasını istemişti. *Res Gestae Divi Augusti* başlığıyla bilinen bu metin aynı zamanda Augustus'un mezar yazıtı olmuştu. MS 14 yılında ölümünden sonra Roma Senatosunda okunan bu metnin özgün adı *index rerum a se gestarum* olup bu metin iki bronz levha üzerine yazdırılıp Augustus'un Roma'daki mezarının girişine asılmıştır. (Sueton, Vita Augusti 101,4; Cassius Dio 56, 33). Augustus metni kendi kaleme alırken herhangi bir şekilde hitabet sanatına yönelmeye kalkışmamış, tam tersine oldukça yalın bir şekilde kaderin karşısına çıkardığı dünyevi olaylar ve konularla zorunlu olarak nasıl mücadele etmek zorunda kaldığını vurgulayarak kendisinden sonra arkasından konuşanlara izlediği politikalardaki haklılığını kanıtlamaya çalışmıştı. Metinde Augustus'un dış politika alanında savaşarak ya da diplomatik yollarla ulaştığı başarıları kendi ağzından anlatılmaktadır. Augustus aynı metinde ayrıca Roma halkı için neler yaptığını yazarken onlara eğlenmeleri için oyunlar düzenlediğinden özellikle bahsetmektedir. Augustus aynı metinde Roma'da anıtsal yapılar inşa ettrdiğini vurgularken tuğladan yapılmış olarak bulduğu şehri mermerden inşa edilmiş yapılarla donattığını yazmaktadır. Kendisine yönelik onurlandırmalara

Roma'da Mars Meydanı'nda bulunan Augustus Mezar Anıtı'nın bugünkü görünümü.

Augustus'un Mezar Anıtı'nın rekonstrüksiyon önerilerinden biri.

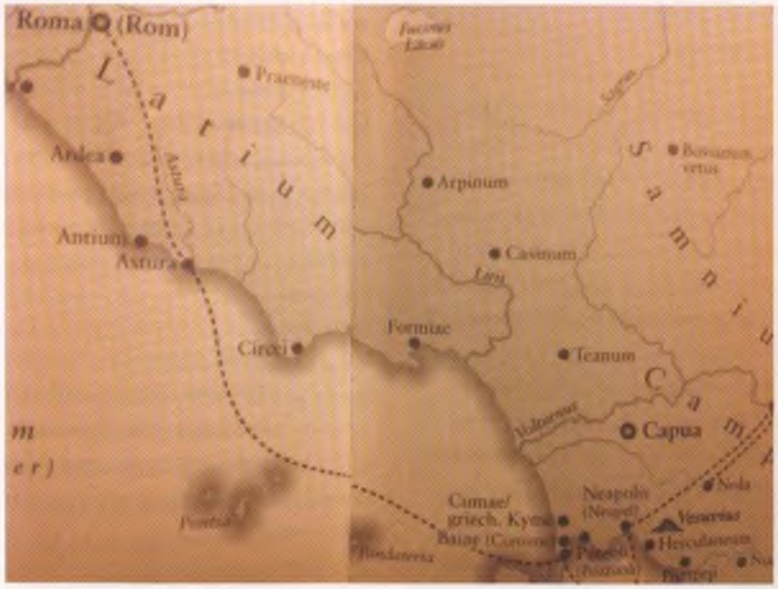
da metinde özellikle değinen Augustus bunların ilk kez kendisi için yapılan onurlandırmalar olduklarından bahsetmektedir. Metinde en dikkat çekici olan Antonius ve Lepidus ile kurduğu üç adam yönetimi sırasında yaptıklarından çok az ve çok yüzeysel bahsetmesidir. Augustus MÖ 44'te başlayıp MÖ 30 yılına kadar devam eden iç savaş sırasında Caesar katillerinin ortadan kaldırılmasından Marcus Antonius'un intihar etmesine kadar geçen süre içinde karşısında yer alan siyasi rakiplerinin hiçbirinden metinde ismen bahsetmemektedir. Augustus'un Roma'daki mezar anıtının duvarında yazılı olması gereken bu metin kaybolmuştur. Ancak bu metnin bir kopyası 1555 yılında Habsburg Hanedanından I. Ferdinand'ın elçisi olarak Kanuni Sultan Süleyman' gönderilen Giselin van Busbeck ve Antonius Verantius ismindeki piskopos tarafından Ankara'da (= Ankyra = Ancyranum) Hacı Bayram Camii yanında bulunan Tanrıça Roma tapınağı dış duvarına grekçe ve tapınak giriş kapısı yanına latince olarak yazdırılmış halde buldular. Busbeck bu metnin derhal Augustus'un faaliyetlerinin listesi olduğunu farkederek bir kopyasını yaptı. Metnin grekçe çevirisindeki eksiklikler 1821 yılında Pisidia'da Apollonia'da (=Uluborlu) bulunan başka bir kopyanın parçalarıyla büyük ölçüde giderilebildi. Aynı yerde 1930 yılında yapılan çalışmalarla grekçe metnin neredeyse tümüyle tamamlanması mümkün oldu. 1914 ile 1924 yılları arasında yine Pisidia bölgesinde bu kez Antiokheia şehrinde (Yalvaç) bulunan latince metnin kopyaları sayesinde Augustus'un yaptıklarını anlattığı özgün Latince metin büyük ölçüde tamamlanmış oldu. Ünlü Alman eskiçağ tarihçisi ve hukukçu Theodor Momsen Augustus'un kaleme aldığı metni içeren Ankara'daki tapınak duvarındaki yazıtı Regina Inscriptionum = kitabelerin kraliçesi olarak tanımlamaktadır.

Augustus'un ölümünden hemen önce yanında kimlerin bulunduğu Sueton tarafından aktarılmaktadır. Sueton'un Tiberius'un hayatını anlattığı biografiye göre Augustus'un üvey oğlu ve halefi Tiberius ölümünden önce Augustus'un Nola'da yattığı odaya ulaşmayı başarmıştı. (Sueton, Vita Tiberii 21) Tacitus'ta Tiberius'un Nola'ya Augustus'un yanına geldiğinden bahseder. Ancak Tiberius'un oraya vardığı anda Augustus'un henüz hayatta mı olduğu yoksa son nefesini vermiş mi olduğunun bilinmediğinden bahseder. (Tacitus, annales 1, 5). Augustus'un ölümü sırasında yattığı odada bulunanlar arasında 50 yıldan fazla bir zaman evli olduğu eşi Livia da bulunmaktaydı. Augustus ölmeden kısa süre önce orada hazır bulunan arkadaşlarına yönelik oldu. Eğer hayatı bir komedi olarak iyi oynadığına inanıyorlarsa kendisini alkışlamalarını istedi. Son sözleri ise eşi Livia'dan daima evliliklerini düşünmesini isteyerek vedalaşmasıydı. (Sueton 99, 1) Son nefesini MS 14 yılının 19 Ağustos günü ailesine ait çiftliğin bulunduğu Nola'da veren Augustus aynı yılın 17 Eylül günü ise tanrı oldu. Roma senatosu tıpkı öldürülmüş olan büyük dayısı ve manevi babası Iulius Caesar gibi Augustus'u da tanrılaştırmıştı. Bu tarihten başlayarak Augustus *divi filius = tanrılaştırılmış olanın oğlu* ünvanıyla anıldı. Augustus'un defnedileceği yer ölümünden 43 yıl önce kendisi tarafından Roma'daki Mars meydanı olarak belirlenmişti. Buraya İskenderiye'de Kleopatra ve Antonius'u yendikten sonra Roma'ya dönüşünde henüz 34 yaşındayken MÖ 29 yılında anıtsal bir mezar yapısı inşa ettirmişti.

Nola'da ölen Augustus'un naaşının Roma'ya naklinin çok ayrıntılı bir şekilde oluşturulan plana göre yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Bu planlamayı kimin yaptığı tam olarak bilinmemektedir. Belki Augustus'un kendisi, belki karısı Livia, belki halefi Tiberius bu töreni düzenlemişti. Ancak Augustus'un kendi cenaze töreninin nasıl yapılması gerektiği hakkında 13 yılının Nisan ayında kaleme aldığı vasiyetnamesinde bazı taleplerde bulunduğu görülmektedir. Ancak o zaman doğal olarak Roma dışında öleceğini bilemediğinden bu talepleri daha çok Roma'da ya-

pılması öngörülen defin törenleriyle ilgiliydi. Augustus tüm hayatı boyunca her konuda olduğu gibi kendi ölümünü ve ölümünden sonra hangi törenlerin ne şekilde yapılacağını ayrıntılarıyla planlamıştı. Roma'nın yaklaşık 250 km kadar güneyinde bulunan Nola'da ölmesi ve oradan Roma'ya nakledilecek olması defin töreninin daha görkemli hale gelmesi fırsatını vermişti. Polybios'un bildirdiğine göre Augustus'un naaşı bir katafalk üzerine oturur vaziyette yerleştirilmiş olarak *Via Appia* adı verilen yol üzerindeki şehirlerden geçirilerek Roma'ya götürüldü. Augustus'u Nola'da hayata veda ettiği evinden muhafız birliği mensubu 40 asker dışarı çıkarmıştı. Ağustos ayının sıcağında ancak geceleyin meşaleler eşliğinde taşınabilen naaşını daha sonra yerel yöneticiler devralarak kendi yerleşimlerinin sınırına kadar getirdiler ve burada naaşı komşu yerleşimin yöneticilerine devrettiler. Gündüz sıcağın arttığı saatlerde naaş bir tapınakta ya da bir basilikada muhafaza edildi. Bu nakil sırasında naaşın her yerleşmenin baş tanrısının tapınağına konulması halkta onun kutsal bir nitelik taşıdığı izlenimini uyandırması amaçlanmıştı. Naaşı taşıyan kortej Roma'nın yaklaşık 11 mil güneyindeki Bovillae yerleşmesine kadar ulaştığında burada Augustus'un halefi olarak artık yönetimi üstlenmiş olan Tiberius Iulius ailesi için bir anıt yaptırmış ve Augustus'un da bir heykelini diktirmişti. Bovillae'dan başlayarak korteji atlı sınıfı mensupları üstlendiler. Atlı sınıf mensupları Augustus döneminde idari görevler alanında tercih edilmekteydiler. Bu nedenle imparatora sadakatlerini kanıtlamış olan bu sınıfın mensupları Princeps'in naaşını başkente birkaç mil kala üstlenip ona eşlik etmek istemekteydiler. Gece yarısı Palatin Tepesi'nde Augustus'un Livia ile ikamet ettiği konuta varan kortej ön avluda naaşı katafalka yerleştirdi. Konutun hemen bitişiğinde Augustus'un koruyucu tanrısı olduğuna inandığı Apollon'un tapınağı bulunmaktaydı.

Naaşın Roma'ya varmasından kısa bir süre sonra, büyük ihtimalle, Eylül ayı başında senato Augustus'un defin töreni ve vasiyetnamesinin açılarak

Augustus'un Roma'dan son kez ayrıldığında izlediği yol ile hayata gözlerini yumduğu Campania bölgesindeki Nola ile Roma arasındaki güzergâhı gösteren harita.

okunması gündemiyle toplandı. Tiberius ve oğlu Drusus da bu toplantıda hazır bulunanlar arasındaydı. Augustus dönemini ayrıntılarıyla anlatan Sueton, Augustus'un cenaze törenine ilişkin kesin talimatlar yazarak bıraktığı halde senatoda hararetli tartışmalar yaşandığını yazar. Bazı senatörler yeni imparator Tiberius'a yaranmak için Augustus'un cenaze töreninin abartılmaması gerektiğini savundular. Bazı senatörler de iyice abartarak Zafer Tanrıçası Victoria'nın senatoda duran heykelini taşıyan kortejin zafer takı altından geçerken Roma'nın önde gelen asil ailelerinin çocukları yas şarkıları söyleyerek onlara eşlik etmeliydiler. Bu öneri zafer alayı görünümü veren bir yas korteji oluşturacağından kabul görmedi. Bir diğer ilginç öneri de tüm senatörlerin Augustus'a duydukları saygının bir göstergesi olarak altın yüzüklerini çıkarıp yerine demir yüzük takmalıydılar. Bir diğer teklif Augustus'un doğduğu ve öldüğü aylar olan Ağustos ve Eylül'ün birleştirilerek Ağustos ayının her iki ayın da adı olmasıydı. Bazı senatörler de Augustus'un doğduğu MÖ 63 yılı ile öldüğü MS 14 yılı arasındaki dönemi Augustus Dönemi = *Saeculum Augustum* olarak takvime kaydetmek gerektiğini savundular. Sonuçta Augustus'un da istediği gibi gösterişten uzak sade bir tören yapılmasına karar verildi.

Senato gündeminin diğer maddesi olan Augustus'un vasiyetnamesinin açılmasıydı. Augustus vasiyetnamesi dışında başka belgeler de düzenlemiş ve bunları Vesta Tapınağı'nın rahibelerine teslim etmişti. Senato toplantısına Tiberius ve oğlu Drusus'un da siyah matem giysileriyle katılmış oldukları sanılmaktadır. Augustus'un azatlılarından Polybios adındaki hizmetkâr vasiyetnameyi okudu. Okunan metne göre Augustus'un servetinin 12'de 7'sini alan Tiberius baş vâris idi. İkinci sırada Augustus'un servetinin 12'de 4'ünü alan eşi ve Tiberius'un annesi Livia bulunmaktaydı. Drusus ve Tiberius'un yeğeni Germanicus'un da servetten önemli ölçüde pay aldıkları anlaşılmaktadır. Diğer akrabalar ve çok sayıdaki yakın arkadaşına da Augustus bir dizi yardımcı bırakmıştı. Halkın koruyucusu olan Augustus halka 40 milyon *sesters* ödenmesini vasiyet etmişti. Vasiyetname metninde halk için kullanılan *Populus Romanus* kavramıyla tüm Roma İmparatorluğu'nda yaşayanlar değil, sadece Roma şehrinde yaşayanlar anlatılmak istenmekteydi. Augustus döneminde bir Romalının en düşük gelirinin 500 *sesters*'ten daha az olmaması gerektiği düşünüldüğünde, Augustus'un yaptığı bağışın önemi daha iyi anlaşılır. Ayrıca Roma'da *tribus* adı verilen ve Roma'da yaşayanların içlerinde sınıflandıkları 35 yerel yönetim biriminin her birine de 100.000'er *sesters* bağışta bulunmaktaydı. Augustus'un tek başına iktidara yürüyüşünün temel direğini oluşturan Roma ordusu da vasiyetname de ihmal edilmemişti. Muhafız alayı mensubu askerler olan *pretorian*'lara 1000'er *sesters*, şehirde düzeni ve güveni sağ-

layan birliklerin mensuplarına 500'er *sesters* ve her bir lejyon askerine 300 *sesters* ödenmeliydi. Bu farklı miktarda ödemelerle askerlere konumlarının ve değerlerinin nasıl sınıflandırıldığını da göstermiş olmaktaydı. En az parayı alan lejyon askerleri de ödenen meblağdan ötürü mutlu olmuştu. Çünkü bu bir aylık lejyoner maaşına eşdeğer bir miktardı. Vasiyetname metninin sonunda Augustus bir özür cümlesi de eklemişti. Bu cümleye göre vârislerine

Ankara'da Ulus Meydanı yakınlarındaki Hacı Bayram Camii bitişiğinde Augustus'un yaptıklarını anlattığı metnin bir kopyasının Eskiçağ Latincesi ve Grekçesiyle duvarlarına yazdırılmış olduğu imparator kültü tapınağı.

sadece 150 milyon *sesters* bırakan Augustus son 20 yılda ölmüş olan arkadaşlarının miraslarından 1400 milyon *sesters* toplamıştı. Ancak bu parayı devletin bekası için harcamıştı. Bu derece büyük cömertlik ve topluma hizmet götürme icraatı karşısında herhangi bir eleştirinin yapılabilmesi de mümkün değildi.

Vasiyetnamede mali konulardan sonra ailevi konulara değinilmekteydi. Claudiuslar ailesinden dul kalan eşi Livia vasiyetname ile Iulius'lar sülalesine alındı. Ayrıca Livia'ya *Augusta* unvanı verilerek onurlandırıldı. Sadece Augustus'un eşi olmakla kalmayan Livia'nın kendisinden önce hiçbir kadının almadığı bu unvan ile kendine güveni oldukça arttı. Oğlu Tiberius artık imparator olmasına rağmen 71 yaşındaki annesinin bu artan özgüvenini giderek daha fazla hissedecekti.

Augustus kızı Iulia'yı ve torunu Iulia'yı MS 3 yılına kadar Pandateria Adası'na sürmüştü. Daha sonra Calabria bölgesindeki Rhegion'a sürülen Iulia, babasının öldüğü 14 yılının ikinci yarısında 52 yaşında sürgünde öldü. Torunu Iulia ise eşini aldattığı için büyükbabası Augustus tarafından Apulia kıyısı açıklarında bulunan Tremitus Adası'na sürülmüştü. O da annesinden 14 yıl sonra MS 28 yılında annesi gibi sürgünde öldü. Başkalarının çocuklarına karşı çok hoşgörülü olan Augustus'un kendi çocuklarına karşı sert davrandığının en belirgin göstergesi vasiyetnamesinde her ikisinin de kendisinin defnedildiği Iulius – Claudius ailesinin mezar anıtına defnedilmelerini yasaklamasında görülmektedir.

Aynı oturumda Augustus'un kendi cenaze töreninin de nasıl yapılacağını ayrıntılarıyla belirlediği bir belge de okundu.

Augustus ayrıca üvey oğlu Tiberius'a hitaben vatandaşlık verilmesi ve kölelerin azat edilmeleri konularında çok cömert davranmamasını öğütleyen bir belge daha bırakmış olduğunu Cassius Dio'dan öğrenmekteyiz. (Cassius Dio 56, 33, 3 vd.) Gerçekliği konusunda şüpheler olan bu öğütün içeriğinin Augustus'un hayatta olduğu dönemde yaptığı uygulamalarla karşılaştırılması halinde Augustus'un vatandaşlık politikasında çok cömert davranarak vatanın babası - *pater patriae* unvanını fazlasıyla hak ettiği görülmektedir.

Tacitus (annales 1, 11) ve Cassius Dio'nun birbirlerinden bağımsız olarak yazdıklarına göre Augustus kendisinden sonrakilere imparatorluğun sınırlarını kesinlikle genişletmemeleri konusunda tavsiyede bulunmaktadır. İmparatorluğun daha da genişlemesi halinde savunmasının güçleşeceği ve hatta toprak kayıplarının olabileceği uyarısını yapmaktadır.

Vasiyetnamenin okunması bitince Tiberius ve oğlu Drusus defin töreni hazırlıklarına başlamak üzere senatodan ayrıldılar. Artık hayatta olmayan Augustus kendi defin töreni için gerekli olan tüm ayrıntıları düşünmüş ve bunları yazılı olarak mirasçılarına iletmişti. Hayatta olduğu zaman yaptığı gibi Augustus kendi cenaze töreninin de çok görkemli yapılmasını öngörmemişti. Eskiçağın en büyük devleti olan Roma'yı yönetirken de her zaman mütevazı, sevecen ve kolay ulaşılabilir olmayı yeğlemişti. Cenaze töreninde de bu kişilik özelliklerine uygun olarak sadece iki konuşma yapıldı. Bunlardan birini üvey oğlu Tiberius, diğerini de Tiberius'un oğlu Drusus yaptılar. Tiberius tanrılaştırılmış olan Caesar'ın tapınağının önünde, Drusus ise Forum'da bulunan eski kürsüden konuştuktan sonra cenaze korteji Mars Alanı'nda bulunan mezar anıtına yöneldi. İmparatorun naaşının bulunduğu lahdi senatörler omuzlarında taşımaktaydılar. Naaşın içinde bulunduğu lahdin üzerine konulduğu sedye fildişi ve altın karışımı kullanılarak yapılmıştı. Altın renkli sırmalı erguvan renkli kumaşlarla süslenmişti. Lahdin önünde de ölmüş olan imparatorun balmumundan bir resmi ile Augustus'un atalarının resimleri ile Roma'nın efsanevi kurucusu Romulus'tan başlayarak Pompeius'a kadar Roma tarihine isimlerini yazdırmış büyük şahsiyetlerin resimleri taşınmaktaydı. Daha arkada ise Augustus'un başarılı bir komutan olduğunu vurgulamak için yendiği tüm halkları temsil eden yerel semboller taşınmaktaydı. Cenaze korteji Augustus'un ölümünden 40 yıl önce yaptırdığı mezar anıtının önüne vardı ve hazır bulunanlar imparatorun naaşının yakılacağı odun yığınının etrafında toplandı. En önde rahipler yer almıştı. Onların arkasında bulunan atlı sınıfı mensupları Augustus'tan aldıkları madalyaları imparatorun naaşının yakılacağı odun yığınına atarak bu ayrıcalıkları ona borçlu olduklarını gösterdiler. Bundan sonra odun yığınının ateşe verileceği meşaleler yakıldı. Cenazeye katılanlarla birlikte getirilmiş olan bir kartal uçurularak sanki Augustus'un ruhunu gökyüzüne taşıyormuş izlenimi uyandırıldı. Numerius Atticus adındaki bir *praetor* Augustus'un suretinin göğe yükselişini gördüğüne yemin etti. Bu yemin için ona Livia'nın bir milyon *sesters* civarında para teklif ettiği dedikodusu yayıldı. Atlı sınıfına mensup beş kişiyle birlikte kemikleri toplayarak mezara defneden Livia anıtın içinde beş gün kaldı ve mezarı terk eden son kişi oldu.

Tarihçi Tacitus'a göre, Augustus'un defnedildiği MS 14 yılının 17 Eylül günü yapılan senato oturumunda ayrıca Augustus'un geride askeri birlikler, maliye, mali konular hakkında bilgileri olan kişiler hakkında ayrıntılı bilgiler verdiği bir belge okundu. Augustus bu belgeyle 45 yıllık iktidarı sonrasında haleflerine düzenli bir devlet bıraktığı izlenimi vermek istemekteydi.

17 Eylül günü yapılan senato oturumunun en önemli günden maddesi ise Augustus için tanrılar katına yüceltilme kararının alınmasıydı. *Consecratio* adı verilen bu işlem için gerekli olan bir senatörün Augustus'un göğe yükseldiğini gördüğünü söylemesiydi. Aynı oturumda Tiberius da yeni imparator olarak onaylandı. Roma'da tanrılaştırılmış Augustus = *divus Augustus* için bir tapınak yaptırıldı. Bu tapınağın inşaatı tamamlanana kadar senato Mars Ultor Tapınağı'na Augustus'un altından yapılmış bir portre büstü konuldu. Ayrıca imparatorluğun birçok şehrinde tanrılaştırılmış Augustus'a adanmış tapınaklar yaptırıldı. Bazı şehirler bu görevi gönüllü olarak, bazı şehirler de duraksayarak yerine getirdiler.

Augustus, Roma Cumhuriyeti'ni sona erdirip devletin yapısını imparatorluk şekline çevirdi. Ancak bu köklü değişikliği yaparken Roma ve İtalya'da siyasi gücü elinde bulunduranlarla toplumun önde gelen kesimlerini büyük bir beceriyle bu değişikliği onaylamaya razı etti.

14 yılı 19 Ağustos günü ölen Augustus unutulmamak ve böylece esasen ölümsüzlüğe ulaşmak için elinden gelen her türlü önlemi almıştı. Her şeyden önce bugün dahi Roma İmparatorluğu'ndan bahsedildiğinde ilk önce Augustus akla gelmektedir. Augustus kendi oluşturduğu monarşik nitelikleri bünyesinde bulunduran bir sistemin başına ilk Roma imparatoru olarak geçti. Bazı temel niteliklerinde değişiklikler yapılmış olsa da bu sistem MS 476 yılında Batı Roma İmparatorluğu'nun ve daha sonra da 1453 yılında Doğu Roma İmparatorluğu'nun ortadan kalkmasına kadar devam etti. Augustus'un kurduğu imparatorluk sadece Eskiçağ'ın büyük bir bölümünü değil, aynı zamanda Ortaçağ'ın da tümünü temelden etkilemiştir. Ortaçağ Avrupa'sında hüküm süren Şarlken (Karl V) veya Büyük Otto gibi hükümdarlar yönettikleri devletleri Roma İmparatorluğu'nun sistemine uyarlamışlardı ve kendilerini de Roma imparatorlarının doğrudan devamı olarak görmekteydiler. Augustus ayrıca hem *İncil*'de yer almakta hem de adı her takvimde her yıl ay adı olarak anılmaktadır. MÖ 8 yılında

Roma'da Augustus tarafından sağlanan iç barışa adanmak amacıyla MÖ 13 ile 9 yılları arasında yaptırılan ve duvarlarında Augustus'un ailesinin de bulunduğu hanedan mensuplarının kabartmalarının yer aldığı Ara Pacis Anıtı'nın cephesi.

Roma Senatosu Mart ayında başlayan eski Roma takvimine göre altıncı ay olan Sextilis'in adını Augustus'un adını taşıyan Ağustos olarak değiştirme kararı almıştır. Roma Senatosu bu kararıyla daha önce Iulius Caesar'ı onurlandırmak için beşinci ay olan Quinctilis'in adını değiştirip Iulius (=Temmuz) yapmıştı. Böylece Augustus üvey babasından geri kalmamış ve onunla beraber ölümünden 2.000 yıl sonra da dünyanın büyük bir kesiminde en azından Ağustos ayında adı anılmaktadır.

MUSTAFA H. SAYAR
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

* Velleius Paterculus 2, 123, 1 vd.

1 Brutus 1, 15, 10; ayrıca 47 yılı Temmuz ya da Ağustos ayında Cassius'a yazdığı mektupla krşl. Cicero ad. Fam. 15, 15, 1.

2 K. Bringmann, Cicero. Darmstadt 2010, 283.

YAYINLAR:

ESKİÇAĞ KAYNAKLARI:

Appian (M S 95 – 165). *Romaika*. Leipzig 1962.

Cassius Dio Cocceianus (MS 163 – 229). *Historia Romana*, Leipzig 1890.

Şam'lı Nikolaos (MÖ 64 – MS ?), *Peri tou biou Kaisaros tou Sebastou kai tes autou agoges*. (Caesar Augustus'un yetişmesi ve hayatı hakkında) Darmstadt 2003.

Suetonius, Gaius Tranquillus (MS 70 – 130). *De vita Caesarum*. Leipzig 1998.

Tacitus, Cornelius (MS 56 – 117); *Cornelii Taciti libri qui supersunt. Ab excesa Divi Augusti (Annales)*. Bibliotheca Teubneriana. Leipzig 1958.

Velleius Paterculus (MÖ 19 – MS 31), *Historiarum libri Duo*. Leipzig 1998. Stuttgart. 1992.

Augustus hakkında yazılmış kitap ve makaleler:

Albers, Jon, Die letzte Ruhestatte des Augustus. Antike Welt 4, 2014, 16 – 24.

Bringmann, Klaus, *Augustus*. Darmstadt 2007.

Bringmann, Klaus, *Augustus*. Darmstadt 2010.

Cooley, Alison, E. , Res Gestae Divi Augusti: Text, Translation and Commentary. Cambridge 2009.

Cooley, Alison, E. , «....die Komödie ist zu Ende». Antike Welt 4, 2014, 10 – 15.

Dahlheim, Werner, Augustus. *Aufrührer. Herrscher. Heiland. Eine Biographie*. Münih 2010.

Davies, Penelope, J. E., *Death and the Emperor. Roman Imperial Funerary Monuments frum Augustus to Marcus Aurelius*. Cambridge 2000.

Eck, Werner, *Augustus und seine Zeit*. Münih 2009.[5]

Eck, Werner, «Wehe ich werde ein Gott». Antike Welt 4, 2014, 34 – 42.

Flach, Dieter, *Der Regierunganfang des Tiberius. Historia* 22, 1973, 552 – 569.

Fündling, Jörg, *Das goldene Zeitalter. Wie Augustus Rom neu erfand*. Darmstadt 2013.

Galinsky, Karl, *Augustus. Introduction of the life of an emperor*. Cambridge 2012.

Kienast, Dietmar, *Augustus. Prinzeps und Monarch*. Darmstadt 1999.

Malitz, Jürgen, *Nikolaos von Damaskos. Leben des Kaisers Augustus*. Darmstadt 2003.

Mackay, Charles, *The Breakdown of the Roman Republic*. Cambridge 2009.

Mac Mullen, Ramsay, *Romanization in the Time of Augustus*. New Haven 2000.

Osgood, Josiah, *Caesar's Legacy: Civil War and the Emergence of the Roman Empire*. Cambridge 2006.

Raaflaub, Kurt ve Toher Mark (ed.) *Between Republic to Empire: Interpretations of Augustus and His Principate*. Berkeley and Los Angeles 1990.

Schlange-Schöningen, Heinrich, *Augustus* , 2. Aufl. Darmstadt 2009.

Smith Christopher and Powell, Anton (ed.) *The Lost Memories of Augustus and the Development of Roman Autobiography*. Swansea 2009.

Sonnabend, Holger, *August 14. Der Tod des Kaisers Augustus*. Darmstadt 2013.

Von den Hoff, Ralf, Stroh, Wilfried, Zimmermann, Martin, *Divus Augustus. Der erste römische Kaiser und seine Welt*. Münih 2014.

Yavetz, Zvi, *Kaiser Augustus. Eine Biographie*. Hamburg 2010.

Augustus hakkında yazılmış kitap ve makaleler:

Albers, Jon, Die letzte Ruhestätte des Augustus. Antike Welt 4, 2014, 16 – 24.

Bringmann, Klaus, Augustus. Darmstadt 2007.

Bringmann, Klaus, Augustus. Darmstadt 2010.

Cooley, Alison, E. , Res Gestae Divi Augusti: Text, Translation and Commentary. Cambridge 2009.

Cooley, Alison, E. , «....die Komödie ist zu Ende». Antike Welt 4, 2014, 10 – 15.

Dahlheim, Werner, Augustus. Aufrührer, Herrscher, Heiland. Eine Biographie. Münih 2010.

Davies, Penelope, J. E., Death and the Emperor: Roman Imperial Funerary Monuments frum Augustus to Marcus Aurelius. Cambridge 2000.

Eck, Werner, Augustus und seine Zeit. Münih 20095.

Eck, Werner, «Wehe ich werde ein Gott». Antike Welt 4, 2014, 34 – 42.

Flach, Dieter, Der Regierunganfang des Tiberius. Historia 22, 1973, 552 – 569.

17. YÜZYILDA BİR HOLLANDA EVİ

PIETER DE HOOCH'UN *BİT AYIKLAYAN ANNE* YA DA *BİR ANNENİN GÖREVİ* TABLOSU

De Hooch'un, figürlerini çoğunlukla kendi yaşadığı mekânlarda resmettiği, kendi karısını ve çocuklarını model olarak kullandığı bilinir. Resimlerinde en sık kullandığı mekânlar evin bir odası ve avlulardır. De Hooch'un ev içlerini resimettiği çalışmalarında, henüz yaşanmış olan bir an dondurulmuş gibidir. Bu resimler, Hollandalıların çok değer verdikleri, çocuklara gösterilen ilgi, aile ve ev hayatı gibi unsurların dışavurumu olduğu söylenebilir.

Avrupa resim tarihinde günlük hayatın başlı başına bir konu olması hatta bunun bir resim türü oluşturması, 17. yüzyılda öncelikle Kuzey Avrupalı ressamlarla başlamış ve sonrasında tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Geçen ay bu sayfalarda yayımlanan "Günlük Hayatı Resmetmek" başlıklı yazıda da belirtildiği gibi bu türün en yaygın konuları arasında sıradan insanların sıradan yaşamlarını yansıtan ev içi sahneleri (mutfaklar, yemek ve yatak odaları) en fazla sipariş edilen tema olmuştur.[1] Özellikle de Hollanda[2] resim geleneği, bu türün sayısız örneğine sahiptir. Ev içleri sanat tarihinin hemen her döneminde resimlerde yer almıştır. Ancak bir ev içinin resme fon oluşturmak için değil de resmin ana konusu olarak, bir süreklilik içinde resmedilmesi 17. yüzyıl Hollanda resminde yaygınlık kazanmış ve başlı başına bir uzmanlık alanı hâlini almıştır. Sanatın en önemli işvereni konumundaki Katolik kilisesinin aksine Protestan Hollanda'da kilisenin işveren olmaktan çıkmasıyla yeni bir sanat destekleyicisine ihtiyaç doğdu. Bu açığı Rönesans İtalya'sında olduğu gibi, ticaretten beslenen sınıf karşıladı. Hollanda Altın Çağı olarak tanımlanan 17. yüzyıldan itibaren ağırlıklı olarak deniz ticareti ile zenginleşen Hollanda burjuvazisi artık sanatın yeni alıcıları idi. Bu yeni sınıfın mensupları manzara, kent görünümleri, natürmortlar, kendilerinin ve ailelerinin portrelerini sipariş ediyorlardı. Öte yandan kentli tüccarların yanı sıra sıradan esnaf da resim alıcısı olmaya başlamıştı. Bu yeni müşterilerin varlığını göz önünde tutan sanatçılar da özel siparişlerin yanı sıra her zaman alıcı bulabilecek üretimler yapar hâle geldiler. Zaman içinde berraklaşan bu arz talep ilişkisi içinde günlük hayat resimlerine, özellikle de eğlence ve ev yaşamına dair sahnelere ilgi arttı. Ressamlar arasında günlük hayat resimlerinin belli konularında uzmanlaşmalar başladı, türün ustaları ortaya çıktı. Örneğin, Johannes Vermeer, Jan Steen, Adriaen van Ostade, Pieter de Hooch, Nicolaes Maes, Gabriel Metsu gibi ressamlar günlük işleri ile meşgul olan ya da eğlenen kişileri ve özellikle de ev içlerini sıklıkla resmettiler.

Türün ustalarından Pieter de Hooch (1629-1684) Delft resim ekolü içerisinde değerlendirilir. Rotterdam'da, bir duvar ustasının oğlu olarak doğan de Hooch, Ludolph de Jongh ve Nicolaes Pietersz Berchem'in atölyelerinde çıraklık yaptı. 1655 yılında bağımsız bir ressam olarak Delft Ressamlar Loncası'na[3] kaydolmuş, 1661 yılında Amsterdam'a taşınmış ve yaşamı burada sona ermiştir. Çağdaşı pek çok sanatçı gibi Pieter de Hooch da ikinci bir iş olarak ticaretle uğraşmış ve bir kumaş tüccarının yanında çalışmıştır. De Hooch'un, figürlerini çoğunlukla kendi yaşadığı mekânlarda resmettiği ve ev içlerini gösterdiği resimlerin birçoğunda kendi karısını ve çocuklarını model olarak kullandığı bilinir. Resimlerinde en sık kullandığı mekânlar oldukça gerçekçi bir yaklaşımla ele alınmış, evin bir odası ve avlulardır. De Hooch'un ev içlerini resimlediği çalışmalarında, henüz yaşanmış olan bir an dondurulmuş gibidir. Bu resimler, Hollandalıların çok değer verdikleri, çocuklara gösterilen ilgi, aile ve ev hayatı gibi unsurların dışavurumu gibidir.

Sanatçının, *Bit Ayıklayan Anne* ya da *Bir Annenin Görevi* olarak bilinen tablosunda bir anne, kucağına doğru eğilmiş kız çocuğunun başındaki bitleri kontrol etmektedir. Sanatçı bize, oldukça sade bir Hollanda evinin içine hızlı bir bakış attırır. Anne ve çocuğu, Hollanda evlerinde yaygın olarak kullanılan bir dolap-yatak[4] önünde oturmaktadır. Yatağın kenarında, uzun saplı, üzerinde ateşin hava almasına yarayacak küçük delikler bulunan yuvarlak bir yatak ısıtıcısı asılıdır. Büyük boyutlu, genellikle bakırdan yapılmış, kapaklı bir tavayı andıran bu ısıtıcılar içleri kömürle doldurularak yatmadan

Pieter de Hooch, Bit Ayıklayan Anne (Bir Annenin Görevi), 1658-1660, tuval üzerine yağlıboya, 52,5 X 61cm, Rijksmuseum, Amsterdam.

önce bir süre yatakta tutulur ve böylece ısınma sağlanırdı. Benzer bir yatak ısıtma tavası, de Hooch'un, *Anne Beşiğin Yanında Korsesini Bağlıyor* adlı tablosunda da kullanılmıştır.[5] Yatağın karşısında, sandalye formunda bir tür lazımlık olan *kakstoel* yer alır. Lazımlığın yan yüzünde "P.d. hooch" şeklinde sanatçının imzası görülür. Figürlerin önünde duran kapağı kapatılmamış lazımlık ve arkadaki aralık perdeden görülen, henüz toplanmış hissi veren yatak, oldukça özenli şekilde yerleştirilmiş yastıklar ve katlanmış yorgan bize muhtemelen sabah saatlerinde olunduğunu düşündürür. Günlük yaşam sahnelerinde sıklıkla yer bulan küçük köpek, izleyiciye arkası dönük biçimde, pişmiş toprak rengi zemin kaplaması üzerinde, anne ve kızına bakmaktadır. Figürlerin bulunduğu odanın kapısından arkadaki güneşli bir arka odaya ve oradan da bahçeye geçiş vardır. De Hooch burada, diğer birçok resminde de kullandığı bir yöntem olan "kapıdan bakış" anlamına gelen *doorkijkje*'yi kullanmıştır. Bu yöntem özellikle 17. yüzyıl Hollandalı ressamların derinliği göstermek için kullandığı etkili bir yöntemdir; izleyicinin gözünü bir kapı aracılığıyla dışarıya; bir başka odaya ve sonra bir avluya, bahçeye, sokağa ya da kanala doğru yönlendirirler. *Doorkijkje*, karmaşık, iç içe geçmiş bir mimari anlatım imkânı yaratır. Resmin ışığı bu kapıdan ve figürlerin solunda kalan pencereden gelmektedir. Kapının yanındaki duvarın alt kısmı birçok Hollanda evinde olduğu gibi mavi-beyaz, yerel kıyafetli figürlerin görüldüğü Delft çinileri[6] ile kaplıdır. Bu duvarın üzeri camlıdır ve kenara çekilmiş perdenin ardında içinde bir sıvı bulunan yuvarlak bir şişe görülür. Sahnede gerçekleşen bit ayıklama işleminden ve sıvının renginden dolayı sirke olması mümkündür. Ancak, bu arka oda mutfak da olabilir. Dolayısıyla bu sıvı, yemekte kullanılacak yağ da olabilir.[7] Bu odadaki sepet sebzeler için olmalıdır. Öndeki odada yer alan büyük boyutlu sepet ise muhtemelen çamaşırlar içindir. Kapının üzerinde, bir manzaranın resmedildiği tablo asılıdır, ayrıca arkadaki odada bir başka tablo daha vardır.[8] Farklı amaçlara hizmet eden eşya ve objeler, günlük yaşama ait birden fazla fonksiyonun tek bir mekânda gerçekleştirildiğini gösterir.

Figürlerin özenli giysileri, odada kullanılan mobilyalar, evin mimari detayları, tipik bir orta halli Hollanda evinin yansımasıdır. 17. yüzyılda ekonomik ve kültürel anlamda refaha kavuşan Hollandalılar imkânları ölçüsünde bunu yaşam biçimlerine, yaşadıkları yerlere ve edindikleri alışkanlıklara da yansıtıyorlardı. Evlerinin ve yaşadıkları çevrenin düzenli oluşu, giyimlerine gösterdikleri özen, ailenin huzuru önemliydi. Tam da bu unsurları yansıttıkları için bu hayatı yaşayanların günlük yaşam resimlerini tercih etmeleri şaşırtıcı değildi. Resme bakan zamanın izleyicisi, kendinin de içinde yaşadığı benzer hayatı, evi, mobilyaları ve benzer alışkanlıkları görmekteydi. Gösterilen mekânlar, resme yerleştirilen objeler ve mobilyalar, kimi zaman sembolik göndermeler için de kullanılırdı. Örneğin bir Hollanda evinin düzenli ve bakımlı olmasına çok önem veriliyor ve ev içi sahneleri bir tür ahlaki mesaj içeriyordu. 17. yüzyıl Hollanda'sının yaşam tarzı biraz da bu resimler aracılığıyla idealize ediliyor gibidir.

Gabriel Metsu, *Davetsiz Misafir*, 1660. Ahşap panel üzerine yağlıboya, 66,6 x 59,4 cm, National Gallery of Art, Washington, Andrew W. Mellon Koleksiyonu.

Gabriel Metsu'nun (1629-1667) bu resminde bir kadının yatak odası görülür. Katı kurallara sahip Protestan Hollanda'da bir erkeğin birden bire bir kadının yatak odasına girmesi hoş karşılanan bir durum değildir, ancak müstakbel bir eşse durum değişir. Sahnedeki "Davetsiz Misafir", kıyafetlerinden subay olduğu anlaşılan erkek figürüdür. Onun içeri girmesini engellemeye çalışır görünen, belinde asılı anahtarlardan anlaşıldığına göre evin kâhyasıdır. Yataktan kalkıp terliklerini giymeye çalışan, giysilerine doğru uzanan, gece yatarken taktığı başlığını henüz çıkartmamış yatak giysili kadın ile açık duran ayna karşısında yüzünü pudralayan ve aynada belli belirsiz yansıması görünen, saç tuvaletini yapmış, gündüz giyimli, odadaki kargaşayı gülümseyerek izleyen kadın sahnedeki diğer kişilerdir. Dönemin üst sınıf modasını yansıtan giysiler ve odada kullanılan eşyalar, yüksek gelirli bir aileye ait bir eve bakmakta olduğumuzu hissettirir. Sahnede kullanılan objelerle karşıt semboller bir arada verilmiştir. Masanın yanında oturan kadının tuttuğu tarak saflığı gösterirken, terliğin içine doğru kayan çıplak ayak cinsel imalar taşır. Koltuğun üzerine atılmış gibi duran kıyafetler ise tutkunun rengi olarak kabul edilen canlı bir kırmızıyla boyanmıştır. Çoğunlukla sadakatle ilişkilendirilen köpek, bu resimde de yer bulmuştur. Yerde duran, yarım olarak kalmış ve sönmüş mum ise hayatın geçiciliğine işaret eden sembollerden biridir ve yine bir Hollanda resim geleneği olan *vanitas* resimlerinin vazgeçilmez öğesidir. Onun yanında duran ve muhtemelen yüz yıkamak için odada bulundurulan sürahiden dökülen su ile yapılan temizlik ise saflığa dönüşü işaret eder.

Pieter de Hooch, *Yatak Odası*, 1658-1660. Tuval üzerine yağlıboya, 51 x 60 cm, National Gallery of Art, Washington.

Bu resimde kullanılan iç mekân Pieter de Hooch'un *Bit Ayıklayan Anne* resminde kullanılan mekânla aynıdır. Bu kez odanın izleyiciye göre sol tarafı gösterilmiş ve mekâna arkalıkları kabaralı iki sandalye, örtülü bir masa ve üzerinde çoğunlukla İtalyan yapımı olan bir sürahi ile arka odaya açılan pencereye saten kumaştan olduğu anlaşılan bir perde eklenmiştir. Sanatçının kendi eşi ve kızını model olarak kullandığı düşünülür. Annenin çarşaf ve yatak örtülerini katlarken gösterilmesi ve yerde duran lazımlık, sabah işlerinin yapıldığına işaret eder. Yatak örtüsü de *Bit Ayıklayan Anne* resminde yatağa serili olanla benzer desendedir. Bu kez sahnenin solundaki pencereden gelen ışık kapının üzerinde asılı olan manzara resminin daha net görülmesini sağlamıştır. Birden fazla fonksiyonu barındıran odada yer alan eşyalar tipik 17. yüzyıl Hollanda mobilyaları ve objeleridir. Arkadaki odadan bahçeye açılan kapının kanat sistemi de 17. yüzyıl Hollanda evleri için tipiktir. Alt kanat kapalı tutulup eve bahçedeki hayvanların girişi engellenirken, üstteki açık bırakılıp havalandırma sağlanır.

Pieter de Hooch, *Kucağında Bebekle Kadın ve Çocuk*, 1658. Ahşap üzerine yağlıboya, 60 x 47 cm, Özel Koleksiyon.

Pieter de Hooch'un bir başka ev içi resminde oldukça doğal, samimi bir an ve bir annenin çocuklarına duyduğu şefkat yansıtılmıştır. Resim büyük olasılıkla annelik erdemi üzerine bir ahlaki mesaj iletmektedir. Anne bebeğine, kucağında küçük bir köpek taşıyan diğer kızını işaret etmektedir. Çocukluktan genç kızlığa geçişi ifade eden bir giysi giyen küçük kız da kucağındaki köpeği kardeşine uzatacak gibidir. Beyaz boyalı duvarlar doğal bir ışıkla aydınlatılmıştır. Kadının oturduğu yerin yanına bırakılmış örtüler, yere atılıvermiş gibi duran, Hollanda'da severek oynanan kolf (*kolven*) oyununun (buz üzerinde oynana bir tür golf) sopası ve topu, gündelik bir ev hayatının izlerini yansıtır. Resmin sağ yanında sadece bir bölümü gösterilmiş olan kakstoel yerine kaldırılmıştır. Hem bu toplanma hem de oyun sopası bize günün hangi zamanında olunduğu ile ilgili bir ipucu verebilir: Belki de sokaktan gelen büyük kız oyun sopasını ve topu elinden bırakıp, köpeğini kucaklamış ve henüz uyanmış kardeşine ilgi göstermeye çalışmaktadır. Tüm Hollanda evlerinde karşılaşılan tablo asma geleneği burada da sürmektedir. Annenin arkasındaki duvarda asılı olan tablonun konusu net olarak anlaşılmamakla birlikte manzara olması muhtemeldir. Açık kapıdan görülen portre ise büyük ihtimalle ailenin babasının portresidir. Aile ve iç mekân resimlerinde kendi ailesini model olarak kullanan de Hooch, bu portrede de kendisini resmetmiş olmalıdır.

KAYNAKLAR

Alpers, Svetlana, "De Hooch: A View with a Room", *Art in America*, June 1999, s.92-99.

North, Michael, *Hollanda Altın Çağı'nda Sanat ve Ticaret*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Tükel, Uşun, "Resimde İç Mekân ya da Resmin 'İç Yapısı'", *Resmin Dili: İkonografiden Göstergebilime*, Homer Kitabevi, İstanbul 2005, s.103-111.

Wheelock, Arthur K. Jr., "Pieter de Hooch/The Bedroom/1658/1660," *Dutch Paintings of the Seventeenth Century*, NGA Online Editions, (http://purl.org/nga/collection/artobject/1172).

DİPNOTLAR

1 Diğer popüler konular arasında sokaktaki yaşam (sokak satıcıları, pazar yerleri) çeşitli meslek insanları, sıradan insanların basit eğlenceleri, partiler, oyunlar vb. sayılabilir.

2 17. yüzyılda Hollanda, Birleşik Eyaletler ya da Hollanda Cumhuriyeti olarak anılan Seksen Yıl Savaşı sonunda imzalanan Vestfalya Antlaşması'yla (1648) resmen tanınan Felemenk Birleşik Eyaletleri Cumhuriyeti'ni ifade eder. Bu cumhuriyet yedi küçük bağımsız eyaletten (Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland, Overijssel, Friesland ve Groningen) oluşan bir federasyondu. Güneyde kalan ve Flaman olarak da adlandırılan bölge ise bugünkü Belçika, Lüksemburg ve Fransa'nın kuzeyindeki bazı bölgeleri kapsar.

3 Hollandalı sanatçıların örgütlenmesi ressamlar loncası olan Aziz Luka Loncası'nın belirlediği kurallar çerçevesinde gerçekleşmiştir.

4 Kutu-yatak olarak da adlandırılan bu yataklar kısıtlı alana sahip iç mekânlarda oldukça pratik bir çözüm sunmanın yanı sıra sert kuzey soğuğunda gecelerin daha korunaklı geçirilmesine de yardımcı olmuştur. Bazen kalın bir perde, bazen de ahşap kapaklarla kapatılırlardı.

5 Pieter de Hooch, *Anne Beşiğin Yanında Korsesini Bağlıyor*, 1659-60, tuval üzerine yağlıboya, 92 x 100, Staatliche Museen, Berlin.

6 17. yüzyılın başlarında, Delft kentinde, önceleri daha basit üretimlerin yapıldığı çini atölyeleri giderek gelişmiştir. Çin'den porselen ithalatının aksamasıyla, Delft atölyelerinde Asya ve Avrupa form ve motifleri birleştirilerek daha kaliteli bir yapıya ve özgün bir üsluba ulaşılmıştır.

7 Ancak bu yıllarda Hollanda vb. kuzey ülkelerinde sıvı yağ kullanımı pek yaygın olmasa gerek. Öyle ise bile bu yağın küçük bir kapta oluşu ithal malı ve dolayısıyla pahalı bir ürün olduğunu gösterir. Bu da evin sınıfsal yapısı hakkında bir küçük bilgi vermek için kullanılmış olabilir.

8 17. yüzyılda neredeyse her Hollandalının evinin duvarında bir ya da daha fazla sanat eseri asılıydı. Artık dini resimlere bağlılık olmadığı için odalarını süslemek amacıyla malı güçlerinin yettiği eserler alıyorlardı. Sanat eserine olan talebin artışı ise hem ressam sayısının hem de resim sayısının artmasına ve dolayısıyla tercih edilen manzara ya da günlük yaşam resimlerinin fiyatlarının giderek düşmesine neden oldu.

TÜYAP 35. Yıl
www.tuyap.com.tr

T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Desteği ile

Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı

TİAD

"SEKTÖRÜN AVRASYA COĞRAFYASINDAKİ EN BÜYÜK BULUŞMASI"

MAKTEK avrasya

Takım Tezgahları,
Metal - Sac İşleme Makinaları,
Tutucular - Kesici Takımlar,
Kalite Kontrol - Ölçüm Sistemleri,
CAD/CAM, PLM Yazılımları ve
Üretim Teknolojileri Fuarı

14 - 19 Ekim 2014

www.maktekfuari.com

facebook.com/maktekavrasya

KOSGEB Destekleyen Kuruluş

ufi Üye Kuruluş

Üye Kuruluş

Üye Kuruluş

Üye Kuruluş Türkiye Fuar Yapımcıları Derneği

TS EN ISO 9001:2008

TÜYAP İSTANBUL

TÜYAP FUAR VE KONGRE MERKEZİ
Büyükçekmece, İstanbul / Türkiye

BU FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR.

Dergi
İnsert
Katalog
Davetiye
Ekstre
Takvim
Fatura
Broşür
Bülten
Kart
Ajanda
Poliçe

İster Adresli teslim, İster Adressiz !
Bölgesel dağıtım veya Sektörel dağıtım !

100 adet üzeri dağıtmak istediğiniz herşey... **Milyon** adetlere kadar...

Paketleme, zarflama, **QR Code**'lu Etiketleme... Tek tek **Fotoğraflı** Teslim Garantisi...

GPS'ler ile **Harita** üzerinde dağıtımı takip edebilme... Anında **Online** raporlar...

"Dağıtımda Son Teknoloji"

ajanspress kurye

[redacted] Kuruluşudur...

Profilo AVM 5. Yıl Sok. No:1/D Mecidiyeköy / İSTANBUL | [redacted]